

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU

AZƏRBAYCAN FOLKLORU ANTOLOGİYASI

X kitab

(İRƏVAN ÇUXURU FOLKLORU)

BAKI – “SƏDA” – 2004

Az
A-39

Azərbaycan Respublikası MEA
Folklor İnstitutu Elmi Şurasının
qərarı ilə çap olunur

TOPLAYIB TƏRTİB EDƏNLƏR,
ÖN SÖZÜN, QEYD VƏ

İZAHLARIN MÜƏLLİFLƏRİ: F.e.n. Hüseyn İSMAYILOV,
f.e.n. Əziz ƏLƏKBƏRLİ

REDAKTORU: F.e.d. İsrail ABBASLI

RƏYÇİLƏR: AMEA müxbir üzvü Teymur BÜNYADOV,
prof. Qara NAMAZOV

Azərbaycan folkloru antologiyası, X kitab (İrəvan çuxuru folkloru), Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2004.

Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun nəşr etdirdiyi "Azərbaycan folkloru antologiyası" silsiləsindən olan bu cildə Azərbaycanın qədim vilayətlərindən olan İrəvan çuxurunun zəngin və təkrarsız folklor inciləri toplanmışdır.

ISBN-586874-032-7

©"Səda" nəşriyyatı, 2004

ÇOXCİLDLİ "AZƏRBAECAN FOLKLORU ANTOLOGİEASI" NIN (AFA) NƏŞR OLUNMUŞ KİTABLARI

1. AFA, I. Naxçıvan folkloru, tərtib edənlər: Təhmasib Fərzəliyev, Məhərrəm Qasımlı, elmi redaktoru və "ön söz"ün müəllifi İsrail Abbasov, rəyçilər: Vəli Əliyev, Bəhlul Abdulla, Bakı, "Sabah" nəşriyyatı, 1994.

2. AFA, II. İraq-Türkman folkloru, tərtibçilər: filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Paşayev, doktor Əbdüllətif Bəndəroğlu, redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Eşar Qarayev, rəyçilər: filologiya elmləri doktoru, professor Azad Nəbiyev, filologiya elmləri doktoru, professor İsrail Abbashı, Bakı, "Ağrıdağ" nəşriyyatı, 1999.

3. AFA, III. Göyçə folkloru, toplayıb tərtib edən, üsəyn İsmayilov, redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Eşar Qarayev, rəyçilər: filologiya elmləri doktoru, professor Qara Namazov, filologiya elmləri namizədi Oruc Əliyev, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2000.

4. AFA, IV. Şəki folkloru, tərtib edənlər: filologiya elmləri namizədi Oruc Əliyev, ikmət Əbdülhəlimov, Ramazan Qafarov, Vaqif Aslan elmi redaktoru və "ön söz"ün müəllifi filologiya elmləri doktoru, professor Eşar Qarayev, rəyçilər: filologiya elmləri namizədi üsəyn İsmayilov, sənətsünəşliq namizədi Faiq Çələbi, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2000.

5. AFA, V. Qarabağ folkloru, toplayanlar: İsrail Abbashı, Təhmasib Fərzəliyev, Nəcəf Nazim (Quliyev), tərtib edən və "ön söz"ün müəllifi filologiya elmləri doktoru, professor İsrail Abbashı, redaktorları: filologiya elmləri doktoru, professor Eşar Qarayev, filologiya elmləri namizədi, dosent Hüseyn İsmayilov, rəyçilər: filologiya elmləri doktoru Bəhlul Abdulla, filologiya elmləri namizədi Oruc Əliyev, "Bakı", "Səda" nəşriyyatı, 2001.

6. AFA, VI. Şəki folkloru, tərtib edən: ikmət Əbdülhəlimov, elmi redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Eşar Qarayev, "ön söz"ün müəllifi sənətsünəşliq namizədi Faiq Çələbi, rəyçi filologiya elmləri namizədi Hüseyn İsmayilov.

Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2002.

7. AFA, VII. Qaraqoyunlu folkloru, tərtib edənlər: filologiya elmləri namizədi üseyin İsmayılov, Qurban Süleymanov, elmi redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Qara Namazov, rəyçilər, filologiya elmləri doktoru İsrafil Abbaslı, filologiya elmləri namizədi Oruc Əliyev. Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2002.

8. AFA, VIII. Ağbaba folkloru, toplayıb tərtib edənlər: filologiya elmləri namizədi Hüseyn İsmayılov, Tacir Qurbanov, redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor İsrafil Abbaslı, rəyçi filologiya elmləri namizədi Əziz Ələkbərli, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2003.

9. AFA, IX. Gəncəbasar folkloru, tərtib edənlər: filologiya elmləri namizədi Hüseyn İsmayılov, Raziyə Quliyeva, redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor İsrafil Abbaslı, rəyçilər filologiya elmləri namizədi Sərxan Xavəri, Ağaverdi Xəlil, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2004.

MİLLİ ETNİK YADDAŞDAN – FOLKLORDAN GÖRÜNƏN TARİXİMİZ: İRƏVAN VƏ İRƏVAN ÇUXURU

İrəvan çuxuru Bütöv Azərbaycanın tarixinə görə ən qədim, coğrafi-siyasi mövqeyinə görə ən strateji, təbiətinə görə ən zəngin vilayətlərindən biridir.

Şübhəsiz ki, hər bir ərazinin, xalqın minillərin o üzündən yol alıb gələn ən qədim tarixi barədə ilkin bilgilər öncə mifik təfəkkürdə, bu təfəkkürün daşlaşdığı mifik mətnlərdə, bu mətnlərin bədiiləşdirilmiş formaları olan rəvayət, əfsanə, nəğmə, dastan və s.-də yer almış, günümüzə qədər gəlib çıxmışdır. Keçmiş İrəvan xanlığının Vedibasar, Gərnibasar, Zəngibasar, Karbibasar, Sərdarabad, Sürməli mahallarını (Sovet dönməndə Ermənistan SSR-in Vedi, Qəmərli, Zəngibasar, Sərdarabad, Üçkilsə rayonlarını və həmin rayonlarla üzbəüz Araz çayının Türkiyə ərazisindəki sağ sahillərini) əhatə edən, Azərbaycan, Türkiyə, İran və Ermənistanın bu günkü dövlət sərhədlərinin kəsişdiyi bir məkanda yerləşən İrəvan çuxuru da bu mənada istisna təşkil etmir.

Doğrudan da, əgər Nuhun gəmisini ilə bağlı məşhur rəvayətin Ağrı dağları ilə əlaqədar olduğunu və İrəvan çuxurunun da bu dağlarla qabaq-qənşər, Böyük və Kiçik Ağrı dağları ilə Kiçik Qafqaz sıra dağları arasında böyük bir çökək-düzənlikdə (vadidə) yerləşdiyini nəzərə alsaq ("Nuh çıxan" anlamında olan Naxçıvan şəhəri də bu düzənliyin şimal-şərq tərəfindədir), onda Nuhun gəmisində xilas olan qədim insanların tufandan sonra dağdan enib həm də İrəvan çuxuru ərazisində məskunlaşdığı fikrini söyləyə bilərik. Dünya tufanı və Nuhun gəmisini ilə bağlı müxtəlif əfsanə və rəvayətlərin məhz bu bölgədə daha geniş yayılması da, görünür, təsadüfi deyil. 1885-1895-ci illərdə İrəvan gimnaziyasının müəllimi olmuş Firidun bəy Köçərlinin məşhur "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərində xatırladığı belə rəvayətlərdən birində də elə söhbət Nuhun və xilas etdiklərinin Ağrıdağ vadisində məskunlaşmalarından gedir:

"Bəzi rəvayətə görə, Nuh Nəbinin gəmişi tufandan sonra Ağrı dağına qülləsində dayanıb və "ya arz übləi maəki" ("ey yer, öz sularını ud" - red.) hökmü sadir olduqdan sonra yer üzündən tezliklə sular çəkilib, ətrafı-əknaf səbzəzar olubdur və Nuh peyğəmbər gəmidən çıxıb, qadiri-zülcəlalə səcdə edib, şükrü sənaları yerinə yetirdikdən sonra haman yeri xoşlayıb, orada məskən salıbdır".¹

İrəvan çuxurundakı bir sıra toponim və etnotoponimlərin qədim izlərinə qədim dünya tarixi ilə bağlı digər rəvayətlərdə də rast gəlirik. Məsələn, tədqiqatçı Nailə Vəlixanlıın "Ərəb xilafəti və Azərbaycan" kitabında bəhs etdiyi ərəb rəvayətlərindən birinə görə, dünyanın ilk sakini Adəm vəfat etdikdən sonra onu Hindistandakı Nauz adlı bir dağın mağarasında dəfn edirlər. Zaman keçir, yer üzündə insanlar artıb-çoxalmağa başlayırlar. Adəmin oğlu Qabilin tayfasından Vadd, Suva, Yaqus, Yauk və Nars adlı beş mömin şəxs eyni ayda vəfat edir. Qabilin nəslindən olan bir nəfər adamlara deyir ki, istəsəniz, mən sizin üçün onlara bənzəyən bütlər düzləldərəm, lakin onlara can vermək mənim gücümdə deyil. Həmin şəxs ölənlərin oxşarı olan, insan tarixində ilk beş bütü düzəldir. İnsanlar nəsil-nəsil o bütlərə sitayiş edirlər. Bütprəstlik yayılır. Nəhayət, Allah 480 yaşlı Nuhu öz rəsulu kimi onların yanına göndərir. Nuh 120 il peyğəmbərlik edir, insanları Allaha inama çağırır. Lakin insanlar Nuha qulaq asmırlar. Onda Allahın əmri ilə Nuh gəmi düzəldir, bu vaxt Nuhun 600 yaşı olur. Dünya üzünü su alır. Bu, eradan 2500 il əvvəl baş verir. Nuh daha 350 il yaşayır. Sular Nauz dağındakı bütləri də aşırır, onları ölkədən-ölkəyə səpələyir, nəhayət, Cuda (Ağrı dağı) sahilinə gətirir. Tufan çəkildikdən sonra insanlar dağdan enir, boş düzənliklərdə məskunlaşırlar.

1. Firidun bəy Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı, II cild, Bakı, 1981, səh. 201.

Bir gün insanlar həmin bütlərdən birini torpaqdan tapıb çıxarırlar, məlum olur ki, bu, beş müqəddəsdən Vaddın

bütüdür və Vadd adı ilə ona sitayiş etməyə başlayırlar.¹

Göründüyü kimi, Vadd adlı həmin bütün indiki İrəvan çuxurunun Vedi (Vedibasar) ərazisindən tapılması artıq göz önündədir və "Vadd" adının "Vedi" adına oxşarlığı təsadüfdən çox-çox uzaq təsir bağışlayır. Üstəlik, "Vedi" adının sonralar ərazinin coğrafi mövqeyinə uyğun olaraq ərəblər tərəfindən "Vadi" şəklində deformasiyası ehtimalını ortaya çıxarır.

Nuhun tufanı ilə bağlı məşhur əfsanənin ermənisayağı interpretasiyasında isə Vedi adının qərribə yozumu vardır. Firidun bəy Köçərli bu faktı belə qələmə almışdır: "Erməni müvərrixləri dəxi bu rəyə - yəni Nuh gəmisinin Ağrı dağı üzərində dayanmasına müvafiqət edib deyirlər ki, Nuh gəmidən çıxanda əvvəlcə İrəvan şəhərinin yeri onun gözünə sataşdı və o öz dilində kəsri-fərəhdən səda etdi: - Vidi, yəni görünür... Buna binaən ermənilər öz millətini Nuha mənsub qılıb, onu uluq babaları hesab edirlər".²

Əlbəttə, ermənilərin yetmiş yeddi qanın qarışığından əmələ gəlmiş öz qul söykökləri haqqında nə düşündükləri onların özlərinə qalsın, amma Nuhun Ağrı dağından düşüb gördüyü əraziyə Vidi deməsi bu ərazinin oxşar adı (Vadd, Vidi, Vadi və s.) qədimdən daşması fikrini doğurur.

Vedi toponiminin izahı ilə bağlı digər mülahizə qədim Uti/Eti tayfa adının əvvəlinə türk dillərinin qanunauyğunluqlarına xas olaraq v səsinin artırılması ilə bağlıdır ki, Urartu mənbələrində Göyçə gölünün cənub (o cümlədən Vedibasar) torpaqlarının ümumi adının Etiuni olması da yuxarıdakı mülahizəni təsdiqləyən çox ciddi dəlildir. Etivni sözündəki -uni formatına gəldikdə isə xatırla-

1. Nailə Vəlixanlı. Ərəb Xilafəti və Azərbaycan, Bakı, 1993, səh. 8-9.

2. Firidun bəy Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı, II cild, Bakı, 1981, səh.201.

daq ki, Urartu mənbələrində yer adlarına artırılan və "ölkə" anlamı bildirən bu söz bölgənin tarixi toponimikası üçün

xeyli səciyyəvidir, məsələn, Göyçə mahalının qədim Gölək (indi də həmin bölgənin əhalisi sulu ərazilərə göllək deyir) adı mənbələrdə Gelakuni, Gögər adı Gögərkuni, İrəvanda qədim Erbi (Ərlər boyu) qalası Erbiuni//Erebuni şəklində yazılmışdır və s.¹

Eyni tarixi gəzişmələri İrəvan çuxurundakı digər tarixi toponimlər, xüsusilə oykonim, hidronim, oronim və etnotoponimlər üzərində də aparmaq olar. Məsələn, "Zəngibasar bölgə adının ortaya çıxmasına səbəb olan Zəngi çayı da vaxtilə öz adını yaxasında məskunlaşmış Zəngi boyundan almışdır".² Söhbət həmin Zəngi boyundan gedir ki, er. əv. VIII yüzil Asur mənbələrində Sanqibut (Sanqi//Zəngi boyu) adı ilə indiki Təbriz, Mərənd və Xoy bölgələrini əhatə etmiş, sonralar bütün Cənubi Qafqaza yayılmış, Zəngi, Zəngibasar (İrəvan çuxurunda çay, mahal və şəhər adı), Zəngəzur (Qərbi Azərbaycanda mahal adı), Zəngilan, Sanqaçal, Zəngənə, Zəngişalı (Şimali Azərbaycanda rayon, şəhər, kənd adları), Zəncan (Cənubi Azərbaycanda mahal və şəhər adı) və s. toponimlərdə öz izlərini qoymuşdur.

Gərnibasar mahal adı isə şumer, akkad, het, asur, yunan, latın, türk, fars, erməni və rus qaynaqlarında Qarqar, Karkar, Xarxar, Karaxar, Qarqara, Gərgər, Gerger, Herher şəklində yazılan Qarqar türk boyunun Cənubi Qafqazda nadir izlərindən sayıla bilər³. Mahal öz adını bölgəni iki yerə bölüb keçən Gərn çayının adından, çay isə sahilindəki qədim Gərn//Qarni şəhərinin adından almışdır. V yüzil ermən tarixçisi Moisey Xorenlinin "Ərməniyə tarixi" əsərində Böyük Ərməniyənin 15 əyalətindən 9-cusu olan Siyunik əyalətinin 12 dairəsindən 4-cüsü

1. Əziz Ələkbərli. Qərbi Azərbaycan I c., Bakı, 2003, səh.48-49.

2. Firidun Ağasıoğlu. Azər xalqı, Bakı, 2000, səh.72.

3. Bax: Firidun Ağasıoğlu. Azər xalqı, Bakı, 2000, səh.140. olan Gögərkuni (Gögərlər ölkəsi) dairəsinin ən böyük şəhəri məhz Gərn qalası olmuşdur ki, həmin qala Gög (indiki

Ağmanqan) dağının dibində yerləşmiş, qədimdə Gögqam, Gögkənd də adlanmışdır.

Qarqar etnotoponimi ilə bağlı mülahizələri eyni ilə İrəvan çuxurunun Karbibasar mahal adına da şamil edə bilərik.

Göründüyü kimi, İrəvan çuxurunun qədim tarixi ilə bağlı gəzişmələrimizi istənilən qədər genişləndirmək və dərinləşdirmək olar. Lakin belə bir faktla fikrimizi yekunlaşdırmaq istərdik ki, Cənubi Qafqazın Argıştixinili (Arquztuxaneli), İrpuni (Erebuni) kimi qədim (er. əv. VIII yüzil) şəhər-qalaları, Ərməniyənin Artaxad, Vağarşabad və Dvin kimi paytaxt şəhərləri, orta əsrlər Qafqazının ən böyük mədəniyyət mərkəzlərindən olan İrəvan qala-şəhəri məhz İrəvan çuxurunda yerləşmişdir. Elə ona görə də bu ərazilər bir tərəfdən yerli hakimiyyətlərin qayğı və diqqəti ilə əhatə olunmuşsa, burada möhtəşəm tikililər ucaldılıb, iqtisadiyyat inkişaf etdirilmişsə, digər tərəfdən elə həmin strateji mövqeyinə görə bu ərazilər tez-tez qonşu dövlətlərin hücumlarına məruz qalmış, dağıdılmış, yandırılmış, talan edilmişdir.

Bütün bunlar isə tarixin və bölgədə yaşamış etnosun (müxtəlif türk boylarının) yazılı və şifahi yaddaşında öz dərin izlərini buraxmışdır. Doğrudur, XV yüzildən tək-tək, XIX yüzilin əvvəllərindən isə kütləvi şəkildə bölgəyə axışan yadellilər (əsasən ermənilər) həm yazılı, həm də şifahi mənbələrdəki yaddaşı təhrif edərək özlərininkiləşdirməyə çalışsalar da, tarixi faktlar özünün dəqiq şərhini, yozum və yazımını hələ də gözləyir.

Məsələn, er. əv. İrəvan çuxuruna ən böyük yürüşlər məhz Urartu çarları tərəfindən edilmişdir ki, bu hadisələr nəinki daş kitabələrdə öz əksini tapmış, hətta xalqımızın folklor yaddaşında da qorunub saxlanmışdır.

Belə ki, əgər er. əv. 782-ci ildə I Arquztu (I Argışti) Araz çayını keçərək mənbələrdə Aza adlanan indiki İrəvan çuxuruna daxil olmuş, Göyçə gölünə qədərki böyük bir ərazini işğal etmişdisə, onun oğlu II Sardurun (Asarturun) İrəvan çuxuru ərazisinə və Göyçə gölü ətrafı ərazilərə

hücumu daha davamlı şəkil almışdır. Baba I Arqutunun, oğul II Asarturun bu yürüşləri nəvə I Rusanın (I Arusun) zamanında (təxminən er. əv. 730-cu illərdə) xüsusilə kəskinləşir. Lakin er. əv. 715-ci ildə Qamər (Kimmer) türkləri Urartu çarı I Arusun ordusunu darmadağın edərək İrəvan çuxurunda məskunlaşırlar. Bu ərazidə Qam, Qamər komponentli onlarla toponimin mövcudluğu da həmin türk tayfalarının nişanəsidir.

Az sonra - er. əv. VII yüzilin əvvəllərində şimaldan gələn yeni türk tayfaları - Saklar Qamərləri Qərbi Azərbaycan ərazisindən sıxışdıraraq burada özlərinin dövlətini - qüdrətli Sak çarlığını yaradırlar.¹

Bibliyada Aşkenaz adı ilə verilən bu Sak (Ağ-as) dövlətinin adı, əslində, İşquz, yəni İç Oğuz (və ya Üç Oğuz) idi və təsadüfi deyil ki, bəzi mənbələr işquzları elə iskidlər (skiflər) də adlandırırlar.²

Lakin burada bir maraqlı cəhət də odur ki, Sakların Qərbi Azərbaycana yürüşü zamanı Urartu çarı I Arusun nəvəsi II Arus idi və o, Qamərlərlə birləşib Saklara (As-ağlara), başqa sözlə Oğuzlara (Ağ-aslara) qarşı vuruşurdu. Məhz bu tarixi hadisələrlə - əvvəlcə baba Arusla Qamər türkləri, sonra isə nəvə Arusla Oğuz (Sak) türklərinin döyüşü və hər iki döyüşdə Arusların məğlubiyyəti tarixi faktları ilə misilsiz folklor abidəmiz olan "Kitabi-Dədə Qorqud"dakı Arusun hakimiyyət ehtirasları, hakimiyyət

1. Ətraflı məlumat üçün bax: Budaq Budaqov, Qiyasəddin Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, səh.24-25; Əziz Ələkbərli. Qərbi Azərbaycan, I cild, Bakı, 2003, səh. 50.

2. Bax: Əziz Ələkbərli. Qərbi Azərbaycan, I cild, Bakı, 2003, səh.50.

uğrunda Arusla İç Oğuz bəylərinin döyüşləri və Arusun məhv edilməsi, İç Oğuzların yekdil bir hakimiyyət strukturu yaratması epizodu arasında dərin bir bağlılıq var.

Nəhayət, Makedoniyalı İsgəndərin Şərqə yürüşü ilə

əlaqədar er. əv. IV yüzilin ikinci yarısında Sak (Oğuz) padşahlığı süqut edir və onun hüdudlarında Atropatena, Albaniya, Sisakan, Sakasena, Armaniya (Ərməniyə) kimi ilk dövrlərdə yarimmüstəqil, sonralar qismən müstəqil dövlətlər yaranır. İrəvan çuxurunun da daxil olduğu Ərməniyə ərazisində isə er. əv. 321-ci ildə hakimiyyət başına Oruzlar sülaləsi (yenə Oğuzlar) gətirilir.

Er. əv. 202-ci ildə Selevki hökmdarı III Antiox tərəfindən Oruzlar hakimiyyətdən devrilərək hakimiyyət başına Maday mənşəli, yəni artıq Sak yox, Qamər soylu Artas gətirilir. Yunan siyasətçiləri bir-biri ilə qohum olan bu iki türk qövmü arasındakı tarixi qarşıdurmadan məharətlə istifadə edirlər. Bu hakimiyyət dəyişilməsində Alban qoşunu Artasa yardımçı olur və Artas da Alban hökmdarının qızı ilə evlənir. Əslində, Qamərlər də Oğuzlar idi, lakin artıq onlar İç Oğuzdan kənarda, daha çox Maday ərazisində məskunlaşmışdılar. Görünür, elə Artasın tərəfdarı olan Daş-ər//Ər-taş Oğuzlarıdır ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında Daş Oğuzlar kimi öz əksini tapmışdır və bizcə, dastanda Daş Oğuz ifadəsini həmişə Dış Oğuz şəklində oxumaq da bu səbəbdən xüsusi ehtiyat tələb edir. Çox güman ki, Daş Oğuzlar daha çox Qamər, İç Oğuzlar isə Sak Oğuzlarıdır.

Yeri gəlmişkən, həmin Daş Oğuzların (Artas sülaləsinin) hakimiyyəti eramızın 51-ci ilinə qədər davam etmiş, həmin tarixdə Daş Oğuzları təzədən İç Oğuzlar (Qamər türklərini Sak türkləri) əvəz etmiş, Parfiya Arsaklar sülaləsindən hökmdar Valarsakın qardaşı I Turadad (erməniləşdirilmiş mənbələrdə Tiridad// Trdad) Ərmən Arsaklar sülaləsinin əsasını qoymuşdur.

İrəvan çuxuru ərazisində tarixi hadisələrin ən kəskin şəkil aldığı, yəni bölgənin nəinki siyasi və sosial, hətta mə-nəvi həyatında köklü dəyişikliklərə səbəb olan tarixi hadi-sələrin baş verdiyi dövrlərdən biri də bölgədə xristianlığın qəbul olunub yayıldığı IV-VI yüzillərə təsadüf edir. Bu həmin dövr idi ki, Parfiyada türk Arsaklar hakimiyyətdən

salınaraq (224-cü ildə) fars Sasanilər taxt-taca sahib olmuş və Cənubi Qafqaz Oğuzlarına qarşı amansız müharibəyə başlamışdılar. Atəşpərəstliyin beşiyi olan İrani təmsil edən fars Sasanilər bu müharibədə Cənubi Qafqaz Oğuzlarının da atəşpərəst olmasından məharətlə istifadə edir, öz işğalçılıq siyasətlərini dini təəssübkeşlik pərdəsi altında həyata keçirməyə çalışırdılar. Belə bir dövrdə xristianlıq Ərməniyə və Albaniya Oğuzlarını fars işğalına qarşı həm milli (türk-fars), həm də dini (xristian-atəşpərst) ideologiya müstəvisində səfərbər etmək vasitəsinə çevrilir. Məhz bu səbəbdən də çox keçmir ki, xristianlıq bütün Cənubi Qafqazı (Ərməniyə, Albaniya və İberiyanı) bürüyür və sürətlə Şimali Qafqaza (Qıpçaq çölünə) yayılır.

Təxminən 300 il davam edən bu Türk-Xristian birliyi bölgəyə İslamın gəlişi ilə yeni faciələrə məruz qalır, İslamı qəbul etmiş, yaxud etdirilmiş türk boyları ilə 300 illik xristianlığından asanlıqla əl çəkə bilməyən digər türk boyları üz-üzə dayanır. Əgər bu günədək Oğuzlar arasındakı qarşıdurma taxt-tac uğrunda idisə və bir tərəfdə Arus, digər tərəfdə Qazan dayanırdısa, indi qarşıdurma dini müstəvi üzərinə keçirilir və bir tərəfdə Qazan, digər tərəfdə Qıpçaq Məlik, daha sonrakı yüzillərdə bir yanda Ziyad oğlu Kərəm, digər yanda Qara Keşiş dayanır...

Maraqlıdır ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında Oğuzların özləri arasındakı dini fərq Oğuzlarla digər türk boyları arasındakı dini fərq qədər kəskin deyil. Məsələn, müsəlmanlığı yenidən qəbul etmiş Qazan xanla xristian Tərsa xan (Dirsə xan) arasında daha çox müttəfiqlik olduğu halda, bunu müsəlman Qazanla xristian Qıpçaq Məlik haqqında söyləmək mümkün deyil. Son zamanlar bəzi tədqiqatlarda da "Kitabi-Dədə Qorqud"da müsəlmanlarla qeyri-müsəlmanlar arasındakı tarixi münaqişələr və müharibələrin öz əksini tapdığı qeyd olunur¹, lakin bunu "gəlmə müsəlman oğuzlarla yerli qeyri-müsəlman (bütperəst, tanrıçı, xristian və s.) qıpçaqlar, Qafqaz, yunan etnosları, xalqları arasındakı tarixi münaqişə"² kimi təqdim etməyin tərəfdarı deyilik. Bu,

Qafqazda Oğuzların islamaqədərki mövcudiyətini şübhə altına alır ki, Oğuz (Ağ-as) türkləri ilə bağlı bir çox tarixi faktlar bu versiyanı təkzib edir. Oğuz bəylərindən olan xristian Tərsa (Dirsə) xan və oğlu Can Buğa (Buğac) ilə bağlı araşdırmalarımız da bunu təsdiqləyir. Hələ elmi fikirdə qətiyyənlə açılmamış bu məsələnin bir çox qaranlıq məqamlarına burada aydınlıq gətirmədən xatırlatmaq istərdik ki, tarixi mənbələrdə adı Darsaikan// Darsaican//Darsaic və çox vaxt da adın əvvəlindəki D samiti T kimi yazılan bu xan 1273-cü ildə Sünik hakimi seçilmiş, "knyazlar knyazı", "böyük knyaz" kimi titullar daşımış və XIII-XIV yüzillərdə indiki Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz-Zəngəzur ərazilərində hökmdarlıq etmiş Orbəliyanlar sülaləsinin ən məşhur hakimlərindən olmuşdur. Onun arvadı Mina Xatun isə Xaçın-Arsax knyazlığının böyük knyazı Calal Atabəyin qızı idi. Təsədüfi deyil ki, "Dədə Qorqud"da Dirsə xan arvadına müraciət etdikdə: "Xan qızı, yerimdən turayımı?", "Xan qızı, səbəbi nədir, dekil mana!", - deyər tez-tez arvadının "xan qızı" olduğunu xatırladır.³

Dirsə xanın mənsub olduğu Orbəliyanlar sülaləsi isə, əslində Turan nəslindən idilər və eramızdan əvvəl İberiya ərazisində məskunlaşmış, XII yüzildə Eldəgizlər xanəndanına sığınmış, sonradan Sünik Orbəliyanları sülaləsinin əsasını qoymuşdular.⁴

1. Nizami Cəfərov. Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı, 2002, səh.104.

2. Yenə orada.

3. "Kitabi-Dədə Qorqud", Bakı, 1999, səh.37.

4. Bax: A.Berje. Kvakaz v arxeoloqiceskom otnoşenii, SPb., 1875, str.147-148.

Dirsə xanın Elxanilər dövlətinin hökmdarlarından Arqun xanla sıx əlaqəsi olmuş, digər Elxani hökmdarı Qazan xanla yaxın dövrdə yaşamışdır. Maraqlıdır ki, Dirsə xanın nəvəsi də Qazan adlanmış, mənbələrdə Əmir Qazan kimi tanınmışdır.¹

1275-ci ildə Dərələyəz mahalının Amağu kəndində

Orbelianlar nəslinin Anabat (Anabeyt) sərdabəsini ucaldan Dirsə xan 1290-cı ildə Dərələyəzin Arpa kəndində vəfat etmiş və nəslin Anabat sərdabəsində dəfn olunmuşdur. Yeri gəlmişkən, Dirsə xandan başqa, arvadı Mina Xatun, gəlini Arus Xatun, oğlu Can Buğa (Buğac) və başqaları da həmin sərdabədə dəfn olunmuşlar.

Dirsə (Tərsa) xanın xristianlığı ilə bağlı "Kitabi-Dədə Qorqud"da da gizli məqamlar var. Bizcə, bunlardan biri, "Dirsə xan oğlu Buğac xan boyunu bəyan edər" boyunda Bayandur xanın göstərişi ilə onun qara çadıra aparılması, qarşısına qara qoyunun qara qovurmasının qoyulması, "yər-sə, yisün, yiməzsə, tursun getsin" - deyilməsi də əslində onun xristianlığına, "qara donlu kafər"liyində, gizli işarələrdəndir.² Təsadüfi deyil ki, dastanın özündə də Dirsə xanın adı məhz Dərsə//Tərsə kimi oxunmuşdur.³

Bundan əlavə, Dirsə xana xain çıxan ətrafındakı qırx igid onu əsir götürərək məhz "alubanı qalın kafər ellərində" yönəliirlər. Buğac atasını xilas etməyə qalxanda isə, həmin qırx igid: "Gəlün varalım, şol yigidi tutub gətürəlim. İkisini bir yerdə kafərə yetirəlim", - deyirlər.

Şübhəsiz ki, Dirsə xanın ətrafındakı qırx igidin - qırx ən yaxın adamının "kafərlərlə" bu əlaqəsi düşünməyə əsas verir.

İrəvan çuxurunun tarixi hadisələrin mərkəzinə çevrildiyi dövrlərdən biri də burada Azərbaycanın ən güclü feo-

1. Bax: T.İsmaylova, M.Ayvazən. *İskusstvo Armenii M.*, 1962, str.119.

2. Bax: "Kitabi-Dədə Qorqud", Bakı, 1999, s.35.

3. Bax: Yenə orada, səh.35-47.

dal dövlətlərindən olan Şəddadilər dövlətinin tarix səhnəsinə gəldiyi və Səlcuqlarla ittifaqa girib Bizans imperiyası, Rəvvadilər, Sacilər, Şirvanşahlar və Gürcüstanla mübarizə apardığı illərdir.¹ VII yüzilin 1-ci yarısında Gürcüstanı, Albaniyanı və Armaniyanı böyük dağıntılara məruz qoyaraq burada dərin kök salmış Xəzər türkləri 1 951-ci ildə İrəvan

çuxurunda özlərinin qüdrətli padşahlığını - Şəddadilər dövlətini yaradıb, xeyli vaxt demək olar ki, bütün Cənubi Qafqazda ağalığ etmişlər. "Şadlılar" anlamına gələn Şəddadi ("Şadlı" sözü ərəbcə "Şədd" kimi tələffüz olunmuşdur, "ad//at" isə ərəbcədə başqa dillərdən alınma sözlərə artırılan cəm şəkiçisidir) dövlət və sulalə adı, əslində, bu dövlətin və sulalənin banisi Məhəmməd ibn Şəddadın tayfa mənsubiyyətini bildirmişdir. Təsadüfi deyil ki, İrəvan çuxurunda Şəddadilərin izləri bölgənin bir çox toponimik vahidlərində də günümüzə qədər saxlanmışdır. Məsələn Şiddi (Şidli//Şadlı) kəndi bölgənin ən qədim kəndlərindən, Şadlılar isə bölgənin tarixən hakim tayfası olmuşdur.

Lakin bütün bunların hamısından daha dəyərli fakt bölgədə Şəddadilərlə - bu döyüşkən, mübariz, igid, bir qədər də tərs, inadkar, zalım sülalə ilə bağlı folklor materiallarının qeydə alınmasıdır. Məsələn, bu gün də Vedibasara camaatı sərt, qəddar adama "lap Şəddaddır" (yəni Şəddadidir) deyirlər. Bu həm də o deməkdir ki, bölgədə son vaxtlara qədər yaşamış xalq məhz bu yerin qədim (ən azı min il əvvəlki) sakinlərinin törəmələridir.

Məşhur:

*Vediliyik,
Bir elliyik.
Dediyimiz dedikdir,
Ölərik,
Dediyimizdən dönmərik -*

1. Bax: Moisey Kalankatuklu. *Albaniya tarixi*, Bakı, 1993, səh.96-116.

deyimi də ərazinin Şəddadilərdən üzü bəri həmin sakinlərinin etnopsixologiyasının bir işartısıdır.

Və nəhayət, XV yüzildə Səfəvilər dövlətinin yaranması ilə İrəvan çuxuru öz strateji mövqeyinə görə yenidən diqqət mərkəzində dayanır. Şah İsmayılın göstərişi ilə onun ən igid sərkərdələrindən olan Rəvanqulu xan İrəvan çuxurunda qədim Erebus qalasının xarabalıqları yerində yeni qala

ucaldır. Rəvan adlanan həmin qala Səfəvilər dövründə Azərbaycan ərazisindəki dörd bəylərbəylikdən (Təbriz, Şirvan, Qarabağ, Çuxur Səd) biri olan Çuxur Səd bəylərbəyliyi mərkəzinə çevrilir. Bu qalanın Rəvan xanın adı ilə İrəvan, yoxsa qədim Erebus qalasının adı ilə Erevan adlanması bu günə kimi mübahisə obyektı olaraq qalmaqdadır.

Lakin belə bir faktdan qaçmaq mümkün deyil ki, bu yerdə qədimdən Erebus qalası olmuşdur və həmin qalanın adı tamamilə türkcədir və şübhəsiz ki, qədimdə də türklərə məxsus olmuşdur. Biz bu yerdə toponimin etimologiyası ilə bağlı mövcud fikirlərdən ikisini də qeyd etmək istərdik. Birincisi görkəmli türkoq alim, mərhum Cəfər Cəfərova məxsusdur. Onun fikrincə, Erebus adı əslində Erebus şəklində olmuş və "On ərlərin evi, yurdu" anlamında işlənmişdir.¹ Əziz Ələkbərliyə görə Urartu mənbələrində İrpuni kimi yazıya alınan Erebus qala adı əslində Erbiuni (burada bi - tayfa, uni - ölkə deməkdir) şəklində olmuş və "Ərlər boyunun yurdu, ölkəsi" anlamındadır.²

Bununla belə, fakt faktlığında qalır ki, Səfəvilər dövründə İrəvan çuxuru - Çuxur Səd bəylərbəyliyi Ustaclı qızılbaş tayfasının məskəni olmuş, sonralar Qacar tayfası tərəfindən idarə edilmişdir.

XVI-XVIII yüzillərdə tez-tez İran-Osmanlı savaqlarının meydanına çevrilən İrəvan çuxuru gah bu, gah da digər

1. Cəfər Cəfərov. "Yerevan" sözünün etimologiyası" məqaləsinin əlyazması, səh.1-2.

2. Əziz Ələkbərli. "Qərbi Azərbaycan" I c., Bakı, 2003, s.49. tərəfin işğalı altına keçir. Bu, bölgənin nəinki iqtisadi inkişafına ciddi ziyan vurur, hətta etnik tərkibinə də güclü təsir edir. Gah Osmanlıların, gah da İranlıların casusu kimi çıxış edən haylar isə hər yeni imkandan istifadə edərək üç-üç, beş-beş bölgəyə axışır, burada məskunlaşmağa başlayırlar. Bunu İrəvan qalabəyi və Çuxur-Səd bəylərbəyi Rəvan xanın 1519-cu ilin oktyabr ayında Şah İsmayıl Xətəiyə ünvanladığı

aşağıdakı məşhur məktubu da təsdiq edir:

"Ulu Şahım! Tanrı atan Heydər Səfiyə qəni-qəni rəhmətlər eləsin. Sən nökar bəndəni bu oğuz-türk diyarına bəylərbəyi təyin edərəkən adamlar içrə Şahmərdan Həzrət Əli kimi ədalətsevər davranmağı dönə-dönə tövsiyə etmişən. Mən qulluq meyarının dairəsindən çıxmamışam. Lakin son illər müşahidələrimə görə Beynənnəhreyndən Van gölü sahillərinə, oradan da beş-beş, on-on Qafa, bizim torpaqlara gələn ermənilər, sazişdəkilər kimi, qəsbkarlıqla, xırda ticarətlə, bənnə və dülgərliklə güzəran sürüb fərəhat oturmaqdansa, tabeliyimdəki torpaqlarda yerdəyişmə vürxunmalarına başlamış, geniş oturaq həyat iddialarına qapılmışlar. İndi Ağkilsə (Üçkilsə - H.İ., Ə.Ə.) kəndində əyləşən dünya ermənilərinin katolikosu II Qriqori zünnarına xas olmayan fəaliyyəti ilə və təxribatçılıq əməlləri ilə idarəmizi müşküllərə məruz qoyub. Katolikos erməni dini mərkəzinin vəqf sərmayəsi hesabına öz soydaqlarının türk kəndləri kənarında iki-üç ailə olmaqla oturaq məskunlaşmasını maliyyələşdirir, onlara ufacıq kilsələr tikdirir, beləliklə, bu tayfanın Qafda qədim mövcudluğu təsəvvürü yaradılır ki, bunlar istiqbalda nəsillərimizə başağrısı verə biləcək fəsadlar törənməsinə zəmin yarada bilər. İndi zikr olunan ərazidə elə bir kəndimiz, obamız qalmayıb ki, orada üç yad ailə işığı yanmasın. İsmətsizlik əxlaqına qurşanmış hayk qız-gəlinləri türk dəliqanlı cavanlarına sırımğa can atır, könüllər ovundurur, oğuzlara ərə getməyə, başqa sözlə, mülkümüzə, malımıza şərik çıxmağa çalır, siyasətdə sakit təcavüz adlanan cinayətlər törədirlər. Qarışq nikaqların vüsəti məni qorxudur, şahim. Mənə səlahiyyət ver, cəmi on beş min gəlməni mövsumi işçilər kimi qisim-qisim qaytarım vətənin dışarına. Sənin qulun Rəvan xan".¹

Nəhayət, XVIII yüzilin 1-ci rübündən - I Pyotrın vaxtından etibarən Rusiya imperiyasının Qafqaza, o cümlədən Cənubi Qafqaza artan xüsusi marağı, tezliklə açıq təcavüz və işğalçılıq xarakteri alaraq XIX yüzilin əvvəllərində bu bölgəni qanlı müharibələr meydanına çevirir. Cənabi

Qafqaza uzanan rus süngüsü təkcə sərhədlərimizdən keçmir, təkcə torpaqlarımızı kəsib doğramır, həm də Qafqazın ən qədim, əzəli və ədəbi sakinləri və sahibləri olan xalqımızın milli mənəviyyətinə, milli qürur və qəhrəmanlıq hisslərinə sarsıdıcı zərbə endirir. Rusların Qafqaz siyasətinin aləti olan, onlara Azərbaycana, İran və Türkiyəyə qarşı hərbi əməliyyatlarda daim cəsusluq edən ermənilər rus süngüsünün ucunda Qafqaza daxil olaraq, burada yallanmağa və yararlanmağa başlayır, Azərbaycan torpaqları hesabına özlərinə ev, kənd, sonra dövlət yaratmaq eşqinə düşür və XX yüzilin 1-ci rübündə buna nail olurlar.

Rusların Cənubi Qafqaza hücumundan və onu işğalından az sonra rus-erməni müttəfiqliyinin bu regionda Azərbaycan-türk mədəniyyətinə və mənəviyyətinə daha sərt hücumu başlayır. Qarşısına Cənubi Qafqazı və onun xalqlarını "öyrənmək" vəzifəsi qoyulan bir sıra komissiya, cəmiyyət, ekspedisiya, jurnal və məcmuələr Azərbaycan xalqına məxsus tarixi abidə, dini ocaq, ziyarətgah, toponim və s.-ni məhv etmək, məhv edərək bilməyəndə saxtalaşdırmaq, erməniləşdirmək istiqamətində irimiqyaslı işlər görürlər. Azərbaycan-türk folklorunun ən kütləvi nümunələri belə sətri və ya bədii tərcümələrə məruz qalaraq "erməni folklor nümunəsi" kimi çap edilir. Folklor, xüsusilə nağıl və dastan qəhrəmanlarımızın "erməni mənşəyi"

1. "Xalq qəzeti", 24 dekabr 1997.

"kəşf" edilir. Qul koloniyalarında dünyaya gəlib, qul bazarında satılıb, bütün dünyaya aparılıb yayılan, ata-babasından dürüst xəbəri olmayan erməni törəmələri bu yolla özlərinə ata-baba, ana-nənələrinə ər-kəşi təmin etmiş olurlar.

Görkəmli qafqazşünas V.L.Veliçko ermənilərin bu cəhətini xüsusilə dəqiq müşahidə edərək yazmışdır: "Ermənilərdə başqa xalqlarla məcburi, zorakı cütləşmə də olub. İran qoşunları da, Azərbaycan tatarları da, türklər də, gürcülər də, dağlılar da (şübhəsiz rusların özü də! - H.İ., Ə.Ə.)

ehtimal ki, dövlət quruluşunu və bu səbəbdən də özünü müdafiə qabiliyyətini çoxdan itirən bir xalqın qadınlarının nazı ilə oynamurdular.

Və belə əyləncələrdən, aydın olur ki, ermənilərin damarlarında hər cür qan var. Qorxaqlığı Ön Asiyada zərb-məsələ çevrilmiş xalqdan vaxtaşırı qaranlıq fonda parlaq istisna kimi istedadlı və igid sərkərdələrin yetişməsi bununla izah olunur. Aydındır ki, onlarda başqa cəngavər xalqların qanı qaynayır, normal, əsl erməni isə bir neçə yerli dildə olan ümumqafqaz zərb-məsəlində deyildiyi kimi, "doşandan qorxandır".¹

Ermənilərin özünün "erməni tarixinin babası" adlandırdıqları Moisey Xorenli özü də etiraf etmişdir ki, "indi olduğu kimi, keçmişdə də qədim ermənilərin elmə və şifahi xalq mahnılarına sevgisi olmayıb. Ona görə də bu şüursuz, kəmağıl və vəhşi adamlar haqqında danışmaq mənasızdır".²

İrəvan çuxuru Azərbaycanın tarixi folklor bölgəsi kimi itirilməkdə olan, minillik türk etnik-mədəni məkanından zorla qoparılıb kənar edilən, lakin öz mövcudluğunu müasir Azərbaycan Respublikasının müxtəlif bölgələrinə səpələnmiş övladlarının yaddaşında, adət-ənənələrində, dilində-davranışında, məişətində hələ tam halında sürdürən

1. V.L.Veliçko. Kavkaz, SPB., 1904, str.66-67.

2. Moisey Xorenskiy. İstoriə Armenii, M., 1893, str.4.

zəngin folklor irsinə malik mühitdir. İrəvan çuxurunun göyünü-yerini, dağını-dərəsini, kəndini-şəhərini, hətta daşını-çınqılını, gül-çiçəyini türkün vətən anlayışı çərçivəsində təqdim edən, bu torpağa iddiamıza haqq verən də onun etnoqrafiyası, toponimiyası, folklorudur.

İrəvan folklorunda zaman Nuh əyyamından başlayır, Vətənin, yurdun tərkinə kimi sürür, ağırlı-acılı günümüzdə real tarixə qovuşur. Bu bölgə folkloru örnəklərində adı keçən, ənənəvi təkrarlanan məkan-lokusdan fərqli, konkret coğrafi-fiziki ünvan daşıyan məkani obrazların önündə, şübhəsiz ki,

Ağrı dağı dayanır.

İrəvan miflərində sakral elementlər kimi ilk məkan Ağrı dağı, ilk insan Nuh, ilk zaman Nuh əyyamıdır.

Ağrı dağının İrəvan folklorunda xalqın dağla bağlı mifoloji görüşləri ilə culğalaşmış obrazı irəvanlıların təsəvvüründəki dünya modelinin sakral mərkəzi kimi semantik yozuma malikdir. İrəvan türklərinin minillikləri, əsrləri ötüb gələn, yaddaşdan-yaddaşa ötürülən mənəvi dəyərlər sistemində Ağrıdağın Vətənin simvoluna çevrilməsi onun coğrafi mövqeyindən çox, insanın doğum, dünyaya çıxış, dünyaya orientasiya nöqtəsi olmasına bağlıdır. Bu cəhətdən o, türk epikasında Ərgənək, Altay, Altuntuq, Altunqan kimi obrazlarla bir cərgədə durur.

Maraqlıdır ki, İrəvan miflərində, əfsanə və nağıllarında dağ çox halda əjdaha obrazı ilə assosiasiya edilir. Hunlarda, bulqarlarda və b. qədim türk xalqlarında dağ ruhunun əjdaha obrazında təsəvvür edildiyini bilirik. IX əsr abidəsi "Şan qızı dastanı"nda dağ ölkənin hüduqlarını himayə edən, qoruyan əjdaha obrazında çıxış edir. Bu səbəbdən İrəvan türklərinin öz tarixi faciəsində dağları ittihamı, təhtəlsüurda axan mifoloji arxetipin təzahürünə çevrilir:

*Mən aşx, aşdı dağlar,
Çınqıllı, daşdı dağlar.
Düşməni niyə qoydun
Sərhədi aşdı, dağlar?
Vedinin yanı dağlar,
Ürəyi, canı dağlar.
Burda bir el varıdı,
Siz deyin hanı, dağlar?*

Paremlər. Atalar sözləri, zərb-məsəllər, inanclar, alqış və qarğışlar, tapmacalar, təmsilcilər, andlar və b. paremlər xalqımızın qədim inam və etiqadları, həyata, dünyaya baxışı, dəyərləri, mentaliteti haqqında ən dolğun informasiya daşıyır. İrəvan mahalı türklərinin ünsiyyətində paremlərə aktiv

*müraciət hələ XIX əsrdə həmin bölgə ziyalılarının bu folklor örnəklərinin toplanması və çapına maraq göstərməsinə səbəb olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, irəvanlı müəllim Məmməd-vəli Qəmərlinin toplayıb nəşr etdirdiyi "Atalar sözü" kitabı (1899) Azərbaycanda bu janrın ilk çapı təşəbbüsü kimi folklorşünaslıq tariximizə düşüb.**

İrəvan çuxurundan toplanmış atalar sözləri, zərb-məsəllər, məsəllər və deyimlərin digər tipləri Azərbaycanın digər bölgələrindən qeydə alınmış pəremik ifadələrlə, əsasən, eyniyyət təşkil etsə də, variant səviyyəsində fərqlənən, bəzən sırf lokal xarakterli məzmunu malik olanlara da rast gəlinir:

Qır satıb qazanc elədiyi olmuşdu, anbar kimi dağarcığı yurtdı.

Məni aparən suya Araz deyərəm.

Mollaya pilov de, Marağa nə qədər yoldur?

Mən dəli, anam dəli, bir dəli bacım da var.

Kosa kəndə girməmiş yallısını başdadı və s.

Lətifələr. İrəvan çuxuru lətifələrini tipinə görə 3 yerə bölmək mümkündür:

**Folklor İnstitutu "Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri" seriyasından həmin kitabı təkrar çap edərək (Bakı, 2003) araşdırmaçıların və folklor sevrələrin ixtiyarına vermişdir.*

1) Bəhlul Danəndə haqqında lətifələr;

2) Molla Nəsrəddin haqqında lətifələr;

3) Lokal səciyyəli lətifələr.

Bəhlul Danəndə və Molla Nəsrəddinlə bağlı İrəvan çuxurundan qeydə alınmış lətifələr öz ümumazərbaycan xarakterinə baxmayaraq, irəvanlının zövqü, duyumu, intellektual və psixoloji keyfiyyətlərini əks etdirən yerli çalarlara malikdir.

Lokal İrəvan lətifələrinin tipik qəhrəmanı isə, adətən, ha-zırcavab kəndlilər, "bağcacıxlı Kərim", "goravanlı Mustafa kişi", İrəvan çuxurunun sadə insanlarıdır. Lokal lətifədəxili "problem" də çox halda irəvanlının gündəlik qarşılaşdığı, əsasən, əmək, ailə, məişət səviyyəli məsələlərdir:

“Günnərin bir günü bir kənddinin evinə qonax gəlir. Ev sahibiyənən qonax evdə əyləşib söhbət edillərmiş. Evin xanımı da əlində çömçə iri mis qazanda xörəh bişirmiş. Qonağnan ev sahibinin söhbətinə arvad da qoşulur. Kişi arvadının sözdərinə etiraz edir və onnan razılaşmır. Belə olduxda arvad bərk əsəbləşir, çömçəni aşın içinnən çıxarıb ərinin başına vurur.

Ev sahibinin pərt olduğunu görən qonax gərginnişi azaltmaq üçün onu sakitdəşdirir və öz həyatınnan bir misal çəkir. Qonax deyir ki, mənəm arvadım sənəm arvadınnan çoxçox hirsdedi. Bir gün mənəm arvadım bir qulplu qazan xörəh bişirmişdi. Elə həmin gün axşam sözüümüz çəp düşdü. Arvad əsəbləşdi nə əsəbləşdi, qulplu qazanı götürüb xörəhli-zaddı keçirtti mənəm başıma.

Qonax sözünü qutarar-qutarmaz indicə arvadının çömçə zərbəsinnən gözdərinin altı qaralmış ev sahibi ayağa qalxıb qəddini düzəldir, əllərini belinə qoyarax ciddi görkəm alır və üzünü qonağa tutub xoruzdana-xoruzdana deyir:

- Ağlın özünə getməsin, mən o kişilərdən deyiləm!”

Nağillər. İrəvan mahalı Qərbi Azərbaycanada nağillərin ən çox qeydə alındığı mühitlərdəndir. Burada nağillərin hər üç tipi - sehrli, məişət və heyvanlar haqqında nağillər kifayət qədər populyarlıq qazanmışdır.

İrəvan folklorundakı narrativ janrlar içərisində nağillərin populyarlığı, ehtimal ki, İrəvan mahalı əhalisinin oturaq (əkinçi) məişəti və şəhər mədəniyyətinin təsiri ilə əlaqədardır. İrəvan nağillərinin semantik strukturunda sosial səviyyədə əsas oppozisiya tərəflərini də şəhər (və ya əkinçi-kəndli) zümərələrinin təşkil etməsi bununla bağlıdır. Bu nağillərdə çoban, bəy tipli tərəkəmə mühitinə bağlı obrazlara rastlansa da, əsas qəhrəmanların çoxu padşah, tacir, halvaçı oğlu, şahzadə, kənkən, əkinçi, bənnə kimi oturaq (şəhər, kənd) mədəniyyəti təmsil edirlər.

Digər fantastik nağillərdə olduğu kimi, xeyirlə şərin mübarizəsi, iki qarşıduran tərəf arasında kəskin ziddiyyət, sehrli qüvvələrin iştirakı İrəvan çuxurundan toplanmış sehrli

nağillərin əsas motivini təşkil edir.

İrəvan çuxurundan qeydə alınmış sehrli nağillərdə mifdənə qaynaqlanan obrazlar və motivlər - "Ovçunun nağılı"nda müdrək ilan, "Halvaçının nağılı"nda divlər, "Soltan Məlih"də pərilər və div qızları, "Qara dağın sirri"ndə Qara dağ və s. Azərbaycan sehrli nağilləri üçün səciyyəvi mahiyyətlidir.

Əfsanə və rəvayətlər. İrəvan çuxuru həm də əfsanə və rəvayətlərin geniş yayıldığı bir bölgə olmuşdur. Bu rəvayət və əfsanələrin içərisində yer-yurd adları, tarixi hadisələr və şəxsiyyətlərlə bağlı olanlar üstünlük təşkil etməkdədir: "Yeddi qardaş dağı", "Müxənnət təpəsi", "Xatın arxı", "İrəvanda xal qalmadı" və b.

Dini rəvayətlərin də populyar olması qeyd edilməlidir: "Pirəl-Mürsəl ocağı", "Seyid ocağı", "Ağadədə piri", "Qədr gecəsi" və s. Bu topluda təqdim olunan "Düşməncilik", "İki düşmən", "Bir az dözümlü" kimi rəvayətlərdə real tarixi şəxsiyyətlər qədim türk epik qəhrəman tipinin yaddaşlarda yaşayan cizgiləri ilə "bəzədilərək" folklor faktına çevrilmişdir. Real tarixi qəhrəmanların hərəkəti epik qəhrəmanın hərəkətinin təkrarı (və ya bənzəri) olması ilə dəyər qazanmışdır. Real əhvalatın epiklik qazanması, folklorlaşması, folklorun mərdlik və namərdlik, yaxşılıq və pislik, haqq-nahaq, ağıl və ağılsızlıq kimi motivləri üzərinə keçirilməklə didaktik və poetik-estetik məna kəsb etmişdir.

Sovet hakimiyyətinə müqaviməti qırıldıqdan sonra təcili el-obasını tərk etmək məcburiyyətində qalan Kərbəlayi İsmayılın hamilə gəlinini qan düşməni olan, lakin namusuna hamının güvəndiyi Usuboğlunun öz evində gizlətməsindən bəhs edən "İki düşmən" tarixi rəvayəti məzmununun kiçik olmasına baxmayaraq, bir folklor incisidir. Burada inam və etibarın, hətta düşmənciliyin ideal şəkildə təqdimi, mərdlik, namus, insaniyyət və qonaqpərvərlik kimi xalqımızın dəyər verdiyi etik normalara, vəziyyətdən asılı olmayaraq böyük sayğı, bu dramatik şəraitdə xəfif xalq yumoruna belə "yer tapılması" İrəvan çuxuru türklərinin yaradıcı təfəkkürünün gücü ilə

bədiiləşən mənəvi keyfiyyətlərini ortaya qoymaqladır.

Lirik janrlar. Əmək nəğmələri (holavarlar, sayacı sözləri, xırman nəğmələri və s.), mərasim-bayram nəğmələri, ha-xıştalar, bəhslər, deyişmələr, laylalar, bayatı və ağılar İrəvan çuxuru folklorunun əsas lirik janrları sırasını təşkil edir. Azərbaycanın digər folklor mühitlərində olduğu kimi, İrəvan çuxurunda da xalq lirik yaradıcılığının populyar janrı bayatı və ağılardır. İrəvan mahalında elə ağbirçək tapmaq olmazdı ki, bayatı (ağı) qoşmağı bacarmamış olsun. Bayatı (və ağıların) quruluşca sadələyi, mövzusunun konkret vəziyyətə uyğun dəyişkənliyi, lakonikliyi, ani hissləri əks etdirmək üçün uyarlılığı söyləyici subyektin öz daxili hissi-psixoloji təəssüratını "vaxtında" poetik təsvir bacarığı səviyyəsində, təsirli dillə ifadə etməyə imkan verir. Məhəbbət, ayrılıq, zamanədən şikayət, yurd-vətən niskili, dostluq, əhd-vəfu və s. İrəvan bayatılarının baş motivləridir:

*Evləri hasar neynim,
Qəm məni basar neynim.
Özü ceyran balası,
Anası yassar neynim.*

*Fələyin dərdi mənə,
Qəzəbi, qəhri mənə.
Uzatdı qəm şərbətin,
İçirdi zəhri mənə.*

İrəvan bayatısı min ilin informasiyasını daşıyıb bu günə çatdırdığı kimi, bu günün də tarixi və həyatı gerçəkliyini folklor kodunda gələcəyə ötürür:

*Ağrıdan əsən yellər,
Səbrimi kəsən yellər.
Mənə bir cavab göndər,
Yerindəmi o yerrər?*

O yerdə səbrim qalıb,

*Öz cəzam, cəbrim qalıb.
Min illik ayaq izim,
Min illik qəbrim qalıb.*

Aşıq yaradıcılığı. İrəvan çuxuru aşıqlarının yaradıcılığında ictimai-siyasi motivlərin ön planda olması ilk baxışdan diqqət çəkir. Bölgənin azərbaycanlı-erməni münaqişəsinin tarixən aktiv ocaqlarından biri olması səbəbilə yaranmış problemlər, təbii ki, xalqın tarixi taleyinə sıx bağlı olan sənətkarların-aşıqların aktiv müraciət etdikləri mövzular dairəsindən kənar qala bilməzdi. Çar Rusiyasının İrəvan xanlığını işğal etməsindən sonra yerli türk əhalinin başına gətirilən məşəqqətlərin, qaçqınlıq həyatının ağrı-acılarının poetik dillə təsviri, elin-obanın, Vətənin qeyrətini çəkən, onun müdafiəsinə qalxan övladların vəsfi XIX-XX əsrin əvvəlində yaşayıb-yaratmış İrəvanətrafi aşıqların və el şairlərinin (Aşıq Xudayar, Şahablı Aşıq Cəlil, Yaqub Mustafaoğlu, Aşıq Məhəmməd Kotuzlu və b.) yaradıcılığı üçün xarakterikdir:

*Vedibasar yeriyibdi,
Bir qanlı davadan deyim.
Dəstəsində şir oğullar,
Bu eldən-obadan deyim.
Məhərrəmnən İbrahimdən,
Xəlilnən Nəbodan deyim.
Andranikin bağrını
Yarıbdı Abbasqulu bəy!
(Aşıq Xudayar)*

*Vedinin dağları qar-borannıdı,
Düşmən silahlıdı, əli qannıdı.
Mənim bəyim igid, addı-sannıdı,
Yazmışam, durmasın, haraya gəlsin
Yağı salıb bizi araya, gəlsin.
(Şahablı Aşıq Cəlil)*

İrəvan aşıqlarının tarixən Naxçıvan, Gərnibasar bölgələri ilə sıx əlaqəsi danılmaz olsa da, burada aşıq sənətinin inkişafına Azərbaycan aşıq sənətinin beşiyi və mərkəzi sayılan Göyçə mühitinin böyük təsiri aydın hiss olunur. Göyçənin Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər kimi böyük saz-söz korifeylərinin ustad statusunun İrəvan mahalı aşıqları tərəfindən dolayısı ilə qəbulu da bunun göstəricisidir. Heç təsadüfi deyil ki, Ələsgər, Aşıq Alı, Məmmədhüseyn və digər Göyçə aşıqlarının (və el şairlərinin) adı ilə bağlı dastan-rəvayətlərin bizim tərəfimizdən qeydə alınmış bir-çox variantları da İrəvan ətrafı bölgədən toplanmışdır. Bu kitabda təqdim olunan "Aşıq Ələsgərin Zəngibasar səfəri" İrəvan çuxuru aşıqlarının dastan yaradıcılığının tipik örnəyi kimi seçilmişdir.

Milli epik informasiyanın regional mətn variantı kimi maraq doğuran "Ələsgərin Zəngibasar səfəri"nin strukturunu aşıq dastan-rəvayətləri üçün ənənəvi olan səfər-ayrılma və bu səfərdə aşığın başına gələn macərə təşkil edir. Xalq dastanları üçün başlanğıc təşkil edən qəhrəmanın öz yer-yurdunu tərk edib qürbətə yollanması epizodu bu aşıq rəvayətində Ələsgərin İrəvan mahalının Uluxanlı kəndinin hörmətli adamlarının dəvəti ilə Məmmədhüseynlə birgə yola düşməsi kimi verilir:

"Məclis başdanır. Harada – İrəvan mahalının Uluxannı kəndində. Bu kənddə Aşıq Ələsgərin dosdarının biri yaşıyırdı. Elə bir dos ki, Ələsgərə onun çox böyüh hörməti, məhəbbəti varıdı. Dosdu Ələsgərin aşıxlıx sənətinə vurğunuydu. Məclisdər qızısqı toylar başdananda həmən bu adam camahatı başına yığıb deyir ki, gərəh bütün toylar Ələsgərnən keşsin. Odu ku, hamı razı qalır ku, kişinin oğul toyunu Aşıx Ələsgər aparsın. İki nəfər mötəbər adam göndərilər Aşıq Ələsgərin yanına. Ələsgər də həmişə aşıx dosdu Məmməhsöyünnən gəzərdi. Məmmədsöyün yaşda Ələsgərdən böyüyüdü. Ancax o qədər hörməti varıdı ki, obaşdannan durub gələr, Ələsgərin odununu yarar, ocağını

qalıyar, atına baxar, atın altını kürüyərdi. Çünkü niyə? Ələsgərə hörməti varıdı. Onun sənətinən ləzzət alırdı. Bunnar həmişə bir çıxardılar çölə.

Vaxt olur mötəbər adamnar, hansı ki, Uluxannı kəndinən Ələsgərin dosdu göndərmişdi, gəlib kəsdirillər Ələsgərin başının üsdünü kin, Uluxannın camahatı sizin yolunuzu gözdüyür. Məmmədsöyün bir az etiraz edir ki, ay Ələsgər, biz havax buraların işini yola verdih kin, qalmışdı ora. Özü də pünhan göz eliyir kin, orada bizim qazancımız az olacax.

Ələsgər deyir:

- Yox, gərəh gedəh.

Elə həmən gün onnar hazırraqıb yola düşüllər".

Xalq hekayələrində, adətən, qəhrəmanla birgə yola çıxan ağsaqqallar, dünyagörmüş şəxslər qəhrəmanı qorumaq, yol göstərmək, çətinlikdən qurtarmaq kimi yardımçı funksiya daşıyırlar. Bu aşıq dastan-rəvayətində qəhrəmanın "kənara" gələcək rəqibi - qarşılaşacağı aşıqla bir yerdə yollanması maraq doğurur. İlk əvvəldə dost, həmdəm kimi təqdim edilən Ələsgərlə Məmmədhüseyn məclisdə rəqib qütblərə keçirilərək qarşılaşdırılırlar. Göründüyü kimi, burada aşıq rəvayətinin real zəmini dastanın ənənəvi strukturuna və ənənəvi motivlərinə tam uyğunlaşdırılmamışdır.

Dastan-rəvayət Ələsgərin Məmmədhüseynlə deyişmədə qalib gəlməsindən sonra yenə həqiqi məcraya qaytarılıb, iki tərəfin barışması və qarşıdurmanın bir məclis tamaşası səviyyəsində təqdimi ilə bitir:

"Bu sözdən sora Məmmədsöyün nə çay işdi, nə çörəh yedi. Böyrü üstə uzanıb köhsünü ötürdü. Ələsgər gördü kün, yox, Məmmədsöyün onnan küsü saxlıyır. Sazı götürüb başdadı onun könlünü almağa:

*O günnər hamısı çöllərdə qaldı,
Olarını danışax, a Məmmədsöyün.
Ziyanan danışar yaman adamnar,
Xeyirə çalıxax, a Məmmədsöyün!*

*Kəsmə ayağını gəl, bizə dur gəl,
Namərd boğazına keçəydi çəngəl.
De xanım bacına bişirsin xəngəl,
Nuş edəh bərişax, a Məmmədsöyün!*

*Ələsgər günahın boynuna alsın,
Hər kəs qiyamatın oynuna alsın.
Bacın da bir məni qoynuna alsın,
Qayniyax, qarışax, a Məmmədsöyün!*

Söz tamam oldu. Hər üçü güldülər. Ələsgərnən Məmmədsöyün bir-birini qucaqlayıb öpdülər.

Xanım da bir yaxşı xəngəl bişirdi, yedilər, işdilər. Umu-küsü tamam yaddan çıxdı. Məmmədsöyün Ələsgərdən mehribannıxnan ayrılıb kefi köh, damağı çağ evinə tərəf, balalarının yanına yollandı. Sizi də həmişə mehriban, xoşbəxt olasınız”.

* * *

İrəvan çuxuru bölgəsi qədim türk milli adət-ənənələrinin uzun müddət konservativ şəkildə qorunduğu, kənar təsirlərə az uğramış olması ilə də seçilir. Novruz bayramı günlərində keçirilən kəl döyüsləri, pəhlivanların yarışı və s. kimi adətlər ("kəl döyüşdürmək" - KDQ-də rastlanan, Bayandır xanın ildə bir kərə (!) keçirdiyi heyvan döyüşdürmək ritualının lokal, profanasiya olunmuş, sırf əyləncə xarakteri almış şəkli təsiri bağışlayır) bu bölgənin özünəməxsus ənənələrindən sayıla bilər.

İrəvan folkloru örnəklərinin elmi analizi göstərir ki, bu bölgə türkləri folklor və etnoqrafik səviyyədə (süjet, motiv, obraz, janr, toy adətləri və s.) ermənilərə çox şey versə də, əks istiqamətdə hansısa bir təsirlənmə heç nədə özünü göstərmir. Bu bir tərəfdən ermənilərin sözügedən bölgələrə türklərdən çox-çox sonralar gəlməsini və hazır dəyərlərə yiyələnməsini təsdiqləyir. İkinci tərəfdən, erməni xalqının bədii yaradıcılıq qabiliyyətinin, mənəvi və bədii-estetik kriteriyalarının səviyyəsinin aşağı olması səbəbinə bağlanır. Heç təsadüfi deyil ki,

yüzdəllər bundan əvvəl də indiki Ermənistandan qeydə alınmış folklor örnəklərinin, demək olar ki, hamısını Azərbaycan xalq sənəti örnəkləri təşkil edir.

İnanırıq ki, "Azərbaycan folkloru antologiyası" seriyasından təqdim edilən "İrəvan çuxuru folkloru" xalqımızın zəngin söz sənəti irsinin bir hissəsi olmaqla tarixi gerçəkliyi bir daha ortaya çıxarmaq, tarixi-mədəni sferamızın hüdudlarının dərkində indiki və gələcək oxuculara yardım olmaq kimi bir missiyanı da uğurla yerinə yetirəcəkdir.

**HÜSEYN İSMAYILOV
ƏZİZ ƏLƏKBƏRLİ**

I. MİFOLOJİ RƏVAYƏTLƏR

DAŞA DÖNMÜŞ ÇOBANNAN SÜRÜSÜ

Bir çoban Ağrı dağının ətəyində heyvan otarırmış. Günorta baxır kı, həm özü, həm də sürü suzunnan ölür. Heş yanda da su yoxdu. Allaha yalvarır kı, burda bir çeşmə yarat, yeddi qoyun qurban kəsim.

Bir də görür kü, qabağında bir çeşmə yarandı, özü də içir, sürü də içir. Sora fikirreşir ki, bir sudan yana yeddi heyvanı niyə kəsim, dəli dəyiləm ki?!

Qoltuğunnan yeddi dənə pit tapır, öldürüb deyir ki, bu da Allahın yeddi qurbanı.

Elə bu dəmdə çoban sürüsüynən bir yerdə daşa çevrilir. Arğı dağının ətəyindəki daşdar o vaxdan qalmadı.

ƏJDAHAYNAN OĞLAN

Yaylax vaxtıymış. Bir oba köçüb dağda yurd tutur, çadırarını qurur. Elə bu vax güjdü yel əsir, yağış yağır, boran olur. Camahat bir də baxır kı, göydən boynu zincirri bir əjdaha endi. Tez gətirib buna öküz qurban kəsillər.

Əjdaha heş kimə dəymir, ancax bir cavan igidə deyir ki, mən hara getsəm, sən də dalımca gə.

Bunnar yola düzəlib gedillər. Xeyləh gedənnən sora Arğı dağına çatıllar. Arğı dağında bu əjdaha üzünü tutur Arğı dağına sarı, bir üşküərəh atır. Arğı dağınnan bir əjdaha yenir ki, bunnan da yekə. Demiyəsən, bu əjdahalar düşmandılar. Neçə dəfə vuruşubmuşlar. Hər dəfə də Arğı dağındakı qalib gəlibbiş. İndi bu əjdaha oğlanı özünə arxa gətiribbiş.

Əjdahalar başdıyır vuruşmağa. Arğı dağının əjdahası bu birini az qala basırmış. Bu əjdaha oğlana işarə eliyir. Oğlan qılıncını sıyırır Arğı dağının əjdahasını öldürür.

Sora əjdaha oğlana deyir ki, dalımca gə. Bunnar gəlib bir zağıya girillər. Oğlan görür kü, burda üş xum* var, qızılnan doludu.

* xum – iri çaxır küpü

Əjdaha oğlana deyir ki, nə qədər bacarırsan götü. Ancax elə götü kü, bir də peşmannıyıb bura qayıtmıyasan. Yoxsa zərələ çəkərsən.

Oğlan bütün ciblərini, qol-qoltuğunu doldurur qızılnan, sora çıxıb gedir. Bir müddət keçir. Oğlan bu qızilları sağa-sola xəşdiyib qutarır. Təzədən durub qayıdır həmin zağıya. Görür kü, əjdaha başını qoyub qızıl xumnarının üstünə, yatıb.

Oğlan yavaşca yaxınlaşır, xumun ağzını açıb gizdicə qızılardan götürməh isdiyir. Bu dəmdə əjdaha oyanır. Baxır kı, oğlan qızıl götürür. Tüpürür bunun üzünə ki, adam oğurrux eləməz. Ta oğlan heş zad götürmüyüb dala qayıdır. Ancax əjdahanın tüpürdüyü sifəti qap-qara qaralıb çürüyür.

ARGIDAĞ

Nuh Nəbi yer üzünü su bürüyəcəyini qavaxcadan bildiyi üçün böyüh bir gəmi qayıtdırmışdı. Hər cins heyvannan, insannan bir cüt götürüb gəmiyə yığmışdı. Yer üzünü su alanda gəmi suyun üzünə qalxdı. Nuh Nəbi yetmiş beş günnüh azuqə də götürmüşdü. Gəmi yetmiş beş gün suyun üzündə qaldı. Bir gün Nuh Nəbi gördü kü, bir dağın başı qaralır, gəmisini həməən dağa tərəf sürdü.

Dağın başı darısqallıx idi, gəmidəki insan və heyvannarı tuta bilməzdi. Deyillər, başı görünən dağa o zaman Qısırdağ deyərmişdər. Onun övladı olmur, qısır qalırmiş. Dağ Nuhun yanında xəcalət çəhdi. Ona görə xəcalət çəhdi ki, gəmidə olan insan və heyvannarı yerrəşdirə bilmirdi. Öz-özünə dedi ki, niyə mənim övladım olmasın, Nuhun yanında olannara hörmət eliyim. Nuh Nəbi onun xəcalət çəhdiyini bilib dedi:

– Ey Qısırdağ, sən qısır olmuyacaxsan. Sənin övladın olacax.

Həmin gün Qısırdağ hamilə qaldı, az sora arğı çəhdi, bir oğlu oldu. O, arğı çəhdiyi üçün adını Nuh Nəbi Arğıdağ qoydu. Oğlunun adını Bala Arğı qoydular. Bala Arğı da anasının

yanında baş qaldırdı. Gəmidə olannara yer verdilər, onnara hörmət elədilər. O zamannan Arğıdağ oğlu Bala Arğıynan yan-yana durub göylərə baş qaldırdı.

NUH PEYĞƏMBƏR

Nuh peyğəmbər gəminin dabanını düzəltməh üçün bir usta çağırır. Ona deyir ki, gəl gəmimi düzəlt, qızımı sənə verəcəm. Usta gəlib işdiyir. Lakin qarannıx düşür. Nuh peyğəmbər görür kü, iş çox ləng gedir. Daha başqa iki usta çağırır onnara deyir: "Gəlin mənim gəmimin dabanını düzəldin, qızdarımı sizə verəcəm".

Nuh peyğəmbərin cəmi bir qızı var idi. Lakin üçünə söz vermişdi, düşünürdü kü, yer üzünü su alanda onnar boğulacax. Vaxt gəlib çatdı, usdalar işdərini bitirib dabanı hazırradılar. Onnar Nuh peyğəmbərin yanına gəlib qızdarı istədilər. Nuh olan-qalan bir qızını kimə verəcəyinə məhəttəl qalmışdı.

O, fikirri-fikirri dolaşanda görür kü, eşşəyiynən iti dönüb qız oldular. Hərəsini onnardan birinə verir. Bir müddət keçənnən sora Nuh qızdarına baş çəhməyə gedir. Birinin yanına gəlib ərinnən soruşur ku:

– Qızım necədi?

Əri cavab verir ki:

– Yaxıcıdı, təh bir şeyi pisdi ki, nə deyirsən eşşəh kimi qulağardına verir.

Nuh başa düşür kü, bu, eşşəhdi. O birinin yanına yollanır. Onun da əri gileylənir ki:

– Arvadım pis deyil, lakin söz deyəndə it kimi çəmkirir.

Nuh annıyır ki, bu da itdi. Üçüncünün yanına gedir. Əri arvadınnan çox razı qaldığını bildirir.

– Elə bil peyğəmbər balasıdı, – deyir.

Beləliynən, qızdarım üçünün də cinsi aydınnaşır.

GOREŞƏN

Günnərin bir günündə karvan Arğı dağının ətəyi ilə gedirmiş. Qışın oğlan çağıymış. Yolda dəvəçilərə bir cavan oğlan ras gəlir. O, pəhlivan cüssəli bir şəxs imiş, əlində də bir çomax varmış. Cavan oğlannan salamnaşır, hardan gəlib, hara getdiyini soruşullar. Aydın olur ku, o da qarşdakı kəndə gedir. Yolda cavan oğlan dəvəçilərdən geri qalır. Ona məsləhət görüllər ki, dəvəçilərnən bir getsin, indi Xıdır Nəbi vaxtıdı, höyrə gələn canavarrar çoxdu. Cavan oğlan onnara deyir ki, narahat olmuyun, siz gedin, mən də yavaş-yavaş arxanızca gəlirəm.

Hava soyux, yol yoxuş imiş. Dəvəçilər tez-tez arxıya baxır, cavan oğlanın gəldiyini gördühdə arxayınlaşmışdılar.

Xeyli keşdihdən sora görüllər ki, iki canavar oğlana hücum çəhdi. Oğlan onnarın hər ikisini ağaşnan vurdu və yoluna davam etdi.

Dəvəçilər mənzilə çatır, bir evdə qonax olullar. Əhvalatı ev sahibinə danışullar. Ev sahibi həməən oğlanın onun oğlu olduğunu söylüyür. O deyir ki, oğlumun öldürdüyü iki canavardan biri onun dabanını yaralıyb. Ona görə utandığınnan mənim üzümə çıxma bilmir. Biz təccübənən kişinin üzünə baxıb dedih ki, o, iki canavara qalib gəlib, kiçih bir yarıya görə sənün üzünə çıxma bilmir?

Ev sahibi:

– Bəli, – dedi və əlavə etdi ki, – mənim oğlum elə bir ata və ananın oğludu ku, iki canavar qarşısında aciz qalmamalıydı. Gəlin sizə bir əhvalat danışım. Neçə il bunnan əvvəl kənd camahatı vahimiyə düşmüşdü, hamı qorxurdu. Vəfat etmiş şəxsdəri dəfn edənnən sora ölü qəbirdən çıxardılırdı. Goreşən peyda olmuşdu. Bu əhvalatdan baş açan yoxuydu. Goreşəni tutmax isdiyən də meydana çıxmamışdı. Cavan vaxtımydı, evli dəyildim. Kəndə səs saldılar ki, ölmüşəm. Mənə qəbir qazıb «dəfn» etdilər. Üstümü yüngül basdırıb nəfəs yeri qoydular. Məni paltarda, silahlı «dəfn» etmişdilər. Gecədən xeyli keşmişdi. «Qəbri» ayax hissədən eşməyə başladılar. Qəbrin üstü açılan kimi sıçrıyb atıldım goreşənin üstünə. Tutaşdıx. Mən ona güj gəldim, yırıb qılıncı çəhdim. «Dayan, vurma!» – deyə

goreşən qışqırdı. Goreşənnən qəflətən çıxan səs, həm də onun qadın səsi olması canıma lərzə saldı. Əl saxladım, goreşəni qaldırdım. O, adamcıl canavar dərisindəydi. Goreşəni tutub gətirdim evə. O, geyindiği canavar dərisini əyninnən çıxardı. Qarşımda bir dünya gözəli dayammışdı. Bu gözəllik qarşısında az qala bihuş olmuşdum. Mən qızın geydiyi canavar dərisini qəflətən yanan ocağa atdım. Qızdan dəhşətli bir səs çıxdı, o özünü döyməyə başladı. Mən onu tutub saxladım. Dəri yanıb qurtaranadək əlbəyaxa oldux. Bunnan sora bir qədər sakitdəşdi. Mən gözəl qızdan əhvalatın səbəbini soruşdum. O, mənə aşağıdakıları danışdı:

– Gecə yuxudan oyanıb həyəətə çıxdım. Ay işığıydı. Sanki göydən yerə bir alov endi. Bu alovsayağı işıx məni əhatə etdi. Başıma bir canavar dərisi düşdü. Qəfildən bir səda gəldi ki, mən dərinə geyim. Dərinə geyən kimi vəhşiləşdim. O günün təzə qəbir peyda olan kimi həmənin dərinə geyir və gor eşib, sora dərinə soyunub gizlədirdim. Gündüzdər isə insan kimi yaşayırdım.

Mən goreşən xanımnən evləndim. Elə anadan və mənim kimi cəsur atadan olan oğulu canavarın yaralaması nə ona, nə də mənə şərəf gətirmir.

II. İ N A N C L A R

A

Ayağının baş barmağı böyüh olanın bəxdi açıx olar.
Axşam-şər vaxtı evi süpürməzdər.

B

Bərəkətdi, qapıya gələn qisməti qaytarmazdar.
Barmaqları arxıya bükülən nəcib, bacarıxlı adam sayılar.
Bar üstə ağacı kəsməh günahdı.

C

Canavarı vurannan sora onun leşini bir uşax isdatmalıydı.
Deyirlər ki, qurd yağı pis şeydi. Onu arvadın üstünə sürtsələr, ərinnən zəhləsi gedər, ailə dağılar. Ona görə də onu muddarramax lazımdı.

D

Dırxaxlarda olan ləkələri müxtəlif cür yozullar:

- Baş barmaxda – xoşbəxli.
- Şəhadət barmağında – bədbəxli.
- Orta barmaxda – yol getməh.
- Nişan barmağında – təzə paltar geyinməh.
- Çeçələ barmaxda – məhəbbət.

Ə

Əli böyüh olan xoşbəx sayılar.

G

Gecə vaxtı barrı ağacın altına getməzdər. Yoxsa bizdən yeylər onu vurar.

Gecələr ağlamax olmaz. Çünkü ağlıyanın səsi, göydə bir məleykə var, onun xoşuna gəlir. O istiyir ki, ağlıyan adam həmişə ağlasın.

Göy otu yandıranda yağış yağar.

Gündüz doğulan uşağın ayağı, gecə doğulanın əli yüngül olar.

Gecə kim dırnax tutsa, ömrü qısalır.

Günəş batannan sora evdən nəşə versən, evin bərəkəti gedər.

Gec dil açan uşağa göyərçin yumurtası yedirdəndə tez danışır.

H

ər dəfə yaylax mövsümü qutaranda bir qoyun kəsib itdəyə yedirdərdilər. Bu da itdərin mükafatıydı. Sürüləri salamat saxladıkları, obanın keşiyini yaxşı çəhdihləri üçün.

İ

İlin axır çərşənbəsində eşidilən söz düz çıxar.

K

Körpəni şər qovuşan vaxt evdən çıxaranda yanına pambıx, qənd, kömür qoymax lazımdı ki, körpüyə sədəmə toxunmasın.

Kəhlih quşunun ayaxları qırmızı olduğunna, deyirdilər ki, o, Kərbəla çölündə dimdiyində susuzduxdan yanan yaralı imama su gətirəndə ayaxları onun qanına batıb.

Q

Qarışqasının dəvəsinə cən hər şeyin dünyada haqqı var, ruzusu var. Qarışqanı basdın, çörəyi tapdadın, günah elədin – birdi.

Qaşın üstü qaşınsa, kimsə səni sevindirəcəh.

L

Leyləh hər ağaşda yuva qurmaz.

N

Nalı ağzı yuxarı evin qapısına vurallar ki, xoşbəxlih gətisin. Əgər ağzı aşağı vurulsa, bədbəxlih gətirər.

O

Oxada odun çirtilti ilə ətrafa qığılcım saşsa, deməli, bur-

dakılardan biri haqqında kimsə pis danışır.

S

Sap öz-özünə düyünnəirsə, bu uzun, xoşbəx ömrə işarədi.

Süfrüyə duz dağılsa, dava düşər. Ona görə də dağılmış duzun üstünə şirin şey qoymax lazımdı ki, şər sovuşsun.

Sarılx tutan adamı birinci dəfə görən adam çeçələ barmağını kəsib qanını xəstənin yanığına sürtəndə xəstəlih sovuşur.

U

Uşax diş çıxardanda hədih bişirillər ki, diş bərk olsun.

V

Vaxsız bannıyan xoruzun başını kəsəllər ki, bədbəxlih baş verməsin.

Y

Yayda ağaşlarda sarı yarpaxlar görünsə, deməli, qış sərt keçəcəh.

Yarpız əkilmiş həyətə ilan gəlməz.

Yuxu azanda can dincəlməz.

Yaz dumanı bar gətirər, qış dumanı – qar.

Z

Zibili küncə yığıb səbah atmax lazımdı, yoxsa evin bərəkəti qaçar.

III. ALQIŞLAR, QARĞIŞLAR, ANDLAR

ALQIŞLAR

A

Allah səni oddan-alovdan qorusun!
Aydınnıx içində olasan!
Allah səni işıxlığa çıxarssın!
Allah səni bədnəzərdən saxlasın!
Atan behiştədi olsun!
Ayağın uğurru olsun!
Allah ağzını şirin eləsin!
Atalı-analı böyüyəsən!
Allah ürəyincə versin!
Allah başınnan töhsün, əyağınnan çıxsın!
Ağ günə çıxasan!
Allah bərəkət versin!
Atalı, analı böyüsün!
Allah verən əlini kəsməsin!
Adınnan böyüsün!
Alnın açıq, üzün ağ olsun!
Atan-anan pir olsun!
Arğı-acı görmüyəsən!
Aydınnığa çıxasan!
Allah ürəyinə görə versin!

B

Bir qoyub, min götürəsən!
Birin min olsun!
Bəxtin açılın!
Bəxtin üzünə gülsün!
Başın uca olsun!

Baxtına ağ gün doğsun!
Balannan görəsən!

D

Dilin dos-düşman yanında həmişə uzun olsun!
Dərd-bələdan uzağ olasan!

E

Eviniz şən olsun!
Evin abadan!

Ə

Əlin-qolun var olsun!
Əlin-qolun yorulmasın!

G

Gözün aydın olsun!
Gələn qədəmnərinə qurban olum!
Gözün dolusu görəsən!
Getdiyın yerdən xeyir görəsən!

H

Hansı evə gəlin gessən, o evə xeyir-bərəkət gətirəsən.
Həmişə xoş sədanı eşidəh!
Hörmət-izzət sahibi olasan!

X

Xata-bala görmüyəsən!
Xoşbəxt ol!

İ

İşin irəli olsun!
İşin avand olsun!
İşin uğurru olsun!

İxtiyar sahibi olasan!

Q

**Qoluna qüvvət!
Qapınnan qara yel əsməsin!
Qardaş dağı görmüyəsən!
Qəddin əyilməsin!
Qazancınnan xeyir görəsən!**

M

Min budağ olasan!

N

Namərdə möhtac olmuyasan!

O

**Ocağın bərəkətədi olsun!
Oğullu-qızdı olasan!
Oğlunna obalı, qızınna qonşu olasan!
Ovun qanı olsun!
Oxun daşa dəyməsin!**

Ö

Ömrün uzun olsun!

R

Ruzulu olasan!

S

**Səni görüm dünyada ağbaxt olasan!
Su qədər ömrün olsun!
Səsiniz qoşa gəlsin!
Süfrəniz açıq olsun!
Səni görüm aşib-daşasan!**

Səfərin uğurru olsun!

T

**Tanrı səni ajdığnan imtahana çəhməsin!
Tanrı dadına çatsın!
Tanrının kölgəsi üstünnən əsgih olmasın!
Toyunu görəh!
Toya gələh!**

U

**Urvatdı olasan!
Uğurun xeyir olsun!**

Ü

Üzün gülər, alnın açıq olsun!

Y

**Yeddi murazıyın hamısına çatasan!
Yaman günnən uzağ olasan!**

QARĞIŞLAR

A

**Ağzınnan çıxsın, qoynuna girsin!
Allah evini yıxsın!
Adını addara qoyum.
Ağzın qulağının dibinə getsin!
Ayaxların sınısın!
Allah sənə nəhlət eləsin!
Ağ gün görmüyəsən!
Ağzında dilin yansın.
Adın qalsın!**

B

Boyuna qamış ölçüm!
Başına daş düşsün.
Boynun qırılsın!
Bədənin aşızənə dönsün!
Boğazın şişsin!
Boğazına qara yara çıxsın!
Başın batsın!
Barmaxların çürüsün!

Ç

Çatdıyasan səni!

D

Dilinə düyün düşsün.
Dilin-ağzın qurusun!
Dilin ağzında kabab olsun!
Diri olub dilənçi olasan!
Dərdinə dərman tapılmasın!
Dilinə qara yara çıxsın!
Dədənnən sən qalıbsan, sənnən bir nişana qalmasın!
Dilin lal olsun!

E

Evinin çırağı sönsün!
Evin başına uşsun!
Elə gedəsən ki, arxanca da bir qara daş!

Ə

Əlin qurusun!
Əlin xına görməsin!
Əlin qoynunda qalsın!

G

Gözünən gövdəni ağlıyasan.
Gözünə millər çəkilsin.
Gözünə güllə dəysin.
Gözünə şiş batsın!
Gözün kor olsun!
Gecə-gündüz it kimi uluyasan!
Gorun çatdasın!
Günün qara gəlsin!
Gəlin öləsən!
Gorbagor olasan!
Günün qara, çörəyin para olsun!

H

Haramın olsun!

X

Xıncım-xıncım olasan!
Xoş gün görmüyəsən!

İ

İdimin başını yesin!
İşix üzünə həsrət qalasan!
İyid öləsən!

K

Kitabın bağlansın.
Kül başına!

Q

Qadan zoğal mıxına dönsün.
Qan qusasan!
Qapı-qapı dilənəsən, heş vax tox olmuyasan.
Qapın bağlı qalsın!

Qapın qıfıllı qalsın!
Qəfil dərdə düşəsən!
Quran sənə qənim olsun!
Qara yerə girəsən!
Qara günə qalasan!
Qəbrin od tutub yansın!
Qapın çırpılsın!
Qurd-quşa rast gələsən!

M

Meyidin əllərdə qalsın!
Mərdimazara tuş olasan!

S

Səni mundar olasan!
Səni para-para olasan!
Səni lal olasan!
Səni zəlil olasan!
Səni kor olub bücaxda qalasan!
Səni görüm getdiyən yerdən xeyir tapbıyasan!

T

Toyun yasa dönsün!
Toxumun yer üzünən kəsilsin!
Tufağın dağılsın!

Ü

Üzün üz dərdə görsün.
Ürəyinə güllə dəysin!
Üzünü mürdəşir yusun!

Y

Yarın yaddara qalsın.
Yurdun dağılsın!

Yurdunda bayquş ulasın!
Yerə girəsən!
Yeddi il bir yanın üstə qalasan!
Yediyin zəhər olsun, canına yayılsın!

ANDLAR

A

Allah haqqı!
Anamın südünə and olsun!
And olsun Əbülfəzl Abbasın kəsilən qollarına!
And olsun yaradana!
Anamın rufu haqqı!

B

Bərəkətə and olsun!
Bu işığa kor baxım ki!
Başın haqqı!
Başına and olsun!

C

Canım üçün!

G

Çörəh haqqı!
Çörəyin bərəkəti haqqı!
Çayın piri haqqı!

D

Dədəmin canına!
Dədəmin goru haqqı!

İ
İşix haqqı!
İmam Hüseyn haqqı!
İşığa kor baxım!

Q
Quran haqqı!

M
Məssəb haqqı!
Meçid haqqı!

N
Namusuma and olsun.

O
Ocax haqqı!
On iki imama and olsun!

Ö
Özüm ölüm!
Suyun mələkləri haqqı!

V
Vicdan haqqı!

IV. MƏRASİM FOLKLORU

MÖVSÜM-MƏRASİM NƏĞMƏLƏRİ

Küncə qoydum çırağı,
Şıxladırsın bucağı.
Çünkü yetişib bürüz,
Xoş gələcəhdi Novruz.

* * *

Xanım, ayağa dursana,
Yüh dibinə varsana.
Boşqabı doldursana,
Xıdırı yola salsana.

* * *

Novruz günü yaz olar,
Qırx köpüh də az olar.
Qara toyux qanadı,
Kim vurdu, kim sanadı.
Məhləməzə gələndə,
İt baldırım daladı.

* * *

Qoduya quymax gərəh,
Qablara yaymax gərəh.
Qodu gün çıxarmasa,
Gözdərin oymax gərəh.

* * *

Verdim bir dana,
Aldım bir sona,
Ay qız anası,
Qal yana-yana.

* * *

Ətəyi çin-çin gəlin!
Çiyi göyərçin gəlin!

Gələnnər arasında,
Hamıdan göçəh gəlin!

GÜNƏŞİ ÇAĞIRMAQ*
(Dəvət)

Qodu! Qodu! Hay Qodu, Qodu!
Qoduya salam verdinmi?
Qodu burdan ötəndə,
Qırmızı Gün gördünmü?
Qara toyux qanadı
Kim vurdu, kim sanadı?
Gökcalıya getmişdik,
İt baldırımı daladı.
Yağ verin yağlamağa,
İp verin bağlamağa.
Verənin oğlu olsun,
Vermiyənin qızı olsun,
O da çatdasın ölsün.

Günəşi çağırmaq (dəvət). İrəvan-Yelizavetpol xalq məktəbinin müfəttişi A.İoakimov tərəfindən yazıya alınmış və QƏXTMT (SMOMPK)-in 1890-cı il buraxılışının II şöbəsində dərc olunmuşdur (səh.128-129). Fil. e.n. Rza Xəlilov tərəfindən transliterasiya olunmuş və təqdim edilmiş bu mətnə bəzi misralar kitaba daxil edilmiş parçalarla üst-üstə düşsə də, tarixilik baxımından mətni olduğu kimi

verməyi məsləhəti bilmişik.

ƏMƏK NƏĞMƏLƏRİ

SAYAÇI SÖZLƏRİ

Canım, a gəlin qoyun,
Uzana telin, qoyun.
Yiyən sənin sayəndə,
Gətirir gəlin, qoyun.

* * *

Canım a narış qoyun,
Yunu bir qarış qoyun.
Çoban sənən küsübdü,
Südü ver, barış, qoyun.

* * *

Can qoyunun qarası,
Polad olur yarası.
Yaz günü dələməsi,
Payızda bulaması.
Evə yavannıx olar
Qış günü qovurması.

* * *

Xırda-xırda çəpişdər,
Yoncanın başın dişdər.
Gədər yaylaxda yaylar,
Gələr aranda qışdər.

* * *

Sayaçıya verdiniz,
Səfa oldu yurduunuz!
Ac getsin avanınız!
Tox gəlsin çobanız!

* * *

**Salamməlik say bəylər,
Bir birindən yey bəylər.
Saya gəldi gördünüz?
Salam verdi aldınız?**

* * *

**Bu saya, yaxçı saya,
Baxar Ülkərə, Aya.
Tanrım bərəkət versin
Həm yoxsula, həm baya.**

* * *

**Canım qoyunun ağı,
Dolanar gələr dağı.
Otduyar göy çəməndə,
İçər sərin bulağı.**

* * *

**A qoyun, nazdı qoyun,
Ayağı tozdu qoyun.
Yoxsa yiyən ölübdü,
Ay üzü sözdü qoyun?**

* * *

**Çoban, itin qudursun,
Arxacında su dursun.
Cavansan, qarğamıram,
Təhcə gözün tutulsun.**

* * *

**Çobana bax, çobana,
Durub daban-dabana.
Bizim qızı bəyənmiş,
Özü oxşar qabana.**

* * *

**Bu çoban, itdi çoban,
Qurşaxlı, kütdü çoban.
Yenə dağlar göyərdi,
Baş götdü, getdi çoban.**

* * *

**Şalım qara boyandı,
Ucu yerə dayandı.
Mənim ahu-zarımnan
Göydə mələh oyandı.**

HOLAVARLAR

**İşdə, işdəh öküzüm,
Mənim qəşəh öküzüm.
Bir qarış yerim qaldı,
Tez ol sürəh, öküzüm.**

* * *

**Arvaddar tutar yağı,
Qızdar yeyər qaymağı.
Heş zaman çıxmaz yaddan,
Bizim elin yaylağı.**

VƏSFİ-HALLAR

Əzizim aydın olsun,
Ay doğsun, aydın olsun.
Yardan xəbər gələcək,
Gözdərin aydın olsun.

* * *

Tanrı məni quş elə,
Qanadı gümüş elə.
Dar yolda, dar küçədə,
Yarı mənə tuş elə.

* * *

Gəmi gəldi, yan gəldi,
İçində bir can gəldi.
Yarın həsrətin çəhdim,
Gözdərimə qan gəldi.

* * *

Eşq oduna qalannam,
Yar başına dolannam.
Mən səndən ayrı düşsəm,
Yazıq ollam, talannam.

NOVRUZ BAYRAMI

İrəvan çuxurunda Novruz bayramı xeylən təm-tə-
rağnan qeyd olunardı. Bu bayrama əvvəldən xüsusi
hazırşar və təntənənən qeyd edərdilər. Novruza hazırşar
çillələrin qutarmasınan sora başdıyardı. əmin vaxdan
Novruza qədərki bir ay boz ay addanardı. Kiçik çillənin son
gecəsi cəmlə torpağa düşür – deyərdilər. Eəni yer nəfəs
almağa başdıyır.

Bunnan sora cəmlə suya, oda, havıya düşərdi. Bu müd-
dətdə, yəni bayrama qədər həyət-baca təmizdənər, ev-eşih
səliqə-sahmana salınardı. Bayramqabağı bütün evlərdə “ev-
tökmə” və ya “paltartökmə” mərasimi icra olunardı. Eəni
bütün ailələr evin paltar-palazını, yorğan-döşəyini günə atar,
ev-eşiyi, qapı-pəncərələri yuyar, təmizdiyər, bir söznən,
bunu bayramı qarşılamağın ilk şərti hesab edərdilər.
Bayramqabağı dörd çərşənbə axşamının hər birində küçə-
lərdə iri tonqallar çatıladı.

Nəhayət, ilin son çərşənbə axşamı gəlib çatar, həmin gün,
İlaxır çərşənbə axşamında bütün kənd “qəbirüstü” deyilən
mərasimə çıxar, hamı köhnə-təzə bütün mərhumnarının
məzarrarını ziyarət edərdi. Əvvəl hamı qəbiristannığa
axışib, ölüləri ziyarət edər, mollalar yasin oxuyar, əhd edən-
nər orada adamnara şirniyyət paylıyardı. Qəbirüstünnən
qayıtdıxdan sora kənddə ili çıxmamış rəhmətə gedənnərin
evlərinə gedib, başsağlığı verilər, ehsanı yeyilər və ya şərbəti
içilərdi.

əmin axşam küçələrdə yenə tonqallar çatılar, adamnar
"Atıl-batıl çərşənbə, bəxtim açıl çərşənbə", "Ağırığı-
uğuruğum bu odun üstünə" deyib tonqalların üstünnən
tullanardılar. Uşaxlar isə neçə günnən bəri hazırşarları
lopalara (əski parçaları bürülüb-bükülər, sora məftillə
məhkəm sarınıb, həmin məftildən ona uzun qol qoyular və
lopa addanan bu məşəl bir neçə gün qabaxdan ağ neftin içinə
salınardı kı, nefti canına yaxı çəhsin) od vurub, var
güjdəriynən fırradıb göyə uçurardılar. Göy üzü işığa qərç
olardı.

əmin gün adamnar, xüsusilə qızdar niyyət tutub qapıpusduya çıxar, belə güman edərdilər ki, eşitdihləri ilk söz onnarın qismətinnən xəbər verir. Buna görə də həmin axşam evdə hamıya tapşırardılar ki, ancax xoş sözdər deyın, birdən qapıpusduya çıxan olar. Uşaxlar da zarafatnan tez-tez bərhdən deyərdilər: "Allah murazınızı versin!"

əmin axşam evlərdə hər adama bayram payı bölünərdi: qoz-fındıx-şirni-alma-naringi və s. Bu, daha çox rəmzi səciyyə daşıyırdı. Kim istəməsə, öz payını başqasına verə bilərdi. Evdə nə qədər bollux olsa da, uşaxlar üçün pay hamınnan şirin olardı. əmin axşam evlərdə, əsasən, plov bişirilərdi.

Bayram axşamı (ona Kiçih bayram və ya Baca-baca da deyirdilər) valideyn evinnən övlad evinə pay göndərməh, belə paynan qoca ata-ananı yad etməh adət idi. Cavan oğlannarın ikibir, üçbir olub evlərə dəsmal, şal və ya papax atması da gözəl adət idi. Bayram axşamının Baca-baca adı da buradan – keşmişdə evin bacasınnan şal sallamaxdan götürülmüşdü.

Çox vax sevgilisi olan oğlannar da istədiyi qızın evinə dəsmal atardı. Dəsmala bayram yemişi bağlasaydılar, bu, ona işarə idi ki, qızı oğlana verməyə razıdılar. Nişannı oğlannara qız evinnən rəhli yumurtalar göndərərdilər ki, öz taytuşdarına paylasın.

Keşmişdə il təhvil olan gün çaydan xırda balıx tutub gətirər, ləyənə salıb, ətrafına səməni, şam düzər, diqqətnən balıxların hərəkətini izdiyərdilər. Balıx şiddətnən çabalyanda, yaxud sudan atılnda alqış qopardı ki, "il təhvil oldu". amı bir-birini təbrih edər, sora da bütün kənddə bayramlaşma mərasimi başdıyardı. ər kəs öz ağsaqqal və ağbirçəyini təbrih etməyi özünə borş bilərdi. əmin gün küsülüləri barışdırardılar.

Gənc oğlannan qız bir-biriynən danışmamax şərtiynən çeşmədən və ya çaydan bir qab su gətirər, ləyənə tökərdilər. İynənin başına pambıx doluyub ləyəndəki suya salardılar. ər iyniyə bir ad qoyub (daha çox bir-birində gözü olan oğlannan qızın addarını), hərəkətdərini izdiyərdilər. İynələr toxunanda hamı sevinib əl çalardı ki, filan oğlan filan qızı

alacax və ya filan qız filan oğlana gedəcəh.

Böyüh bayramda isə adamnar bir-biri ilə bayramnaşmağa gedər, öz yaxınını, qohumunu bayram payı ilə yad edərdilər. Bu pay bayram şirniyyatinnən və hər hansı bir "xələt"dən ibarət olardı. Bayramda qırmızı yumurta boyamax, onu döyüşdürməh, udməx-uduzməx özü bir ələm idi.

İl təhvil olannan sorakı dörd gün havanı müşahidə edər, bu günnər ərzində havalar necə keçəydi, təxmin edərdilər ki, qarşıda dörd fəsil də belə keçəcəh. Keşmişdə bayram günnəri şənhihlərində xoruz, yumurta, kəl döyüşdürməh, nəhayət, pəhlivannarın güləşməsi bir adət idi. Bayrama hələ bir ay qalmış pəhlivannar üçün sıra qonaxlığı düzəldərdilər. Başqa söznən, bayramqabağı onnarı yedirib-içirdərdilər ki, qüvvə toplansın. ətdə kəndin qalib pəhlivanı başının dəsdəsiynən qonşu kənddəərə güləşmiyə gedərdi. Qaliblərə nəmər verilərdi.

Eumurta boyamax, yumurta döyüşdürməh də Novruz bayramının əsas adətdərinnən idi. Bayrama bir neçə gün qalmış hər evdə yumurta boyanardı. Eumurtanı, adətən, qırmızı soğan qabığıynan boyuyurdular. Eəni yumurtaların bişdiyi qazana bir qədər soğan qabığı tökülər, bişmiş yumurtaları qazannan çıxaranda artıx onnar qıpqırmızı olardı.

Eumurtanı çox vax təh-təh döyüşdürərdilər. Əvvəl tərəflər bir-birinin yumurtasını dadar, yəni sol əlinin içi ilə sol qulağını tutub, sağ əlindəki yumurtanı qabax dişdərinə dönə-dönə taqqıldadıb, bərhliliyi-boşduğunu yoxluyardılar. Tərəflər razılaşanda yumurtanı dəyişdirə də bilərdilər. Tərəflərdən biri yumurtanı tərsinə, o biri üsdən vurardı, sora bu hərəkəti tərsinə təkrar edərdilər. Kimin yumurtasının başı da, künəsi də sınısaydı, uduzmuş olurdu və yumurtasını qarşı tərəfə verirdi.

Son dərəcə bərhl yumurtalara uşaxlar "əştərxan yumurtası" deyirdilər.

Eumurtaları qatarnan da döyüşdürərdilər. Eəni 15-20 yumurtanı dişdərinə vurmada yerə düzər, başqa söznən, qatar qoyardılar. Eumurtaları döyüşdürmə prosesi

başdıyardı, əvvəl biri tutar, o biri vurardı, sonra əksinə. Kimin yumurtası sınısaydı, onu başqasıynan əvəz edərdi. Axıra kimin salamat yumurtası qalsaydı, yumurtaların hamısı ona çatardı. Eumurtaların xərcini isə uduzan tərəf çəkərdi. Eumurtaları qatara qoymağa uşaxlar girişə bilməz, bunu, adətən, böyüh uşaxlar, gənşdər edərdilər.

Bayramlarda nişanı qızların və təzə gəlinnərin görüşünə getməh xüsusi mərasim kimi icra olunur, oğlan tərəfin yaxın qohum qadınları, qızları çoxlu hədiyyə, xonça və s. ilə qız və ya gəlin evinə gedərdilər.

QURBANKƏSMƏ

İrəvan çuxurunda Qurbanlıq – qurban kəsmə mərasiminin də bir sıra özəlliləri olmuşdur. Onlardan-qədim Bayburt kəndinin keçmiş sakinlərindən yazıya alınmış, Millidərə bölgəsi üçün səciyyəvi olan Bişmə qurban, Sacarası və Niyaz haqqında xüsusi bəhs etməyi son dərəcə vacib hesab edirik.

Bişmə qurban. Müəyyən niyyət üçün xüsusi bəslənmiş qoç kəsilərmiş. Bu mərasim kəndin ən böyük evində keçirilər, burada kəndin bütün əhalisi iştirak edərmiş. Mərasimə kəndin ən mütəbər ağsaqqalı və ya seyid övladı rəhbərlihdə edərmiş. Qurban kəsiləndə onun əti doğranmazmış, yalnız oynaxlardan ayrılır, sora qazannara doldurulub bişirilərmiş. Ət sümühdən ayrılana qədər bişirilər, sora əti sümühdən ayırır, didib, iri təşdərə yığarmışdır. Bunnan sora həmin əti lavaş çörəyin arasına qoyub kəndin bütün əhalisinə paylıyarmışdır. Mərasim başlanandan qutarana qədər dualar oxunarmış. Ətin qazanda qalan suyuna yarma təküb bişirər, camahata paylıyarmışdır. Sümühləri isə qoçun dərisinə büküb əlçatmaz yerdə torpağa dərin basdırarmışdır ki, heş vəhşi heyvannar da tapa bilməsin.

Sacarası. Xəmiri yağla, südlə yoğurar, sora ocağın üsdünə sac qoyub, o sacın içinə yoğrulmuş xəmiri çörəh kimi yayar, üsdünü də digər sacnan örtərmişdər. Sacarası bişidhdən sora onu götürüb, hissə-hissə doğruyub, kənd camahatına

paylıyarmışdər. Bişmə qurban kəsməh imkanı olmuyannar üç Sacarası bişirsə idi, o, bir Bişmə qurbana əvəz sayılanmış.

Niyaz. Niyazı da xəmirədən bişirərmişdər. O, həcmcə Sacarasınnan kiçih olar, xəmiri südnən yoğrular, bir az da şəkər ya da bal qatılmış. Onu sacda, ya təndirdə bişirər, hissələrə bölüb camahata paylıyarmışdər. Onu çox vax Sacarası ilə eyni vaxda bişirib paylıyarmışdər.

Sacarasıyla Niyazı paylıyan onu iki əlinin arasında tutub verər, payı alan da həmçinin iki əlinin arasında alıb, payı öpər, “Allah qəbul etsin” deyərmiş. Bu payları yeyərkən gərəh elə edəydin ki, bir qırığı da yerə düşmüyəydi, çünkü günah sayılırdı. Eerə düşərsə, götürüb, öpüb, göz üsdə qoyub, sora əl-ayax çatmıyan yerə qoyarmışdər.

SÜNNƏT MƏRASİMİ

İrəvan çuxurunda sünnət mərasimi böyük bir təntənə ilə icra olunurdu. Ayilə başçısının ən yaxın dosdu, qardaşdığı oğul uşağına kirvə tutular, bu kirvəlik nəsilbənəsil davam etdirilərdi. Ətta belə bir söz vardı ki, kirvəni dəyişməzdər, bunun düşər-düşməzi olar. Kirvəlihdə yaxın, hətda onnan da yuxarı səviyyədə qohumnux hesab edilirdi. Təsəvvür edin ki, əmi, dayı, xala, bibi kimi yaxın qohumların qızı ilə ayilə qurmax mümkün sayılsa da, kirvənin qızı ilə evlənməh qəti olaraq mümkün deyildi. Kirvə sünnət olunan uşağına başdan-ayağı təzə paltar alar, həm kirvə, həm qohum-əqrəba tərəfinnən sünnət evinə şirniyyət dolu çoxlu xonçalar gələrdi. Uşax sağalannan sora onun valideyinnəri kirvənin və onun bütün ayilə üzvlərinin, hətda yaxın qohumlarının hər birinin adına qiymətli hədiyyələrnən (buna “xələt” deyərdilər) bunun qarşılığını gedərdilər. Bir müddət sora kirvə eyni ilə belə bir mərasimi təzə kirvənin evinə qədəm basardı. Bu qarşılıqlı gediş-gəliş hər Novruz bayramında təkrar olunardı.

Yeri gəlmişkən, sünnət toylarında ən hörmətli adamnara iki rəngli çay verilərdi. amı da həsədnən baxardı ki, filankəsə iki rəhli çay verildi. əmin adam da əda ilə çayı içib nəlbəkiyə 3-5 manat qoyardı.

TOY ADƏTLƏRİ

ELÇİLİH

Valideynlər məsləhət-məşvərətdən sora əsilli-nəsilli bir kişinin qapısına elçi göndərməyi qərara alırlar. Əvvəlcə oğlanın yaxın qohumlarından bir qadın qız evinə gedib qız evinin ağzını arıyır ki, görün qız yiyəsi bu qohumuğa razı olar, ya yox. İlk elçilih vacib şərti. Çünki ikinci elçiliyə el ağsaqqalları gedəcəklər və bu zaman qızın adamı belə bir qohumuğa razılıq edib qızı verməsələr, oğlan evinin sözü yerə düşmüş hesab olunur.

İlk elçilih uğuru alınandan sora oğlanın atası bir neçə sayılıb-seçilən ağsaqqalın qız evinə ikinci elçiliyə gedirlər. Ağsaqqallardan biri: "Allahın əmrinə, peyğəmbərin şəriətinə sizin qapınızı aşmışıx" - deyib sözə başlayırdı. Qız evinin ağsaqqalları onları xoş üzünə qarşılayıb çay verərdilər. Lakin oğlan evi çaya əllərini vurmazdılar ki, "Gəlişimizin mətləbi var, mətləbimizə çatmasax, çay içmiyəciyəh".

Qız evi mətləbi soruşanda, oğlan tərəfin ağsaqqalları cavab verirlər ki:

- El adətinə sizin qohum olmaq isdiyirih. Necə deyəllər, gül sizdən, güldən bizdən. Qol sizdən, qolbax bizdən.

Mətləbi annıyan qız adamı öz ağsaqqallarına söz verərdilər. Ağsaqqallar da bu qohumuğa razı olardısa, oğlan evinin ağsaqqalına zarafatına "şirinnih ver, "hə"ni verim" - deyir. Oğlan evinin ağsaqqalı da onun dizinin altına müəyyən məbləğdə donnux (pul) qoyur. Elə bu donnuxdan sora qız evi oğlan evinə "hə" deyir. "Hə"dən sora süfrüyə şirin çay gəlir. Hamı "Xoşbəx olsun!", "Qohumuğumuz daimi olsun!" - deyərək şirin çayı içillər. "Hə" verilən zaman qızın çiyinə qırmızı yaylıx örtərdilər.

BƏLGƏ

Bunnan sora oğlan evi qız evi tərəfinə müəyyən olunmuş bir zamanda qız evinə bəlgə aparır (bəlkə də, etimoloji baxımla "bəlgə" sözü "bəli, gəl" sözünün mənşəyi olmuşdur və sorular xalqın deyim tərzinə uyğunlaşaraq, "bəlgə" formasına düşmüşdür. Yəni, qız evi oğlan evinə "hə", "bəli, gəl" deyənən sora oğlan evinin istənilən vaxda qız evinə getməyə ixtiyarı vardı). Bəlgədə kimin gücü nəyə çatırdı, onu da aparırdı. Ancax, adətən, qırmızı yaylıx şirniyyat xonçası, noğul, kəllə qənd və s. olması şərt idi.

Elə bəlgə günü nişanın nə zaman olacağı müəyyənləşdirilirdi.

NİŞAN

Nişan xalqımızın ən böyük, ən gözəl adət-ənənələrindən biridir. Xalqın yaddaşına sığınmış bayatıları, nişan, toy haqqında deyimləri dinnədihcə xalqımızın bu adətə necə böyük hörmət bəsdədiyini görürük. Təsədüfü deyil ki, bu gün də xalq arasında "Gör sənə toyunda nə eliyəciyəm", "Nişanında başda gedim" və s. bu cür gözəl deyimlər var. Adət-ənənələrimizin, mərasimlərimizin daha dərin, arxaik köhlərə söykəndiyini təsdiq eliyən saysız-hesabsız folklor mətnləri çağdaş günümüzə qədər gəlib çatmışdır: sübut etməh olar:

Qardaş, qardaş, xan qardaş,
Qıyqacı baxan qardaş.
Böyü, boya-başa çat,
Aparax nişan qardaş.

Göründüyü kimi, qardaşa nişan aparmax bacının və eləcə də başqa doğmaların ən böyük arzularından biridir.

Nişana oğlanın yaxın qohumları, dost-aşmaları gedirlər. Adətə görə, nişanın xərcini oğlan evi çəkərdi (elə bu günə qədər də bu adət qalıb). Qız evi də oğlan evini layiqincə

qarşılıq süfrüyə dəvət edərtilər.

Oğlan adamın imkanınan asılı olaraq, gətirdiqlərini qız evinə verir və nişanın ən təntənəli məqamı - üzük taxmağa başladıqlar. Üzüyü qızın barmağına oğlanın bacısı, ya da bir qadın qohumu taxardı. Bunnan da nişan mərasimi bitmiş hesab olunardı.

NİŞANBAZDIX

Nişannan sora toya qədər xalq arasında "Nişanbazdix" deyilən bir mərhələ də olurdu. Nişanbazdix bir növ qızın oğlanın görüşünə şərait yaratmaq üçün idi. Belə ki, oğlanın yaxınlarının (çox zaman dosdarının olardı) biri nişanı oğlanı götürüb evlərinə gətirərdi. Bu yandan da rəfiqələri qızı götürüb əvvəlcədən müəyyən olunmuş oğlan olan evə gələrdilər. Burada da ev ziyəsi qonaxların şərafinə süfrə açardı.

KƏSƏMƏT

Ümumiyyətlən, nişannan sora toyun gecikdirilməsini nəinki Qərbi Azərbaycanda, eləcə də bütün müsəlman aləmində yaxşı qarşılamırdılar. Bir bayatıyan dediklərimizə yəqin gətirə bilərik:

Aşix, əldə saz apar,
İşvə gəti, naz apar.
Qışda adaxlanmısan,
Toyun elə, yaz apar.

Həmişə olduğu kimi, yenə də el ağsaqqalları qız evinə gedər, qız evinin ağsaqqalları ilə məsləhətləşib toy gününü nə zamana salacaqları barədə kəsbə edillər. Kəsəmətdə (buna xərc-xörəh də deyirdilər) həm də qız evinin ağsaqqalları oğlan evinə kəbin kağızı gəlməyincə qızdarını verməyəcəklərini bildirillər. (Bu adət nəinki bir zamannar İrəvan

çuxuru bölgələrdə, elə indinin özündə də Azərbaycanın əksər ərazilərində qalmaqdadı). Kəsəmət günü ən vacib məsələlərdən biri olan "Başdix" məsələsi də həll olunardı. Bütün müsəlman dünyasına yayılmış bu adətə görə, qız evi oğlan evinnən müəyyən məbləğdə kəsəmət isdiyir (ayrı-ayrı müsəlman ölkələrində isə başdığa "Atalix", "Süd pulu", "Ata haqqı deyilir).

Qız evi oğlan evindən müəyyən olunmuş başdığı və oğlannan qızın nigahı barədə molla tərəfinnən təsdiqlənmiş "Kəbin kağızı"nı aldıxdan sora toyun başdanmasına razı olur.

CEHİZ

Toy günü müəyyənənənən sora oğlan və qız evində ciddi hazırlıq işdəri başdanır. Qız tərəfi el adətiynən gəlin köçəcəh qız üçün cehiz hazırlıyır. Cehizə isə iynədən sapa kimi evdə lazım olan bütün məişət əşyaları: mis tiyan, qazan, dolça, ələh, xəlbir, badya və s. daxil idi. Cehizin başında isə gözəl xalq deyimmərimizin də təsdiqlədiği kimi xalı dururdu:

Vedinin döşü xalı,
Cehizin başı xalı.
Allah versin ellimə,
Hörəmməz naşı xalı.

Özü kimi tarixi köhlərə söykənən xalqımızın elə özü qədər qədim bir adəti də vardı. El ağbircəhlərinin söyləmələrinə görə, qaynana (oğlan anası) öz gələcəh gəlininin toxuduğu xaliya mütləq baxmalıydı. Çünki xalı toxuyan qız öz hissini, duyğusunu, arzularını ilmələrin diliynən xaliya köçürərdi. Qaynana da gələcəh gəlininin xasiyyətini bu xalının naxışdarinnən, rəng seçiminnən açıx-aşkar "oxuyardı".

Cehiz içərisində toxunma məfrəş, heybə, kilim, palaz, cecim, həsirdən başqa öz qeyri-adiliyiynən seçilən "bəy" və "toy" corabları da olurdu. Bu cür naxışdı, al-əlvan toxunan

"toy" corablarının cehizə qatılması təhcə Şimali Azərbaycanda deyil, eləcə də Cənubi Azərbaycanda da geniş yayılmışdı. Bunu xalq məişətini və ruhunu dərinədən bilən M.Şəhriyar çox sadə, obrazlı bir dillə "Heydər babaya salam" poemasında gözəl ifadə edib:

Bayram idi, gecəquşu oxurdu,
Nişanı qız bəy corabın toxurdu...

Bəli, nişanı qızdar bəy üçün corab toxuyur, onu da cehizlə barabar oğlan evinə göndərirdilər. Vədi mahalında bu cür "bəy corabları"nnan əlavə qız evində "toy corabları" deyilən corablar da toxunardı ki, bunnarın da daban yerini boş qoyardılar (yəni corabların dabanı toxunmazdı). Bunun səbəbini soruşanda informatorrar bizə cavab verdi ki, "Toy corablarının dabannığı ona görə toxunmur ku, onnar adi corablardan seçilsinlər".

Bizim fikrimizcə, qız evində toxunub dabannığı boş qoyulan corabların sonra oğlan evi tərəfindən toxunub tamamlanması bir qədər də fəlsəfi mənə daşıyır. Belə ki, qız evinnən yarımçıq getmiş corabları oğlan evi toxuyub qurtarmağnan, "Qızın əyri-əsgihliyini (əlbətdə ki, xasiyyətindəki) biz düzəldərih" və yaxud da "Qohumnu-ğumuz yarımçıx yox, tam olsun!" deməh istəmişlər.

CEHİZ GÖRÜMÜ

Cehiz hələ qız evində olarkən qızın cehizini görməyə gələn qohum-qonşular qız cehizi üzərinə əliboş getmirdilər. Kimi cehizin üzərinə donnux, ipəh qoyur, kimi də müxtəlif ev əşyaları gətirərdilər. El arasında toyun bu mərhələsinə "cehiz görünümü" deyirdilər.

EV BƏZƏYİ

Cehizi oğlan evinə ya bir gün əvvəl, ya da toy başlanan ilk gündə aparardılar. Cehizi oğlan evinə aparannar içərisində

qızın yaxın qohumlarınnan bir neçə qadın da "Ev bəzəyi" nə (yəni cehizi oğlan evində bəzəməyə) gedərdilər. Ev bəzəyi zamanı qızın yükünün dağılıb-aşmamasına xüsusi fikir verərdilər. Çünki təzə gəlinin yükünün dağılması yaxşı əlamət sayılmaz.

TOY ÇÖRƏYİ

Hələ toydan əvvəl oğlan evinin toy üçün ən vacib saydıqları tədarühlərdən biri də lavaş (yuxa) bişirilməsi idi. Toydan bir neçə gün əvvəl qonum-qonşu oğlan evində lavaş bişirərdilər. Buna "Toy çörəyi" deyirdilər.

Ulduz gəlin, ay gəlin,
Olmaz sənə tay gəlin.
Qardaşının toyudu,
Nazik yuxa yay, gəlin.

Göründüyü kimi, toylarda süfrədə lavaş və yuxanın olması zəruri idi. Lavaş bişirməyə gəlennər də təndirin başına "əliboş" gəlməyib, müxtəlif şirinnih gətirərdilər.

TOY

Vədidə keçmişdə toy ən azı yeddi gün-yeddi gecə olardı. 1950-ci illərdə bu, üç gün-üç gecəyə qədər azalmışdı. 1970-1980-ci illərdə isə hər toy ancax iki gün (adətən həftənin şənbə və bazar günəri) çalınardı.

Toy qara zurnaynan, saznan edərdilər. Toyçular, yəni toyu aparan musiqiçilər, adətən, şabaşa gələrdilər. Şabaş nə yığılsa, onların olar, razı qalardılar.

Üç günüh toyun birinci günü oğlan evində, ikinci günü isə qız evində olardı. Buna isə el arasında, "Qız toyu" da deyillər. Qız toyuna oğlan evi müxtəlif xələt-baratnan, şirniyyat xonçalarıynan gələrdi. Qız toyunun axşamı gəlinə tel kəsər, saşdarına, əllərinə, ayaxlarına xına qoyardılar. Bu qədim adətimizi də xalqımız bayatı dili ilə belə ifadə edib:

Kəmər bağla belinə,
Şərbət verim əlinə.
Sən gəlinim olanda,
Xına qoyum telinə.

Bu cür adət isə başqa adətdərimiz kimi tarixə söykənir. Belə ki, qədimdə türk tayfaları arasında ən çox yayılmış hamı qoruyucu ruhlardan biri də Al ruhu olmuşdur (Anamizm dövründə). İndiki Azərbaycan dilində isə al sözünü qırmızı sözü əvəz edir. Qırmızı isə hamımıza məlumdu ku, boya-rəng adıdır. Al ruhu təh himayəçilih rəmzi kimi dəyil, həm də günəşin simvolu olduğundan istər qədim zamanlarda, istərsə də indiki dövrümüzə türk tayfalarının böyüh əksəriyyəti tərəfinən geniş istifadə olunur. Gəlinin əlinə qırmızı xına qoyulması, belinə qırmızı kəmər bağlanıb başdan-ayağa qırmızı geyindirilməsi də məhz bu cür etnoqrafik ünsürlərdən əlaqələndirilib bir növ gəlini bədnəzərdən, şər qüvvələrdən qorumax üçün görülmə "tədbir" idi.

İrəvan çuxurunda bir adət də vardı ki, nişanı qızdar və təzə gəlinlər toya ancaq musiqi ilə dəvət olunardılar. Belə ki, çalğıçılar qapı-qapı gəzib həmin qız-gəlinlərin olduğu həyətdə dayanıb bir qədər çalar, onları toya çağırardılar. Elniz bunnan sora həmin qız və ya gəlin o axşam toya təşrif buyurardı.

İki günnüh toyda şənbə günü toy axşam saat 5-6-da başdıyar, gecə yarısına qədər davam edərdi. Kəndin əhalisi qadını-kışili hamısı mağarda bir yerdə olardı. Bir tərəfdə qadınlar, digər tərəfdə kişilər oturardı. Bayramlarda olduğu kimi, toylarda da qız-gəlinlər özdərinin ən təzə paltarlarını geyinər, bütün bəzəhlərini taxardılar.

Keçmişdə gəlini üzü örtülü, atın üstündə, qayınata və ya qayınata əvəzi olan adam atın yüyəninən tutmağın apararmışdar. Son zamanlar gəlin yaxın məsafədən gətiriləndə piyada, uzax məsafədən gətiriləndə minik maşını ilə gətirilirdi.

Gəlin həyətdə daxil olanda bəy başının dəsdəsi ilə onu qarşılyar, gəlinin başına meyvə, adətən, alma atardı. Gəlinin başını incitməsin deyə alma əvvəldən dilimlənmiş olar, dəyən kimi paralanıb dağılardı. Deylənə görə, bu paralanmanın birin çox olmaq, oğullu-uşaqly olmaq kimi rəmzi mənası da varmış. Bununla belə, gəlinin başına sini də tutardılar ki, atılan alma dəyəndə incitməsin. Son vaxtdar meyvə əvəzinə gəlinin başına şirniyyat, qəpik pul atardılar. əyətdə daxil olan gəlinin ayağının altında mütləq qurban kəsilərdi.

Beləlyənən, başdan-ayağa qırmızı geyindirilmiş gəlin oğlan evinə gətirilib, damın bir tərəfinə çəkilmiş qırmızı gərdəyin arxasında oturdulardı. Gərdəyin başında isə əvvəldən qeyd etdiyimiz kimi toy corabları düzülərdi. Bu corablar oğlan evinin adamlarına, sağdış, solduşa, əldə-ayaxda işdiyənnərə, aşxılara və s. verilərdi.

Gəlin gətirilib bəy evinə təhvil verildikdən sonra yeyib-içməh məclisi başdıyardı. Bu məclisdə süfrə arxasında ancaq kişilər əyləşərdi. Qadınlar, uşaxlar və xüsilə gəlin bu məclisdə qəti iştirak etməzdi. Məclisdə arax içənnərdən işmiyənnər də ayrı-ayrı əyləşərdilər. Saat 9-10-da, məclis qurtarannan sora meydan açılar, arvad-uşax yığılar, toy yenidən qızışardı. Eənə də gecə saat 1-2-yə qədər çalib-oy-nuyardılar.

XINA

Şənbə günü gündüz oğlan evinnən qız evinə parça biçiminə gedilər, orada məclis qurular, kəbin çörəyi verilərdi. Bu, qız toyunu əvəz edər və orada ancaq qadınlar iştirak edərdilər. Qız evinin məclis xərcini oğlan evi öz üzərinə götürərdi. Gecə isə oğlan evinnən qız evinə xına aparılardı. Bazar günü gəlini gətirməyə getməzdən əvvəl oğlan evinin mağarında bəyi tərif edər, çalğıçılar bəyin yaxın adamlarınan nəmər yığardılar.

QAPIKƏSDİ

Beləliynən, toy başdanan günün sabahı, axşamüsdü gəlin aparmağa gələrdilər. Gəlini oğlan tərəfi qapıdan çıxaranda qız evinnən bir nəfər (adətən, gəlinin kiçik qardaşı, qardaşı olmayanda əmisi oğlu və ya başqa oğlan uşağı) qapını tutub xələt gətirmiyincə, gəlini vermiyəcəyini bildirir. Bu adətə görə, qapını tutan şəxs xələtini almıyınca gəlini qapıdan çıxmağa qoymazdı. "Qapıbasdı", "Qapıkəsdi" deyilən bu adətdən sora, gəlini qara zurnada çalınan "Vağzal" havasının sədası altında qapıdan çıxarardılar. Gəlini bəzəhli ata mindirər, bir nəfər də gülməh üçün atın quyruğundan tutub gülməli hərəkətdərnən camahatı güldürərdi. Elə gəlin ata minən zaman kəndin, oymağın sayseşmə cavannarı "Papaqatdı" oyununa başdardı. Bu oyunun da qaydası beləydi ki, cavannardan biri gəlinin gəlməsini müjdə xəbəri kimi əlində papax oğlan evinə çatdırardı. Oğlanın anası və ya yaxın qohumnarınnan bir nəfər müjdə gətirən cavanın atının boynuna ipəh parça, yaylıx və s. atardı. Həmin cavan da hədiyyəni götürüb yenidən geri qayıdardı.

XAŞ VƏ MUĞAM SAATI

Bu adətdər İrəvan çuxurunda, deməh olar kı, ancax Zəngibasar mahalında icra olunurdu. Toyun ikinci günü səhər tezdən oğlan evində xaş süfrəsi açılır, bura xeyli adam yığılır, yeyib-ıçirdilər. Xaş süfrəsinnən durannan sora musiqiçilər bir-iki saat dincəlir, sora muğam saatına başdıyırdılar. Muğam sahatı gəlin gətirməyə gedənə qədər davam edərdi.

GƏLİNÖTURTMA

Gəlini oğlan evinə gətirib ayağının altında qurban kəsər, əvvəlcədən hazırranmış gərdəyin arxasında oturdardılar. Gəlin oturmamışdan qabax qaynatasinnan dizdayağı (mal, qoyun və s.) isdiyərdi. Qaynata və ya qaynata əvəzi olan

şəxs gəlib ona hədiyyə (inəh, düyə, at, qoyun və ya qızıl əşya) boyun olannan sora gəlin oturardı. Soralar da gəlin ər evində uzun illər böyüh qayınnan, qaynata və bəzən də qaynanaynan danışmağı özünə ar bilərdi. Onnar gəlinin səsini eşitməzdilər. Gəlin yaşmağnan gəzərdi.

Əsil toy isə gəlin gələnnən sora başdıyardı. Qara zurnada çalınan "Mirzeyi", "Bağdagül", "İnnabı", sazdan ilhamnannan "Keşişoğlu" havaları ilə yanaşı, "Tello", "Üçayax", "Köçəri", "Tənzərə" kimi yallılar da toya xüsusi rəvnəh verərdi.

DUVAX

Səhərisi gün duxax məclisi olardı, ora da ancax qadınnar yığılardı. Duxaxdan sora toy bitmiş hesab olunardı.

QAZANDİBİ

Bu adət daha çox Zəngibasar mahalının kənddərində müşahidə olunmuşdur. Toy evinə və bəyə ərki çatan yaxın qohum-dost cavannar toydan sora da bir həftə gedib-gələr, buna zarafatnan "qazandibi" deyər, olub-qalannan yeyib-ıçərdilər.

GƏLİNGÖRMƏSİ

Toydan ən azı 3-4 gün sora "Gəlingörməsi" olardı. "Gəlingörməsi" gəlini üzə çıxarmax idi. Belə ki, bəyin kişi qohumnarı təzə gəlinnən onnara çay verməsini isdiyirdilər. Gəlin çayı süzüb gətirir, qonaxlar da çayı ıçir. Sora hər kəs öz fincanına gəlinə çatası hədiyyəsini - qızıl üzüh, mirvari, sinəbənd, qolbax, sırğa, qızıl pul və s. qoyub gəlinə qaytarardılar.

ƏLÖPMƏ VƏ YA AYAĞAŞDI

Toydan sora birinci həftənin müəyyən bir günü bəy və gəlin qızın atası evinə "Ələpmə"yə gedirdilər. "Ələpmə"də qız gəlib atasının əlinə öpür, atası da kürəkəninə və qızına hədiyyə verərdi (buna bəzən də "Ayağaşdı" deyillər).

TOYDA İFA EDİLƏN ƏSAS MİLLİ RƏQSLƏR

Mağarı toybaşı idarə edərdi. O, meydanı genişləndirmək üçün əlindəki çubuğu adamın ayaxları ucundan yerə çəkər, hamını geri çəkilib meydanı genişləndirmiyə vadar edərdi. Toybaşı gəlinə, qızına, qonaxlarına növbədən oynadardı.

Eallı bu toyların sevimli oyunuydu. Eallının başını əlində dəsmal və ya çubux tutan şəxs – yallıbaşı çəkərdi. O, əlindəki yaylığı yuxarı qaldıraraq dabanını yerə əvvəl ehməlcə vurur və qara zurnanın sədası altında yavaş-yavaş sürətini artırır, sora vədə gəlib, ritmə uyğun hərəkətdən dəstəni çəkib öz arxasınca aparardı. Eallı geri döndəndə sonuncu şəxs yallıbaşını əvəz etmiş olurdu.

Eallıdan başqa, toylarda haxışta, mirzəyi, ləzgiyi, şalaxo, tərəkəmə, süleymani, qazı-qazı və b. havalar da tez-tez oynanardı. Köçəri və bətulla rəqsəri də Eallının növləri idi. Köçəri oynuyannar iki kiçik addımla sora atdıqları üçüncü addımda dizlərini azacıq qatdıyar, çökərmişdər. Buna görə də bu rəqsə əvvəllər çökəri deyilmiş, ç və k hərflərinin yerdəyişməsi nəticəsində soralar o, köçəri şəklinə düşmüşdür. Köçəridən sora bətulla rəqsinə keçilmiş. Bətullada qol-qola tutar, hər addımla bir dizlərini bükər və irəliyə doğru tullanırdılar. Bətulla sürət və çevikliyi tələb etdiyindən onu cavannar oynuyardılar. Ehtimal etməh olar ki, bətulla ilkin variantında "Bərkullan" (yerri dialektə bərk sözü bərt kimi də tələffüz olunur) şəklində olmuşdur.

Üçayax rəqsində isə üç addımla sora sağ və sol ayağın əvvəl ucunu, sora dabanını yerə toxundurur, yenidən irəliyə doğru üç ağır addım atırdılar.

YALLIBAŞILAR*

Damnarı üş bacadı Leylinin,
Qardaşdarı xırdacadı Leylinin,
Yaşıla yarpax, qızıla gül,
Əyilə butax, üzülə gül.

Bir lala xaşxaşdı mənim sevdiyim,
Əsli Qızılbaşdı mənim sevdiyim,
Ay sini-sini, sini dərdin çəkim,
Oğlan, ged evlən, günü dərdin çəkim.

Ay sini-sini, sini neynər mənə,
Yar mənnən olsa, günü neynər mənə?
Ay sini-sini, sini sürmənilər,
Yaxası pullu, qolu düymənilər,
Ərik ağacı, əl yarpağı üş dənə,
Kölgə düşər tər qanovuz üstünə,
Lalam səni, lalam səni,
Pulum yoxdu alam səni.

İravanda bir şahzadə Leyli var,
Kim nə bilir kimin kimdə meyli var,
Göy meçidi sular, sular sevdiyim,
Hər nə desən başını bular sevdiyim,
Lalam səni, lalam səni,
Pulum yoxdu alam səni.

*Yallıbaşılar-toylarda yallı ərəfəsində dəstənin başında duran adam tərəfindən oxunar, dəstənin qalan üzvləri isə sözləri təkrar

edərdilər.

V. ƏFSANƏ VƏ RƏVAYƏTLƏR

İRƏVANDA XAL QALMADI...

İrəvan şəhərinin varrı sakinnərinnən biri Cabbar Qaryağdıoğlunu oğlunun toyuna dəvət edir. Toyun axırncı gecəsində Qaryağdıoğlu “Toyun tərifi” təsnifini oxuyur və bəyi tərif edir. Qızın atası xanəndəni dinniyib narazı halda deyir:

– Bəs mənim qızımı niyə tərifləmədin?

Qaryağdıoğlu cavab verir:

– Əmoğlu, adət belədi. Toyda gəlini yox, bəyi tərifliyəllər.

Qızın atası əl çəhmir:

– Niyə, gəlinin bəydən nəyi əsgihdi?

Qızın atasının bu sözdərini eşidən məclis əhli gülüşür. Lakin Cabbar Qaryağdıoğlu atanın pərt olduğunu nəzərə alıb dillənir:

– Yaxcı, indi ki belə oldu, gəlini məclisə çağırın, mən də onu görüb tərif eliyim.

Qızın atası əsəbləşir:

– Belə adət yoxdu, qızı məclisə dəvət etməzdər.

Bu vax tarzən Qurban Pirimov hövsələdən çıxıb qızın atasına deyir:

– Əşşi, qızı görmədən onu necə tərifləməh olar?

Qaryağdıoğlu tarzəni sakitdəşdirib çox sakit və mülayim tərzədə deyir:

– Onda heş olmasa, qızın gözəllih nişanələrini de, mən də ona mahnı qoşum.

Deyillər ki, qızın üzündə qoşa xal var. Bunu eşidən Qaryağdıoğlu üzünü tarzənə tutur:

– Qurban, tarı götü, dalımca gə!

Cabbar bədahətən qızın şərəfinə:

İrəvanda xal qalmadı,
O xal nə xaldı,

qoşa düzdürmüsən?
De görüm nə xaldı,
qoşa düzdürmüsən?
Daha məndə can qalmadı,
O nə xaldı
üzə düzdürmüsən?
De görüm nə xaldı
qoşa düzdürmüsən?

– deyə oxumağa başladı.

Mahnı məclisi heyran eliyir, qızın atası da razı qalıb gü-
lünsüyür. Hamı mahnının müəllifini alqışdıyır. Bir anın
içində mahnının həm sözdərini qoşmaq, həm də musiqisini
bəsdələməh musiqi tarixində heş kəsə müəssər olmuyub.

QƏDR GECƏSİ

Belə deyillər ki, bir kişi il dönən axşamı Qədr gecəsini
görür. Başdıyır onnan diləh diləməyə. Əvvəlcə deyir ki:

Qədr gecəsi, budu sənən diləyim,
Sağına gələydi qırx min inəyim.

Kişi görür kü, naxır düzü-dünyanı götürüb, nə sayı var, nə
hesabı. Ona görə də sevinib deyir: Qızıldan evlərim, gümüş
dirəyim...

Gümüş dirəhli evlər də hazır olur. Baxanda adamın
gözdəri qamaşır. Bunu görəndə kişinin tamahı artır və deyir:
İçində də bir nazlı yarım olaydı.

Bu diləh Qədr gecəsinin xoşuna gəlmir. Verdihlərini bir
göz qırpımında geri qaytarır. Kişi ətrafına baxır. Nə qırx
min inəhdən, nə də gümüş dirəhli qızıl evdən əsər-əlamət
qalmadığını görür. Günahını başa düşür, bir dizinə vurur,
bir başına.

ŞANAPIPIH

Şanapipih əvəllər gəlin imiş. Bir dəfə başını yuyanda qay-
natası içəri girir. Gəlin utanır və Allaha yalvarır ki, onu ya
daş, ya da quş eləsin. Gəlin quşa çevrilir. Darağı başında
qaldığı üçün şanapipih olur. Şanapipih çöldə yaşasa da,
abaddıxdan çox uzağa getmir. Axı onun gözü evində, istəhli
ərində, doğma elində qalıb.

BƏDNIYYƏT QARĞA

Qış gəlib yetişibmiş. Di gəl havalər elə isti imiş ki,
deyərsən yazdı. Qarğa haviyə baxıb deyir:

Ayaz elə, ayaz elə,
Keçiləri qartanqaz elə.
Qoyunnarı qartanqaz elə,
Məni də onnara şahbaz elə.

Bir cütcü bu bədniyyət qarğanın sözünü eşidib, tutub
onun tükünü yolub, buraxır.

İş elə gətirir ki, gecə tufan qopur, çovğun başdıyır, qar
yağır. Dünən qar arzuluyan qarğa başdıyır tir-tir əsməyə,
büzüşə-büzüşə deyir:

Bulud elə, bulud elə,
Qar çovğunu xırid elə.
Arıx-uruxlar var ey!...
Tükü yoluxlar var ey!...

SEYİD OCAĞI

Deyələndə görə, Mirabbas ağanın ulu babaları olan acı Mir
Əli və Alı qardaşları Cənubi Azərbaycanın Qaradağ
mahalınnan Zəngibasar mahalının Şorlu kəndinə təzəcə
gəliblərmiş. Kənddə təh-təh şeytan fikirri adamdar onnarın

seyid olmalarına şübhəynən yanaşmışdır. Bir dəfə də yaz vaxtı kəndin ağsaqqalları kənd məçidinin həyətində oturub söhbət edirmişdər. Bu zaman göydən bir durna qatarı keçirmiş. acı Alının seyiddiyinə şəkk gətirənnərdən biri orada adamnarın arasında imiş. Özünü acı Alıya tutub deyir ki, əyər sən doğurdan seyidsənsə, duva elə, o durnalardan biri sənəin qucağına düşsün.

Kişi ayağa durub, üzünü qibliyə çevirir, əllərini göyə qaldıraraq duva edir. Az keçmədən durna qatarı oturannarın başı üstündə dövrə vurur, durnaların başçısı qatardan ayrılıb aşağı enir və acı Alının qucağına düşür. Kişi əlini durnanın başına çəkib deyir: "Ey Allahın gözəl quşu, uç get!" Quş uçar-uşmaz orada olan adamnar acı Alının üstünə cumub, əbasını parça-parça edərək töhfə kimi paylaşıllar. O vaxdan hamı onnarı əsil ocax seyid kimi qəbul edir.

AĞDƏDƏ PİRİNDƏ

Məmməd addı bir nəfər Bakıda təhsil almış. Bu adam Bakı-da İçərişəhərdə Mir Möhsün ağa yaşayan evin qonşuluğunda qalmış. Bir dəfə tətildən Bakıya qayıdanda ona nəzir pul verillər ki, bunu Mir Möhsün ağanın ocağına çatdır. O isə cavannığına salıb pulu xəşdiyir. Az sora bu tələbə ağır xəsdələdir, ayaxları və dili tutulur. Kənddə ata-anası xəbər tutur, tökülüb gəlillər və gedillər Mir Möhsün ağanın yanına kə, Ağa, uşax bir qələtdi eliyib, keş bunun günahınnan. Mir Möhsün ağa deyir ki, onun əlacı məndə deyil, sizdə bir Ağadədə piri var, gedin ora, qoy Ağadədəni ziyarət eləsin.

Valideynnəri uşağı götürüb gətirillər Zəngibasara Ağadədə pirinə. Uşağı salıllar pirə, bir sahat sora uşax durub öz ayağıynan çıxıb gedir, elə oradaca dili də açılır.

MÜXƏNNƏT TƏPƏSİ

Uluxanı ilə İrəvan arasında Müxənnət təpəsi addı bir təpə var. Deyilənə görə, Nadir şah İrəvanda olarkən həmin təpənin torpağını atdarın belində torbalardan daşıtdıraraq ucaltmış və öz ailəsinin çadırrarını həmin təpənin üstündə qurdurmuşdur.

Oğlunun gözdərini kor etdihdən sora dərin peşmançılıx keçirən Nadir şah əsəbi vəziyyətində İrəvan xannığı ərazisindən ona bir torba göz gətirilməsi barədə göstəriş verib, çadırına çəkilir.

İrəvanın başbilənnəri yığılıb məsləhətdəşillər ki, nə etsinnər. Ulu xan addı xan çıxış yolunu Nadir şahı öldürməhdə görür və bu vəzifəni öz boynuna götürür.

əmin gecə Nadir şahın anası yuxuda görür kü, şah qan gölündə üzür. öz çadırınnan çıxaraq oğlunun çadırına gəlir və yuxusunu ona danışır. Nadir şah deyir ki, mənim ətrafımda bu qədər qoşun var ikən mənə kim yaxın düşə bilər. Anası öz çadırına qayıdır və bir az keşmiş qoşun çaxnaşmıya düşür kü, şahı öldürdülər.

Beləliynən, camahat o vaxdan həməən təpəni Müxənnət təpəsi addlandıрмаğa başdıyır.

ÇƏÇƏLƏ BARMAX

Əldəki beş barmax beş yoldaş olub. Bir gün bunnar səfərə çıxıllar. Az gedillər, çox gedillər, axırda əldən düşüb yorulullar. Baş barmax deyir:

– Azmışıx.

Baş barmağın yanındakı soruşur:

– Bəs nə yeyəh?

Ortancıl barmax deyir:

– Allah verənnən.

O biri barmax dözmüyüb soruşur:

– Allah verməsə nə yeyəh?

Beşinci barmax tez dillənir:

– Oğurrux eliyəh.

Belə deyəndə görünməz bir qılış onun boynunu vurur. O

da qalır hamıdan balaca. İşi belə görən o biri barmaqlar deyillər ki, daha oğurrux adını tutmaq olmaz. Yoxsa biz çəçələ barmağın gününə düşərih. Gəlin halal çörəh qazanıb yeyəh.

BUĞDA, ARPA, DARI

Bir gün buğda, arpa və darı bir-biriynən söhbət eliyirdi. Buğda dedi:

– Mənim bir tikəm bir dağı aşırır.

Arpa dedi:

– Mənim bir tikəm dağın yarısına kimi çıxardır, amma aşırmağına zamin olammaram.

Darı dedi:

– Mən xalxın uşağının qanına bayıs olammaram kı, evinnən çıxarıb borana salam, öldürəm. Məndə o qüvvət yoxdu.

CƏBRAYILIN MARAĞI

Bir gün Allahın ən yaxın mələhlərinnən biri olan Cəbrayıl yolnan gedirmiş. Görür bir nəfər kişi əlində toppuz, yanında isə təbil dayanıb. Cəbrayıl kişidən soruşur ku, burda neyniyirsən?

Kişi deyir:

– Mən dünya yaranannan burda dayanmışam və gözdüyürəm, hansı seyid, hansı molla ehsan versə, bu toppuznan təbili çalım.

Cəbrayıl kişidən soruşur ku, indiyə qədər neçə dəfə çalmısan?

Kişi cavab verir:

– Əyər bir dəfə çalmışamsa, qolum qurusun.

XATIN ARXI*

Keşmişdə Xatın arxı kəndinin yeri xarabalıq imiş. Burda ancax ilannar, əxrəblər mələşirmiş. Vaxtilə burdan keçən bir gənc atın tərəkində Xatun addı sevgilisini gəzdirirmiş. Qız suzur. Oğlan haranı gəzirsə, su tapa bilmir. Qız susuzduxdan oğlanın qucağında keçinir. Oğlan onun xatirəsinə arx çəhməh isdiyir. Bütün olan-qalanını xəşdiyib arx salır. Qızın adıynan bağı onu Xatın arxı adlandırır.

YEDDİ QARDAŞ DAĞI

Bir el ağsaqqalının boya-başa çatmış yeddi oğlu varıdı. Özü -

* Üçkilsə mahalında kənd

də qocalmışdı, əli ta qılın tutmurdu. Yağılar fürsəti bada vermir, tez-tez basqın edib eli talıyırmişdar. Günnərin bir günü yenə yağılar gəlir. Yeddi qardaş qoşun yığıb onnarın qabağına çıxır.

Ancax bunnar cavan, yağılar neçə ilin qan tökənnəri. Döyüş başdanır. Yeddi qardaşın qoşunu basılır. Qardaşdar görür kü, qoşun basıldı, yağılar yenə eli çapıb talıyacaxlar. Üzdərini göyə tutub Tanrıya yalvarıllar ki, ya Tanrı, bizi keçilməz dağa döndər qabağı kəsəh yağılar elimizə soxulmasınnar.

Tanrı eşidir onnarı, qardaşdarın yeddisi də dağa dönüb yan-yana düzülüllər. Yağılar keşməyə yol tapır, qayıdıb bir yollux gedillər.

Camahat o dağlara «Yeddi qardaş dağı» deməyə başdıyır.

KARVANQIRAN ULDUZU

Bir gün böyüh bir karvan yolda gecələməli olur. Az keçir, çox keçir, gözəççi bir də baxır kı, göydə bir ulduz ışım-ışım işıldıyır. O, hay salıb karvanı yuxudan oyadır, dan söküldüyünü xəbər verir. Sən demə, bu, Ülkər ulduzu deyilmiş.

Karvan yola düşür. Gethaget, gethaget xeyli yol gedillər. Amma səhər açılmır kı, açılmır. Elə bu vax boran başladı. Çovğun dağ başına çatmış karvanı bir addım da atmağa qoymur.

Səhərə qədər qar-çovğun onları çalib-çapır. Karvannan bir nəfər də salamat qalmır. Onnan sora karvannar ehtiyatdı olmağa çalışırlar. Karvanın qırılmasına bais olan ulduza da «yalançı Ülkər», «Karvanqıran ulduzu» adı verillər.

QISIR DAĞ

Bir bəy öz qoyunlarını müftə saxlamaq üçün adam axtarır. Bir çoban onnan razılaşıq. O, çobannan belə şərt kəsir ki, qoyunları on il müddətində saxlasın, on il tamam olduxda çobana qoyunların bir illik balasını versin. Çoban bəyin bu şərtiynən razılaşıq. O gününən çoban bəyin qoyun sürüsünü otarmağa başladı. Nəhayət, doqquz il tamam olur. Həmin il çoban bəyə bildirir ki, artıx bu il vədə tamam olur. Bunu eşidən bəy o ili bütün qoşdarı burdurur. Çobanın isə bu işdən xəbəri olmur. O, qoyunları böyüh bir dağın ətəyində otarırdı. Beləliynən, həmin il qoyunların heş biri qoça gəlmir və heş bir quzu olmur. Qoyunlar dağdan arana qayıdır. Çoban elə bilir ki, qoyunların bala verməməsi, qısır qalması o dağın otunnandı, o dağ günahkardı. Çobanın sözünə görə o vaxdan indiyə kimi həmənin dağın adı «Qısır dağ» qalır.

ÇOBANKƏRƏ*

Bir dəfə uzax bir kənddə dəvəçi ehtiyatsızdıx edib mayanın başınan ağaşnan vurur. Qəzəblənmiş dəvə oğlanın üstünə cumur, oğlan qaşdıxca dəvə qovur. Axırda oğlanın ayağı sürüşüb yıxılır. Qızmış maya çatır, qarpanda oğlanın qulağını qoparır. Qan görmüş dəvənin hirsli soyuyur, amma oğlan kərəqulax qalır, utandığınan öz kənddərinə qayıda

bilmir. Arazqırağı düzənniyə gəlib, burada ev-eşih düzəldir, kənd salır. Kəndin adı qalır Çobankərə, yəni kərəqulax (tayqulax) çoban.

TOXMAXAN GÖLÜ**

Gözəl-göçəh Abu-həyatın özünü öldürməsinə eşidən nişannisı Toxmax xan*** özünü həmin gölə atıb boğulur. Bu göl onun adı ilə bağlı Toxmaxan göl qalır.

* Zəngibasar mahalında kənd.

**İrəvan şəhərində dəmir yol vağzalının qarşı tərəfindədir.

***Qeyd: Toxmaq 1576-1583-cü illərdə İrəvanın sərdarı olmuş Məhəmməd xan Ustaclının ləqəbidir. O, İrəvan torpaqlarını suvarmaq məqsədilə rəvayətdə xatırladılan gölü tikdirmişdir. Uzun illər Toxmaxan gölü şəhər əhalisi həmin adnan çağırılmışdır.

Yeri gəlmişkən, Məhəmməd xan Toxmaq İran şahı Məhəmməd Xudabəndə zamanında İrəvan sərdarı olmuşdur. Xudabəndə şah isə I Şah Abbasın (1586-1629) atası idi.

AYĞIR GÖLÜ*

Həmin göl oddan törəmiş atdar, ağ camışdar, əjdahalar və başqa heyvannardan doludu. Koroğlunun qanaddı Qıratı həmin oddan törəmiş atdarın cinsindəndi.

Xarrat (dülğər) Murad görüb kü, Koroğlunun cins atı gölün kənarında olarkən göldən bir ağ rəhli ayğır çıxıb madyana atdanır, soradan yenə suya girir. Bunnan sora göl Ayğır gölü addanır.

DƏLMƏ**

İrəvan xanı Hüseynqulu xan dövrünün bütün bacarıqlı arx çıxardannarını çağırıb onlara tapşırır kı, axtarıb suyun mənbəyini tapsınlar. Çoxsaylı usta sənətkarrarın bütün

axtarışdarı boşa çıxır. Qəzəblənmiş xan onların cəzalandırılmasını tapşırır.

Bir müddət sora Makudan, Təbrizdən, İsfahannan usdalar çağırılar. Onnar arxın axarı boyu hərəkət eliyib suyun çıxdığı yeri tapıllar. Gecəli-gündüzdü işdiyib suyun gözünü təmizdiyir, arxı çıxarıllar. Bunnan sora arxnan dolu su sahələrə axmağa başladıyır. Dəlib-deşib aşdıxları su yolunu bunnan sora Dəlmə addandırılar. Dəlmə deşih açılmış, deşilmiş deməhdi.

ƏRƏBGİR***

Vaxtıyan bura möhkəm, möhtəşəm qala divarrarı olan bir şəhər imiş. Düşmənnər gəlib buranı talıyılar. Camahat uzun illər hücumə məruz qalıb. Nəhayət, düşmənnərə qala divarrarının bir tərəfini dağıtmaq qismət olur. Qoşun başçısı yaxınnıxda dayanan bir qara rəhli əsgərə üz tutub deyir:

- Ərəb, gir!

Deyillər bunnan sora həmin yerin adı Ərəbgir qalır.

*Alagöz dağının cənubunda, Üçkilsə rayonunun ərazisindədir.

**İrəvan yaxınlığında Zəngi çayının sağ sahilindədir.

***Hazırda İrəvanın ən böyük hissəsi - qəsəbəsidir)

İRƏVAN SƏRDARI

Vaxtıyan istər irəvannılar, kamroğlular, istərsə də norkdular işməh üçün Norkun arx suyunnan istifadə edirmişdər. Yay aylarında bu su olduxca bulanıx, çirhli olurdu, acı tam verirdi. Payız isə su durulur, sərinnəşir, şirin dadırdı. Bu ona görə beləydi ki, payız vaxtı yarpaxlar arxa tökülür, su yarpaxların arasınan süzülüb keçərkən saflaşır, durulur, daddı tam verirdi.

İrəvan sərdarı Nork arxının payız suyunnan içərkən demişdi:

- Payız suyu çox yaxıcıdı. Hayıf ki, ermənilər içir".

TÜCCAR

Qars paşası Tüccarı yanına çağırır ki, o tamamilə yeni bir dastan söyləsin. Tüccar çətin işə düşdüyünü görüb dörd yanına baxır. O, yanında olan şeyirdinə tərəf dönür, sora ösgürüb boğazını arıtdıyib tamamilə yeni bir dastan söyləməyə başladıyır. Tüccar elə ürəhaçan, təsirni səhnələr yaradır ki, bunnan paşa xeyləh kədərrənir. Gözdənilmədən bu vəziyyətdən sarsılan Tüccar da ağlamağa başladıyır. Bu mənzərədən təəccüblənən şagird ustasına yaxınlaşib onnan soruşur:

- Ustad, bəs sən niyə ağlıyorsan? Axı bilirsən ki, danışdığın dastan yalandı!

- Oğlum, - deyər, Tüccar sözünə davam eliyir - mən dastanın təsirinnən ağlamıram, ona görə ağlıyım ki, onu necə tamamlyacam.

LƏLƏ DASTANI

Lələ dağın başında bir koma tikibmiş. Komanın o biri qapısı günçixana, bu biri qapısı isə günbatana açılmış. Beləliynən, komanın iki qapısı varmış. Lələ səhər tezdən günçixan, axşamnar isə günbatan tərəfdəki qapıda oturarmış. O, dağın başındakı komasınan aralanmır, heş kəsə qaynıyib-qarıxmırmış.

Yamaşdarda qoyun-quzu otaran çobannar Lələynən çox maraxlanıllar. Onun nə yeyib-işdiyini, necə dolandığını öyrənməh isdiyillər. Amma Lələ onların suallarını cavabsız buraxır.

Bir gün çobannar onu süfrüyə dəvət edillər. Lələ onların təhlifinə bayatı ilə cavab verir:

Lələyəm, bil başdan mən,
Yemərəm hər aşdan mən.

Nə atam var, nə anam,
Yaranmışam daşdan mən.

Çobannar onun bu sözdərinnən bir şey anlamayıb işin sonunu gözdüyüllər.

Yaylax vaxdı qutarır. Payızın yağışı, çiskini başdıyır. Çobannar yaylaxlardan köçüllər. Qar yağır, yollar bağlanır. Bir gün çobannar Lələni xatırrıyıllar. Dəliqannı bir çoban deyir ki, bu saat atnan Lələnin dalıca gedəcəm. Qoca çoban əvvəlcə razı olmur, sora iki cavan çobanı Lələnin dalıca yolluyullar. Onnar gəlib görüllər ki, komanın hər iki qapısı cəyəynən bağlıdır:

– Lələ, Lələ! – deyib çığırılar. Ancax hay verən olmur. Çobannardan biri atdan düşüb komuya yaxınlaşır. Cəyəni qırıb içəri baxır.

Görür kü, Lələ yumax kimi yumrulayıb içərdə oturub. Əvvəl elə bilir ki, donub. Tez içəri keçib onu tərpadir. Lələ oyanır. Çobannar nə illah eliyillərsə Lələ onnarnan getməhdən boyun qaçırır:

Lələyəm, gedənim yox,
Al-yaşıl geyənim yox.
Gedib yüz il gəlməsəm,
Gəlmədi deyənim yox.

Lələ deyir ki, mən soyuxdan ölmərəm. Sağlıq olsun bu bahar yenə də sizi dağlarda salamliyacam. Çobannar komanın qapısını bağliyıb kor-peşman qayıdılar.

Bahar gəlir, dağların çal-çağır vəddəri başdanır. Çobannar yaylağa qalxanda yenə də Lələni komasının qabağında, gül-çiçəyin içində görüllər. O, çomağına söykənib yollara baxırmış. Çobannar onu sağ-salamat görüb çox sevinillər. Yer-yurd salannan sora çobannar yenə də onu dilə tutub, sirrini öyrənməyə çalışıllar. Amma Lələdən nə adını, nə də əsil-nəcabətini öyrənə bilmillər.

Bir gün Lələ çobannardan birini çağırır deyir:

– İçərinizdə ağsaqqal varsa, yanıma göndərin. Çobannar

ağsaqqal çobanı Lələnin yanına göndərilər. Lələ ona yer göstərüb, xeyli sükutdan sora deyir:

– Yanında duz-çörəh varsa, ortalığa qoy. Sənə deyiləsi sözüüm var.

Ağsaqqal süfrə açıb Lələnin üzünə baxır. Lələ duzdan bir çimdik götürüb dilinə vurur, bir tikə çörəh kəsib ağsaqqala deyir:

– Ömrümdə ilh dəfədi ki, başqasıynan duz-çörəh kəsirəm. Səni and verirəm bu duz-çörəyə, dediyimi yerinə yetir.

Ağsaqqal and içib söz verir. Lələ ona deyir:

– Mən düz yüz qırx ildi ki, ömür sürürəm. Hələ indiyə kimi heş kəsənən duz-çörəh kəsib, sirrimi deməmişəm. Sənnən duz-çörəh kəsməyimin səbəbi var, öləndə mənə sən dəfn eliyərsən.

Ağsaqqal deyir:

– Nə bilməh olar, bəlkə mən sənnən qabax öldüm?!

Lələ deyir:

– Onu bilməh olmaz. Mənə komanın qarşısında görməsən, bil ki, ölmüşəm. Elə burda, təpənin döşündə dəfn eliyərsən.

Ağsaqqal deyir:

– Sən duz-çörəyə and işdin, vəsiyyət eliyib yüngülləşdin, ancax mən sənnən nigaranam.

Lələ o saat başa düşür kü, ağsaqqal nə deməh isdiyir. Çobana söylüyür kü, gə mənənən heş nə soruşma. Ağsaqqal duz-çörəyə and verəndə Lələ sirri açır:

– Anamın uşağı olmurmuş, bir gün atam Məkkiyə ziyarətə gedirmiş. Anamı çağırır deyir: «Qayıdıb görsəm ki, uşağımız yoxdu, səni boşuyacam».

Vax ötür, atamın qayıtmasına az qalır. Bir gün anam nehrə çalxalıyırmiş. Kəndə hay düşür kü, ziyarətə gedənnər qayıdılar. Anam əvvəlcə özünü itirir, sora nehrənin altındakı qara daşı götürüb əskiyə bükür, beşiyə qoyur. O fikirrəşir ki, heş olmazsa bir hovurruğa da olsa, kişinin ürəyi sevinir, sora nə olur-olsun, lap boşasın. Atam beşiyi görəndə sevinir, beşiyə yaxınlaşanda birdən uşax səsi gəlir... Anam hövlnah qundağı alıb tez döşünə salır. Adımı Cavanşir qoyullar. Bu işə mat qalan anam bir müddətdən sora evdə

olan hadisəni atama danışır. Mən bunu eşidənnən sora evdən qaşdım. O günnən sora burada təh-tənha yaşayıram. Daşdan yarandığım üçün ajdix və soyux mənə kar eləmir.

Lələ söhbətini bitirir. Ağsaqqal çoban yoldaşdarının yanına qayıdır, amma onnara bir şey danışmır.

Səhər qoyunu örüşə buraxanda qoca görür kü, Lələ komanın qarşısında görümmür. Başa düşür kü, Lələ ölüb. Ölümünü əvvəlcədən hiss eliyibbiş. Qoca çoban dağa qalxıb Lələni elə orada dəfn edir.

KOR DİLƏNÇİNİN ƏHVALATI

Keçmiş zamannarda bir bəy varıymış. Bəyliyinə baxmıyarax çox kasıbmış. Çoxdan aldığı yüz manat borcu heş cürə sahibinə qaytara bilmirmiş. Günnərin birində bəy oturub Allaha yalvarmağa başdıyır kı, ona elə bir iş düşsün kü, o, yaxcı pul qazansın və borcuynan birrihdə küçədə oturan kor dilənçiyə beş tümən nəzir də versin.

Gün o gün olur ku, bəy yaxcı iş tapır və əlinə çoxlu pul gəlir. Borcunu və dilənçinin nəzirini verməh məqsədiynən evdən çıxır. O, gəlib kor dilənçini tapır, məsələni ona danışır və pulu onun ovcuna qoyur. Kor olduxca sevinir və bəyə yalvarır kı, həyatı boyu o qədər pul əlimdə tutmamışam, ver baxım görüm. Bəy qoltux cibinnən pulu çıxarib dilənçiyə verir. Dilənçi pula xeyli baxdıxdan sora, geri qaytarmax əvəzinə pulu tez cibinə qoyur. Bəy pulunu isdiyəndə, kor var səsi ilə qışqırır yoldan keçənnəri köməyə çağırır:

– Köməh edin... Bu kafır, mənim pulumu almax isdiyir. Camahat bəyi araya alıb, onu min cürə nalayix sözdənnən təhqir edillər ki, kor dilənçinin puluna göz tihmişən. Bəy hadisəni nə qədər izah edirsə, bir nəticə hasil olmur. Kor-peşman ordan uzaxlaşıb koru güdməyə başdıyır. Axşama az qalmış dilənçi yerinnən qalxıb yavaş-yavaş evinə gedir. Bəy də onu təqib edir. Beləliynən, onnar xeyli getdihdən sora bir xarabalığa çatıllar. Kor ora daxil olur. Bəy də içəri girir və ehtiyatnan evin bir küncündə oturub gözdəməyə başdıyır. Bir də görür kü, kor qabağındakı kərpici tapıb, sağ tərəfini

oymağa başdadı və ordan bir sandıx çıxartdı. Sora qoltuğundakı haçarı çıxarib sandığı aşdı. Bəy baxdı kı, orda çoxlu puldan başqa, qiymətli daş-qaş da var. Kor sevinə-sevinə cibinnən yüz tümən pulu da çıxardıb sandığa qoydu və ağzını bağlyıb yerinə qoydu, üsdünü basdırdı, çıxıb getdi.

O gedənnən sora bəy yavaşca yerinnən qalxıb sandıx olan yerə yaxınnaşır və sandığı çıxarib ehtiyatnan xarabalıxdan çıxır. Bəy həmin pulnan böyüh bir imarət tihdirir, tacirrih etməyə başdıyır və az müddətdə olduxca varranır. Bir gün o, nökrərinənnən birini çağırır, korun dalınca göndərir ki, get onu bura gəti. Nökər koru tapıb onu bəyin yanına gətirir. Koru olduxca mehriban qarşılıyan bəy onu lap yuxarı başda əyləşdirir. Kor bu vax ağlyır və deyir:

– Mən, sənin insanlığına qarşı hörmətsizdih edib, pulunu əlinnən aldım, səni biyabır etdim. Bunnara baxmıyarax sən yenə də mənə hörmət edirsən.

Sora kor həmin gün onun pullarının oğurranmasını da dərin bir kədərnən danışdı.

Bəy kora yazığı gəldi və dedi:

– Sənin ömrünün axırına azalıb, sən o pulları nə üçün yığdırdın? O pulu mən götümüşəm, – deyə bəy əlavə etdi, – bax, sənin o pulunnan bu qədər dövlət əldə etmişəm. İndi istəsən mənim yanımda qala bilərsən, bir oğul kimi sənin qulluğunda olaram.

O günnən kor dilənçi bəyin evində qalır.

KİMİ SEÇƏRSƏN?

Bir ailədən üç nəfəri həbs edillər. Etdihləri cinayətə görə onnardan ikisinə güllələnmə kəsir, birinə isə bərəat qazandırıllar. Ailənin qadınına təhliif edillər ki, bu üç nəfərdən birini seçsin, kimi seçsə o, azaddığa buraxılacax, qalan iki nəfər isə güllələnəcəh. Onnardan biri bu qadının əri, ikincisi oğlu, üçüncüsü isə qardaşı idi. Qadın bu üç nəfərdən birini – qardaşını seçib, onun azad olunmasını xahiş edir. Beləliynən, qardaş xilas olur, ər və oğul isə

güllələnir.

Qadın nənə üçün qardaşını seşdiyinin səbəbini soruşduxdə cavab verir ki, gələcəhdə ərə gedərəm ərim olar, doğaram oğlum olar. Ancax qardaş tapa bilmərəm. Çünkü atam da, anam da dünyalarını dəyişiblər.

DƏVƏSİ İTMİŞ KİŞİ

Günnərin birində yolla gedən bir nəfər başqa bir yolçudan soruşur ku, ona yolda dəvə ras gəlmiyibmi?

Yolçu:

– Yolla bir dəvə gedib. Onun sol gözü pis görübdü. Dəvənin yükünün bir hissəsi bal, o biri hissəsi isə yağ olub. Dəvənin üstündə bir qadın olub. O da boylu imiş.

Dəvə sahibi:

– Sən dəvəni öz gözdərinnən görübsənmi?

Yolçu:

– Yox, – deyir.

– Bəs sən bunnarı hardan bilirsən?

Yolçu danışır ki, dəvə yol boyu həmişə sağ tərəfindəki otdan otduyub. Heş vax yolun sol tərəfində olan otdan yemiyib. Deməli, dəvənin sol gözü görmürmüş. Dəvənin yolda yatdığı yerin bir tərəfinə isə milçəhlər toplanmışdı. Milçəh olan tərəfə yağ, qarışqa olan tərəfə isə bal damcılanmışdı. Bunnan bildim ki, dəvənin yükünün bir hissəsi yağ, o biri hissəsi isə bal imiş. Dəvəyə «xix» deyib dizdəri üstə yerə yatırılırlar. Dəvənin üstündə oturmuş qadın dəvədən düşüb, yolun kənarında oturub. Qadın qalxanda sağ əlini yerə söykədihdən sora oturduğu yerdən qalxa bilib. Deməli, el arısında deyildi ki, qadının ayağı ağır (boylu) imiş.

Dəvə sahibi yolçuya öz razılığını bildirərək onnan ayrılıb.

DƏVƏNİN OVSARBAĞI

Dəvəçi ömrünün son günnərini hiss edəndə dəvəsini

çağırır deyir:

– Mən sənə həyatım boyu borşduyam. Sən mənim ailəmi dolandırmağa çox əməh sərf edibsən. Əyər səni yersiz incitmişəmsə, sənə qarşı ədalətsizdih etmişəmsə, məni bağışda.

Dəvə dilə gəlib belə deyir:

– Sənin məni qarşı olan bütün günahlarınnan keçirəm. Ancax məni bir dəfə elə təhqir edibsən ki, onu heş vax sənə bağışdamaram. O da çayı keçəndə ovsarbağımı eşşəyin quyruğuna bağlamağındı.

ALLAH, ÖZÜN BİLƏN YAXŞIDI

Çobankərə kəndinin dindar əhalisi arasında dərin köh salmış belə bir fikir vardı ki, Xuda kimi zəlil edibsə, o elə də olmalıdı. Başqa söznən, Allah bilir ki, kimə nə cəza verməli di. Deməli, bu məntiqə görə kor – kor, mayıf – mayıf, topal – topal, şil də şil olmalıdı. Bu fikri əsaslandırmağ üçün xalq arasında yayılmış belə bir rəvayət var.

Kəndin kənarında bir göl varıymış. İlin yay fəslində uşaxlar bu göldə çimillərmiş. Onnarın arasında olan bir kor uşax qısılb bir tərəfdə oturur və fikrə dalarmış. Müqəddəs şəxsərdən biri bu uşağın halına acıyır və onun gözünün açılması üçün Allaha yalvarır. Allah-taala bu səsi eşidir və uşağın gözdərinə nur verir. Gözü açılan uşax yoldaşdarına qarışır. Bir gün uşaxlar gölə çimməyə gələndə kim suya atılırsa, qanına qəltan olur. Soradan məlum olur ki, həmin kor uşaq gözdəri açılannan sora gedib qamışdarı kəsir, ujdarını itiliyib gölün dibinə basdırır. Uju qələmlənmiş qamışdar çimməh üçün suya atılan uşaxların qarnına batır.

Bu əhvalatdan xəbər tutan müqəddəs şəxs əllərini göyə açıb deyir:

– Allah, özün bilən yaxşıdı.

Uşağın gözdəri yenidən tutulub kor olur.

QOŞNAN CANAVAR

Xan cəza verməh istədiyi bir kişini yanına çağırır. Ona deyir ki, bax, bu qoçu tərəzidə çəkib verirəm sənə. Qırx günnən sora həmən qoçu bu gün sənə verdim çəkiddə də sənnən təhvil alacağam. Əyər o qoçun çəkisi bir kilo belə artıx-əskih olarsa, sənin boynunu vurduracağam.

Kişi xana «sağ ol» deyə-deyə qoçu evinə aparır. Qoçu ağaca bağlıdır. Onu hər gün yoncaynan, arpaynan yemniyir, vaxlı-vaxtında suyunu verir.

Qırx gün ötür. Xan qırxıncı gün qoçanı hüzuruna gətirtdirir. Qoçu çəhdirəndə çəkisinin qırx gün əvvəlki qədər olduğunu görən xan heyrətə gəlir. Daxilən kin həsdədiyi kişidən bu işin sirrini öyrənir. Müdrüh kişi bu sirri belə açıqlayır:

– Mən hər gün qoçu yaxı yemliyirdim. Ona görə qoş hər gün ətdənir, kökəlirdi. Lakin mən bir canavar tutub gətirmişdim. Gündə bir dəfə o canavarı qoça göstərirdim. Qoş canavarı görən kimi hürkür, əsim-əsim əsirdi. Beləliynən, qoş bir gündə artırdığı çəkisini bir anda itirir, əvvəlki çəkisini olduğu kimi saxlıyır.

Bu yolla müdrüh insan xanın ona qarşı olan qəzəbinin üstünə su töhdü. Xan onun tapşırığını layiqincə yerinə yetirən kişini bağışdadı.

QARIŞQANIN CAVABI

Bir gün ağıllılardan biri belə qərara gəlir ki, qarışqanın ayda nə qədər yediğini məyyən etməh üçün onun üzərində sınaq işi aparsın. O, şüşə qabın içərisinə bir qarışqa salır, yanına da bir buğda qoyur. Üzünü qarışqaya tutub deyir:

– Sənə altı ay vax və bir buğda verirəm. Altı aydan sora gəlib şüşə qabın ağzını açacağam.

Altı ay tamam olannan sora sınaqçı gəlib şüşənin ağzını açır, görür kü, qarışqa altı ay ərzində buğda dəninin ancaq yarısını yeyib.

Sınaqçı təccübən qarışqadan soruşur:

– Sən altı ay ərzində bir buğdanın ancaq yarısını yeyə bilibsen?

Qarışqa dilə gəlib sınaqçıya cavab verir:

– Mən balaca bir həşaratam. Ola bilərdi ki, mən siz sınaqçının yadınan çıxaydım və burda altı ay yox, bir il qalaydım. Bu şüşə qabın içində acınnan ölməyim deyə, bir buğduya qənaət edib yarısını yedim, o biri yarısını isə gələn altı aya saxladım.

BUĞDAYNAN DAŞ

Bir kişi yühlü öküzünən yol gedirmiş. Bir nəfər də yol ayrıcında oturub dilənirmiş. Yolçu öküzünən dilənçinin yanınan keçəndə dilənçi onnan soruşur ku, yükün nədi, nə aparırsan? Kişi cavab verir ki, terin* bir gözünə buğda, o biri gözünə də o ağırırıda daş doldurmuşam kı, müvazinət pozulmasın.

Dilənçi deyir:

– A kişi, terin bir gözündə olan daşı töh yerə, terin o biri gözündə olan buğdanı iki yerə böl və beləliynən, öküzün yükünü yüngülləşdir.

Öküz sahibi yolçuya üz tutarax deyir:

– A kişi, sən o ağılnan dilənçi olubsan, mən isə bu ağılnan belə yaxı yaşıyram. Hər kəs ağılnın yükünün tarazlığını özü düzəltməli və həyatda ona müvafiq yaşayışını qurmalıdı. Allah hər kəsə ağılna görə verir.

VAY ARXAM!

Bir nəfəri qarnına təpə vurarax döyüllər. O isə «vay arxam, vay arxam!» deyərək qışqırır. Döyən döyülənnən soruşur ku, mən sənin qarnını təpəhliyirəm, sən niyə «vay arxam!» deyə haray salırsan?

Döyülən cavabında deyir ki, əyər arxam olsaydı, sən mənim qarnıma təpə vura bilməzdin. Bu səbəbdən də mən «vay arxam!» deyə qışqırıram.

BİR AZ DÖZÜN!

Otuz il əri Qaçax Kərimnən qaçaxçılıx edənnən sora doğma Böyüh Vedi kəndinə qayıtmış Şahpəri arvadı hamı xala, bibi yox, "dayı" deyə çağırırdı. Kişilərnən barabar döyüşdərdə olan bu qoçax qadınnan bağlı çox əhvalatdar danışılırdı. Onnardan bi-

* Ter – xurcunun gözü
ri də budu ku, bir dəfə daldalandıxları mağarada uşağı olan zaman qaçaxları mühasirəyə alıllar. Bu vax atışma səsini eşidən Şahpəri qışqırır: "Bir az dözün da, ay qırılarsınız!". Sora körpəni doğur, yuyur, bəliyr, belinə sarıyır və atın yəhərinə qalxır.

ŞAPƏRİ "DAEI" NIN PLOV BİŞİRMƏEİ

Qoca vaxdarında Böyüh Vedi kəndinin bəyləri Şahpəri "dayı"nın qoçaxlığını sınımax isdiyillər. Vedibasər kənddərində qış aylarında belə bir adət vardı ki, hər axşam qonşular bir evə yığılar, maraxlı söhbətdərə qulax asardılar. Şahpəri "dayı"nın söhbətdərinə qulax asmax isdiyənnər də az deyilmiş. Belə axşamnarın birində mübahisə salıllar ki, kim gedib köhnə qəbirstannıxdakı uçux qəbirin yanında gecə plov bişirib gətirə bilər?

eş kim dinmir. Şahpəri deyir:

– İcinizdə igid var k?! Mən gedərəm.

Sabahki gün odunu, qazanı, düyünü, bir söznən, plova lazım olan nə varsa, aparıb qəbirstannıxdakı bir köhnə qəbrin yanına qoyullar.

Gecə Şahpəri arvad qəbristanlığa gedib işə başladı. O, aşu süzüb, dəmə qoyannan sora uçux qəbirdən bir əl uzanır. Şahpəri nənə bu ovuca bir az düyü qoyur.

Əl ikinci dəfə uzanır, yenə verir.

– Acsan, ye.

Əl üçüncü dəfə uzananda çömçə ilə vurur:
– Bəsdi də, bəs ordakılara nə aparacağam?
Soradan məlum olur ku, bir nəfəri uçux qəbirə salıb, üstəliş keşiyini də çəkirmişdər ki, qorxmasın.
Beləcə, cavannar Şahpəri "dayı"nı qorxutmax isdiyibmişdər. Amma baş tutmuyub.

İKİ DÜŞMƏN

Vedibasarda Kərbəlayı İsmayılın qolçomax qiyamı yatırıldıxdan sora o, Arazın o tayına keşməh məcburiyyətində qalır. Amma gəlini ağırax olduğuna görə apara bilmir. eş kimə də ürəyi qızdır. Tərəfdarrarının bir hissəsi döyüşdərdə həlak olmuş, digər hissəsi isə eldən-obadan didərgin salınmışdı. Birdən yadına düşür kü, bəs onun Usuboğlu addı bir düşməni var. Aralarında qan düşmənçiliyi olubmuş. Amma çox namusdu adam imiş. Onun qapısına gedir, gəlinini qan düşməninə tapşırır. Usuboğlu da vaxtı çatanda gəlinə mamaça çağırtdırır. Gəlin azad olanda ona muştuluğa gəlillər. Usuboğlu soruşur:

– Oğlan oldu, ya qız?

– Oğlandı.

Usuboğlu ikiəlli başına bir qapaz vurub:

– Düşmənimin biri də artdı, – deyir.

DƏLİ SADIĞNAN MÜZƏFƏRƏDDİN ŞA

İran şahı Müzəfərəddin şah İrəvana gələndə Zəngibasər camahatı tamaşıya çıxır ki, Ağhəmzəlidən şahın dəstəsini görsünnər. Uluxannılı Dəli Sadıx camahata deyir ki, indi mən elə edəcəyəm şahın özünü də görəcəhsiniz. O, camahatdan ayrılıb yolun ortasında dayanır. Şahın mühafizə dəstəsi Dəli Sadığa yaxınlaşıb, onu uzaxlaşdırmax isdiyir.

Dəli Sadıx onnara deyir ki, camahatın bura yağılmaxda məqsədi budu ku, şah faytonnan düşüb, bir neçə addım

ayağnan yerisin, bəkə şahın ayaxları torpaxlarımıza bərəkət verə.

Dəli Sadıqın sözünü şaha çatdırıllar. Təhlifdən xoşhal olan şah faytonnan düşür və bir neçə addım yeridihdən sora faytona minir.

Adamnar Dəli Sadıqın fərasətinə heyran qalıllar.

DÜŞMƏNÇİLİK

Vedibasarda Səttaroğlu Əliyə Soltanın düşmən olduğunu hamı bilirdi. Bir gün Əlini Böyüh Vediyə qonax çağırıllar. Söhbətin şirin yerində qonağa xoş gəlsin deyə ev sahibi Əlini tərifliyə, Soltanı isə yamannıyır. Bunnan qəzəblənən Əli ev sahibinin söhbətini yarımçıx kəsib ayağa qalxır.

– Məgər burda Soltannan bağlı söz oldu ku, söhbəti o kişinin üstünə gətirdin? Eəqin ki, indi burada mənim əvəzimdə Soltan olsaydı, bu söz onda mənim ünvanıma deyiləcəydi, – deyə Əli məclisi tərkdir.

Böyüh Vedidə bəzi vacib xırda-para işdərini görüb yola çıxır. Kərkab qayasına yaxınlaşanda qarşısına silahlı-yaraxlı Soltan çıxır. Məclisdəki söhbətdən hələ də hirsli soyumuyan Əli höysələsiz halda Soltanın üstünə qışqırır:

– Nə yolkəsənnih eliyirsən, Soltan? Belə çıx yolumnan!

Soltan gülümsünür:

– Səttar oğlu, yol kəsməh fikrim yoxdu. Bir neçə sahat qabax Böyüh Vedidə qonaxlıxda elədiyən kişiliyi mənə çatdırdıllar. Bir heyvan götürüb gətirdim ki, ayağının altında qurban kəsəm.

Əli yumşalır:

– eş nə lazım deyil, Soltan.

– Lazımdı, Səttar oğlu. Mərd düşmən namərd qohumnan irəlidi.

Soltanın işarəsi ilə adamnarı Səttaroğlunun ayağı altında qurban kəsillər...

TƏKİ ÜRƏYİMİZ BOŞ OLMASIN

Vedibasarin qonşu aran kənddərində iki nəfər möhkəm dosdux eliyirdi. Bir-birinin hörmətini saxlıyar, yaxçı-yaman günnərində birgə olardıllar. Hər iki kəndin adamnarı dosdarı yaxçı tanıyır, onların xətrini əziz tuturdular.

Dosdar hər il Novruz bayramında bir-birinin bayram görüşünə, yerri ifadəynən desəh, bayramçalığa gedərdilər. Hər ikisinin eyni həcmli, eyni naxışdı zəmbilləri olurdu. Dosdardan əvvəlcə biri, sora isə o birisi zəmbili müxtəlif yeməli şeylərinən (meyvələr və şirniyyatnan) və xəltədnən doldurub bir-birərinə qonax gedərmişdər.

Bir il dosdardan biri lap kasıblıyır. Tərsdihdən bayramçalığa bu il birinci o gedəsiymiş. Çox fikirreşir, nəhayət, çıxış yolunu tapır. Kağızdarı yumruluyub çantiya doldurur. Naxışdı zəmbil yenə əvvəlki həcmi alır. O, zəmbili götürüb qonşu kəndə gedir. Qonşular görüllər ki, budu, yenə həmin dos, həmin naxışdı zəmbil də dop-dolu əlində bayramçalığa gəlir.

Dosdar mehribançasına görüşüllər. Xoş-beş-on beşdən sora boş zəmbilən bayramçalığa gələn dos deyir:

- Əziz qardaşım, bu il əlim yaman aşağıdı. Bayram sovgatı almağa imkanım olmadı. Sən gərəh məni bağışdıyan. Zəmbili kağıznan doldurmuşam. Amma qonum-qonşu yanında sizə gəlmiyə də bilməzdim. İstədim ki, sirmimizi heş kim bilməsin.

O biri dos dosdunun boynunu qucaqlıyıp deyir:

- Bilirsən ki, bizim dosduğumuz təmənnəsiz dosduxdu. Sənin quru gəlişin mənim üçün toy-bayramdı. Təki ürəyimiz boş olmasın.

Dosdar yenidən bayram süfrəsinin ətrafında əyləşillər.

PİRƏL-MÜRSƏL OCAĞI

Vedibasar mahalının Şiddi kəndində Usuboğlunun

həyatında yerləşdiyi üçün bu ocağa Usuboğlunun ocağı da demişlər.

Ağır seyid olan Usuboğlu səhər sübh namazına qalxır. Dəstəmaz almağ üçün həyətə çıxır. Su qabına yaxınlaşanda həyətin ortasında başı kəsilmiş ceyranı və onun başı üstündə qoyulmuş gümüş saplı iri bıçağı görür. Ceyranın qanı yerdə göllənibmiş. Bir neçə vaxdan sora həmin qanın yerində iki ilğın (ağac növüdür) bitir. Soralar ağaş böyüyüb qol-qanad atır, geniş bir ərazini tutur.

Bura ağır xəsdələr, övladı olmayannar, ruhi sarsıntı keçirənlər – hərə bir ümidnən gəlmiş, şəfa tapmış, qurban kəsib nəzir-niyaz paylamışdır.

Pirəl-Mürsəl ocağının möcüzələri çox olmuşdur. Yaşı 65-i haxlamış Yəhya Murad oğlunun dedihlərinə.

– 1945-ci ildə biz həmin ərazidə quzu otarırdıx. Əmim oğlu Hidayətnən həmin ocaxdan iki dənə ilğın çubuğu kəsdih. Axşamüstü quzuları evə gətirdih. Gecə hər ikimizin bədəni iri yaralar töhdü. Qaşınmaxdan ölürdüh.

Anam seyid qızı idi. Soruşdu ku, harada olubsunuz? Biz dedih ki, ojaxdan iki çubux kəsmişih. O dedi ki, səhər tezdən aparıb atın yerinə. Səhər açılan kimi qaşdıx ocağa. Çubuxları ocağa qoyub geri qayıtdıx. Evə çatanda bədənimizdə, üzümüzdə bir dənə də olsun yara qalmamışdı, hamısı sağalmışdı.

Hərbi zastavanın rəisi, milliyətcə rus olan Saqin ocaxdan ağaş kəsib ata minir. Bir az getməmiş at onu üstündən yerə salmağa çalışır. Onun ayağının biri üzəngidə qalır. At onu ora bura çırpır, zabitin qolu, ayağı sınır.

Deyilənə görə, bir nəfər camışdarını bağlamaq üçün üç dənə yoğun ilğın ağacı kəsir. Səhəri həmin adam görür kü, camışdarının üçü də haram olub.

USTANIN ÜŞ MƏSLƏHƏTİ

Rəvayətə görə, qədimdə bir cavan oğlan öz əmisi qızıynan evlənir. Günnər keçir. Oğlan onu zinhara gətirən kasıblıx uj-

batınnan baş götürüb özgə bir diyara gedir ki, nöker-naiblih eliyib pul qazansın və ailəsinin yanında dili gödəh olmasın.

Oğlan az gedir, çox gedir, gəlib bir şəhərdə bənd alır. Öz-özünə deyir ki, elə burdaca qalib işdiyəcəm. Bu fikirən də o, şəhəri gəzir. Bir-bir hər pinəçi dükəninin, qəssabxananın qabağında dayanıb onnara şeyird lazım olub-olmadığını soruşur. O, bir dəmirçi dükəninin yanında dayanır. İçəri boylanıb görür kü, üzü nurru bir kişi başını aşağı salıb öz işynən məşğuldur. Oğlan içəri girib salam verir. Kişi də başını qaldırıb onun salamını alır. Bu ağsaqqalın üzünün nuru cavana xoş gəlir və üzünü nurani qocuya tutub deyir:

– Əmi, sizə şeyird olmax isdiyirəm, razı olarsınızmı?

Usta oğlanı başdan-ayağa süzür, ürəyinə nə gəlirsə:

– Bəli, oğlum, mənə şeyird lazımды, - deyir.

Beləliynən, oğlannan qoca usta birrihdə işdəməyə başdıylar.

Oğlan hər gün günəş işarannan toran düşənə kimi körüh yandırır, kürədə dəmir qızdırır, ustuya köməh eliyir, onun qulluğunda can-başnan durur.

Bu minvalnan düz on yeddi il keçir. Yurd-yuvası, ömür-gün yoldaşı üçün bərh darıxan gənc evə dönməyi qərara alır. O, günorta çörəyinə duran zaman ustasına üzünü tutub:

– Əmi, üzür istiyirəm, daha evimə gedərdim, - deyir.

Qoca dəmirçi oğlanın bu sözünün həm də haqq-hesab məsələsinə eyhamlandığını duyur və:

– Oğul, hələ dayan. Axşam evə gedərih, haqq-hesablaşarıx, - deyir.

Axşam olur, oğlan yenə ustasına deyir:

– Əmi, mənim haqqımı ver, mən gedim. Qəribçilih məni yaman sıxır.

– Oğul, yır-yığış elə, sübh açılan kimi sənin haqqını verəcəm, rahatca gedəcəhsən.

Naylac qalan oğlan bir söz demədən razılaşıır. Dan sökülür, səhər açılır. Oğlan əl-üzünü yuyub süfrə başına əyləşir. Nahar edib ustasınnan haqqını gözdüyür. Usta arvadına deyir:

– Gəti bunun heybəsinə penir-çörəh, fətir qoy.

Arvad cavanın heybəsini doldurur.

Usta üzünü oğlana tutub deyir:

– Sənin zəhmətinin haqqına üş məsləhət verəcəm. Dinnə, uduzmasan.

Oğlan yerində qurcalanırsa da, dillənmir. Usta sözə başlayır:

– Əgər uzax bir səfərə çıxsan və bu yolda selov görsən, keş selovun o tayında dincəl. Demə ki, yorulmuşam, bu gecə burada qalım, sabah o taya keçərəm.

Oğlan hirsənsə də, ikinci məsləhəti gözdüyür. Usta ikinci məsləhəti verir:

– Bir evə gedəndə o evin işinə qarışıb demə ki, bunu niyə bura qoyubsunuz, onu niyə ora qoyubsunuz.

Oğlan ürəyində fikirəşir ki, yəqin bunnan sora haqqımı verəcəh. Elə bu fikir oğlanın qəlbinnən keçər-keşməz usta üçüncü məsləhətinə başlayır:

– Üçüncü məsləhətim də odu ku, bir hadisəynən rasdaşanda səbirri ol, hər şeyi yerri-yataxlı öyrən.

Kişi sözünü qutarıb oğlana getməyə icazə verir. Oğlan da kor-peşman yola düzəlir.

Oğlan yolda iki tacirənən rasdaşır, onnara qoşulub bir qədər yol gedillər. Axşam düşdüyünnən yolçular dincəlməyi qərara alıllar. Oğlan görür kü, qabaxda - keçəcəhləri yolun üstündə selov var. Cavan ustasının sözdərini yadına salıb tacirrərə məsləhət görür kü, selovun o tayına keçib dincəlsinnər. Tacirrərdən bir razı olmur. Ancax o birisi ona qoşulub selovun o tayında gecəliyin.

Səhər açılarda görüllər ki, sel gəlib, o biri tacir bu yana keçə bilməyib. Oğlannan bu yana keçən tacir mallardan qazandığı pulların yarsını oğlana verib deyir:

– Sənin məsləhətinə qulax asmasaydım, indi mən də çayın o tayında qalmışdım. Çayın o tayında qalsaydım, bu qədər qazancım olmuyacaxdı. İndi ki bazarım yaxcı olub, qazancımın yarsını sənə verirəm.

Oğlan tacir verdiyi pulları götürüb yoluna davam eliyir. Gəlib bir oymağa çatır və qabağına keçən bir adamnan burada kimin qonax saxladığını soruşur. Ona cavab verillər

ki, bəs burda bir bulax var. O bulağın başında bir kişi oturur, elə qonağı da həmin o kişi saxlıyır.

Oğlan deyilən yerə gəlib kişini tapır. Kişi də onu götürüb evinə gəlir. Yazıx yolçu içəri girir və gördühlərinə mat qalır. Oğlan görür kü, bir cavan qız ortada qullux edir, bir qadın da qapıya zincirrənib. Qadının boynundan isə bir ip asılıb ki, daha çörəhdən başqa dünyada nə var, o ipə düzülüb.

Axşam yeməh vaxtı gələndə qız hamıya xörəh gətirməli olur. Oğlan göz qoyur ku, qız bunnara xörəh gətirdihdən sora bir qab da əlavə yeməh çəkib itin qabağına qoyur, itə verəcəyi yalı isə aparıb həmin qadının qabağına qoyur. Oğlan bir istiyir ki, bunun səbəbini ev yiyəsinən soruşsun, ustasının sözdərini yadına salıb dinməz-söyləmz xörəyini yeyib yatır.

Səhər yola düzəlir. Elə bir az gedir ki, arxadan səs eşidib dayanır. Arxiya baxanda görür kü, axşam evində qaldığı kişidi. Kişi ona yaxınlaşır deyir:

– Gecə mənəm evimnən oğurrux eləmişən. Düş yanıma, gedəh evdə söhbət eliyəh.

Oğlan ha and-aman eliyir, kişi razı olmur ku, olmur.

Evə çatanda kişi deyir:

– Bala, bu nə sirdi ki, sən gəldin burda yedin, işdin, bir gecə qaldın, amma soruşmadın ki, bu qadın niyə burda bu vəziyyətdə buruya bağlanıb, niyə onun yeməyini itə, itin yalını ona veririh?

Oğlan cavab verir:

– Mənəm nə işimə qalıb sizin ailə işinizə qarışım.

Kişi deyir:

– Bala, sən ki bu ədəbin yiyəsisən, sənə elə bəxşişdər verəcəm ki, ömrünün sonuna kimi sənə bəs eləsin.

Kişi bu sözdəri deyib oğlanın əlinnən yapışır, onu zirzəmiyə aparır. Oğlan burdakı cəsəddəri görəndə dəhşətə gəlir. Kişi cavab verir:

– Bu insannarın hamısı vaxtıynan mənəm qonağım olub. Ancax evə girən kimi o arvadın orda oturmağının səbəbini soruşublar. Mən də onların boynunu vurub bura yığmışam. İndi bunnarın üst-başdarının qır-qızılını, pulunu sənə halal

eliyirəm.

Oğlan cəsəddərin üzərindəki pulu-qızılı yığıb yola düzəlir. Gəlib öz komasına çatır, içəri girməzdən əvvəl evə boylanır kı, görüm əmim qızı neyniyir? Elə bu fikirənən gözünü otağa gəzdirəndə görür kü, içəridə bir cavan oğlan var. Əmisi qızı da onun başını sığallıya-sığallıya “gülümsən, bülbülümsən, həm yarımсан, həm oğlumsan” deyir. Oğlan bir istiyir ki, içəri girib onnarın ikisini də öldürsün. Amma ustasının məsləhətiynən səbr eliyir. İçəri girib salam verir. Qadın tez ayağa qalxıb onun salamını alır, oturmağa yer təklif eliyir. Çay-çörəhdən sora kişi sözü hərriyib-fırriyib həmin cavan oğlanın üstünə gətirir, onun kim olduğunu eyhamnan soruşur. Qadın deyir:

– Qardaş, Allahdan gizdin dəyil, sənnən nə gizdədim. Mən bir əmim oğluna getmişdim. Kasıblıx ucbatınнан o, baş götürüb getdi. Nə öldüsü bilindi, nə qaldısı. Bu oğlan da onnan nişanadı. Ona görə də sevəliyəndə deyirəm ki, “həm yarımсан, həm oğlumsan”. İndi əmim oğlunun da iyini onnan alıram.

Məsələdən agah olan kişi deyir:

– Elə sən deyən əmin oğlu mənəm ki, gəlmişəm.

Bu sözdən sora hamı sevinir, şad-xürrəm ömür sürməyə başdıyıllar.

SÜLEYMAN PEYĞƏMBƏRNƏN BƏYQUŞ

Süleyman peyğəmgər bir gün ova çıxır. Meşənin ortasında, bir açılıxda görür kü, bir gözəl ceyran otduyur. Ox atmağa hayıfı gəlir. İsdiiyir diri tutsun. Ceyran hənirti eşidən kimi hürkür. Yayınнан çıxan ox kimi süzür. Süleyman peyğəmbər ceyrannan əl çəhmir. Atı qan-tərə batır. Çataçatda onda görür kü, odu ey, ceyran hardadı!

Qova-qova bir mağarıya gəlib çıxır. Ceyran mağarada yox olur. Ordan gözəl, qənirsiz bir qız çıxır. Süleyman peyğəmbər bir könüldən min könülə qıza aşıq olur.

- Bura niyə gəlmişən? Muradın nədi? - deyə qız soruşur.

Süleyman peyğəmbər çaşır.

- Mən bir ceyranı qova-qova gətirib bu mağarada itirdim.

- Ta bir söz deyə bilmir.

Qız qayıdıb ceyranın dalıca gedir. Mağaranın qapısına qoca, eybəcər qarı çıxır. O da soruşur ku, mağarıya gəlməhdə muradın nədi? Süleyman peyğəmbər bilmir ceyranı istəsin, ya qızı?

- Qarı nənə, mən ceyranı qova-qova gətirib bu mağarada itirdim. Vurmuyub diri tutmağ isdiyirdim. Amma burda başqa bir ceyran məni vurdu. Səni dünya malıynan qəni eliyərəm, qarı nənə...

Qarı başa düşmüşdü.

- Oğlum, onda nişan üzüyünü gəti, - deyir - Behlə. Sora gəlib apararsan.

Süleyman peyğəmbər barmağındakı üzüyü çıxarıb qarıya verir. Vədələşdiyi zaman gəlir. Qarı qızın şərtini deyir:

- Gərəh cəmi quşdarın ətindən haçar çəhdirəsən, sümühlərinən qala tihdirəsən.

Süleyman razı olur. O, quşdarın dilini bilirdi. Əmir eliyir cəmi quşdar yığılsın bir yerə. Bəyquş gəlmir. İsmaric göndərir ki, üş şərtim var. Peyğəmbər razı olur. Bəyquş gəlmiiyincə quşdarı qırdırmır. Bəyquş birinci sualı göndərir: Ölü çoxdu, ya diri?

Süleyman peyğəmbər cavab verir ki, diri. Çünkü insannar bir-bir ölür, amma çox vax əkiz doğulullar.

Bəyquş deyir yox. Düzdü, insannar bir-bir ölüllər, amma gözü qızmış şahlar, hökümdarrar insannarı yüz-yüz, min-min qırdırır. Özdərinnən başqa dünyada yaşiyannarı gözdəri görmür. Deməli, diri yox, ölü çoxdu.

Süleyman peyğəmbər gözdüyür görsün ikinci sualı necə olacax. Bəyquş ikinci sualı göndərir: Xarabalıx çoxdu, ya şennih?

Süleyman peyğəmbər cavab verir ki, şennih. Çünkü hərə bir ev tihsə, nə qədər şennih olar.

Bəyquş deyir yox. Çünkü bir də görürsən zəlzələ olur. Yüz gündə tikilən bir gündə puç olub gedir. Güjdülər şennih yerrəri qılınşdan keçirillər. Xarabalıx olur. Deməli, şennih

yox, xarabalıx çoxdu.

Süleyman peyğəmbər barmağını dişdiyir. Bəyquşun nəyə işarə elədiyini başa düşür. Amma yenə gözdüyür, görsün üçüncü sualı necə olacax.

Bəyquş üçüncü sualı göndərir: Dünyada arvad çoxdu, ya kişi?

Süleyman peyğəmbər cavab göndərir: əlbəttə, kişi. Yer üzündəki insannarın çoxu, bütün dünyadakı ordular kişi deyilmi?

Bəyquş yox deyir. Arvad çoxdu. Arvad ağına baxan kişi də arvad sayılmalıdı.

Süleyman peyğəmbər yuxudan ayılan kimi olur. Elə onun özü də bir arvadın sözüynən cəmi quşdarı qırdırmax istəmirmi?

Quşdarı azad eliyir, atını sürüb gəlir mağarıya. Nişan üzüyünü isdiyir. Qarı onu içəri aparıb bir xəzinənin ağzını açır. Götü, - deyir. Peyğəmbər mat qalır. Xəzinənin içi dolu üzüh idi. Hamısının da üstə "Süleyman" sözü yazılmışdı.

Qarı gülür:

- Mən dünyayam, - deyir, - oğul, gah ceyran cildinə girirəm, gah gözəl qız donunda görünürəm, gah da belə eybəcər qarı şəklində oluram. İnsannar məni tanıya bilmir. Seş, götü. Süleymannar dünyaya çox gəlib-gedib. Sən nə axrincisan, nə əvvəlincisi.

Süleyman peyğəmbər kor-peşman evə qayıdır. Quşdarı qırmadığı üçün sevinir. O quşa Bəyquş adını verir. Quşdarın bəyi...

OZAN

Bir kişiynən arvadı ölümən çox qorxurdular. Bunnar insan ölmüyən bir ölkə axtarmağa başladılar. Gəzə-gəzə gəlib ozannar yaşıyan kəndə çıxıllar.

Onnara deyillər:

- Bu kənddə yaşıyannar ölmür. Həmişə çalıb-çağırılar.

Kişiynən arvad çox şad olub bu kənddə qalmalı olullar.

Bu kənddə yaşıyan ozannarda belə qayda varıdı kı, burda yaşıyannar gərəh ölümən qorxmuyaydılar. Bunnarda ölüm söhbəti yoxuydu. Kişinin arvadı ölümən qorxduğunu açıb bunara söylədi. Bu söhbət ozannarın xoşuna gəlmədi.

- Bu ölüm gətirən arvad hardan gəldi? - deyə yığılıb arvadı öldürdülər. Əri evdə yoxudu.

O, evə gələndə ozannar bir qazan gətirib kişinin qabağına qoydular. Kişi bu qazanda arvadının meyidini gördü, dedi:

- A köpəh qızı,

Nə işin vardı ozanda,
Ətin qaynasın qazanda.

Kişi burda ozannarnan yaşadı, ölüm söhbətini heş vax yada salmadı.

VI. NİYƏ BELƏ DEYİRİK?

DALINCA QIRMIZI ALMA GÖNDƏRMİŞƏM?

Keşmişdə dəvətnamə yox idi. Vedibasər kənddərində belə bir adət vardı ki, toya çağırən tərəfdən bir nəfər at belinə qalxıb, bir torba qırmızı alma götürüb, toya çağırılan adamlara verərdi. Qırmızı alma verilən adam toy sahibinə köməh etməli idi. Vedililər arasında "Dalınca qırmızı alma göndərmişəm?" – zərb-məsəli o vaxdan yaranıb. Gəlişi ilə qarşısındakına minnət qoyan adamlara həmişə bu sual ünvanardı: dalınca qırmızı alma göndərmişəm?

BATBAT EEMİSƏN?

Batbat tikan növüdü. Narkotik maddə ilə zəngin olduđu üçün belə bir fikir formalaşmışdı ki, batbatı yeyən adam dəli olur. Ona görə də sözünün yerini bilmiyənə "Batbat yemisən?" – deyirdilər.

AEAQEALINNIŞ DA GÖRMÜŞÜH, DƏMİRTİKANNIŞ DA

Dəmirtikan tikanının kolu torpağnan sürünüb, böyüh ərazini tuturdu. Sora tikannarı yetişib koldan qopurdu, kolu isə quruyub torpağa qarışırdı. Tikannarı altı küşdü*, bərk və diş-diş idi. Bir növ qədim döyüş silahı olan toppuzdarın kiçih modelinə oxşuyurdu. Dəmirtikan bitən sahədən ayaxyalın keşməh qeyri-mümkün idi. Bu məsəl də buradan yaranmışdı. Çətinnihdən qorxmamax mənasında işdənirdi.

LAP ŞƏDDADDI

Zahm adam haqqında işdədilən ifadə. Görünür, bu deyim vedili Şəddadilər sülaləsinin ən qəddar hökmdarı Məhəmməd ibn Şəddadın zülmkarrığı ilə əlaqədar yaran-

mışdır.

* küş – günc, bucaq

İŞİ DÜEÜNƏ DÜŞÜB

Düyün Vədi ərazisindəki qədim Dvin şəhərinin yerri tələffüzdə adıdı. İş dolaşığa, süründürməçiliyə, çıxılmazdığa düşən adam haqqında deyilərdi.

ALLA EŞ KƏSİN İŞİNİ DÜEÜNƏ SALMASIN!

Alqışdı. Burada da Düyün Vədi ərazisindəki Dvin şəhərinin yerri tələffüzdə adıdı. Görünür, adamlar həmişə divandərə yerrəşən bu yerə işi düşməyi böyüh bir bəla hesab ediblər.

QARACALI KOLU KİMİ NƏ BİTİBSƏN GÖZÜMÜN QABAŞINDA?

Qaracalı – tikan kolu idi. Xoşa gəlmİYən adam tez-tez qarşıya çıxanda deyərdilər.

LƏLƏ KÖÇÜB, EURDU QALIB

1500-cü ildə İsmayıl Xətayi qoşun toplamax məqsədiyən Ərzincana gedərkən yolüstü Göyçə mahalında düşərgə salır. Bunu eşidən Qaraqoyunnu hökmdarı Sultan üseyin onu öldürməh qərarına gəlir. iylə işdədərəh onu qonax çağırır. Qonaxlıxda iştirak edən üseyin bəy Lələ hiyləni başa düşür, özünü o yerə qoymur. Məclisdə ev yiyəsi ilə qonaxlar bir-bir-rərinə mehribannıx göstərilər. Qonaxlıxdan dönən qızılbaşdar obanın tonqallarını gur çatıb, gecə ikən yola düşür, Cıgın dərəsiyən Vedibasərdən enib Arazı keçillər. Səhərə qədər tonqalların sönməsini gözdüyən Sultan üseyin səhər tezdən hücumə keçir. Lakin gəlib görür kü, Lələ köçüb, yurdu qalıb. Bu zərb-məsəl Əyricə yaylağının Sultan yurdunda beləcə əmələ gəlib.

AEI MƏRGİZDƏN QAÇIB

Ayı lap əvvəllər əkinçi olub. Bostan arxlarını düzəltməh üçün mərgiz addı bir alət varmış. Eni yarım metr, ağzının uzunluğu bir metr olan mərgizin içərisindəki halqıya kəndir bağlanardı. Bir nəfər mərgizin sapınnan tutub yerə sancar, qarşdakı isə iplərin bağlandığı ağaşdan tutub darta, torpağı çıxarardı. Bu alətnən işdəməh o qədər çətin idi ki, deyirdilər ayı da mərgizə dözmüyüb, qaçıb.

ŞEETANNAN ÇİLİNG-AĞAŞ OYNAMAX

Vedibasarda çiling-ağaş məşhur uşax oyunlarının idi. İki barmax yoğunluğunda bir qarışdax ağacın hər iki ucunu yonub yerə atar, digər bir ağaşnan həmin künsdərdən vurub göyə qaldırar, göydə əlimizdəki ağaşnan vurub ən uzax məsafiyə atardax. Gödəh ağaş çiling, uzun ağaş elə sadəcə ağaş addanardı.

"Şeytannan çiling-ağaş oynamax" deyimi bu oyundan ad almışdı və şeytannan mənasız bəhsə girməh annamında idi.

ÖZÜNƏ BOY VERMƏH

Özünü öyməh, özünü tərifləməh mənasında işdənilirdi. Sırf "Dədə Qorqud" deyimidi. Dədə Qorqud qopuz götürüb, Oğuz igiddərinə boy verərdi, yəni onnarı tərifliyərđi.

Vedibasarda özünü çox tərifliyən adama "özünə az boy ver" deyərdilər. Adamın boyu (ucalığı) və böyüməh sözdəri də həmin ifadə ilə eyni köhdəndi.

BULAX SƏSƏ GƏLƏR

Vedibasarda, xüsusilə onun dağlıx kənddərində çoxlu bulaxlar olub. Yayda el yaylaxlara qalxanda da obalar, adətən, bulax ətrafında salınardı. Payızın ilk ayında isə adamlar yaylaxdan enər, gəriyə köş edərdilər. Yaylax vaxtının başa

çatdığını bulaxlar hamıdan əvvəl xəbər verərdi. Belə ki, əvvəl-əvvəl bulaxların suyu azalardı. Adamlar başa düşərdi ki, arana enməh vaxtıdı. Gur bulaxların suyu get-gedə azalıb sısqalaşardı. ətta bəziləri tamam quruyardı. Yaz ağzi isə bulaxlar yenidən qaynaşardı. Səs-küy, şennihlihd artdıxca sanki bulaxlar da daha gur çağlıyardı. Ona görə də deyərdilər ki, bulax səsə gələr.

VEDİLİEH, DEDİEHİMİZ DEDİHDİ...

Tarix boyu mübarizələr, müharibələr meydanı olmuş Vedibasar mahalının bu tarixi taleyi onun adamlarının xarakterinə də öz möhürünü vurmuşdu. Belə ki, Vedibasar camahatı öz dönməzdiyi, mübarizdiyi, əyilməzdiyi, bir az da inadkarlığı, tərşdiyi ilə bütün bölgədə tanınırdı. Vedililərin xarakterinin güzgüsü olan aşağıdakı deyim də buradan yaranmışdı:

Vediliyih,
Bir elliyih.
Dediyimiz dedihdi,
ölərihd,
Dediyimizdən dönmərihd.

VEDİNİN QURU BƏELƏRİ

Vedibasarda bu, çox məşhur deyimdi. Vedibasar ərazisinin Rusiya işğalı altına keçməsinə sora əmələ gəlmişdi. Belə ki, rusdarın Qafqazda yeritdiyi siyasət nəticəsində bəylər bir neçə kateqoriyaya bölünmüşdü. Bunnardan bir qismi böyüh torpax sahələri, bəylid titulu, varı-dövləti, başqa söznən, hakimiyyəti və hökmü olan həqiqi bəylər idi. Vedibasarda, məsələn, Şadılı (Şadlinski) bəyləri belələrinnən idi.

İkinci kateqoriyaya çarın yerrərdəki siyasəti nəticəsində müflis olmuş, var-dövləti əldən çıxmış, ancax quru bəylid

titulu qalmış bəylər daxil idi.

Nəhayət, üçüncüsü, çar xəzinəsinə pul (bəylik haqqı) ödəməyən bəy titulu alan bəylər idi. XIX yüzilin ikinci yarısında tətbiq edilən bu qanundan Vedidə də bir sıra adamnar istifadə etmiş, rəsmi bəy titulu almışdılar. Lakin onların da bəyliyi quru bəylihdən o yana getmirdi. Çünkü nə torpax sahələri, nə elə bir mülkləri, var-dövlətdəri vardı. Cibi boş olsalar da, daim bəy yerışı yeriməyə çalışdıxlarınnan “Vedinin quru bəyləri” deyimi meydana gəlmişdi. Soralar bu deyim həmin xasiyyətdi adamnarın hamısına ünvanlanmışdı.

XUMUN DİBİNDƏ EATMAX

Vedibasara mahalında xum iri çaxır küplərinə deyilərdi. Bu küplərin ortası çox yoğun, hündürüyü adam boyda olardı. İşkiyə çox aludə olmağa “xumun dibində yatmax”, işkiyə çox meyilli adamnara isə “xumun dibində yatan” deyərdilər.

SEYİD EASIN KİMİ ƏMİŞƏ ƏLİN AÇIXDI

Al əli olub, ver əli olmuyan adam haqqında deyilən sözdü. Vedibasara kənddərinə hərdən qapı-qapı dilənən seyiddər gələrdi. Görünür, bu deyim də belə üzdü seyiddərdən hansınınsa adınnan yaranmışdı.

ÇALASI

Ara qarışdıran, ara vuran adam haqqında deyilən ifadədi. Görünür, çalasınn (qatıx mayasınn) südün mahiyyətini (süddüyünü) dəyişməh (qatığa çevirməh) xüsusiyyətinən irəli gəlir.

BAY OLMAX, BAY ELƏMƏH

Bir işi başa çatdırmaq, bir işdən barınmax, tutduğı işdən

yarımax mənasında işdədir: “Eaman bay oldum“, “Bu işi çox bay elədi, qaldı o biri!“

AVŞARRILAR KİMİ NƏ YOL ÜSTÜNDƏ DURMUSAN?

Avşarrılar tarixən mərd, döyüşkən tayfa olmuşdər. Səfəvi qorçubaşılarının (şah qvardiya başçılarının) çoxunun Əfşar//Avşar əmirrərinən olduğu da məlumdu.

Görünür, Vedibasara mahalı ərazisində məskunlaşan, burada Avşar və Əfşar adı kənddər salan avşarrıların igiddiyi, dönməzdiyi, qorxmazdığı, döyüşkənniyi, davakarlığı Vedibasarda belə bir ifadənin yaranmasına və zərb-məsələ çevrilməsinə səbəb olmuşdur.

GEJ GƏLMİŞƏM, YOXSAN AZ GƏTİMİŞƏM?

Vedibasara aran kənddərinə mal-qaranı Araz qırağında otarardılar. ötən əsrin əvvəllərində Türkiyənin Səvət hökuməti arasında sərhəd xətdərinin hələ olmadığı vaxtda naxırçı 400-500 mal-qaralx böyüh bir naxırı Araz qırağında otarmağa aparır. Arazın o tayınnan beş-altı qaçax-quldur çayı keçir, naxırçının əl-qolunu bağlıyır, naxırı da qabaxlarına qatıb aparıllar. Eazıx naxırçı heş cıncırını da çıxartmır. Buna baxmıyarax, qaçaxlardan ikisi geri dönür və başdıyıllar naxırçını döyməyə. Naxırçı qayıdır ki:

– Gej gəlmişəm, yoxsa az gətmişəm? Naxırı aparırsınız, bəs məni niyə döyürsünüz?

İndi bu zərb-məsəli haxsız incidilənin dilinnən tez-tez eşitməh olar.

TECONUN QANI OLMADI Kİ?!

Vedibasara iki qonşu aran kəndi arasında torpax üstündə münəqışə olur. Danışılax heş bir nəticə vermir, iş gəlib çıxır silahlı toqquşmaya. ər iki tərəfdən itkilər olur. öldürülənnərdən birinin adı Teco olur. Davanı dayandırmax,

sülh yaratmaq üçün ağsaqqallar işə qarışmalı olurlar. Sakitdih yaranır. Amma iki gün keşməmiş Teconun adamları qarşı tərəfdən bir nəfəri öldürürlər. Bir gün sora daha iki nəfəri də qətlə yetirillər. Ağsaqqallar bir də işə qarışmalı olur, bu hərəkətdərinin səbəbini soruşurlar. Cavabında deyillər ki, Teconun qanını alırx.

Növbəti qətdən sora ağsaqqallar bir də işə qarışib səbəbini soruşduxda onnara eyni cavabı qaytarırlar. Onnarsa əsəbləşib deyillər:

– Əşi, bu Teconun qanı nə qədərdir ki, qutarmadı?!

Bu gün biri səbəbsiz, boş yerdən dava etməh istədihdə bu məsəli işlədillər:

– Teconun qanı olmadı ki?!

BU XINA O XINADAN DƏEİL

Ata-anasını itirmiş bir qız uşağı nənəsi ilə yaşayırmış. Nənəsi hər gün onu sevəliyər, əzizdiyər, yatmamışdan qabax nəvəsinin barmaxlarına xına qoyarmış. Qayğısız böyüyən nəvə isə həmişə xinadan sora ürəhdən oynuyub yatarmış. Günnər keçir, qız gündə bir arpa boyu böyüyür, gözəl bir qız olur. Axşamlar yatmazdan qabax xınalı əllərini süzdürə-süzdürə oynaması isə artıx adətə çevrilir.

Günnərin birində qıza elçi gəlir, onun “hə“sini alırlar. Xınayaxdı mərasimi zamanı qızın barmaxlarına xınanı qoyan kimi o, adəti üzrə başdıyır rəks etməyə. Oğlan evinin adamnarı qızın bu yersiz hərəkətinə pərt olurlar. Qızın nənəsi işin nə yerdə olduğunu bildiyi üçün tez nəvəsinə yaxınnaşır və qulağına pıçıldıyır:

– Qızım, oynama, ayıbdı, bu xına o xinadan dəyil.

İndi biri yersiz, təccüblü hərəkət edəndə bu deyimi işlədillər.

ELƏ BİL ŞABI QARININ İTİDİ

Deyilənə görə, Vedibasara kənddərinin birində Qurbanəli addı bir nəfər evlənir, arvad-uşax sahibi olur. Onun baxtı

gətirir. İşinnən, həyat tərzinnən, dolanışığından razılıx edir. övladdarinnən heş bir narazılığı olmur. Təkcə arvadı təmbəl və çox gəzən imiş. Ev işdərinə görməz, silib-süpürməzmiş. Səhər əri işə gedən kimi evdən çıxar, kəndin arvaddarı ilə laqqırtı vurur, onun-bunun qiybətini qırar, axşama yaxın evə dönərmış. Onun bu hərəkətinə əri Qurbanəli kişi də, oğlanları da təngə gəlillər.

Bir dəfə arvad yenə axşam hamıdan sora evə gəlir. Kişi artıx dözə bilmir, qayıdır arvadına ki:

– Harada idin? Şabı qarının iti kimi kəndi niyə dörd dolanırsan?

O vaxdan da el içində, veyil-veyil gəzənnərə “Elə bil Şabı qarının itidi“ zərb-məsəlini ünvanıyılar.

KÜRÜŞNƏSİNƏ OD DÜŞMƏ və ya KÜRÜŞNƏSİ EANMAX

“Kürüşnəsinə od düşməh“ deyimi “kürkünə birə düşməh“ mənasındadı. Kürüşnə noxudun məhsuldar növlərinə birinin adıdır. Keşmişdə Vedibasara ərazisində dənni bitkilərdən həm də çoxlu noxud əkilərmış. Görünür, bu deyimin kökündə də noxud tığına od düşmüş adamın narahat vəziyyəti ilə bağlı hər hansı konkret hadisə durur.

“Kürüşnəsi yanmaq“ deyimi də, çox güman ki, həmin ifadədən doğub. Susuzduxdan yanan, çox su içən adama ünvanlanan bu deyimin noxud-kürüşnə tarlasının susuzduxdan yanması mənasınnan yaranmasını ehtimal etməh olar.

MƏNƏ İTİ-QURDU GÖSTƏRMƏ, KƏLBA ƏLİNİ GÖSTƏR!

Vedibasarda kənd təsərrüfatının başqa sahələriyə nə yanaşı, üzümçülüynən də həmişə məşğul olublar. Böyüh Vedidə bir nəfərə xəstəsi üçün yaxı doşab lazım olur. Tanışdara ona deyillər ki, Şiddidə Kəlbə Əli var. Onnan doşab ala bilərsən. əmin adam səhər tezdən piyada yola düşür. Günortuya yaxın Şiddiyə çatır. Meçidin qarşısında

dörd-beş adam söhbət edirmiş. Salam verib Kəlba Əlini soruşur. Deyillər ki, Kəlba Əli bağındadı. Ona yolu nişan verillər. Vedili qonax gəlib bağı tapır. Görür kü, bağda ucaboylu, başına iri dəsmal bağlamış, köhnə paltar geymiş bir adam doşab bişirir. Qonax bu adamı Kəlba Əlinin nökrəi hesab edir. Salam verir. Kəlba Əli başını qaldırıb onun salamını alır. "Xoş gəldin" – deyib oturmağa yer göstərir. Kəlba Əli onndan nə istədiyini soruşur. Qonax məksədini deyir. Kəlba Əli yaxasına bağladığı önnüyün ətəyiynən istidən tərremiş üzünü, əlini silib deyir: "Kəlba Əli mənəm". Qonaq bu sözdən çəşib qalır. Elə bilir ki, doşab bişirən onu yaxıcı eşitmədi. Eenə deyir: "Mənə Kəlba Əli lazımdı". Kəlba Əli bayax dediyini bir də təkrar edir: "Kəlba Əli mənəm". Qonaq Kəlba Əlini bu qiyafədə düşünmürmüş. Ona elə gəlir ki, bu adam onu ələ salır. Səsini qaldırıb əsəbi halda deyir: "Mənə iti-qurdu göstərmə, Kəlba Əlini göstər".

O vaxdan bu söz Şiddidə bir zərb-məsələ çevrilmişdir. Kiminsə istəyincə olmuyan, xoşuna gəlməyən, ürəyinə yatmayan bir adam haqqında danışdıxda: "Mənə iti-qurdu göstərmə, Kəlba Əlini göstər!" – deyillər.

ŞAVERDİ, EAR DA ŞİRİNDİ, CAN DA ŞİRİNDİ

ötən yüzilin əvvəllərində məlum erməni-müsəlman davası zamanı Vedibasarin əhalisi məjburi Arazın o tayına köşməli olur. Çayı keçərkən qarışıqlıq düşür və Şahverdi kişinin inəyini Arazın iti suları aparır. Şahverdi kişi inəyi çıxartmaq üçün özünü çaya vurur. Su onu da batırır. Bunu görə Şahverdi kişinin arvadı qışqır-bağır salır və ərinə köməh etməh üçün Araz çayına tərəf dartınır. Camahat onu tutub saxlıyır, qadın isə: "ötürün, mən də özümü Şahverdinin dalınca atacam, onsuz yaşamax istəmirəm" - deyir. Qadın dartınır, camahat qoymur. Bu hal bir qədər davam edir. Təngə gəlmiş ağsaqqallardan biri deyir ki, ötürün onu, görəh neyniyir. Qadın özünü irəli atır, dizə qədər Araz çayına girir

və dayanır. Ərinin arxasınca baxır, əllərini irəli uzadıb deyir:

– Şahverdi, mənə bağışda, yar da şirindi, can da şirindi.

Bu gün iş görərkən ikiürəhli olanda, tərəddüd edəndə bu zərb-məsələ işlədilir: "Şahverdi, yar da şirindi, can da şirindi".

OĞRUNUN EADINA DAŞ SALIRSAN?

Kəndin ağıldan seyrəh cavannarının biri meyvə bağına oğuruğa gedir. Bağ yiyəsi onu görür və arxasınca düşür. Xeyli qovannan sora baxır çata bilməyəcəh, nəəlaş qalıb qışqıra-qışqıra deyir:

– Dayan sənə deyirəm. Eoxsa daşı götürüb başına vuracam.

"Daş" sözü oğrunun beyininə batır. Əyilib yerdən bir daş götürür və bağ yiyəsinin başına vurur. O yıxılır, oğru isə aradan çıxır.

al-hazırda qarşı tərəf üçün sərfəli bir söz deyiləndə belə deyilir: "Oğrunun yadına daş salırsan?"

EENƏ BİR GÜL AXITDI

Bəd əməlinə görə cənnətdən qovulannan sora şeytan insannarın içərisinə gəlir. Peşəsinnən isə əl çəhmir. İşi-gücü onun-bunun arasını vurmax, camahat arasında düşmənçilik salmax, xata törətməh olur.

Şeytan kənddə bir nəfərnən yaxınnan dosdux edirmiş. Günnərin birində dosdu ona deyir ki, sabah mən oğlumu evləndirirəm. Sənnən xahiş eliyirəm ki, bircə sabahlığa kənddən çıx. Mən səni yaxıcı tanıyıram. Qalsan, aləmi qatacaxsan.

Dostunun sözünü yerə salmayan şeytan sabahısı kənddən çıxır, amma uzağa getmir. Kəndə gələn su arxının başında oturur. Əli dinş durmur, ətrafdakı gülləri bir-bir qoparıb suda axıdır. Su arxı isə şənnih evinin kənarınnan keçirmiş. Kənd uşaxları suda axan gülləri görüb özdərini arxa atıllar.

Aləm qarışır, məclis dayanır, uşaxları birtəhər sudan çıxarıllar. Dostu baxır kı, şeytan budu kəndin başınnan gəlir. Ona yaxınlaşır və deyir:

– Mən sənnən xahiş etmədim ki, bu gün sakit dur?

Şeytan isə halını pozmadan deyir:

– Mən neynəmişəm ki, təhcə gül axıtmışam da.

İndi də aranı qatan bir söz danışanda belə deyillər:

– Eənə bir gül axıtdın.

MALINI VERMƏ PİS ADAM OL

Vedibasarin aran kənddərinin birində Qubad addı bir kişi varmış. Zəhmət adamı olan Qubad kişinin təsərrüfatda işdəməh üçün lazım olan hər cür aləti varmış. Beli, lapatkası, şanası, baltası həmişə saz olarmış.

Bir gün qonşusu gəlib Qubad kişiye deyir:

– Ay qonşu, belini ver, qoy uşaxlar həyəti belləsin, axşam qaytaracam. Qubad kişi qonşusunun məsuliyyətsiz adam olduğunu yaxı bildiyinnən beli verməh istəmir. Bilir ki, qonşusu beli ya sındıracax, ya da itirəcəh. Kəsə söz kü, beli salamat geri qayıtmıyacax. Qonşular arasında incihli olacax. Son nəticədə yenə pis adam Qubad kişi olacax. O, heş nə demədən yan damına keçir, durur belin qarşısında və deyir:

– Ay bel, mən səni verim pis adam olum, yoxsa vermiyim pis adam olum?

Qubad kişi səs tonunu dəyişərək belin əvəzinə özü-özünə cavab verir:

– Eaxcısı budu ku, vermə pis adam ol.

Qubad kişi yan damınnan çıxır, gəlir qonşusunun yanına və deyir:

– Qonşu, mən beldən soruşdum, cavabında dedi ki, hər iki tərəfdən sən Qubad kişinin gözündə pis adam olacaxsan. Elə, yaxcısı budu ku, malını vermə pis adam ol.

NƏ GƏZİRSƏN MOLLA ƏLİNİN ASARININ ÜSTÜNDƏ Kİ, QARNINA DA ŞÜŞƏ KEÇƏ?

Vedibasarda kolxoz qurulana qədər hərənin öz torpax payı olarmış. Zəhmətkeş camahat da bu sahələrdə meyvə, üzüm bağları salarmış. Mahalın başqa kəndlərində olduğu kimi, Xalisa kəndində də yaranma tarixi yüz ildən çox olan bağlar vardı. Əzət qarının bağı, Cəbonun bağı, Babauşağının bağı və onnarnan belə bağlar adnan idi. Bu bağlardan biri də Molla Əlinin bağı idi. Molla Əli bağın ətrafına möhrə* palçıxdan hasar çəkibmiş. asarın üstünnən də şüşə parçalarını düzübbüş kü, həyəətə oğru girməsin.

Günnərin birində tamahı güc edən cavannardan biri özünü hasardan içəri atır. Elə isdiyir ki, üzüm qopartsın, həyətdəki it duyux düşüb hürüməyə başdıyır. Molla Əli oğruya tərəf gələndə o, başdıyır qaçmağa. Tələsih hasardan aşmax isdiyəndə şüşələrdən biri keçir qarnına. Oğru qarnını tutub yıxılır. Molla Əli hay-küynən ağılyan oğruya yaxınlaşır və deyir:

– Nə gəzirsən Molla Əlinin hasarının üstündə ki, qarnına da şüşə keçə?

Sözünün, söhbətinin, hərəkətinin yerini bilməyib pis vəziyyətdə qalanda bu məsəli işlədillər.

PƏNAIN İCLASINA DÖNÜB

Kolxoz quruculuğu dövründə Aşağı Necilidə** bir Pənah varmış. Bunu komsomol katibi seçibmişdər. Pənah çox iclasbaz imiş. Komsomolçuları gündə üç dəfə yığar, onubunu tənqid edib irad tutmağı sevmiş.

"Pənahın iclasına dönüb" deyimi o vaxdan yaranıb.

* möhrə – hörgü palçığı

**Zəngibasara mahalında kənd

**BELƏ ŞEYLƏR ƏZİM ƏMİNİN EYNİNƏ DƏYİL
VƏ YA ƏZİM ƏMİYƏ NOOLDU Kİ?!**

Uluxannıda bir Əzim kişi varmış. Bu bir gün xəsdələdir. əkim buna bir ovuş kinə yazır kı, bunnarı iş, sağalacaxsan.

Deyir, bunnarın hamısını işsəm, doğurdan sağalacam? əkim də deyir "hə". Əzim əmi dərmannarın hamsını birdən atır ağzına və udur. əkim qışqır-bağır salır ki, vay öləcəhsən. Əzim kişi deyir ki, belə şeylər Əzim əminin eyninə deyil. Doğurdan da, Əzim kişiyyə heş nə olmur, o sağalır.

"Belə şeylər Əzim əminin eyninə deyil" deyimi oradan yaranır.

Qonşuda bir Adil Bəşirov varmış, bir gün o da xəsdələnir, ona da həkim xeyli dərman yazır. Evə gəlib hamısını doldurur ağzına, bir istəkan su isdiyir. Uşaxlar düşür üstünə ki, etmə, səni öldürər. Deyir, Əzim əmiyyə nooldu ku, mənə də nola?! İçir və üç ay xəstəxanada yatır.

QALOŞ QALOŞDU, İÇİNDƏKİ TİROŞ NƏDİ?

Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndində acı Abbas addı çox hörmətdi, nüfuzdu bir kişi olub. Bu kişinin qardaşı oğlu Məşədi Qasım cavan yaşdarınnan ticarətnən məşğul imiş, tez-tez xarici ölkələrə – indistana, Rusiyaya və s. gedib-gəlirmiş. Xarkov şəhərində mağazaları varmış.

Məşədi Qasım kənddə müasir geyimi ilə də seçilmiş. amı ayağına çarix, qaloş geyəndə bu Məşədi Qasım Avropasayağı ayaqqabı geyər, ayaqqabıları palçığa batmasın deyə üstünnən də qaloş keçirəmiş. Bunun bu ədasını görən əmisi acı Abbas istehzaynan: "Qasım, qaloş qaloşdu, içindəki tiroş nədi?" – deyə soruşur.

Ağsaqqalın bu sözü tezdiynən kənddə zərb-məsələ dönür.

QUŞQUN TƏHLİFİ VƏ YA "XALA, XƏTRİN QALMASIN"

Buna "gecihmış təhlif" də deməh olar. Adətən, qonax çağırılan adam artıx çıxıb gedən, yola düşən zaman ona elə-belə, nəzakət xətrinə qonax qalmax təhlif edilərdi: "Qalaydın, qonax olaydın".

Buna "quşqun təhlifi" və ya "xala xətrin qalması" deyərdilər.

DAŞINI ATMAX

Keşmişdə bəzi ölkələrdə evlənmə mərasimində kəbinkəsmə evlənənnərin bir-birinə beş-altı çaydaşı vermələri, boşanma mərasimi isə boşanannarın həmin daşları çiyinnərinnən arxıya atmaları ilə müşayiət olunardı. Soralar daha geniş mənə kəsb edən bu ifadə hər hansı bir adamnan münasibətdəri pozmax, hər hansı bir işdən imtina etməh və s. mənələrdə da işdənməyə başdanmışdı. Məsələn, "Mən filankəsin daşını atdım", "Mən bu işin daşını atdım" və s.

İrəvan cuxurunda da bu deyim geniş yayılmışdı.

AŞIX BAYRAM BAŞALMAXDA, URUS İRƏVANI ALMAXDA

Uluxannıda bir Aşix Bayram varmış. 1827-ci ildə rusların İrəvan qalasına hücumları bir-birini əvəz etdiyi vax Aşix Bayram, heş nə olmuyubmuş kimi, Uluxannıda öz iş-gücündə – bağ-bostan becərməyində imiş. Lakin rus atdılarının dırnaqları altında az sora bu bağdan əsər-ələmət qalmır. Bu deyim də elə o vax yaranır.

ONDA GÖRƏRSƏN

Dəviyyə «səhra gəmisini» də deyillər. Dəvə sahibinin varıdı, dövlətidi, nəqliyyat vasitəsididi. Dəvəsi ölmüş şəxsin üzü gülməz. O, həmişə qəm içində olar. Ona görə xalq arasında «filankəs dəvəsi ölmüş ərəb kimidi» deyillər.

Bir gün yolla gedən bir nəfər qarşısına çıxan yolçudan soruşur kü, bu tərəflərdə dəvə görmüyübsənmi? Sora əlavə olarax deyir ki, mənə varım-yoxum olan bir dəvəm itib. Bütün dolanışığım onnan asıldı. Əyər dəvəni tapbasam, uşaxlarım aj qalacax.

Yolçu:

– Yox, yolda dəvə görməmişəm, – deyəndə dəvəsi itmiş

şəxs onnan sağollaşıb zümzümə edə-edə yola düzəlir.

Yolçu dəvəsi itəni saxlıyıb onnan soruşur ku, dəvənin itməsiyə bağlı bayaq dedihlərin hara, indi oxumağın hara?

Dəvəsi itən yolçuya cavab verir ki, itmiş dəvəmi üç gündü kü, axtarıram, tapbıram. Son ümüdüm, bax, bu görünən təpənin dalıdı. Əyər dəvəmi orda da tapa bilməsəm, onda gəlib görərsən ki, mən necə fəryad qoparıram, necə şüvən edirəm, necə başıma döyüb saşdarımı yoluram!

İndi bu deyimi bir işin düzələcəyinə inamı itirməyən adamnar haqqında işlədillər.

ŞAHIN TƏMBƏLİ

Bir gün şah əmir edir ki, ölkəsində olan bütün tənbelləri yığıb gətirsinnər onun hüzuruna. Bütün tənbellər bir yerə yığıldıxdan sora şah əmir edir ki, onnarı doldursunnar samannığa və od vursunnar. Elə də edillər. Samannıx yanmağa başdıyanda tənbellər bir-bir çıxıb qaçılar. Axıra qalmış iki tənbellədən biri «vay yandım, vay yandım!» deyər qışqırır. O biri tənbellə isə deyir ki, a gədə, mənim də əvəzimnən qışqır kı, yoldaşım da yandı!

Sonuncu iki nəfər oddan xilas olunduxdan sora şah elan edir ki, özünün yanması haqqında haray salmağı belə başqasına tapşırıran əsil tənbellədi. O günnən həmin tənbellə «Şahın tənbellə» adını verillər.

İndi bu deyimi həddən artıx tənbellə adam haqqında deyillər.

VII. NAĞILLAR

HEYVANLAR HAQQINDA NAĞILLAR

TÜLKÜNÜN OĞURRUĞU

Biri varıdı, biri yoxudu, bir tülkü varıdı. Bu tülkü bir gün gedir qaz oğurruğuna. Yolda buna bir xoruz ras gəlir. Deyir:

– Hara gedirsən?

Tülkü deyir:

– Qaz oğurruğuna.

Deyir:

– Məni də yoldaş edərsənmi?

Deyir:

– Yoldaşım dəyilsən, qardaşımın di gedəh.

Gedillər. Bir azdan çuvaldız gəlir, deyir ay qardaş hara gedirsən? Deyir qaz oğurruğuna. Deyir məni də yoldaş elə. Deyir yoldaşım dəyilsən, qardaşımın, gə gedəh.

Bir toxmax onnara ras gəlir, deyir hara belə gedirsəniz? Tülkü deyir qaz oğurruğuna. Deyir məni də yoldaş edərsənmi? Deyir yoldaşım dəyilsən, qardaşımın, di gedəh. Gedillər.

Bir dana onnara ras gəlir. Bu da bunnarnan gedəsi olur. Az gedillər, çox gedillər, bir öyə çatılar. Toxmax qapının başında durur. Dana bacıya çıxır. Xoruznan çuvaldız da ocağın başında durullar. Tülkü qazdarı çuvalına dolduranda arvad yuxudan ayılır. Bu ev arvadnan kişiniymiş. Arvad kişini qaldırır kı a kişi, gör bir nə sədi. Kişi qalxır, eşiye çıxmax istiyəndə görür başına nəşə dəydi.

Başına vuran toxmax olur. Geri qayıdıp bacanın altına gəlir ki, qalxıb bacadan çıxsın, dana bacadan başını batırır. Səs-küyə yuxudan ayılan arvad tələsih külliye yaxınlaşır. Xoruz qənədinən külü yelliyib arvadın gözünə doldurur. Arvad geri oturup gözünü ovuşduranda çuvaldız ona batır. Buların başı burada qarışanda tülkü çuvalı doldurup aradan çıxır. Sora o biriləri də gəlib çıxılar.

Tülkü danıya bir qaz verip, kəndə yolluyur. Xoruz da bir qaz verir. Sora da toxmağınan qazları qırıp yeyir.

Göydən üç alma düşdü. Biri mənim, biri sənin, biri də nağıl danışanın.

TÜLKÜYNƏN XORUZ

Günnərin birində tülkü bərh acır. Hara gedirsə, əlinə bir şey keçirə bilmir. Belə qərara gəlir ki, onu tutub, dərisinə saman təpsələr də, özünü yaxınnıxdakı kəndə salıb özünə bir gün ağlamalıdır.

Şər qarışır. Tülkü ehtiyatnan kəndə girir və baxıb görür kü, bir evin üstündə qırmızı bir xoruz döşünü qabağa verib gəzişir. Tülkünün ağzının suyu axır. O, həmin evə yanaşıb qəflətən xoruzu qamarıyıb tutur və daban alır qaşmağa. Xoruz nə qədər yalvarırsa, tülkü onu buraxmır. Beləliynən, onnar xeyli getdihdən sora bir qəbirsannığa çatıllar. Xoruz bu vax ağlıya-ağlıya tülküyə deyir:

– Görürsənmi o balaca arxı? Ordan axan su göz yaşdı. Burda, yaxı adamnar – bizim babalarımız yatır. Bir gün biz özümüz də burda yataciyix. Gəlsənə bir fatə verməh, yoxsa allahın qəzəbinə gələrəh.

Tülkü, xoruzun sözdərinə diqqətnən qulax asannan sora öz-özünə fikirəşir ki, doğurdan da fatə verməsə, Allaha xoş getməz.

Tülkü ağzını açıb fatə verməh isdiyəndə xoruz tülkünün ağzınnan çıxıb, qanad açır və uçub yaxınnıxdakı ağaca qonur.

Tülkü baxır kı, o allanıb şıkarı əlinnən çıxıb, üzünü qəbirsannığa tutub deyir:

Nə yaman ləfz idi gəldi dişimə.
Kül abid olub fatə verən başıma.

Tülkü, indi get acınnan öl, gör sana fatə verən tapılacaxmı?

Xoruz gecəni ağaşda qalır. Sabah cütcülərə qoşulub

kəndə qayıdır.

SEHRLİ NAĞILLAR

BABAYNAN FƏLƏH

Biri var idi, biri yox idi, bir müdrih baba var idi. Onun yeddi qız nəvəsi var idi. Baba hər gün dağa çıxar, odun qırar, ulağa yühlüyər, aparıb bazarda satardı. Qazandığı qəpih-quruşa bazarrıx edib evə gətirərdi. Babası qarısını, nəvələrini başına yığıb onnara yeməh verərdi. Baba çox kasıb idi. Əgər odun olmasa, onun qız balaları, qarısı ac qalardılar.

Günnərin bir günü baba qarını yanına çağırdı. Məsləhətdəşdilər. Baba arvada dedi ki, mən haldan düşmüşəm, uşaxları dolandıra bilmirəm, isdiyirəm baş götürüb gedəm Fələyi axtarmağa. Axtarıb fələyi tapım, dərdimi ona deyim. Görüm, mən kasıbcılıxdan necə çıxım. Bəkə Fələh mənə bir gün aqladı.

Qarı dedi:

– A kişi, qocalıb əldən düşübsən, gedərsən, yolda səni qurd-quş yeyər, balalarımız başsız qalar. Getmə, axı yolu da tanımırsan. Bilmirsən Fələh uzaxdadımı, yaxındadı mı? Bir də, a kişi, özün bilən yaxıcı...

Baba arvadın razılığını aldı. Başına bir papax qoydu, əyninə çuxa, arxalix geydi, ayağına çarığını çəhdi, belinə qurşax bağladı, çiyinə xurcun saldı, əlinə çombax götürdü. Balalarını öpdü, qarıynan görüşdü.

– Ya Allah, sənnən mədət, – deyib yola düşdü.

Üzü gün çıxana doğru getməyə başladı. Baba nə vaxsa eşitmişdi ki, Fələh o doğan günəşin altındadı.

Baba bir neçə gün yol getdi. Yolda qonaxsevər adamlara ras gəldi. Onnardan soruşa-soruşa güney tərəfə üz qoydu. Bir gün baba nurani bir kişiye ras gəldi. Kişi babanı qonağ apardı. Yedilər, işdilər, dünyanın get-gəlinnən danışdılar. Nurani kişi babadan soruşdu:

– Hara belə gedirsən?

Baba niyyətini söylədi.

Nurani kişi dedi:

– Ay baba, niyyətin hara, yolun da ora. Görürsənmi mənim varımı, dövlətimi? Mən cah-calal sahibiyəm. Ancax fikir məni gecələr yatmağa qoymur, ölürəm. Sən Fələyi tapanda mənim də dərdimin əlacını soruş. Fələhdən dərdimə əlaş dilə.

Baba söz verdi, dan yeri söküləndə yola düşdü. Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi, gəlib bir çaya ras gəldi. Çayın bu tərəfinnən baxanda o sahili görünmürdü. Çayın suyu burula-burula axırdı. Ətrafda bir ins-cins yox idi. Baba bir daş tapıb üstündə oturdu. Ətrafı seyr elədi. Onu fikir apardı. O, çayı necə keçəcəyini fikirşirdi... Sidqi-ürəhdən:

– Ya Fələh, sənnən köməh diliyirəm, –

Baba fikirdən ayılında gözü bir balığa sataşdı. Balıx suyun üzünə qalxıb, qocuya tərəf üzdü, sahilə yaxınlaşanda dayandı. Gözdərini qocanın gözdərinə tihdi. Baba balığa diqqətnən baxıb soruşdu:

– Sən delfin deyilsənmi?

Delfin dilə gəldi:

– Bəli, mən delfinəm. Baba, yaxına gəl, min belimə. Mən səni o biri sahilə keçirim.

Baba delfinnərin etibarını bilirdi. Ona yaxınlaşdı, delfinin belinə mindi. Delfin babanı çayın o biri sahilinə çatdırdı. Baba düşdü, delfindən:

– Ay delfin, mən sənin yaxşılığınnan necə çıxım? – deyə soruşdu.

– İxtiyar baba! Sən Fələyi tappağa gedirsən. Sən yaxıcı adamsan, əməhsevərsən, düz danışansan, qəlbin təmizdi, dostdarı sevirsən, rəhimnisən, qoldan tutansan. Ona görə sən Fələyi tapacaxsan. Fələyi tapanda mənim də dərdimi ona söylə. Fələyə de ki, mən delfin suyun üzündə üzürəm, heş vax dərinniyə baş vura bilmirəm. Bunun səbəbi nədi? Baba, get üş günnən sora mən hər gün səni gözdüyəcəm. Fələyin yanınnan qayıdanda səni o biri sahilə keçirəcəm.

Baba delfinnən sağollaşıb ayrıldı.

Baba dərələrdən sel kimi, təpələrdən yel kimi gəldirdi. O, yollarda dəmir çarix yırtırdı, xurcunundakı cad xörəhləri qurtarırdı, ancax yolun sonu görünmürdü.

Baba gözdərini uzağa zillədi, diqqətnən baxdı. Qarşıda bir qaraltı görünürdü. Baba qaraltıya yaxınlaşdı. Gördü kü, qarşısında dağ boyda bir div dayanıb. Divin iri gözdəri, enni qulaxları, yekə dişdəri, iki buynuzu var. Div qocuya salam verib dedi:

– Baba, bilirəm ki, sən Fələyi axtarıb tapacaxsan. Ona mənim də dərdimi de. Fələyə de ki, mən bu dünyada təh-tənha yaşayıram. Öz ailəmnən uzağam, övladdarımmnən qaçıram. Bir söznən, şennih üzü görmürəm... Mənim dərdimə bir əlaş!

Baba divnən sağollaşib ayrıldı. Çox getdi, nahayət, bir dağa ras gəldi. Dağın ətəyinnən bir gur bulax çıxırdı. Baba bulağın başında əyləşdi, əl-üzünü yudu, gözdərinə işıx gəldi. Xurcundakı quru cad çörəyini suya batırıb yedi. Çörəh bal dadırdı. Babıya əlavə güj gəldi, sanki cavannaşdı, ayağa qalxıb ətrafa göz gəzdirdi. Qarşısındakı dağa baxdı:

– İlahi, bu necə işdi?

Dağ günəşin şüaları altında par-par yanırdı. Dağın üstündə uca bir qaya görünürdü. Bu anda babanın papağına bir qumru quşu qondu. Qumru quşu dilə gəldi:

– Baba, sən bu diyara xoş gəlibsən. Mən hansı tərəfə uşsam, sən də mənim arxamca o dağa qalx.

Baba qumru quşunu gözdən qoymadı. O, dağın yamacı boyu yuxarı qalxmağa başladı. Baba çınqıllıxlardan keçdi, qayalardan aşdı, zirviyə qalxdı. Qumru quşu bir dağın üsdünə qondu. Qoca da quşun qonduğu həmin yerdə oturdu. Babanın gözü bir bayquşa sataşdı. Bayquş qocuya diqqətnən baxdı. Sora dilə gəlib dedi:

– Sən müqəddəs adamsan. Mən sənə nə desəm, onu yaxı yadında saxla. Bu qayıya üz tutub üş dəfə de ki, yarıl qayam, yarıl. Qaya yarılacaq. İçəri girərsən. Sənin sağında da, solunda da şirrər olacaq. Onnardan qorxma. İrəliyə get, Fələyin özünü görəcəhsən.

Baba bayquşa öz razılığını bildirdi. Yola düşdü. Qayıya çatdı, onu öpdü, «Yarıl qayam, yarıl» – dedi. Dağ nərildədi, guruldadı. Orada iri bir çat yarandı. Qayalar yerinnən tərpendi. Onnarın arasinnən yavaş-yavaş yol açıldı. Baba

içəri daxil oldu. Dağın döşündəki uçurumun qaşında dayanan baba Fələyin gəlməsini gözdüyürdü. Baba ömrü boyu həyatda özünü təkinni aparmış, səbrnən yaşamışdı, dünyanın gəldi-gedərini bilirdi.

O, ətrafa göz gəzdirdi. Ayağının altında olan qayadan aşağı sanki sonsuz dünyanın başlanğıcı görünürdü. Dağa arxalanan müdrüh qocanın başının üsdü də, ön tərəfi də mavi rəngə boyanmışdı. Bu rəngin dərinlihlərində təh-təh görünən ulduzdar göy rəhləri kainata bərkitmiş qızıl mıxçaları andırırdı. Baba mavi rəngə bürünmüş kainata baxdıxca daxili dünyası sakitdəşir, dincəlik və xoşallanırdı. O, həyatında bir dəfə də olsa, bəd iş görməmişdi, ağıllı və xeyirxah, şeytan əməllərinnən uzax olduğu üçün əməli saleh adam idi. Axı, müqəddəs insannarın ruhunun mayasını ilahi özü verir. Səmanın göy rəngi tədricən tünddəşdihcə gözəlliyi birə-beş artırdı.

Baba gözdərini gündoğan tərəfdən çəkə bilmirdi. Bir də gördü kü, uzaxdan ona doğru al-qırmızı rəhli bir zolax uzandı. Lalə də, qızılgül də, qərənfil də öz rəngini torpağa hopmuş bu al-qırmızı zolaxdan almışdı. Al-qırmızı rəngin altında tədricən sarı rəh zolağı görümməyə başladı. Sarı rəh get-gedə qalınlaşır və genişdənirdi.

Mavi səma, onun qübbəsi altında uzanan al-qırmızı və sarı rəhlər zolağı təkrar olunmaz bir mənzərə yaratmışdı. Al-qırmızıyın sarının qarışığınnən hər iki rəh arasında yeni bir rəh çaları cannanırdı.

Babanın nəzərrəri üfüqdən görünən bir şəxsə yönəldi. Qocuya doğru uzanmış rəhlər zolağı Fələyin addımnadığı ilahi bir yol imiş. Fələh müdrüh babıya yaxınlaşdı. Qoca Fələyə təzim edib baş əydi. O, nəzərrərini Fələyin nur tökülən simasinnən çəkə bilmirdi.

Fələh göy qurşağının yeddi rənginə bəzənmiş taxta oturdu. Ağ saşdı, uzun və nurani saqqallı, enni qaşdı, qara iri gözdü Fələh ixtiyar babanı seyr edirdi. Fələyin üzünnən gur yağış kimi nur tökülürdü.

Qoca baba sağ əlini ürəyinin başına qoyub, Fələyin qarşısında baş əydi, təzim etdi, qəddini düzəldərəh dərdini

deməh istədi.

Fələh müdrüh qocuya dedi:

– Sənin kimi müqəddəs adamlar mənə insan arasında yaşayan canı əksdərimdi. Ona görə də qəlbinə girib səni bura gətirdim. Sənin istəhlərin mənə aghadı.

Fələh müdrüh babanın istəh və arzularını, onların çarəsini də ona dedi. Baba Fələyin önündə heykəl kimi quruyub qalmışdı. Fələh ona bir parça bağışladı. Parça göy, qırmızı və sarı rəhlərə boyanmışdı. Fələh qocuya dedi:

– Bu göy rəh kainatın bülənd olduğu rəhdi. Göy rəh mavi səma rəngnin əksidi. Mavi rəh dinşdih, arxayınçılıx, sakitdihdi. Qırmızı insan həyatının bu dünyaya bağlıyan rəhdi. Al qırmızı sevinc, xoşbəxdih, şuxlux rəngidi. Bu sarı rəh isə zənginnih, var-dövlət, güjdülüh, hökümranlıx göstəricisidi. Bu rəhlər həyatda sənə daim xoşbəxdih gətirəcəh.

Babanın gözdəri üfünün bir tərəfində yumax kimi yumrulanıb toplanmış rəhlərə sataşdı. Qocanın qəlbinnən keçənnəri oxuyan Fələh dedi:

– Üfünün bir hissəsində görünən ağ rəh insana qəm-kədər, fikir, bədbəxdih gətirir. Ağla qoşa görünən qara rəh insana qorxu və dəhşət, qara gün gətirir. Ağ rəh də, qara rəh də fəzada pusquda durub. Onnar sanki gizdənərəh kiminsə həyatına daxil olmaq üçün məqam gözdüyüllər. Sənə isə mən ömürrüh göy, qırmızı, sarı və onların qarışığınnan yaranmış rəhlər bəxş etmişəm...

Fələh geri dömmədən asda addımnarın arxıya – üfünə doğru uzaxlaşdı. Hörmət əlaməti olaraq həmişə üzü bəbiyə olan Fələh yenə göyün yeddinci qatına qalxaraq gözdən itdi.

Baba özünən asılı olmuyaraq qayanın üstündə oturdu. Gözdərini yumdu. Başını əlləri arasına aldı. Onun gözü önündə gümüş saşdı, çal saqqallı, açıx mavi rəhli paltar, sarı başmaq geymiş bir şəxs cannandı. Fələyin nurani obrazı onun yaddaşına ömürrüh həkk olundu.

Baba Fələhdən ayrılıb geri qayıdanda ilh dəfə divə ras gəldi. Ona yaxınlaşdı. Divin yaxasındakı qiymətdə əvəzi olmuyan daş-qaşdı qızıl sancağı açıb çıxartdı, öz yaxasına

taxdı. Div dərinnən nəfəs aldı, «üsdümnən daş götürüldü» – dedi.

Baba qayıya yaxınlaşdı. Dağ nərildiyib, gurulduyub çatdı. Qayalar, yerinnən tərənərəh yavaş-yavaş bir-birinnən ayrıldı. Baba Fələyin ibadətghannan çıxdı. Qayalar yenidən bir-birinə qovuşdu. Baba geri döndü. Qayalardakı çatdara Fələyin yanınan gətirdiyi ağaş, kol və ot toxumnarinnən səpdi. Boz qayalar yaşıllaşmağa başladı.

Qayanın üsdünə qonmuş bayquş qaqqıladı. Qoca başını qaldırıb bayquşun başına mıxlanmış hərəkətsiz gözdərinə baxdı. Dağarcığınnın qolunda gizdətdiyi siçanı çıxarıb bayquşa atdı. Bayquş onu göydə tutdu. Baba:

– Bu da sənin yemin, – dedi.

O vaxdan bayquş siçannan qidalanmağa başladı.

Baba bir qədər yol getdihdən sora başının üsdündə qumru quşu peyda oldu. İxtiyar qoca əlini başı üzərinə qaldırdı. Qumru quşu onun ovcuna qondu. Qoca cibinnən qızılı rəhli dən çıxarıb ovcunun içinə töhdü və:

– Dənnə, qumru, bu ölməzdih dənidir. Bu dəni dənniyən quşdar həyatda əbədi yaşayacaxlar, – dedi.

Qumru quşu qanad çalıb yuxarı, səmanın ənginnihlərinə doğru uşdu. O vaxdan qumru quşu da, onun bacısı göyərçin də insannara xoşbəxdih, dinşdih gətirir.

İxtiyar baba yoluna davam etdi. Az getdi, üz getdi, dərətəpə düz getdi, çaya ras gəldi. Sahildəki qayanın üstündə oturdu. Su yarıldı, delfinin beli göründü. Delfin suyun üzünə çıxdı. Quyuğuyun qocuya işarə verdi. Baba xurcununu çiyində bərkidib, delfinin belinə mindi. Delfin onu qarşı sahilə çatdırdı. Sahilə yaxınlaşanda müdrüh baba yumruğnan delfinin başına vurdu. Delfinin ağzinnan bir ləl düşdü. Baba ləli götürüb cibinə qoydu. Qoca düşən kimi delfin suyun dərinnihlərinə doğru baş vurub gözdən itdi. Delfinin ağzinnan düşən ləlin dəyərini ancax şah xəzinəsində ödəyə bilərdilər. Bu qiymətdi lələ görə delfin çayın dərinniyinə baş vurmaqdan qorxurdu. Ləlin onun ağzinnan düşməsi delfinə azaddıx verdi, bəbiyə isə əlavə dövlət gətirdi.

Baba yoluna davam etdi. İlk dəfə qonax qaldığı şəxsin evinə çatdı. Görüşdülər. Baba ev sahibinə kasıblara əl tutmağı, hər il gəlirinnən xeyirxah məqsəddər üçün xəşdəməyi məsləhət gördü. Sora qonax qaldığı evin həyətinə çıxdı. Həyətin sağ küncünü qazdı. Yerdən bir parça qara daş çıxdı. Qoca göydən düşmüş bu tilsimni daşın torpağını təmizdiyib öpdü və gözünün üstünə qoydu. Daşı ehmalca xurcununa yerrəşdirdi. Ev sahibi tilsimnən azad oldu. Elə bil ki, dağ onun sinəsinnən götürüldü.

Müdrüh baba yol boyu Fələyin dedihlərini beyin süzgəcinnən keçirərək hey fikirəşirdi. O, indi başa düşürdü kü, nə üçün öləndə bizi ağ rəhli parçuya büküllərmiş. Deməli, ağ rəhli kəfənə bükülmüş meytdəri torpağa verəndə deyillərmiş ki, qoy bizim mətəmimizi, xiffətimizi ağ kəfən timsalında torpax öz ağışuna alıb aparsın. İnsanın qəm-kədərini ağ kəfənə bükərək öz köksünə çəkən torpağa babalar bu səbəbdən «qara torpax» deyirmişdər.

Nurani baba gəlib elinə çatdı. Camahat onu məhəbbətnən qarşıladi. O, ömrünü başa vurana qədər öz müdrüh məsləhətdəriynən insannara xeyir-dua verdi.

HALVAÇININ NAĞILI

Biri varıdı, biri yoxudu, bir varrı kişi varıdı. Bu kişinin üç oğlu varıdı. Kişi bir gün bərək xəşdələnir və böyüh oğluynan ortancıl oğlunu çağırır deyir:

– Artıx mən ölürəm. Mənim yeddimi verənnən sora kiçih oğlumu qapıdan çıxararsınız.

Kişi böyüh və ortancıl oğlannarını yola salannan sora kiçih oğlunu çağırtdırır deyir:

– Mən ölürəm. Mən ölənnən sora cəzirədə bir alma var, onu götürərsən.

Bəli, kişi vəsiyyətdərini etdihdən sora, canını oğlannarına tapşırır. Oğlannarı onun yeddisini verdihdən sora, böyüh qardaşnan ortancıl qardaş kiçih qardaşı çağırır deyillər:

– Atamız öləndə vəsiyyət eləmişdi ki, onun yeddisini

verənnən sora səni qapıdan çıxarax. İndi ya qal bizə nökr ol, ya da kı qapıdan çıx.

Kiçih qardaş heş bir söz demir, cəzirədiki almanı da götürüb qapıdan çıxır. Oğlan az gedir, çox gedir, gəlib bir çöllü-biyabana çıxır. Oğlan görür kü, acıb, yanında heş bir şey yoxdu ku, yesin. Birdən yadına düşür kü, cəzirədən götürdüüyü alma cibindədi. O, almanı ağına salıb sıxanda, göy gurulduyur, ildırım çaxır, bir dəstə döv oğlanın başının üstünü alıb başdıyıllar yalvarmağa:

– Ey bəni-insan, biz sənə nə istəsən verərik, ancax sən o almanı yemə, bizim canımız o almadadı.

Oğlan dövlərə deyir:

– Mənə heş nə lazım dəyil, ancax mənə bir avadan şəhərə çıxardın.

Söz oğlanın ağızınan çıxan kimi, dövlər oğlanı bir şəhərə gətirillər. Onu qoca bir halvaçının dükannın qabağında qoyub gedillər. Gedəndə oğlana tapşırıllar kı, əyər, dara düşsən almanı sıxarsan, onda biz gəlib sənə köməh edərik.

Bəli, sizə kimnən deyim, qoca halvaçıdan. Bu halvaçı o qədər eybəcər idi ki, heş kəs gəlib ona görə onnan halva almazdı. Oğlan girir həməni bu qoca halvaçının dükannına, salam verdihdən sora deyir:

– Əmi, mənə öz yanına şagird götürərsən? Mən bu şəhərdə qəribəm.

Oğlan bu sözdəri deyənnən sora kişi fikirəşir ki, mənim öz qazancım heş özümə çatmır, mən necə şagird saxlıya bilərəm?

Ancax oğlan bu şəhərdə qərib olduğu üçün kişinin ona ürəyi yanır və onu yanında şagird saxlamağa razı olur. Oğlan gecələr də halvaçının dükannında yatır.

Bunnar burda qalsın, sizə kimnən deyim, paccahın qızınan. Paccahın qızı bir gün öz qarabaşını göndərir ki, gedib halva alıb gətisin. Qarabaş qoca halvaçının dükannına girəndə görür kü, burda bir gözəl oğlan var. Halva alma da qarabaşın yadınan çıxır, dayanıb heyran-heyran oğlana tamaşa edir. Nə vaxdan nə vaxda yadına düşür kü, xanım onu halva almağa göndərib, tez halvanı alıb qaçır evə.

Xanım onu görən kimi qışqırır:

– Ay çəpəl haramzada, niyə gejdin?

Qarabaş deyir:

– Xanım, qoca halvaçının bir gözəl şagirdi var ki, sən özün də olsaydın, ona baxmıya bilməzdin.

Bu sözdəri eşidən kimi xanım tərki-libas olub gedir qoca halvaçının dükana. Xanım dükana girən kimi görür kü, qarabaş doğru deyirmiş. Tez evə qayıdıb bir kənkən çağırtdırır. Kənkən gəlib onun hüsurunda baş əyib soruşur:

– Xanım sağ olsun, nə buyurursunuz?

Paccahın qızı deyir:

– Mənim otağımnan qoca halvaçının dükana qədər lağım atmalısan. Bu işi neçə sahata görə bilərsən?

Kənkən deyir:

– Xanım sağ olsun, üç sahata.

Bunu deyən kimi xanım onun boynunu vurdurur.

İkincini çağırtdırıb soruşdunda, o da deyir ki, iki sahata eliyərəm. Paccahın qızı onun da boynunu vurdurur. Üçüncünü çağırtdırıldıca deyir:

– Xanım, əgər toz-torpağımı çəkən olsa, yarım saata bu işi görərəm.

Xanım deyir:

– Sənin torpağımı özüm çəkərəm.

Bəli, kənkən işə başladı. O, qazdıxca paccahın qızı da onun torpağını çəkib tökür çölə. Kənkən işini gördühdən sora, paccahın qızı ona çoxlu pul verib yola salır.

Bu tərəfdən də paccahın qızı aşbaza əmir eləmişdi ki, bir yaxçı plov bişirsin. Plov hazır olannan sora aşbaz onnan bir sini çəkib gətirir paccahın qızına. Paccahın qızı sinini götürüb yeraltı yolla gedir qoca halvaçının dükana, içəri girəndə görür kü, oğlan yatıb. Oturur oğlanın başının üstündə. Oğlan ayılıb qızı başının üstündə görəndə, saralıb sapınnan düşür.

Bəli, qız oğlana necə vurulmuşdusa, oğlan da qıza eləcə vuruldu. Onnar gecədən xeyləh keçənə qədər oturub söhbət etdihdən sora qız gəldiyi yolnan geri qayıdır. Bu qayda ilə onnar hər gecə görüşüllərmiş.

Bunnar burda görüşməhdə olsun, sizə kimnən deyim, qoca halvaçıdan. Qoca halvaçı görür kü, şagirdi son vaxlar fikirri görünür. Qoca halvaçı səbəbini nə qədər soruşsa da, oğlan demir.

Nəhayət, oğlan bir gün qoca halvaçıya deyir:

– Mən paccahın qızına aşiq olmuşam. Get, onu mənə al.

Qoca halvaçı deyir:

– Ay oğul, sən hara, paccahın qızı hara, aqlını başına yığ, öz kasıbcılığını elə.

Qoca halvaçı nə qədər yalvarırsa, oğlan inadınnan dönmür. Kişi çar-naçar qalib gəlir oturur paccahın elçi daşının üstündə.

Bəli, paccaha xəbər verillər ki, qoca halvaçı sənin qızına elçi gəlib. Paccah hirsdənib əmir edir ki, onu qovun getsin. Paccahın nökkərrəri gəlib kişini qovullar.

Qoca halvaçı oradan durub gəlir oğlanın yanına, deyir ki, hal-qəziyyə belə-belə.

Kişi deyir:

– Bala, əgər evlənməh istiyirsənsə, gedim sənə bir rəiyyət qızı alım, neniysən paccah qızını.

Oğlan isə dediyinnən dönmür. Kişini ikinci dəfə paccahın yanına göndərir. Kişi yenə gəlib oturur paccahın elçi daşının üstündə.

Paccah deyir:

– Aparın elçi daşının üstünə bir soğan qoyun.

Nökər aparıb elçi daşının üstünə bir soğan qoyur. Nökər soğanı qoyan kimi qoca halvaçı durub gedir oğlanın yanına və əhvalatı ona danışır. Oğlan deyir:

– Sən bu dəfə də gedib elçi daşının üstündə oturarsan, nökkərrər gələndə deyərsən ki, məni paccahın yanına aparın. Nökkərrər səni paccahın yanına aparannan sora, paccaha deyərsən ki, qızına nə istəsən verəciyih. Ancax sən qızı bizə ver.

Kişi çar-naçar bu dəfə də gəlib oturur elçi daşının üstündə. Nökkərrər gəllilər ki, kişini qovsunnar, kişi onnara yalvarıb-yaxarır ki, məni paccahın yanına aparın.

Bəli, nökkərrər onu paccahın hüsuruna aparıllar. Kişi baş

əydihdən sora oğlanın dedihlərini paccaha deyir. Paccah kişini dinnədihdən sora deyir:

– Qoca, sən mənim qızımı oğluna almaq üçün divarının yarısı qızıldan, yarısı gümüşdən üzü qibliyə dörd otaxlı bir ev tihdirməlisən, qırx min dəvə, qırx min qoyun, qırx min sağmal mal, yeddi dəst qayçı kəsməz, iynə batmaz paltar gətirməlisən. Həm də onu Həzrət Süleymanın taxtında gəlin aparmalısan.

Qoca halvaçı bu eşitdihlərinə dəhşətə gəlirsə də, üzə vurmur. Oradan durub başılovlu gəlir oğlanın yanına kə, bəs paccah belə-belə şeylər isdiyib. Oğlan sakitcə deyir:

– Sən qorxma, bunnar hamısı hazır olar. Kişi eşitdihlərinə təccüb eləsə də, dimmir. Axşam olur, kişi gedir evinə, oğlan qalır dükanda. Gecədən xeyli keçmiş oğlan çıxır çölə, cibinnən almanı çıxarıb sıxır. O sahat dövlər hazır olur. Oğlan deyir:

– Divarrarının yarısı qızıldan, yarısı gümüşdən dörd otaxlı bir ev lazımdı. Qoca halvaçının boyana çöpünnən olan evini sökərsiz, əvəzində onu qoyarsız.

Bəli, aradan bir az keçməmiş ev hazır olur. Qoca halvaçının evi bütün şəhəri işıqlandırır. Paccah yuxudan hövlnak qalxıb nökkərrərin üstünə qışqırır kə, gün-günortadı bəs məni niyə oyatmıybsınız, namazımın vaxtı keçib.

Nökkərrədən biri deyir:

– Paccah sağ olsun, hələ səhər açılmıyıb, bu, qoca halvaçının evidi ki, bütün şəhəri gündüz kimi işıqlandırıb.

Paccah qulaxlarına inanmır. Durub gəlir, baxıb görür kü, nökkər necə deyib, elədi.

İkinci gün yenə gecədən bir az keçmiş oğlan çıxır dükannan çölə, almanı sıxır və dövlər hazır olan kimi deyir:

– Qırx min dəvə, qırx min qoyun və qırx min sağmal mal lazımdı. Bunnarı paccahın sarayının yanına gətirərsiz.

Bəli, sabah açılır, sizin də sabahınız xeyirriyə açılısın, paccah ayılıb görür kü, necə özü demişdi, qırx min dəvə, qırx min qoyun, qırx min sağmal mal bütün şəhəri bürüyüb.

Üçüncü gün yenə gecədən bir az keçmiş oğlan dükannan çölə çıxıb almanı sıxır və dövlər hazır olanda deyir:

– Yeddi dəst qayçı kəsməz, iynə batmaz paltar lazımdı.

Dövlər o sahat həmin paltarrarı hazır eliyillər. Səhərisi gün paltarrarı da aparıb verillər.

Dördüncü gün səhərə az qalmış oğlan dükannan çıxır çölə. Yenə almanı sıxır, o saat dövlər hazır olur. Oğlan deyir:

– İndi də Həzrət Süleymanın taxtı lazımdı.

Bəli, səhər tezdən dövlər Həzrət Süleymanın taxtını gətirillər saraya və tələb edillər ki, paccah qızı versin. Paccah da bir tərəfdən qızı verməh istəmir, bir tərəfdən də dövlərdən qorxur.

Nəhayət, paccah belə qərara gəlir ki, qarabaşdardan birini bəzətdirib qoydursun Həzrət Süleymanın taxtına. Paccah dedi ki kimi də edir.

Bəli, qarabaşı bəziyib qoyullar Həzrət Süleymanın taxtına. Gəlini evə gətirənnən sora oğlan baxıb görür kü, paccah onu aldadıb, ona öz qızını yox, qızının qarabaşını göndərib. Oğlan deyir:

– Sən mənə lazım dəyilsən, çıx get! Mən paccahdan səni yox, onun qızını istəmişdim.

Oğlan nə qədər deyirsə, qız getmir. Oğlan yatannan sora qız durub evi gəzir. O, başa düşür kü, bütün bunnarı etməh qoca halvaçının hünəri deyil. Burda nə isə sehərri bir qüvvə var. Ona görə o, evin bütün yerrərini gəzir bir şey tapa bilmir. Axırda gəlib oğlanın ciblərini axtarıb almanı tapır. Qız almanı dişinin altına qoyub sıxır. Bu vax dövlər hazır olur və başdıyılar yalvarmağa:

– Ey bəni-insan, sən nə istəsən biz onu sənə verərik, ancaq o almanı yemə, çünki bizim canımız o almadadı.

Qız bu sözdəri eşitdihdə sevinib deyir:

– Aparın bu oğlanı başı aşağı Nil dəryasına atın!

Söz qızın ağzınnan çıxan kimi dövlər oğlanı götürüllər. Yolda onnar bir-birərənə deyillər ki, bu oğlanın bizə yaxşılığı keçib, onu Nil dəryasına atmıyax. Onnar oğlanı çayın kənarına qoyub gəllillər.

Bəli, oğlan yuxudan ayılıb görür kü, ay dadi-bidad o, bir dəryanın kənarındadı. Ciblərini axdarır görür kü, alma yoxdu. Oğlan o sahat məsələni başa düşür. Bu vax burdan

bir qoca keçirmiş. Oğlan onnan soruşur:

– Əmi, bura haradı? Mən burdan necə qurtula bilərəm?

Qoca deyir:

– Bura Nil dəryasıdır. Bax, görünən o ağacın dibində bir quyu qazıb otursan, bir azdan ora bir dəstə siçan gələcək. Onların içində böyüh, boynunda qırmızı xalta olan siçan onların başçısıdır. Əgər onu tuta bilsən, buradan qurtularsan, tuta bilməsən, yox.

Oğlan qocanın dediyi kimi eliyir və ağacın dibində quyu qazıb oturub başdıyr siçannarı gözdəməyə. Gözdüyür-gözdüyür, bir də görür kü, budu ha ciyhə-ciy siçannar gəlib doluşdular quyuya. Oğlan əl atıb onların içərisindəki boynu qırmızı xaltalı siçanı tutur. Siçan başdıyr yalvarmağa ki, sən nə istəsən mən onu eliyərəm, ancax məni öldürmə.

Oğlan deyir:

– Səni bu şərtənən buraxaram ki, gedib filan şəhərdə, filan evdə bir qız var, o qızdakı almanı gətirəsən mənə.

Siçan “baş üstə” deyib, gözdən itir, gedib deyilən yerdə qızı tapır, görür kü, qız alma ağzında yatıb. Siçan gedib quyruğunu istota batırıb tutur qızın burnuna. Qız asqırır, alma ağzından düşür. Siçan almanı götürüb gətirir verir oğlana. Oğlan almanı sıxır, dövlər hazır olur.

Oğlan deyir:

– Mənə bir dəsd döyüş paltarınan silah gətirin. Dövlər o sahat oğlanın dedihlərini hazır eliyillər. Bu dəfə oğlan deyir ki, məni aparın öz evimə.

Oğlan evə çatan kimi qızın boynunu vurur. Sora paccahın qoşunnarı ilə döyüşə başdıyr. Paccahın qızı bu xəbəri eşidən kimi, o da silahlanıb oğlana köməyə gəlir. Oğlannan paccahın qızı qoşunu qırır, paccahı da öldürür. Bunnan sora paccahın qızını alıb oğlan başdıyr səltənətə paccahlıx eləməyə.

QARA DAĞIN SİRRİ

Biri var imiş, bir yox imiş. Bir paccah var imiş. Bu

paccahın üç oğlu var imiş. Onnardan birinin adı Əhməd, ortancılığın adı Hübət, kiçiyinin adı isə Məhəmməd imiş.

Ömrünü sona çatdırmış olan paccah bir gün ölüm yadığına baş qoyur. O, əmr edir ki, oğlannarını çağırınsınar. Paccahın əmrini yerinə yetirib onun oğlannarını çağırıllar. Oğlannarı atalarının başına toplaşıllar. Atası oğlannarına vəsiyyəət edib deyir:

– Oğullarım, mən ölürəm. Sizə vəsiyyətim budu ku, Qara dağ deyilən yerə səfər etmiyəsiniz.

Ata vəsiyyəətini eliyib ölür. Paccahın ölümünən sora onun böyüh oğlu Əhmədi camahat özdərinə paccah seçillər. Aradan bir qədər keçir, atasının vəsiyyəətini yadınnan çıxaran Əhməd, Qaradağa səfərə hazırraşır. Deyilənə görə, Qara dağ çox mənzərəli, ürəhaçan bir yer imiş.

Əhməd qoşun sərkərdəsini yanına çağırır deyir:

– Bir söz idi, atam öləndə dedi. Qoşunu hazırra, sabah Qara dağa səfərə çıxacağıx.

Paccahın əmriyənin sabahı gün qoşun atdanıb Qara dağa doğru üz qoyur. Qoşun az gedir, üz gedir, dərə-təpə düz gedir, yeddi gün, yeddi gecə yol gedib Qara dağa çatır. Neçə günənən bəri yol gəlib yorulmuş qoşun axşam çadır qurub dincəllilər. Paccah da öz alağına çəkilir. Gecəni yatıllar. Səhər açılır. Səhər üzünüzə xeyirriyənin açılısın.

Paccah başında saray adannarı çadırdan çölə çıxır. Doğurdan da, Qara dağ çox mənzərəli bir yer imiş. Uzaqda Qara dağın güllü-çiçəhli yamaşdarı görünürdü. Bu çiçəhlərin arasında gözəl bir ceyran otduyurdu. Ceyran paccahın xoşuna gəlir, paccah əmr edir ki, qoşun atdanıb, hər tərəfdən ceyranı mansırya alsınnar. Ceyranı diri tutmax lazımdı. Ceyran kimin tərəfinən qaşsa onların boynu vurulacaxdır. Qoşun ceyranı mansırya* alır. Ceyran göz gəzdərrib paccahnən vəzirin arasınnan cüt ayax vurub qaçır. Paccahnən vəzir atdarını ceyranın dalınca çapıllar. Onnar qoşunnan aralanıb ceyranı böyüh bir səhraynən qova-qova aparıllar. Axırda onnar böyüh bir qalaçıya ras gəllilər. Ceyran qaçıb həmənn qalaçıya girir. Onnar da atdan düşüb qalaçıya daxil olıllar. Onnar içəri girəndə qalaçanın

ortasında pərdə görüllər. Həmən pərdənin dalınnan səs gəlir.

– Əhməd, mənim imarətimə daxil olma!

Bu səsi eşidən paccahnan vəzirin qorxudan ürəhləri partdıyıb ölüllər.

Qoşun on gün onnarı gözdüyür, gəlmədihlərini yəqin edib geri qayıdılar. Əhvalatı söylüyüllər.

Ortancıl qardaş paccah olur. Bir qədərdən sora o da Qara dağa getməh fikrinə düşür.

Bu məqsədnən onnar yola düşür, Qara dağa çatıllar. Onnar da həmin ceyrana rast gəlir. Ortancıl qardaş da ceyranın dalıca qalaçıya girir və o da böyük qardaşı Əhməd kimi geri qayıtmır. Qoşun yenə də əliboş geri dönür. Kiçik qardaş Məhəmmədi paccah seçillər.

Yeni taxta çıxmış Məhəmməd hakimiyyətinin ilh gününən Qara dağa səfərə çıxmaq qərarına gəlir. O, isdiyir ki, Qara dağa getsin, qardaşdarının başına gələn əhvalatı öyrənsin, yaxud da onnar tələf olan yerdə o da məhv olsun. Bu məqsədnən o, Qara dağa yol başdıyır. Yeddi gün, yeddi gecə yol getdihdən sora gəlib Qara dağa çatıllar. Çadırrarını qurub səhərin açılmasını gözdüyüllər.

Səhər açılır. Səhər üzünüz xeyirriynən açılınsın. Onnar çadırdan çıxıb Qara dağın mənzərəsini seyr edərkən yenə ceyranı görüllər. Qoşun əhli ceyranı Məhəmmədə göstərib deyillər:

– Məhəmməd, sənin düşmənin həmin bu ceyrandı. Qardaşdarının başına nə iş gəlibsə, bu ceyran gətiribdi.

Məhəmməd qoşuna əmr edir, qoşun atdanıb ceyranı hər tərəfdən mansıriya alır. Ceyran yenə Məhəmmədnən vəzirin arasınan hopbanıb qaçır. Vəzir, vəkil, qoşun əhlinin çox hissəsi Mə-

* mansıra–mühasirə

həmmədi təh buraxmıyıb onnan getməh isdiyillər. Amma Məhəmməd onnan bir adamın belə getməsinə razı olmayub deyir:

– Mən qardaşdarımın dalısınca gedirəm. Gedib ya qardaş-

darımı ya da onnarın qatillərini taparam, ya da onnar kimi mən də ölüb orada qalaram. Sizin nə günahınız var ki, ölümə gedirsiniz.

Məhəmməd bu sözdəri deyib qoşunnan ayrılır. O, öz atını sürüb dərələrdən sel kimi, təpələrdən yel kimi keçərəh həmin qalaçıya gəlib çıxır. Qardaşdarının meyidini qalaçada görən Məhəmmədin ürəyi qəzəbnən döyünməyə başdıyır. Bu zaman həmin pərdənin dalınnan səs eşidilir:

– Məhəmməd, mənim qalaçamı azad elə!

Lakin Məhəmməd yerinnən tərpanmır. Bu səs üş dəfə təkrar olunur. Səs Məhəmmədə yenə də təsir etmir. Bu zaman pərdə bir tərəfə çəkilir, pərdənin dalınnan üzü niqablı bir adam çıxıb Məhəmmədnən əlbəyaxa olur. Xeyləh güləşənnən sora Məhəmməd üzü niqablı adamı yıxır. Qılıncı çəkib başını kəsməh isdiyir. Üzü niqablı adam onnan aman isdiyib, onu öldürməməyi xayış edir. Lakin Məhəmməd məğlub olmuş düşmənnən qardaşdarının qanını almış isdiyir. O, deyir:

– Mən səni öldürəcəm! Çünkü sən mənim düşmənimсэн. Mənim iki qardaşımı öldürübсэн.

Üzü niqablı adam deyir:

– Məhəmməd, mən sənin düşmənin deyiləm. Sənin qardaşdarını mən öldürməmişəm. Mən bu pərdənin dalınnan çıxırdığım kimi bir dəfə də onnara çıxırıb qalaçadan çıxmağı əmir etmişəm. Mən nə biləydim ki, onnarın ürəyi kişi ürəyi yox, quş ürəyi imiş. Çatdıyıb öldülər. Məhəmməd dedi:

– Yox, səni öldürməliyəm. Hər halda qardaşdarımın ölümünə səbəb sənсэн.

O, cavab verdi:

– İndi ki, məni öldürməh isdiyirsən, öldür. Ancax bir arzum var, qoy onu deyim, sora öldür. Mən ceyran şəklində bu səhraları dolaşan bir qızam. Əhd eləmişəm ki, kim mənim qalaçama girib səsimə tab gətirib məni yıxsa, ona ərə gedəcəm. Mən öz arzum dedim. İnnən sora buyrux səninkidi. Necə isdiyirsən, elə də elə – deyib, üzünən niqabı götürdü. Məhəmməd baxıb gördü kü, doğurdan da bu elə

qızdı ki, aya deyir sən doğma, mən doğacam, günə deyir sən çıxma mən çıxacağam. Onun ürəyinə insaf gəldi. Öz-özünə dedi: Belə qızı da öldürəllərmi? Bunun günahı nədi? Qardaşdarımı vurub öldürmüşüüb kü. Özdəri çatdıyıb ölüblər.

O, qıza dedi:

– Sənin günahınnan keçirəm. Ürəyindəki arzunu yerinə yetirməyə çalışaram.

Məhəmməd qıznan köməhləşib qardaşdarını da, vəzirrəri də dəfn etdilər. Sora Məhəmməd qıza dedi:

– Hazırtaş gedəh.

Qız cavab verdi:

– Hara gedəh?

– Necə hara gedəh, mən paccaham, məni qoşun gözdüyür.

– Paccah olduğunu bilirəm, qoşun da gözdüyüb-gözdüyüb qayıdıb gedəcəh. Gedib paccah olub qoşun dərdi, ölkə dərdi, camahat dərdi çəhməhdənsə burda qalmax daha yaxıcı. Ömrün uzununu sənə yeməh, geyməh, nə lazımdısa, mən verəcəm. Məhəmməd fikirrəşib qızın sözüynən razılaşdı. Onnar burada qalmalı oldular.

Sizə xəbər verim qoşun əhlinnən. Qoşun əhli gözdüyüb-gözdüyüb onu da ölmüş hesab edib, geri qayıtdılar özdərinə təzə paccah şeşdilər. O günnən Qara dağa səfər etməyə son qoyuldu.

Məhəmmədnən qız burda yaşayıb xoş gün keçirillər. Məhəmməd səhərrər çörəyini yeyib oxunu götürüb ova gedərmiş. Qız isə evdə qalıb ev işdəriynən məşğul olarmış. Ovdan gələndə hər şeyi hazır – xörəyini bişmiş, paltarını yuyulmuş görərdi.

Bir gün Məhəmməd ovdan qayıdarkən öz-özünə fikirrəşdi ki, hər gün hər şey öz qaydasında olur. Paltarım yuyulur, xörəyim hazır olur. Görəsən bəs paltar harda yuyulub, xörəh harda və nədə bişir. Belə fikirrərnən o, evə çatıb, yolda fikirrəşdihləri şeyləri arvadınnan soruşur. Arvadı cavab verir:

– Ay Məhəmməd, sənin nəyine lazımdı mən harda bişmiş bişirirəm, harda paltar yuyuram. Sən öz işinin dalınca get.

O, arvad işidi. Sən niyə qarışırsan?

Bir gün Məhəmməd ova getdihdən sora o, qayıdanda görsün deyə, bir-iki köhnə paltarını yuyub çölə sərdi. İçəri girib bir qədərdən sora eşiyə çıxanda gördü kü, köynəyin biri yoxdu. Çox axtardı, köynəyi tapa bilmədi. Kor-peşman gəlib qapıda oturdu.

Bu zaman Məhəmməd ovdan qayıdıb gəlir və arvadını həddinnən artıx qəmgin görüb soruşur:

– Sənə nə olubdu, niyə belə qəmginsən?

– Nə olacax, qoymadım dinc oturduğumuz yerdə oturax. Mənim harda paltar yuyub qurutduğumu soruşdun. Yumuşam, budu, indi bir köynəh yoxdu. Tap görüm, hardan tapırsan.

Məhəmməd gülüb dedi:

– Elə bunnan ötərimi bikefsən? Təki dərd bir köynəyin dərdi olsun.

– Eh, Məhəmməd, məsələ köynəh məsələsi deyil. Bu köynəyin ucunnan sənin başın çox bələlar çəkər.

Bunnar burda qalmaxda olsun, sizə xəbər verim köynəhdən. Küləh köynəyi qova-qova gətirib bir dəryanın sahilinə çıxartdı. Hansı ki, bu dəryanın sahilinnən yol gəlib keçirdi.

Bir tacir var idi. Həmişə o, alverdən qayıdıb gələndə paccah üçün bir qiymətdi hədiyyə alıb gətirərdi. Bu dəfə tacir paccah üçün heş bir şey almamışdı. Gəlib həməh dəryanın sahilinnən keçərkən köynəh ona rast gəlir. Tacir köynəyi götürüb görür kü, bunun qırx dəvəsinə yühlənmiş maldan bu köynəh çox qiymətdidi. Belə fikirrəşir ki, yaxıcı oldu, bu köynəyi paccaha apararam. Bəkə o da bunun əvəzində elə bir məbləğ verə ki, bu yollardan mənim canım qutara.

Tacir gəlib öz vilayətdərinə çatır. Gətirdiyi şeyləri yerrəşdirdihdən sora tapdığı köynəyi bir məcməiyə qoyub, üsdünü örtüb paccaha hədiyyə aparır. O, izin alıb paccahın yanına daxil olur və Tacir paccahın hüzurunda dayanıb hədiyyənin üsdünü açır. Köynəyin şoxu bütün otağa yayılıb paccahın gözdərinə qamaşdırır. Paccah köynəyi görən kimi

huşunu itirib yerə yığılır. Həkim çağırılar, həkim paccəhi ayıldır. Paccəh çıxır deyir:

– Ya bu köynəyin sahibini tapıb gətirin, ya da bu sahat canım çıxdı.

Taciri tapıb gətirillər. Tacir köynəyin kimin olduğunu bilmədiyini söylüyür. Yalnız köynəyi tapdığı yeri nişan verir. Paccəh əmir verir ki, kim bu köynəyin sahibini tapıb gətisə, ona özü ağırırığında qızıl verəcəh. Bu xəbəri eşidən bir qarı özünü paccəha yetirir. Bu imansız qarı paccəha deyir:

– "Sən sözüənə əməl etsən, mən qırx günün müddətində həmin köynəyin sahibini tapıb gətirə bilərəm.

Paccəhnan qarı arasında şərt kağızı hazırranır. Paccəh bu kağıza öz möhürünü vurur.

Bəli, bu qarının bir küpü vardı. Bu küpün piçini* burada küp göyə qalxıb üçurdu. Qarı həmin küpün üzərində havıya qalxdı. Uçub köynəh tapılan dəryanın sahilinə gəldi. Bu dəryadan yuxarıya doğru uzanmış səhranı gözdən keçirə-keçirə axdarmağa başladı. Nəhayət, dəryadan çox-çox aralıda gözəl bir qalaçanın olduğunu gördü. Bu qalaçadan başqa yaşayış yeri yox idi. Qarı fikirşədi ki, köynəyin sahibi yalnız bu qalaçada ola bilər. Ona görə də qarı qalaçadan xeyləh aralı küpü yerə endirdi. O, küpü qumsallıx bir yerdə yerə basdırdı. Küpün yalnız ağzı görünürdü. Onu da ot-ələfnən basdırıb qalaçanın yanına yola düşdü. Qarı gəlib qalaçanın yanına çıxdı. Qarının ağzında oturub ağlamağa başladı. Səsə qız qarını açıb bayıra çıxdı. Qarı tez ona yalvarmağa başladı:

– Qızım, mən köşdən aralı düşmüşəm, indi hansı səmtə gedəcəyimi də bilmirəm. Qoca arvadım, qoy sənin yanında qalım. Süfrənizin qırax-quruğuyun dolanaram. Sənə ana kimi qulluğ edərəm.

Qız yaxşı bilirdi ki, buradan karvan yolu keçmir. Ona görə də qarının dedihlərinə inanmıyıb, onun bir kələh sahibi olduğunu hiss edib onu içəri buraxmır. Qarı qarıda oturub Məhəmmədin gəlməsini gözdüyür. Məhəmməd axşam ovdan qayıdıb gəlir. Qarı ona yalvarır ki, onu burada saxlasın. Məhəmməd razı olub, arvadına deyir ki, qoy burda qalsın.

Sənə qulax hayanı olar. Bizə ziyanı nədi?

Qız deyir:

– Məhəmməd, bu da olmasın köynəyin məsələsi. Qoy rədd olub getsin. Bunnan xeyir gəlməz.

Köynəh adını eşidəndə qarı bu adamın həqiqətən köynəh sahibi olduğunu yəqin edir, ürəyində söyünməyə başladıyib daha da çox yalvarır. Məhəmməd arvadınnan xahiş edir ki, o, qarının burada qalmasına razı olsun. Məhəmmədi həddinnən çox sevən qız axırda onun sözünü qırmıyıb deyir:

* piçini – burğusunu

– Məhəmməd, deyirsən qalsın, qoy qalsın. Amma onu bil ki, bunun ucunna sənin başın çox bəlalər çəkəcəh.

Nəhayət, qarı burda qalası olur. Məhəmməd yenə adəti üzrə hər gün ova gedərdi. Qarıyan qız isə evdə qalardı. Qarı qıza elə qullux edirdi ki, qız qarına etdiyi pisdiyə görə utanırdı.

Bu münvalnan onnar birrihdə gün keçirərdilər. Bir gün qarı öz-özünə fikirşədi ki, artıx otuz doqquz gündü burdadı. Paccəha verdiyi vaxda bir gün qalıbdı. Deməli, nə cür olur-olsun, sabah bu qızı ora çatdırmalıdır. Səhərisi gün qarı qıza dedi:

– Qızım, elə həmişə evdə olurux, bir gə çıxıb ətrafi gəzəh. Gözün-könlün açılısın.

Qız razı oldu. Onnar gəzməyə çıxdılar. Qarı onu gəzdirə-gəzdirə gətirib küpün yanına çıxardı. O, hərərib küpün yanına gəldi. Onun ağzınnan otu-motu kənara tulluyub əvvələdən hazırradığı bir dəsdə gülü küpün içinə tulladı sora qızı çağırıb dedi:

– Qızım, burda bir dəsdə gül var. Lakin dərindədi, əlim çatmır. Sənin qolun mənimmənnən uzundu, gə bunu çıxart.

Qız onun yanına gəlib əyildi ki, ordan gülü çıxartсын. Bu zaman qarı onun qışdarınnan qaldırıb təpəsi üstə küpün içinə saldı, özü də üsdünə mindi. Qarı küpün piçini buran kimi küp göyə qalxdı, bir qədərdən sora qızı paccəhin yanına çatdırdı. Qarı qızı paccəhin imarətinə düşürüb, onu otaxlardan birinə apardı. Özü isə şərtnamə kağızını götürüb,

gedib tərəzinin bir gözündə oturdu. Qarı paccahdan öz şərtinə əməl etməyi tələb etdi. Paccah qarıya onun özü ağırığına qızıl verib onu yola saldı.

Qız isə özünə gələndə işin nə yerdə olduğunu anıyır. O, zəhərqaşdı üzüyünü götürüb paccaha xəbər göndərir ki, əyər mənə yaxın gəlsə, bu üzüyün qaşını yalıyıb özümü öldürəcəm. Gərək mənə qırx gün möhlət verəsən. Bu müddət ərzində Məhəmmədi tamam yaddan çıxaram, sora paccahnan yaşamağa razılıx verəm.

İndi sizə kimnən xəbər verim, yazıx Məhəmməddən. Məhəmməd ovdan geri qayıdıb görür kü, nə tas var, nə hamam, Lələ köçüb, yurd ağlıyır. O, indi anıyır ki, arvadı nə üçün qarını evə qoymax istəmirdi. O, bütün günahların hamısını özündə görüb, üzü üsdə yerə yıxılıb ac, susuz yeddi gün, yeddi gecə qalır. Yeddi günnən sora qalxıb ayağına dəmir çarix geyir, əlinə dəmirdən əsa alıb, ağlıya-ağlıya yollara düşüb, qızı axtarmağa başlıyır.

Məhəmməd otuz üç gün yol gedib, gəzə-gəzə bir şəhərə çıxır. Şəhərin kənarında bir qarıya qonağ olur. Axşam onnar oturub söhbət edillər. Məhəmməd qarından şəhərdə nə kimi yenililər olduğunu soruşur. Qarı cavab verib deyir:

– Qarı nənə qadan alsın, şəhərimizdə nə yenilix olacax. Bir yenilix var, o da taxdı dönmüş paccahımızın yeniliyidi. Oğul, bir gün paccahın yaxın dosdu bir tacir səfərdən qayıdarkən bir köynəh tapıb gətirir. O, köynəyi paccaha pay aparır. Paccah köynəyi görən kimi köynəyin sahibinin tapılıb gətirilməsini əmr edir. İmansız bir qarı gedib köynəh sahibini öz yoldaşınan ayırıb oğurruyub gətiribdi. İndi həmin qız da paccahı olduğu otağa buraxmır.

Məhəmməd qarının bu söhbətinə qulax asıb dedi:

– Sənin başına dönüm, qarı nənə, al bu üzüyü, nə yolunan olursa olsun, o qıza çatdır. Sizin paccahın gətirdiyi o qız mənim arvadımdı.

Qarı:

– Yox, oğlum, mən elə qələt eliyə bilmərəm. Paccah xəbər tutub, məni öldürər.

Məhəmməd əlini cibinə salıb qarıya bir xışma qızıl verdi.

Sora ikinci bir xışma da verib dedi:

– Al, buna da xırda-xuruş alginən. Guya sən çərçisən. Bu ayın-oyunu da bir yaylığın içinə qoy, düz paccahın imarətinin qabağına get və bu şeyləri özünən apar, beləliynən, özünü qızın yanına sal. Üzüyü ona ver. Dediği sözdərə isə diqqətnən qulax as.

Qarı qızılı görən kimi gözdəri ət görmüş pişiyin gözdərinə döndü.

– Qarı nənən sənə qurban, üzüyü qıza çatdıraram, – dedi.

Səhər qarı özünü bazara saldı, bir qədər xırda-xuruş şey alıb özünü paccahın imarətinə saldı. Qız pəncərədən bunu görüb qarının sözdü adam olmasını hiss etdi. Öz-özünə fikirşədi ki, bəkə Məhəmməddən bir xəbər gətirə. Qarabaşdara əmir etdi ki, o qarını çağırın görək nə satır. Qarabaşdar qarını çağırıldı. Qarı içəri girib, Məhəmmədin ona verdiyi üzüyü bağlamanın içinə qoyub qızın qarşısında aşdı. Qız şeylərə baxarkən üzüyü götürüb qarıya dedi:

– Qarı nənə, qadan alım, Məhəmməd hardadı?

Qarı dedi:

– Bilmirəm.

Qız qolbaxlarını çıxarıb qarıya verdi və yenidən soruşdu:

– Qarı nənə, sən allah, Məhəmməddən mənə bir xəbər.

Məhəmməd hardadı?

Qarı:

– Belə mənim evimdədi, – deyər cavab verdi.

Qız sevincəh dedi:

– Qarı nənə, dedihlərimə diqqətnən qulax as. İki ötüb üç deyən günü – çərşənbə gününün axşamı mənim paccaha verdiyim vax qutarır. Məhəmməd həmin axşam gecə sahat on ikidə iki yaxçı atnan məni paccahın bağının gün çıxan tərəfindəki barının qırağında gözdəsin.

Qarı:

– Baş üsdə, – deyib, özünü Məhəmmədə çatdırıb qızın dedihlərinə ona nağıl etdi. Məhəmməd tez özünü bazara saldı və iki yaxçı at aldı. Bu gözdüyəcəyi üç gün Məhəmmədə üç il oldu. İki ötüb, üç deyən günü qız paccaha xəbər göndərüb dedi ki, bu gün mənim sənə verdiyim vax tamam olur. Ona

görə gərəh mən bu gün qırx qıznan sənin bağına gəzməyə çıxıb Məhəmmədin fikrini axırıncı dəfə yadımnan çıxaram. Gərəh bunun üçün heş kim çölə çıxıb məni görməsin. Paccah əmir verdi ki, çərşənbə günü günortadan sora mənim təzə hərəmin bağa gəzməyə çıxacax. Kim küçüyə çıxıb onu görsə, boynunu vurduracam. Günortadan sora paccahın əmrinə görə hamı öz evinə çəkildi. Beləliynən vax tamam olanda qız qırx incəbel qıznan birgə bağa gəzməyə çıxdı.

Həsərənən günnəri sayan Məhəmməd atdarın bel-başını bərkidib, lap axşamnan qızın təyin etdiyi yerə gəlib gözdəməyə başladı. Vaxda hələ çox vardı. Məhəmməd divar dibində oturub atdarın yüyənini qoluna keçirtirdi. Saat 12-yə yaxınnaşdı. Məhəmmədi şirin bir yuxu tutdu. Atdar dartıb yüyənnərini onun qolunna çıxartdılar.

Sizə kimnən xəbər verim, Mehtər Məhəmməddən. Paccahın Məhəmməd addı bir mehtəri vardı. O, gecə-gündüz tövlədə olduğunna paccahın əmrinnən xəbəri yoxudu. Odu ku, atdarı rahatdadıxdan sora Məhəmməd evə getməli oldu. Onun yolu bu bağı qırağında idi. Gəlib burdan keçərkən iki yəhərri-yüyənni atın sahibsiz bağı qırağıynan getdiyini gördü, yüyürüb atdarı tutdu.

Elə bu zaman qız özünü divardan atıb gecənin qarannığında atdarın yanına yüyürdü və dedi:

– Əyə, Məhəmməd, min!

Məhəmməd burda yatmaxda olsun, atın birini qız, birini də Mehtər Məhəmməd minib yola düzəldilər. Qız qabaxca oğlan onun dalısınca hava işıxlaşınca at sürdülər. Bir meşənin qırağında hava işıxlaşdı. Bu zaman qız geri baxıb gördü kü, yanınca gələn Məhəmməd deyil, başqa bir adamdı. Dedi:

– Yaxcı, gə, qismət belə imiş.

Onnar bir bulağın başında atdan düşdülər. Qız dedi:

– Sən otu, mən su üstə çıxıb gəlirəm.

Qız burdan da ağzını çevirib getdi. Mehtər Məhəmməd burda gözdəməhdə olsun, sizə xəbər verim paccahdan. Paccah qızın gəlməyini səbirsizdiynən gözdüyürdü. Bu zaman qıznan gəzməyə çıxan qızdar paccaha xəbər yetirillər

ki, nə oturmusan, qız yoxdu. Şəhər bir-birinə qarışdı. Bu səsə Məhəmməd sərsəm oyandı. Baxıb gördü kü, nə qız var, nə atdar. Durub təzədən ağıly-ağıly qızı axtarmax üçün yola düşdü. Paccah da canı bərh bir ata minib yola düşdü, qızı axdarmağa başladı.

Mehtər Məhəmməd bulağın başında çox gözdüyür, lakin qız geri qayıtmır. Durub atdarın bir cannısını minib qızı axdarmağa başladı.

Sizə kimnən xəbər verim, qızdan. Qız meşəynən gəzə-gəzə gəlib bir dağa çıxır. Dağda bir çoban qoyun otarırdı. Qız bərh ajmışdı. O, çobanın yanına çatıb soruşdu:

– Yeməyə çörəyin varmı?

Çoban dedi:

– Çörəyim də var, südüm də.

Sora durub süd sağıb gətirdi. Qız süd, çörəh yeyib doydu. Çoban bir qədər ağıldan yüngül idi. O, qıza dedi:

– Mən səni alıb özümə arvad eliyəcəm.

Qız çobana dedi:

– Yaxcı, mən razıyam. Sən mənə bir paltarını ver, qoyunun yanında durum, sən də get anannan, bacınnan birini çağır, gəlsin məni aparsın.

Çobanın ağıl kəsir. Paltarının bir dəsdini çıxarıb qıza verir. Qız paltarı geyinib qoyunun yanında qalır, çoban isə kəndə yola düşür. Çoban uzaxlaşan kimi qız qoyunu tərgidib burdan da çıxıb gedir. Çoban özünü anasına yetirib deyir:

– Ay ana, dur gedəh, mənim arvadımı gəti.

Anası deyir:

– Ay sənin başın batsın, arvad nədi, zad nədi? Xalxın qoyununu kimə tapşırıb gəlibsən? Ay dəli, öləsən səni.

– Yox, dur gedəh, mənim arvadımı gəti, – deyib, anasının qolunna tutub çəkə-çəkə qoyunun yanına gətirir. Gəlib görürlər ki, qız yoxdu, qoyunun da hərəsi bir dəriyə dağılıb.

Çoban deyir:

– Ana, apar qoyunnarı ver yiyəsinə, mən getdim.

O da düşür dağlara qız axtarmağa.

Sizə kimnən xəbər verim, qızdan. Qız çobanın paltarını geyinənən sora ordan düz gəzə-gəzə gəlib şəhərə çıxdı.

Gördü kü, camahat hamısı meydana toplaşmışdı. Paccah ölmüşdü. Camahat quş uçurub özdərinə təzə paccah seçirdi. Qız bir tərəfdə durub baxırdı. Quş havada hərrənib-hərrənib gəlib qızın başına qondu. Quşu karıxmış hesab edərək, yenidən uçurtdular. Quş ikinci dəfə də gəlib onun başına qondu. Qızı tutub yaxınnıxdakı uçux dəyirmanına saldı. Sora quşu üçüncü dəfə uçurtdular. Quş yenə hərrənib-fırranıb dəyirmanın uçux yerinnən içəri girib yenə qızın başına qondu. Hamı qapının dalında onu pusurdu. O, quşu başınnan götürüb öpdü və dedi:

– Ey Allahın heyvanı, bu qərib ölkədə mənə nə üçün döydürsən? Kim nə bilir ki, mən kim olmuşam, nəçiyəm?

Bunu eşidən xalq onun paccah nəslinnən olduğunu zənn edib quşun yanılmadığını hiss etdilər. Onnar qapını açıb içəri girdilər, qızı aparıb özdərinə paccah seçdilər. Qız paccah olannan sora yaxçı bir rəssam çağırıb özünün qızdix paltarrarını geyinib böyüh bir şəkil çəhdirdi. Sora vəzirə yanına çağırıb dedi:

– Sizin bu şəhərdə elə bir bulax varmı ki, yol kənarında olsun?

– Yeddi yol ayrıcında yaxçı bir bulax var, – deyə vəzir cavab verdi.

O, vəzirə əmir etdi ki, bu şəkili həmin bulağın başına vursun və yanında silahlı gözəççilər qoysun. Kim bu şəkilə baxıb köhsünü ötürsə, onu tutub yanına gətirmələrini tapşırırdı.

Bunnan bir neçə gün sora gözəççilər bir adam tutub gətirdilər. Qız baxıb gördü kü, bu Mehtər Məhəmməddi. Paccah əmir etdi ki, bunu həbsxanaya salıb, yüngül cəzal dustaxların normasını versinnər.

İki gün sora isə bir qoca kişi tutub gətirdilər ki, o da şəkilə baxıb köks ötürübmüş. Paccah əmr etdi ki, onu da həbsxanaya salsınnar. Ancax elə yerə salsınnar ki, bir ayağının üstündə durmaq mümkün olsun. Özünə də gündə yarım girvəngə qara çörəynən yarım istəkan isti su versinnər.

Bunnan bir həfdə sora üçüncü bir nəfəri tutub gətirdilər.

Paccah bunu da tanıdı. Fikirrəşdi ki, çobannar ətnən dost olur. Onu da qəssəbə verib tapşırırdı ki, bunun ürəyi istədiyi yerdən hər gün ətnən yemlə.

Bunnan beş-altı gün sora dördüncü bir adam tutub gətirib dedilər:

– Paccah sağ olsun, bu nəinki şəkilə baxıb köhsünü ötürdü, hətta ağladı.

Paccah cavab verdi:

– Onda bunun cəzası hamısından ağır olacaq.

Sora əmir etdi ki, daha həmin şəkli çıxarıb gətirsinnər. Şəkili çıxarıb gətirdilər. O, axırıncı tutulmanı xidmətçilərnən hamama göndərirdi. Sora isə dalınca xoşdadığı bir dəs paltar göndərirdi. Hamamda hamamlanıb gələnən sora onu yaxçı yeməhlərnən yedizdirib bir həfdə dincəlməyə göndərdilər. Bir həfdədən sora paccah car çəhdirdi ki, hamı meydana toplaşsın, tutulmuş adamların məhkəməsi qurulacaq. İşə də paccahın özü baxacaq. Günahkarrar gətirilib bir tərəfdə saxlandı. Paccah qırmızı geyinib taxda çıxdı. Siyirmə qılış cəlladdar paccahın əmrini gözdüyükdülər. Birinci gəlidiyə görə Mehtər Məhəmmədi ayağa qaldırdılar. Paccah onnan soruşdu:

– Sən nə üçün şəkilə baxıb köhsünü ötürdün?

Mehtər Məhəmməd dedi:

– Mən bir axşam tövlədən gəlirdim. Gördüm iki yəhəri-yüeyənni at divarın qırağıynan gedir. Yetirib bu atdarı tutdum. Elə bu zaman həmin şəkil sahibi olan qız barıdan atılıb mənə dedi: “Əyə, Məhəmməd, min”. Atın birini mən mindim, birini də o. O, qabaxca, mən dalınca gecə səhərə qədər at sürdüh. Sabah açılarda geri çevrilib mənə görcək dedi: “Yaxçı, gəl, qismət belə imiş”. Bir bulağın başında atdan düşdüh. O, mənə dedi ki, sən otu, gəlirəm. Elə o gedən oldu. Axşama qədər gözdədim gəlmədi.

– Bəs sən onnan bir gecə yol getdin, bir bulağın başında onnan düşdün, heş onnan yaxınnıx etmədin?

– Yox, əgər mənə ona əlim dəydisə, əlim qurusun.

Paccah oturmaq üçün ona icazə verdi.

Sora ikinci gələnə paccah ayağa qaldırılıb soruşdu ki, sən

nə üçün o şəklə baxıb köhsünü ötürdün?

O cavab verdi:

– Mən filan ölkənin paccahıyam. O qızın bir köynəyi tapılıb mənə gətirilmişdi. Mən köynəyi götürüb o qızı bir qarı vasitəsiylən gətirtirdim. Qız əlində zəhərri üzüh tutub dedi: "Qırx gün mənə yaxın gəlsən, özümü öldürəcəm". Qırxıncı gün o, bağda gəzməyə çıxıb və oradan qaşdı.

Paccah soruşdu:

– Sən bu qırx gündə heş ona yaxın getmədinmi?

– Yox, and olsun Allaha ki, qorxdum özünü öldürə. Ona heş əlim də dəymiş.

Sora çobanı ayağa qaldırdılar.

– Sən nə üçün şəklə baxıb köhsünü ötürdün?

– O, belə mənim arvadımdı.

– Necə sənin arvadındı, onnan bir yerdə yaşıyıbsan?

– Yox, mən qoyun otarırdım, mənnən gəlib çörəh istədi.

Mən ona südnən çörəh verdim. Sora dedim ki, səni alıb özümə arvad eliyəcəm. O dedi yaxçı, sən paltarının bir dəstini mənə ver, mən geyinib qoyunu gözdüyüm, sən də get ananı, bacını gəti, məni aparsın. Getdim ananı gətirdim. Gəlib gördüm kü, o, yoxdu. Qoyunnar da dərələrə dağılmışdı.

– Bəs sən onun üzünən öpbədin?

– Yox, tövbə. Heş əlim də dəymədi.

Sora Məhəmmədi ayağa qaldırdı. O, köynəyin itməsinnən ta bulağın başına gələnə qədər olan əhvalatı danışdı.

Paccah Mehtər Məhəmmədə dedi ki, çıx get evə. Bir daha sahsız atı tutma. Sonra üzünü paccaha tutub dedi:

– Sən öz kefin üçün iki gəncin şən həyatını pozubsan. Öz vəzifənnən, pulunnan istifadə edib təmiz bir ailənin dağılmasına səbəb olubsan. Cəllad!

Cəlladdar yeddi yerdən hay verdilər.

– Vurun bu qoca kaftarın boynunu.

Cəlladdar onu cəhənnəmə vasil etdilər. Sora çobana üz tutub dedi:

– Həmişə ac adamnara çörəh ver. Amma qabağına gələn qadına arvadım demə. Hər arvadın sahabı var.

Əmir etdi ki, çobana bir sürü qoyun, bir dəs paltar versinnər, özünü də yola salsinnar.

Sora paccah ayağa qalxıb Məhəmmədi yanına çağırub dedi:

– Camahat, bu danışlannarın hamısı düzdü! O qızın həqiqi əri bu oğlandı. Bunnan qızın rahatlığını pozan sizin qarşınızda boynu vurulan bu qoca kaftar idi. Həmin qızın özü isə mənəm, – deyib, başınnan tacı çıxarıb Məhəmmədin başına qoydu. Əynindəki üsd libasını soyundu. Camahatın gözü qarşısında yeddi yolun kənarındakı şəkil canlandı.

O günnən Məhəmməd həmin ölkədə paccah olub ölkəni ədalətnən idarə etməyə başladı.

Onnar yedi, işdi yerə keşdi, siz də yeyin, için dövrə keçin. Göydən üş alma düşdü: biri mənim, biri özümün, biri də nağıl söylüyənin.

SOLTAN MƏLİH

Biri varıdı, biri yoxudu, Ərmən ölkəsində Abdulla şah adında bir paccah varıdı. Belə nəql edillər ki, Abdulla şah çox ədalətdi, əlsiz-ayaxsızları yola verən bir adam idi. Oğul-uşaxdan onun Məmməd addı bir oğlu varıdı.

Şahın vəzirinin də Soltan Məlih adında ağıllı, mərd bir oğlu varıdı. Məmmədnən Soltan Məlih bir məhtəbdə oxuyub dosdux edirdilər. Onnar o qədər mehriban idilər ki, bir-birinnən ayrılmırdılar. Günnərin bir günü şahın vəziri Allah rəhmətinə gedir. Şah vəzirinin xətrini çox isdiyirdi. Onu el qaydasıylan dəfn edənnən sora Soltan Məliyi yanına çağırub dedi:

– Oğul, atan Allah rəhmətinə getdi. Nə etməh olar? Olacağa çarə yoxdu. Neçə illər idi ki, atan mənə vəzirrih edirdi. İndi mən çox götür-qoy edənnən sora fikirreşdim ki, elə sən atanın yerinə mənə vəzirrih eliyəsən. Bu işə nə deyirsən?

Soltan Məlih ədəbnən təzim edib dedi:

– Qibleyi-aləm, siz buyurannan sora mən nə deyə

bilərəm? Əgər məsləhət bilirsinizsə, vəzirrih edərəm.

Elə o gününə Soltan Məlih Abdulla şahın divanında atasının yerində oturub vəzirrih etməhdə oldu. Bu işin üstünnən çox keşmədi ki, Abdulla şah da axirət dünyasına köşdü. Oğlu Məmməd də onun yerini tutdu, oldu Məmməd şah. Məmməd şah vəziri Soltan Məliyin xətrini çox isdiyirdi, hər işi onun məsləhətiynən eliyirdi.

Bunnar burada qalsın, eşit şahın vəkilinnən. Məmməd şahın atasının bir xəbis, paxıl vəkili varıdı. O, gözünü çoxdan vəzirriyə tihmişdi. Fürsət axtarırdı kı, vəzir olsun. İndi də baxıb görəndə ki, Məmməd şahın vəziri Soltan Məlih canbir qəlbədi, lap dilxor oldu. Öz-özünə dedi:

– Nə vaxdacan vəkil olacağam? Yəni vəzirrih mənə yaraşmır? Yox, bu işə gərəh bir əncam çəkim.

Günnərin bir günü vəkil baxıb gördü kü, Məmməd şah təh oturub. Şaha təzim edib dedi:

– Qibleyi-aləm, sizə bir söz ərz eləməh isdiyirəm, amma qəzəbinizdən qorxuram.

Məmməd şah dedi:

– Vəkil, amandasan, sözünü de!

Vəkil yenə təzim edib dedi:

– Qibleyi-aləm, vəzirin Soltan Məlih sənə qəsd hazırlıyır. İsdiyir səni öldürüb taxtına otursun.

Vəkilinin sözünnən Məmməd şah hiddətdənib qeyzə gəldi, gözdəri qan çanağına döndü. Bir fərraş göndərib Soltan Məliyi dərgahına çağırtdırdı. Soltan Məlih o sahat şahın hüzurunda hazır olub, əmrə müntəzir dayandı. Məmməd şah ona dedi:

– Soltan Məlih, sənən bizim dosduğumuz qutardı. Sənə əl dəymirəm. Çıx get öz işinə. Amma bir də sarayda gözümə dəymə!

Soltan Məlih şahın sözünnən çox təccüb qaldı. Baş əyib xəbər aldı:

– Qibleyi-aləm, mən nə günahın sahibiyəm ki, məni öz yanınan belə qovursan?

– Sənin heş bir günühün yoxdu. Amma bir də səni görməh isdəmirəm. Çıx get. Əgər bir də səni burda görsəm, boynunu

vurduracam.

Soltan Məlih ağıya-ağıya saraydan çıxdı. Atına minib baş alıb getdi. Gəlib bir meşiyə çatdı. Atı buraxıb piyada getməyə başladı. O gün də işin tərsdiyinnən hava yaman soyux idi. Hər tərəfi qar almışdı. Soltan Məlih gəlib bir bulağa yetişdi. Oturub bulağa baxmağa başladı. Bir də gördü suda təzə açılmış bir qızılgül üzür. Soltan Məlih tez əyilib qızılgülü götürdü. Baxdı kı, lap tər güldü. Öz-özünə dedi: "Görəsən bu nə hikmətdi, qışın bu oğlan çağı qızılgül hardan ola bilər?" Soltan Məlik gülü təzəcə götürmüşdü kü, baxdı yenə suyan qızılgül gəlir. Bu işə lap məhəttəl qaldı. Bu minvalnan bir dəstə qızılgül bağladı. Güllərin ətri ətrafa yayılıb adamı lap bihuş edirdi. Dedi:

– Elə lap yaxçı oldu. Bu gülləri Məmməd şaha aparım, qoy günahınnan keşsin.

Soltan Məlih qızıl gülləri götürüb evinə qayıtdı. Anası Soltan Məliyi görüb çox sevindi. Soltan Məlih başına gələnnəri anasına nəql elədi. Anası oğlunun alınnan öpüb dedi:

– Oğul, fikir, qəm-qüssə çəhmə! Allahın köməhliyi ilə hər işin yoluna düşər. Görünür, kimsə aranızda girib çuğullux edib. Daha gözdəmə, gülləri apar ver qibleyi-aləmə, qoy səni bağışdasın.

Soltan Məlih gülləri götürüb saraya getdi.

O, saraya getməhdə olsun, eşit Məmməd şah nə etdi? Soltan Məlih saraydan çıxıb gedənnən sora şah başındakı adamnarı dağıdıb dedi:

– Çıxın gedin öz işinizə, bir az təh qalmax isdiyirəm, ovqatım təlxdi.

Məmməd şah divannan çıxıb düz getdi atasının yanına. Anası oğlunu qucaqlıyıp öpdü, amma baxıb gördü kü, oğlunun halı özündə dəyil. Halı yaman pərişandı. Xəbər aldı:

– Oğul, gözümə bir təhər dəyirsən? Olmuya azarlıyıp eliyibsən?

Məmməd şah dedi:

– Yox, ana, azarramamışam.

Xülasə, Məmməd şah vəziri Soltan Məliyinən bağlı olan

məsələni anasına danışdı. Anası ona qulağ asıb dedi:

– Oğul, adam hər çuğulun sözüynən dostunnan üz döndərməz. Bu yolla şahlıx eləməh olmaz. Allaha şükür Soltan Məliynən bir yerdə boya-başa çatmışınız. O, sənə xəyanət etməz. Özünü bədəsildən qoru. Soltan Məliyi çağır, ürəyini al, qoy sənnən inciməsin!

Anasının sözdərinnən Məmməd şahın kefi lap pozuldu. Bilmədi nə etsin. Soltan Məliyi hardan axtarıb tapsın. Bu nigarançılıx içində axşamı səhər elədi.

Ertəsi gün Məmməd şah divana gələndə gördü kü, Soltan Məlih əlində bir dəstə gül onu gözdüyür. Soltan Məlih onu görüb qabağında diz çöhdü. Şah onun çiyinnərinnən tutub qaldırdı. Qucaxlaşıb öpüşdülər. Soltan Məlih qızılgül dəstəsini şaha verdi. Şah xəbər aldı:

– Qardaş, qışın bu vaxtı bu tər gülləri hardan tapbısan?

– Qibleyi-aləm, mən özüm də bu işdən təcəblüyəm. Burda nəsə bir sirr var, – deyə Soltan Məlih cavab verdi.

Hər ikisi qol-qola girib divana daxil oldular. Vəkil şahnan Soltan Məliyi bir yerdə görüb qorxuya düşdü. Öz-özünə dedi: "Mən istədim bunnar qanı-bıçax olsunlar, amma daha da mehribannaşdılar, heş eybi yoxdu. Yenə bir şey fikirrəşərəm". Qızılgüllərin ətri bütün sarayı bürümüşdü. Ordan-burdan söhbət edənnən sora vəkil Məmməd şaha dedi:

– Qibleyi-aləm, nə tər güllərdi! Elə bil cənnət bağınnan bu sahat dərilib. Hayıf kı, azdı, yoxsa sarayın bütün künc-bucağını bu güllərnən bəzəməh olardı.

Məmməd şah dedi:

– Vəkil, bu, düzələn işdi. Təki dərdimiz gül dərdi olsun.

Sora Soltan Məliyə üz tutub dedi:

– Soltan Məlih, qardaş, yenə bu güllərdən gətirə bilərsənmi?

Soltan Məlih ayağa qalxıb dedi:

– Qibleyi-aləm, gətirərəm. İzin ver gedim.

Soltan Məlih saraydan çıxdı, atına minib düz meşiyə tərəf çapdı. Gəlib meşədə həmin bulağı tapdı. Baxdı kı, qızılgüllər yenə bulağın suyuynan axıb gəlir. Soltan Məlih bu işi görüb

çox sevindi. Tez atdan düşüb güllərdən tər dəsədə bağladı. Sora dedi:

– Yaxcısı budu, qoy gedim güllərin məskənini tapım. Bilirəm, vəkil əvvəl-axır şahın başını tovluyub onun əliynən məni yenə bura gül dalınca göndərəcəh.

Soltan Məlih bunu deyib atına mindi, bulax yuxarı getməyə başladı. Bu getməynən üç gün-üş gecə yol getdi. Axırda gəlib ucadan uca bir qalıya çatdı. Sən demə, bulax qala divarının altınnan axıb keçirmiş. Soltan Məlih axtara-axtara gəlib qalanın qapısını tapdı. Qapını itəliyib içəri keşdi. Baxdı kı qalada bir ins-cins görünmür, amma bir qədər aralıda, bir imarət var. Başladı imarətə tərəf getməyə. Gəlib imarətin həyətinə girdi. Birdən gözüne ağaşdan saçınnan asılmış kəsih bir baş sataşdı. Başdan damcı-damcı axan qan ağacın altınnan axan bulağa düşüb qızılgülə çevrilirdi. Soltan Məlih öz-özünə dedi: "Hə indi başa düşdüm meşədə bulaxdan yığdığım qızılgüllər haradan imiş".

Birdən göy guruldadı, ildırım çaxdı, göydən nəhəng bir div imarətin həyətinə endi. Soltan Məlih tez bir künsdə gizdənib divi izdəməyə başladı. Div imarətə daxil olub, oradan başsız bir bədən gətirdi. Div gətirdiyi bədəni yerdəki xalçanın üstünə qoydu. Ağaşdan asılmış başı bədənə berrəşdirdi. Sora yenə imarətə daxil olub bir dolça ilə qayıtdı. Dolçadan bir kasa su götürüb meyidin üstünə səpələdi, dedi:

– Süleyman peyğəmbərin eşqinə diril!

Div bu sözü deyən kimi meyid dirildi. Soltan Məlih baxıb gördü bu gözəl bir qızdı. Qızın gözəlliyi ətrafa şövq saçır. Qız divə dedi:

– Ey zalım div, mənim canınnan nə vax əl çəkəcəhsən? Öldürürsən, bir dəfəliş öldür. Amma bil ki, mənnən sənə arvad olmayacax.

Div diz çöküb qıza yalvardı:

– Ey pərilər paccahının qızı, sən gə inad eləmə! Razi ol toyumuzu edəh. Yoxsa, atan-anan gəlib səni əlimnən alacaxlar.

Div çox yalvardı, qız az eşitdi. Axırda div yenə hirsdənib qızın başını bədəninnən ayırdı. Qızın başını hovuzun üstündəki ağaşdan asdı, bədənini isə qucağında imarətə aparıb bir taxtın üstünə atdı. Sora göyə qalxıb uşdu.

Div uçub gedənnən sora Soltan Məlih gizdəndiyi yerdən çıxıb, meyidi gətirdi. Ağaşdan asılmış başı götürüb bədənə berrəşdirdi. Sora meyidin üstünə dolçadan su səpib dedi:

– Süleyman peyğəmbərin eşqinə diril!

Pərilər paccahının qızı o saat dirilib gözdərini aşdı. Dedi:

– Ey mənfur div, nə vaxtaca mənə əziyyət verəcəhsən?

Soltan Məlih dedi:

– Ey pəri, bax, mən div deyiləm, bəni-insanam. Mən səni divin zülmünnən qutarmağa gəlmişəm.

Pəri qız baxıb gördü kü, qabağında gözəl bir oğlan dayanıb. Utandığınnan başını yerə dihdı. Dedi:

– Ey cavan, bu nə iş idi gördün? Özünə yazığın gəlsin. İndi div gəlib səni də öldürər, məni də.

Soltan Məlih ata minib qızı da tərkinə aldı. "Asta qaçan namərddi" deyib, ata bir qırmanc vurub yola düzəldi. Xeyləh keçənnən sora birdən yadına düşdü kü, qızılğülləri götürmədi. Odu ku, atın başını geri döndərəndə qız soruşdu:

– Oğlan, fikrin nədi?

– Şah üçün qızılgül dəstəsi düzəltmişdim, o da yadımnən çıxıb divin imarətində qaldı.

Pəri qız dedi:

– Oğlan, fikir eləmə! Sən məni bircə bir yerə çatdır, qızılğüllərin hazır olacax. Qızılğüllər mənim qanımnən əmələ gəlir. Bil, agah ol, mən pərilər paccahının qızı Pəri xanımmam. Mən güləndə ağzımnən qızılğüllər tökülür, ağhyanda da göz yaşım mirvari olur. Ona görə də atı sür gedəh. Yoxsa div gəlib görsə ki, mən yoxam, dalımızca gələr.

Soltan Məlih bu işə çox sevindi, atı sürüb yoluna davam etdi. Üş gün-üş gecə yol gedib Soltan Məliyin elinə çatdılar. Anası oğlunun sağ-salamat gəlib çıxmağına çox sevindi. Pəri xanımı da öpüb bağına basdı.

Soltan Məlih adam göndərib qazını yanına çağırtdırdı. Pəri xanımnın kəbinini özünə kəsdirdi. Elə həmin axşam da

Soltan Məlih bir toy məclisi düzəldib, Pəri xanımı özünə arvad elədi. Pəri xanımnı sevincinnən deyib gülürdü. Hər dəfə də ağzınnən ətrafa qızılğüllər səpələnirdi. Soltan Məlih qızılğüllərdən böyüh bir dəstə bağıyib Məmməd şaha göndərdi.

Səhər Soltan Məlih şahın hüzuruna gəlib onnan görüşüb öpüşdü, dedi:

– Qibleyi aləm, ürəyin nə vax tər qızılğüllər istəsə, buyur gedib gətirim.

Bu əsnada vəkil şaha təzim edib dedi:

– Qibleyi-aləm, Soltan Məliyə buyur Hindistannan fil sümüyü gətisin.

Məmməd şah acıxlanıb vəkildən xəbər aldı:

– Vəkil, fil sümüyü nəyimə gərəhdi?

– Sənin şahlıx taxtını bəzəməh üçün, qibleyi-aləm, – deyə vəkil cavab verdi.

Bu söz şahın ağlına batdı. Dönüb Soltan Məlihdən xəbər aldı:

– Soltan Məlih, bu işə nə deyirsən?

– Qibleyi-aləm. Mən əmir quluyam. Nə vaxt desən gedərəm.

Məmməd dedi:

– Elə isə, yoldan gəlmisən, bir həfdə dincəl, sora gedərsən.

Soltan Məlih şaha baş əyib hüzurunnən çıxıb evə gəldi. Pəri xanımnı baxdı kı, ərinin halı pərişandı. Boynuna sarılıb xəbər aldı:

– Soltan Məlih, nədən pərişansən?

Soltan Məlih şahın buyruğunu ona çatdıranda Pəri xanımnı dedi:

– Bu işin heç xiffətini çəhmə. Allah kərimdi, hələ bir həfdə var. Şaha fil sümüyü də gətirərsən.

Soltan Məlih bir həftəni də Pəri xanımnən eyş-işrətdə keçirtti. Həfdənin tamamında Pəri xanımnı Soltan Məliyin barmağına bir üzüh keçirib dedi:

– Soltan Məlih, indi atını çapıb gedərsən meşiyə. Meşənin qalın yerində bir mağara var. Üzüyü tutarsən mağaranın ağzına, o sahat mağaradan bir qoca qarı çıxacax. Qarıdan

qorxub eləmə, o mənim bibimdi. İki ildi məni axtarır. Bu üzüyü barmağında görüb nə istəsən edəcəh.

Soltan Məlih Pəri xanımla halallaşmış yola düşdü. Gəlib meşiyə çatdı. Arvadının işarə verdiyi mağaranı axtarıb tapdı. Üzüyü mağarıya sarı tutan kimi qoca qarı mağaradan çıxdı. Qarı Soltan Məliyin barmağındakı üzüyü görüb dedi:

– Səni Allaha and verirəm, bu üzüyün sahibinnən mənə bir xəbər.

Soltan Məlih dedi:

– Bu üzüyün sahibi Pəri xanım mənim evimdədi. Bu üzüyü də mənə o özü verib.

Əlqərəz, Soltan Məlih Pəri xanımın başına gəlennəri bir-bir qarışa nəql elədi. Qarı ona qulağ asanndan sora dedi:

– Oğul, indi ki, sən Pəri xanımla divin əlinnən qutarmısən, nə diləyin varsa, de yerinə yetirim.

Soltan Məlih dedi:

– Qarı nənə, şahın taxdını bəzəməh üçün mənə fil sümüyü lazımdı. Elə bu niyyətnən səfərə çıxmışam.

Qarı dedi:

– Soltan Məlih, arxayın ol, Pəri xanımla yanına qayıt. Fil sümüyü hazır olacax.

O, qarı ilə görüşüb, atına minib geri döndü. Soltan Məlih evinə çatanda gördü kü, dəvə karvanı həyətdə dayanıb. Elə bu dəmdə də Pəri xanım eyvana çıxıb onu salamlıyıb dedi:

– Soltan Məlih, muştuluğumu ver. Bu gördüyün dəvələrin yükü hamısı fil sümüyüdü.

Soltan Məlih gördü kü, üç göyərçin evin həyətinə qonub. Onnar bir arvadnan iki qıza döndülər. Arvad dedi:

– Soltan Məlih, xoş gördüh.

Soltan Məlih o sahat başa düşdü kü, qabağındakılar Pəri xanımla ana-bacılarıdı. Pəri xanımla səs-küyə çıxıb, özünü onnarın üsdünə atdı. Görüşüb qucaqlaşdılar. Pəri xanımla başına gəlennəri onnara nəql elədi. Pəri xanımla ana və bacıları Pəri xanımla söhbət edib yenə göyərçin olub uçub getdilər.

Səhər Soltan Məlih dəvə karvanını saraya apardı. Məmməd şah onun səfərdən sağ-salamat qayıtdığını görüb

çox sevindi. Vəkil Soltan Məliyin bu tapşırığı da yerinə yetirib gəldiyini görəndə elə bil başına qaynar su töhdülər. Öz-özünə dedi: "Mən bunu hər dəfə ölümə göndərirəm, bu işə sağ-salamat qayıdub gəlir, şah da onu günnən-günə daha çox əzizdiyir".

Günnərin bir günü Soltan Məlih ovdan qayıdanda baxıb gördü kü, saray tərəfdən bir göyərçin uçub gəlir, amma göyərçini yerdən götürəndə gördü kü, onun boynuna bağlanan bir namədi. Bu işə çox təccübləndi. Götürüb naməni oxuyurdu ku, Məmməd şahın fərraşları ona ras gəldi. Fərraşlardan biri təzim elib dedi:

– Vəzir, qibleyi-aləm səni görməh isdiyir.

Soltan Məlih fərraşlara qoşulub saraya getdi. Divana daxil olanda gördü kü, vəkil də burdadı. Soltan Məlih şahı təzim edib bir tərəfdə dayandı. Öz-özünə dedi: "İndi ki, vəkil də burdadı, görünür, şahın mənə nəsə bir tapşırığı var. Gözdüyüm görüm bu işin axırı necə olacax".

Məmməd şah üzünü ona tutub dedi:

– Soltan Məlih, vəkil yuxuda rəhmətdih atamı görüb. Atam ona deyib ki, oğlum nə bəvəfa çıxdı. Məni heş soruşub eləmir. Qoy dosdarınnan birini mənim yanıma göndərsin. Oğluma deyiləsi sözüm var. Yaxşı olar ki, Soltan Məlih yanıma gəlsin. Odu ku, Soltan Məlih, gərəh o dünyaya gedib atamnan mənə bir xəbər gətirəsən.

Soltan Məlih bir şahı baxdı, bir vəkilə baxdı. Ürəyində dedi:

– Yaxşı, vəkil, mən sənin başına bir oyun açım, sən də bax. Biçarə şahın başını tovluyub başımı batırmax isdiyirsən?

Sonra üzünü şahı tutub dedi:

– Qibleyi-aləm, mənə qırx gün möhlət versən, atamnan sənə bir xəbər gətirərəm.

Şah onu qucaqlıyıb dedi:

– Mən bildirdim ki, sən razı olacaxsən. Sənə qırx gün möhlət verirəm.

Soltan Məlih şahın dərgahınnan çıxıb evinə gəldi. Pəri xanımla baxıb gördü kü, ərinin qanı çox qaradı. Xəbər aldı:

– Soltan Məlih, nə olub sənə?

Soltan Məlih başına gəlennəri arvadına nəql elədi. Pəri xanım onu dinniyənnən sora ərinə dedi:

– Heş ürəyini sıxma, bura gələndə divin dolçasını özümən gətmişəm. İsdıyirsən vəkili elə bir hala salım kı, ölümnən betər olsun.

Belə deyəndə Soltan Məlih onu qucaxlıyıp öpdü, dedi:

– Vəkılən işin olmasın, onnan mənim öz haqq-hesabım var.

Səhəri gün Soltan Məlih şahın yanına gedib dedi:

– Qibleyi-aləm, mən hazır.

Şah o sahat bütün carçılara əmir elədi elan etsinnər ki, Soltan Məlih o dünyaya gedəcəh. Səhər səhər əhli meydana cəm oldu. Cəllad Soltan Məliyin boynunu vurdu. Fərraşdar Soltan Məliyin başını və bədənini evinə apardılar. Soltan Məliyin anası oğlunun meyidini görüb şivən qopartdı. Pəri xanım fərraşdar gedənnən sora Soltan Məliyin başı ilə bədənini birrəşdirib üsdünə divin dolçasınnan su səpib dedi:

– Süleyman peyğəmbərin eşqinə diril!

Pəri xanım sözünü deyib təzəcə qutarmışdı kı, Soltan Məlih dirildi. Soltan Məlih anası, arvadı ilə görüşüb öpüşənnən sora Pəri xanım dedi:

– Soltan Məlih, gərəh, otuz doqquz gün həyət-bacıya çıxmıyasın.

Elə də razılaşdılar. Günnər, həfdələr keşdi. Qırxıncı gün Soltan Məlih şah atasının adınnan bir namə yazdı. Naməni götürüb saraya yollandı.

Soltan Məlih getməhdə olsun, eşit vəkildən. Soltan Məliyin boynu vurulannan sora vəkıl elə zənn edirdi ki, qırx gün keçənnən sora şah onu Soltan Məliyin yerinə vəzir təyin edəcəh.

Soltan Məlih əlində namə saraya daxil olub şahın qabağında dayanmışdı. Daha vəkılın halını soruşma, bıçax vursan qanı çıxmazdı. Məmməd şah Soltan Məliyi görcəh taxdan düşüb onun yanına gəldi, qucaxlaşıb öpüşdülər. Şah Soltan Məlihdən xəbər aldı:

– Qardaş, atamnan mənə bir xəbər.

– Qibleyi-aləm, rəhmətdih atanız sizə bu naməni göndərib, – deyib Soltan Məlih naməni ona verdi.

Şah sevincəh naməni onnan alıb oxuyannan sora üzünü vəkılə tutub dedi:

– Vəkıl, rəhmətdih atam yazır kı, o dünyada vəziri var, amma vəkili yoxdu. Odu mənən təvəqqe edir ki, səni onun yanına yola salım. İndi ki belədi, hazırtaş, sabah səni o dünyaya-onun yanına yola salacam.

Vəkıl şahın sözünnən özünü itirdi. Amma Soltan Məliyin o dünyadan sağ-salamat gəldiyini görüb özünə bir az toxtaxlıx verdi, dedi:

– Qibleyi-aləm, bu dünyada vəkıl olan, o dünyada da vəkıl olar. Allah qoysa, sabah yola düşərəm.

Səhəri gün vəkılın boynu vuruldu. Vəkılın boynu vurulannan sora Soltan Məlih dedi:

– Yaxcı deyiblər: "Özgəsinə quyu qazan özü düşər".

O belə deyəndə şah yuxudan ayılmış kimi təccübənən xəbər aldı:

– Soltan Məlih, bu nə sözdü?

Soltan Məlih şahə bir namə uzadıb dedi:

– Qibleyi-aləm, bu naməni oxu, hər şey sənə əyan olacax. Vəkıl bu naməni qonşu vilayətin şahına yazıb göndərməh isdiyirdi ki, əlimə keşdi. Xain vəkıl səni öldürüb sənın taxtacını həmin şahə təslim etməh isdiyirdi ki, sora vəzir olsun.

Şah naməni oxuyub dedi:

– Vəzir, sözün doğrudu: "Özgəsinə quyu qazan özü düşər".

TACİR OĞLU

Biri varıdı, biri yoxudu, keçmiş zamannarda bir tacir varıdı. Bu tacirin də üç oğlu varıdı. Günnərin bir günü tacir ömrünü oğlannarına bağışdadı.

Qardaşdarın ikisi hər gün ova gedirdi. Günnərin bir günü qardaşdar kiçih qardaşdarını da götürüb ova çıxdılar. Onnar kiçih qardaşdarını aparıb meşədə azdırmax isdiyirdilər.

Kiçih qardaş qardaşlarını xeyli gözdədi, amma onnar gəlib çıxmadı. O, meşədə gəzib dolandı, gəlib bir düzəniyə çıxdı. Burda bir ev gördü. İçəri girdi. Evdə heş kim yoxudu. Hər tərəf bomboş idi, otaxların birində süfrə açılmışdı. Üş qab yeməh qoyulmuşdu. Tacir oğlu çörəyin hərəsinnən balaca bir tikə kəsib yedi, sora qapının dalında gizdəndi.

Bu vax üş quş uçub gəldi, özdərini yerə vurdular, gözəl oğlannara çevrildilər. İstolun arxasında oturub yeməyə başladılar.

Böyüyü dedi:

– Kimsə yeməhdən yeyib.

İkincisi dedi:

– Düz deyirsən, görünür, kimsə bizə qonax gəlibbiş.

Qonağı axtarmağa başladılar.

Dedilər:

– Ay qonax, özünü gizdətmə, əyər sən bir qocasansa, bizə ata olacaxsan, əyər qoca qarısansa, bizə ana olacaxsan, əyər bir gözəl qızsansa, bizə bacı olacaxsan, əyər cavan oğlansansa, bizə qardaş olacaxsan.

Bunu eşidən kimi tacir oğlu qapının dalınan çıxdı, onnar tacir oğlunu mehribannıñnan qarşılədilər. Tacir oğlunu özdərinə qardaş hesab elədilər.

Böyüyü tacir oğluna dedi:

– Sənnən xayış edirih, sən burda qal, bir ildən sora həmin bu gündə bu süfrə kimi bir süfrə hazır elə.

Tacir oğlu dedi:

– Yaxcı, sizin dediyinizi yerinə yetirrəm.

Quşdar evin haçarrarını ona verdilər. Hər yerdə gəzməyə, hər şeyə baxmağa da izin verib, dedilər ki, təhcə divarrardan asılı haçara əl vurma.

Gözəl oğlannarın üçü də dönüb quşa çevrildilər, uçub getdilər. Günnərin bir günü tacir oğlu həyətdə gəzirdi, birdən yerdə qıfıllanmış bir qapı gördü, istədi ki, ora baxsın, haçarrarın hansını əlinə aldısı, qıfıla düşmədi. Açarrarın heş biri qıfıla düşmürdü kü, düşmürdü. Divardan asılmış açarı götürdü, qıfılı açdı.

Gördü bura bir zirzəmid. Burda bir at, atın üsdündə

qızıl, daş-qaşnan dolu bir xurcun var. Tacir oğlu atı mehribannıñnan tumarramağa başladı. At ona möhkəm bir təpəh vurdu. Tacir oğlu yıxılıb quşdar gələnə kimi yuxuya daldı. Tacir oğlu ayılan kimi qapını bağladı, haçarrarı yerinnən asdı, tez bir süfrə hazırradı.

Quşdar uçub gəldilər, özdərini yerə çırpıb dönüb gözəl oğlannara çevrildilər. Tacir oğlunən görüşüb-öpüşdülər. Oturub yeməh yeməyə başladılar. Tacir oğlunən xahiş elədilər ki, bir il də burda qalib həməh süfrəni gələn il də hazırrasın. Tacir oğlu yenə razı oldu.

Quşdar uçub getdilər. Tacir oğlu bu dəfə də həməh haçarrarın həyətdəki başqa qapını aşdı. Gördü kü, burda da bir at var. Üsdündə də qızılla dolu bir xurcun.

Tacir oğlu bu atı da tumarramağa başladı, at onun döşünnən vurub tulladı. Tacir oğlu yenə yıxılıb yuxuya getdi. Yuxudan quşdar gələn günü ayıldı.

Haçarı aparıb yerinnən asdı, süfrə hazırradı.

Bu vax quşdar uçub gəldilər, tacir oğlu ilə görüşüb-öpüşdülər, yeməh yeməyə başladılar.

Quşdar tacir oğlunən xahiş elədilər ki, o, bir il də burda qalsın. Tacir oğlu yenə razı oldu. Tacir oğlu bir il də burda təhcə yaşamağa başladı.

Bir ilin tamamında yenə quşdar uçub gəldilər, dönüb gözəl oğlannara çevrildilər.

Onnardan biri dedi:

– Tacir oğlu, çox sağ ol, atın birini yühlü-yüyənni sənə bağışdıyır.

O biri də ikinci atı, üçüncüsü isə sehırri bir qalxan verdi. O, qalxanı geyinəndə heş kəsin ona gücü çatmazdı.

Tacir oğlu atını minib silahlanıb, qalxanını götürüb gözəl paccəh qızını almağa yola düşdü. Yolda bir qarırıya rast oldu, istədi ki, onu öldürsün. Qarı yalvardı ki, ona aman versin. Əvəzində o da oğlana qulluxçu olar. Tacir oğlunən ona yazığı gəldi, onu da özünən götürdü.

Tacir oğlu gözəl paccəh qızınnən evləndi. Qarı da onnarın yanında qalardı.

Günnərin bir günü tacir oğlu ova getmişdi. Qarı paccəh

qızını dilə tutub dedi:

– Sən bir örgən gör tacir oğlunun gücü nədədi? O, sirrini sənən niyə gizdi saxlıyır?

Paccah qızı qarının hiyləsinə uydu. İstədi ki, ərinin sirrini öyrənsin. Əri gələndə onu dilə tutdu. Soruşdu:

– Mənim əzizim, de görüm, sənin aqlın, gücün nədədi?

Tacir oğlu dedi:

– Süpürgənin içində.

Bunu eşidən paccah qızı bu süpürgəni götürdü, onu yaxı bir yerə qoydu. Tacir oğlu ovdan qayıdıb gələndə süpürgəni götürüb soruşdu:

– Bu süpürgəni niyə bəzəmişən?

Qız dedi:

– Ona görə ki, sənin aqlın, gücün bu süpürgədədi.

Tacir oğlu dedi:

– Sən necə də ağılsızsan. Heç mənim aqlım, gücüm də süpürgədə ola bilərmə?

Paccah qızı yenə soruşdu:

– Əzizim, de görüm, bəs sənin gücün haradadı?

Tacir oğlu öz sirrini açıb paccah qızına söylədi:

– Mənim gücüm qalxanımdadı. Tacir oğlu yuxuya getdi.

Paccah qızı qalxanı götürdü, tacir oğlunu qılınşnan doğruyub, aparıb bir çöllüyə atdı. Özü isə qarınan yaşamağa başladı.

Tacir oğlunun ölüsü üç gün çöldə qaldı. Qarğalar uçub onun bədənini dimdihləməyə gəldilər.

Elə bu vaxt onun dostları da uçub gəldilər, onnar tacir oğlunun öldüyünü gördülər.

Böyüyü dedi:

– Tez ol get, sən dirilih suyu gəti.

Quşdarın biri uçub getdi, dirilih suyu gətirib gəldi.

Quşdar tacir oğlunun doğranmış bədənini bitişdilər, üzərinə dirilih suyu səpdilər.

Tacir oğlu oyanıb soruşdu:

– Mən çoxmu yatdım?

Dostları dedilər:

– Sən düz yeddi gündü kü, yatırsan.

Tacir oğlu ayağa qalxdı. Quşdar başına gələnnəri ona danışdılar. Tacir oğlu onnara çox təşəkkür elədi. Quşdar tacir oğluna indi də bir qızıl üzüh verdilər.

Tacir oğlu üzüyü barmağına taxıb bir ata döndü. Qaçıb paccah qızının həyətinə gəldi.

Qarı o sahat əmir elədi ki, atı tutub tövlüyə salsınlar. Tacir oğlunu tutub tövlüyə saldılar, gözdədilər ki, sabah onun başını kəssinlər.

Paccah qızının yanında bir qulluxçu qız varıdı. Bu qız çox gözəl, həm də ürəyiyumşax bir qızıdı. Onun ata yazığı gəldi. Tövlüyə gəlib ağlamağa başladı:

– Ay yazıx, sənin başını sabah kəsəcəhlər.

At dil açıb dedi:

– Ay gözəl qız, ağlama, qoy mənim başımı kəssinlər. Elə ki, gördün mənim qanım yerə töküldü, onda ayağını onun üstünə qoy, sora bu qanı torpaxla barabar bir yerə yığ, götürüb onu sarayın dörd tərəfinə səpələ.

Səhəri gün atın başını kəsməyə apardılar. Aparıb atın başını kəsdilər. Atın qanı sıçrıyıb yerə töküldü. Gözəl qız ayağıynan qanın üstünən basdı, sora qanı torpağnan birrihdə yığdı, aparıb sarayın dörd tərəfinə səpələdi, elə həmin gün sarayın dörd tərəfində gözəl meyvə ağaşları ucalmağa başladı.

Qarı əmir elədi ki, bu ağaşların hamısını kəssinlər. Kökünü də çıxarıb atsınlar.

Bunu eşidən gözəl qız yenə hönkür-hönkür ağladı. Bağa getdi ki, doyunca ağaşlara tamaşa eləsin. Ağaşlardan biri dil açıb dedi:

– Ey gözəl qız, sözdərimə yaxı-yaxı qulağ as, bağıdakı ağaşları kəsməyə başdıyanda, sən bir parçasını götürüb o yaxındakı gölə at.

Gözəl qız elə də elədi, qopardığı ağaş parçasını götürüb gölə atdı. Həmin ağaş parçası dönüb bir qaz oldu, başladı göldə üzməyə. Qarı gölün kənarına gəldi, istədi ki, qazı diridiri tutsun. Şehirri qalxanı yerə qoydu, özünü gölə atdı. Qaz getdihcə uzaxlaşmağa başladı. Tez sahilə çıxdı. Dönüb gözəl bir oğlan oldu. Şehirri qalxanı çiyinə götürdü, qarını vurub

öldürdü. Sora tacir oğlu saraya gəldi. Paccah qızını da vurub cəhənnəmə göndərdi. Gözəl qulluqçu qıznan evləndi. Onnar xoşbəx yaşamağa, şad günnər keçirməyə başladılar.

Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri özümün, biri də nağıla qulax asannarın.

OVÇUNUN SİRRİ

Biri varıdı, biri yoxudu keşmiş zamannarda bir ovçu varıdı. Bu ovçunun da iki iti varıdı. Günnərin bir günü ovçu itdərini də götürüb ova çıxdı. Hər tərəfi gəzib dolaşdı, meşələrdən, çöllərdən, dağlardan keşdi, qarşısına bir quş belə çıxmadı. Evə qayıdanda gördü kü, bir kötüh yanır. Alovun içində də bir ilan var. İlan onu görən kimi dil açıb dedi:

– Ey ovçu, məni odun içinnən çıxart, səni xoşbəxt eliyərəm. Sən dünyada bütün cannıların, heyvannarın, quşdarın, atdarın, hər şeyin dilini bilərsən.

Ovçu dedi:

– Mən sənə köməh eləməyə hazırım, ancax necə eliyim?

İlan dedi:

– Ağacın ucunu alova uzat, mən ağacın üstüynən burdan sürünüb xilas olaram.

Ovçu ilan deyən kimi elədi. İlan ölümənə qutardı. Ovçuya razılıx eliyib dedi:

– Ay ovçu, çox sağ ol, indi sən bütün cannıların danışığını başa düşəcəhsən, ancax bu bərədə heş kəsə heş nə demə, əyər desən, onda məhv olarsan, bunu yadında yaxçı saxla.

Ovçu ilannan ayrılıb yenə ov axdarmağa başladı. Bir azdan qarannıx düşdü. Ocax qaladı, ocağın qırağında uzandı, itdəri də onun yanında bir tərəfdə uzandı. Ovçu birdən eşitdi ki, itdər bir-biriyənən danışır. Bir-birrinə qardaş deyillər. Biri o birinə deyir:

– Ay qardaş, sən burda gecələ, mən də qaçıb evə gedim, həyətin keşiyini çəkim. İndi oğrular evi çalıb-çapallar.

O biri dedi:

– Yaxçı, sən get.

Sabah tezdən o biri it gəldi. Meşədə gecəliyən it dedi:

– Salam.

O biri dedi:

– Salam.

– Gecəniz yaxçıyı keşdi?

– Yaxçı keşdi, evdə nə oldu?

Evdən gələn dedi:

– Heş soruşma, çox pis oldu. Mən qaçıb evə gəldim, xanım isə dedi: "Kim bilir, sahibsiz hardan gəlirsən?" Bunu deyib qabağıma bir parça yanx çörəh qabığı tulladı. Mən bunu iylədim, iylədim, amma yemədim. Bunu görəndə xanım ağaş götürüb məni o qədər döydü kü, qabırğalarımı şil-küt elədi. Sora gecə yarısı həyətdə oğrular gəldi, mən bərhdən hürüməyə başladım. Onnar qaçıb cannarını zornan qutardılar.

Ovçu itin nə söylədiyini eşitdi. Evə qayıdanda arvadınnan soruşdu:

– Dünən it evdə idi?

Arvadı dedi:

– Hə.

– Sən ona yeməh verdin?

Arvadı dedi:

– Verdim. Ona ağzınacan dolu bir qab süd verdim, içinə də çörəh doğramışdım.

Ovçu dedi:

– Yalan deyirsən. Sən ona yanx çörəh veribsən, özünü də döyübsən.

Arvad hər şeyi boynuna aldı, ancax bunu hardan bildiyini soruşdu. Əri dedi:

– Deyə bilmərəm.

Arvadı dedi:

– Gərəh deyəsən.

– Desəm, ölərəm.

Arvadı dedi:

– Heş nə olmaz.

Ovçu gördü kü, canını qutara bilmir, ağ köynəyi geyinib

uzandı, ölümü gözünün qabağına aldı. Hazırışdı ki, həqiqəti açıb desin. Bu vax toyuxlar qaçıb evə girdi, dalınca da xoruz. Xoruz toyuxların üstünə düşüb dedi:

– İndi mən sizin canınızı alaram. Yaxıcı bilin ki, mən sahibiniz ovçu kimi o qədər səfeh deyiləm ki, arvadımın öhdəsinnən gələ bilməyim. Siz qırx dənəsiniz, əyər istəsəniz hamınızın canını alaram.

Ovçu bunu eşidən kimi ağılsızdıx etdiyini annadı, yerinnən sıçrıyıb qalxdı və qamçısını götürüb arvadının üstünə düşdü. Arvadı sakitdəşib susdu. Bir də ərinnən belə şeylər soruşmadı.

Nağıl da burda bitdi. Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri özümün, biri də nağıl danışanın.

TACİRNƏN KƏNDDİ

Biri varıdı, biri yoxudu, keşmiş zamannarda bir kişi, bunun da bir arvadı varıdı. Onnar xoşbəx yaşıyırdılar.

Bu kişi əkin-biçinnən öz külfətini dolandırırđı. Onun arvadının gözəllihdə tayı-barabarı yoxudu. Aya deyirdi sən çıxma mən çıxım, günə deyirdi sən çıxma mən çıxım. Arvadın gözəlliyi dillərə düşmüşdü. Onu görən heyran qalırdı. Bu arvad həm də çox mehriban, qoçax, həm də sədaqətdi bir arvadıdı. O, ərinin bir sözünü iki eləməzdi. Günnərin bir günü onnarın evinə bir tacir qonax gəldi. Bir neçə gün onnarın qonağı oldu. Gedəndə tacir kişiyyə dedi:

– Qardaş, sənə bir sözüm var.

Kişi soruşdu:

– Sözü nədi?

Tacir dedi:

– Gəl birrihdə gedəh, sən mənə yoldaş ol, qazancımız nə qədər olsa, sənə o qədər mal-pul verərəm.

Kişi fikirşədi ki, qoy bu tacirən gedim, nə olar, kasıb adamam, bəkə bir qədər mal-pul qazandım. Dolanışığımız yaxıcı olar, həm də gedib bir dünyanı gəzərəm, görərəm nə var, nə yox. Bu fikirən də dedi:

– Yaxıcı, gedirəm.

Kişi arvadıynan halal-hümmət eliyib, tacirənə yola düzəldi.

Onnar az getdilər, üz getdilər, dərə-təpə düz getdilər, gəlib bir düzənnihdə düşərgə saldılar. Yeyib-içənnən sora başdadılar hərə öz bildiyini, eşitdiyini ordan-burda danışmağa. Hərə bir yaxın adamını təriflədi, onun haqqında xoş sözdər söylədi. Bu kişi də söhbətə qarışdı. Arvadının gözəl xasiyyətnən, mehribannıgınnan söhbət aşdı. Onun söhbətini eşidən tacirrər gülüşdülər, bunnan kişinin acığı tutdu, dedi:

– Əyər mənim fikirrərimə inanmırsınızsa, gəlin yoxluyun. Mərşdəşəh.

Bunu eşidən tacirrərdən biri dedi:

– Doğrumu deyirsən?

Kişi dedi:

– Hə, doğru deyirəm.

Tacirrərdən biri dedi:

– Mən sənən məş gələrəm, şərtimiz belə olsun, mən geri qayıdacam, gedib sənə arvadınnan bir nişanə gətirəcəm.

Kişi dedi:

– Gətirə bilməzsən.

Tacir dedi:

– Gətirəm.

Onnar məşdəşdilər. Belə dedilər ki, tacir gedib bu kişinin arvadınnan bir nişanə gətisə, kişi düz yeddi il bu tacirə pulsuz-parasız qullux eliyəcəh, yox əyər gətirə bilməsə, tacirin bütün var-dövləti kişiyyə çatacax. Onnar razılaşdılar. Tacir atına minib geri qayıtdı, kişinin arvadının yanına gəldi. Arvad o sahat onun xoş niyyətnən gəlmədiyini başa düşdü, tacirə heş üzünü də göstərmədi, qapını üzünə bağladı. Tacir hiyliyə əl atdı, çox çalışdı, arvadı daş-qaşnan, qızıl-gümüšnən, bər-bəzəynən, pal-paltarnan ələ almağa çalışdı. Ancax bunnarın heş biri bir nəticə vermədi. Arvad taciri yaxına buraxmadı ki, buraxmadı. Belə olanda tacir başqa bir hiyliyə əl atdı, gedib bir hiyləgər qarı tapdı, göndərdi arvadın yanına. Qarı şirin dilini işə saldı, dedi:

– Ay qızım, mən də kimsəsiz bir qarıyam, qoy yanında qalıb sənə hayan olum.

Arvadın qarıya yazığı gəldi, həm də fikir-rəşdi ki, elə yaxçı oldu, qarı bunun yanında olsa, haqqında da söz-söhbət olmaz. Ancax atalar yaxçı deyib ki, sən saydığını say, gör fələh nə sayır. Qarı gecə yatanda gördü kü, arvadın döşünün ortasında xal var. Qarı xəlvətcə arvadın köynəyinin birini də götürüb gizdətdi. Bu köynəyin yaxasında ərinin ona bağışdadığı sancax da var idi. Sabahısı qarı bunnarı götürüb tacirə verdi. Arvad köynəyini çox axtardı, tapa bilmədi, sora bunun üsdünnən keşdi.

Arvad burda qalsın, görəh tacir neynədi. Tacir atını minib öz yoldaşının yanına yollandı. Az getdi, çox getdi, gəlib yoldaşlarına çatdı. Kişiyə arvadının köynəyini verib dedi:

– Gecə arvadının yanında olmuşam, döşünün ortasında da xalı var.

Kişinin matı-qutu qurudu, yerindəcə donub qaldı, o, mərci uduzmuşdu. Daha heş nə demədi, arvadının xəyanət elədiyini yəqinnəşdirdi. Arvadına xəbər göndərdi: "Mənə xəyanət eləmişən. Mən geri qayıdana kimi evdən çıx get, gözüm bir də səni görməsin".

Arvad hər şeyi başa düşdü, bütün bunnarın tacirin hiyləsi olduğunu annadı. Odu ku, daha evdə qalmağın mənasız olduğunu bildi. Yır-yığış eliyib evdən çıxıb getdi. Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi, gəlib bir sövdəgərə rast oldu. Sövdəgər onu götürüb evinə gətirdi. Bir xeyləh vax kənddi arvadı sövdəgərin evində qaldı. Sövdəgər o arvadın gözəlliyini görüb ona vuruldu. Dedi:

– Gəl mənə arvad ol.

Arvad qəm dəryasına batdı. Sövdəgər onun halını görüb fikrinnən əl çəhdi. Ancax sövdəgərin zalım bir arvadı var idi, yazığın gününü göy əskiyə bühmüşdü, ona göz verib işıx vermirdi.

Sövdəgərin bir çoxbilmiş nököri var idi. Bir gün o, arvada əl uzatmağ istədi, arvad onu qarğıyarax dedi:

– Görüm sənin əlin qurusun.

Bu zaman doğurdan da həmin nökörin qolu yanına düşüb

qurudu. O gördü kü, daha burda yaşuya bilməyəcəh. Sövdəgərin də ona yazığı gəldi, yüz qızıl verib dedi:

– Bacı, sən daha burda qala bilməzsən, arvadım sənə göz verib, işıx vermir, çıx başqa yerə get.

Qız sövdəgərin evinnən çıxıb yola düzəldi. Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi, gəlib üç yol ayrıcına çıxdı. Üçüncü yolu seçdi. Gethaget gəlib çıxdı bir komuya. Sən demə, bura bir divin evi imiş. Div arvadı evə gətirdi. Dedi:

– Sən burda dur, mən gedib dəyirmanda dən üyüdüb gəlirəm.

Divin daxmasında bir qız da var idi. Div gedənnən sora qız təzə gələnə dedi:

– Ay qız, tez ol get, div dəyirmanı yox, dişini itiləməyə getdi, indi gəlib səni yiyəcəh.

Tacirin arvadı soruşdu:

– Necə qaçım?

Divin daxmasındakı qız dedi:

– Dəyirman daşını qapının başınnan al, bir qaba da kül doldurub çarxdan as, divin oturduğu yerə də mismar çal. Sora həmin qız bir güzgü, bir darax, bir qab da su verib dedi:

– Əyər div sənizin izinə düşsə, güzgünü tutub de: "Bir dih qaya ol", onda da qutara bilməsən, darağı atıb: "Dəmir tikanniğ ol", – de, yenə div əl çəhməsə, suyu atıb de: "Dərin dərya ol".

Tacirin arvadı qızın dedihlərinə əməl eliyib qaşmağa başladı. Div dişini itiliyib qayıdanda gördü kü, arvad qaçıb. Qapıdan girməh istədi, dəyirman daşı başına düşdü. Div başını tutub evə girəndə gözünə kül töküldü. Oturmaq isdiyəndə yanına mıx batdı. Komadan çıxıb uca bir təpiyə çıxdı, gördü kü, arvad lap uzaxlaşıb. Div düşdü qızın izinə. Az qaldı kı, çatsın, qız tez güzgünü atıb dedi:

– Bir qaya ol.

Güzgü bir göz qırpımında qaya oldu. Div ölüm-zülüm qayadan aşıb yenə qızın dalınca düşdü. Az qaldı kı, qıza çatsın, onu parçalasın. Qız tez darağı atıb dedi:

– Dəmir tikanniğ ol.

Darax dönüb tikanniğa çevrildi. Div xeyləh çalışıb dəmir

tikannığı da bir təhər keşdi. Başdadı yenə də arvadın dalınca qaşmağa. Az qaldı ki, qıza çatsın, qız tez suyu atıb dedi:

– Dərin dərya ol.

Su dönüb dəryaya çevrildi. Div qaldı dəryanın bu üzündə, qız o biri üzündə. Div xəbər aldı:

– Bu dəryadan necə keşdin?

Qız dedi:

– Boynumnan daş asıb keşdim.

O sahat div boynumnan daş asıb dəryaya girdi. Bir az irəlliyən kimi boğulub öldü.

İndi xəbəri sizə kimnən deyim, arvaddan. Arvad çox getdi, gəlib çıxdı bir şəhərə. Gördü kü, bir adamı dara çəkillər. Soruşdu:

– Bu adamı niyə asıllar?

Biri dedi:

– O, oğrudu, ona görə də asıllar. Əyər yüz qızıl verən olsa, onu buraxallar.

Arvadın bu adama yazığı gəldi. Sövdəgərin ona verdiyi yüz qızılı verib, həmin oğrunu ölümnən xilas etdi. Oğru da onun dalınca düşdü. Gəlib ona çatdı. Bu vax onnarın qabağına bir karvan çıxdı. Oğru qışqırdı:

– Bu mənim qarabaşımdı, qoymuyun, tutun onu.

Arvad nə qədər and-aman eləsə də, ona inanmadılar. Oğru arvadı karvan sahibinə satdı, özü isə çıxıb getdi. Qız əlaşsız qalıb oğruya dedi:

– Görüm səni elə pis günə qalasan ki, özünən iyrenəsən.

Karvanbaşı arvadı satın alıb yola düzəldi. Onnar gəlib bir dəryadan keşməli oldular. Gəmiyə minib dəryanı keçəndə tufan qopdu. Hamı suya qərq oldu, arvad bir taxta parçasının üsündə sağ-salamat qaldı. Dalğalar vurub onu sahilə çıxartdı. O, paltarını dəyişib kişi paltarını geyindi. Gəlib bir meşiyə çıxdı. Bir neçə gün burda qaldı.

Bir gün şahzadə ova çıxmışdı. O, meşədə bu arvada rast oldu. Yazığı gəlib özü ilə götürdü.

Bunnar burda qalmaxda olsunnar, sizə xəbər verim həmin bir qolu quruyan nökdən. Nökdər arvadın izinə düşüb gəzirmiş. Eşitdi ki, qız filan paccahın sarayındadı.

Günnərin bir günü dərviş libası geyinib saraya gəldi. Min hiyləynən bir neçə gün sarayda qaldı. Şahzadənin yeməyinə zəhər qatdı. Arvadı şərə salmax isdədi. Bunu duyan arvad saraydan çıxıb qaşdı. Yenə az getdi, üz getdi, dərə-təpə-düz getdi, səhər açılana yaxın gəlib özgə bir şəhərə çatdı. Qız gəlib şəhər darvazasının ağzında dayandı.

İndi xəbəri sizə kimnən deyim, həmin bu şəhərin paccahının. Sən demə, bir gün əvvəl bu şəhərin paccahı ölübbüş. Bu məmləkətdə də adət beləymiş ki, paccah öləndə səhər tezdən şəhərin qapılarını açallarmış. Kim birinci görünsə, onu paccah seçəlləmiş. Darvazanı açanda oğlan paltarını geyinmiş arvadı gördülər, elə bildilər ki, oğlandı. Tez onu tutub apardılar. Arvad ağlıyaraq dedi:

– Axı mən neynəmişəm, məni niyə tutursunuz?

Onun sözünə heş cavab vermədilər. Qızı saraya gətirib paccah libası geyindirildilər. Sora taxta çıxartdılar. Arvad dedi:

– Mən kasıb, kimsəsiz bir adamam, mənən paccah olmaz.

Ona heş kim qulağ asmadı. Beləliynən arvad oldu bu məmləkətin paccahı. O, ədalətdi bir paccah oldu. Xoş sədəsi hər tərəfə yayıldı. Onun yanına gələn xəsdələr də ümitsiz qayıtmırdı.

Arvad burda paccahlığında olsun, xəbəri verim sizə bu arvada vurulan tacirdən. Tacir səfərdən qayıdıb gəldi. Aradan bir xeyləh keşdi. Xəbər yayıldı ki, filan yerdə bir paccah var. O, həm də bütün dərddərin dərmanını bilir. Taciri götürüb ora apardılar. Yolda bir sövdəgərə ras gəldilər. Sövdəgər də nökdərini bunnara qoşdu. Onnar az getdilər, üz getdilər, gəlib bir adama rast oldular. Onun bütün bədəni sağalmaz yara töhmüşdü. Həmin adam da bunnara qoşuldu. Az getdilər, üz getdilər, gəlib həmin məmləkətə çatdılar.

Bir gün paccah bazardan çıxmışdı. Gördü kü, bir tacir ipəh gecə köynəyi satır. Onun bahalı sancağı da həmin köynəyin yaxasında. O, öz köynəyiynən sancağını tanıdı. Taciri, yanındakı bütün adamnariynan saraya gətirdi.

Soruşdu:

– Bu köynəyi, bu sancağı, sənə kim verib?

Tacirin matı-qutu qurudu. Dili söz tutmadı, səsini çıxarda bilmədi. Paccah yenə onun üsdünə qışqırdı.

– Tez ol, de görüm bunnarı hardan alıbsan, sənə kim verib? Düzünü desən, səni dara çəkdirmiyəcəm. Onsuz da mən hər şeyi bilirəm. Düzünü de.

Tacir dili topux çala-çala danışmağa başladı:

– Bir kənddinin namusdu bir arvadı varıdı. Mən onun əriynən mərş gəlmişdim, amma onun arvadı məni yaxına buraxmadı, sora mən bir qarını öyrətdim, qarı mənə hər şeyi başa saldı, onun köynəyini oğurruyub gətirdi.

– Paccah hirsdənərəh soruşdu:

– Hə, sorası necə oldu, indi o arvadın əri hardadı, qarı hardadı?

Tacir dedi:

– Kişi mənə nökrəçilih eliyir, qarı da evindədi.

Sora canını yara töhmüş danışmağa başladı. Paccah dedi:

– Sənin günahın böyühdü, boynuna almasan, dərdinə əlaş yoxdu.

Kişi dedi:

– Paccah sağ olsun, mənim heş bir günahım yoxdu.

Paccah hirsdənib dedi:

– Cəllad!

Cəllad hazır oldu. Kişi qorxusunnan günahını açıb söylədi. O, danışdıxca, arvadın ərinin hirsinnən dişi bağıracağı kəsirdi. Sora nökrə, onnan sora, sövdəgər hər şeyi bir-bir açıb danışmağa başladılar. Paccah onların hamısını dar ağacınan asdırıb dedi:

– Qoy bir də heş kim belə günah işdər tutmasın.

Ona köməh eliyib yüz qızıl verib yola salan sövdəgərə isə çoxlu bəxşiş verib yola saldı.

Ərinin dərdədən beli bükülmüşdü. Paccah onnan soruşdu:

– İndi arvadını sağ-salamat görsən, onnan necə rəftar edərdin?

Yazıx kişi dedi:

– Canımı ona bağışdıyardım. Günah məndədi ki, onu

günahkar saymışam. Muxənnət adamnarın sözdərinə inanmışam. Kişi belə deyib hönkür-hönkür ağladı. Bu zaman paccah papağını başınan çıxardıb ərini qucaqladı. Hamı mat qalmışdı. Vəfalı ər-arvad göz yaşları içində bir-birini qucaqladılar. Arvad başına gələnnəri ərinə danışdı, onu taxta əyləşdirib paccah elədi.

Qırx gün, qırx gecə toy çaldılar, murada çatdılar, mən də yedim, işdim, sora sizə də bir qazan plov gətirdim, yolda bir it qazanı əlimnən alıb qaşdı.

Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri özümün, biri də bacadan baxıb “istəmirəm” deyənnərin.

MƏİŞƏT NAĞİLLARI

NANKORUN AQBƏTİ

Qərib eldə yaşayan tacirin yanına öz elinnən, obasının bir cavan oğlan gəlib çıxır. Yad yer, qərib ölkə olduğu üçün yaşdı tacir öz həmyerrisini qanadının altına çəkir. Onu özünə şərih götürür, əlinə pul verib, alqı-satqını öyrədir. Özünən məclisdərə aparıb tanış-bilişinə qohumu kimi tanıdır. Cavanın kökündə qırıqlıx, nəcisndih varmış. Beləsinin iç üzü əli aşağı olanda görünür. Elə ki, cibində pul oldu, çörəyi artıx düşdü, beləsinən adamı Allah saxlasın.

Həmin cavan oğlanın bəxdi üzdeymiş. Özü də pula elə hərisiymiş ki, ta demə. Beş tımənə anasının əlini də kəsərmiş, dilini də. Elə ki oğlanın əli tutur, özünə yer eliyir, başdıyır eloğlusunun ayağının altını qazmağa, evində olan sirri, ailəsinin söz-söhbətini orda-burda danışmağa.

Beləcə şirin dili, riyakar qılığınan ətrafdakı beş-üş nəfər özü kimi zət qırax, çörəyi dizinin üstündə nankor gədə-güdəni öz tərəfinə çəkir.

Beləcə günnər ötür. Yaşdı tacir əvvəl-əvvəl bu işə bənd olmur. Qurdgöz eloğlu bunnan daha da şellənir ki, sən ölmüyəsən, bu, mənən qorxur. Üstünə bir az da ayağ alır.

Dünya yaxılardan xalı dəyil. Ləyaqətdə zəngin, ağılda ümman, dövlətdə şaha barabar olannarın bir neçəsi yığışb təzə gələne öyüd-nəsiyət eliyillər:

– Ona görə səni tanımissıx, onu ləyaqətinə, mərddiyinə, əlaçılığına, səmimiyyət və aqilliyinə görə özümüzə layıx bilmişih. Səni cərgəməzə çıxaran o olub. Çörəh itirmə! Cavannığına güvənib sabahına arxalanma. Dünyanın təkərinən əllə yapışan özünü ona zəncirənə bağlıyannan salamat qalar. Ağır otu, batman gə!

Qurdgöz tacir üzde peşman olduğunu bildirsə də, altdan altdan işini görür. Çox yeyənin olsun, bir deyənin olmasın deyiblər. Yaşdı tacirin işi üzü tənəzzülə gedir. Olan-qalanını satıb o biri şəhərə köçür. Su daşıyıb satır, ailəsinə birtəhər

dolandırırmış. Bir gün həməən şəhərin paccahı ölür, dövlət quşu uçurullar. Quş tərənəndə, su satanın çiyinə qonur. Beləcə üç dəfə qonannan sora su satan kişini gətirib taxtda oturdular.

Təzə paccah hallalığnan iş görür, ədaləti bərpa edir. Adamnarın bir-birinə inamı, etibarını qanunla möhkəmləndirilir. Abaddıx işdəri başdanır. Çox keşmir ki, ölkədə bir quldur dəsdəsi peyda olur. Nə illah eliyillərsə, dəstəni ələ keçirə bilmillər. Artıx tamah daş yarar, daş da qayıdıb baş yarar, deyiblər. Təzə paccah quldurrara tamah torunu atıb hamısını tutdurur.

Baxıb görür ki, bəs quldurbaşı elə öz eloğlusudu. Qızıl-gümüş bunun gözünü o qədər tutub ku, ağı başınnan çıxıb. Özü kimi bir dəstə qızıl hərisi olan gədə-güdəni yığıb camahatı soyur.

Paccah onun xəzinəsini xalqa paylıyır. Amma özünü öldürtmür: «Sən hörməti, insanlığı tapdadın, çörəyə, yaxılığa qiymət qoymadın» – deyir. Əmir edir qızıldan əlcəhlər tökdürür, quldurun əllərini ora saldırıb bağlatdırır, boynunnan bir torba çörəh asıb, düzə buraxdırır. Heş kəs ona yaxın getmir. O da əlləri qızıl əlcəhdə, boynunda çörəyin ətrini ala-ala dəli kimi çöllərə düşüb qurd-quşa yem olur.

USDAYNAN ŞAĞİRDİ

Günnərin bir günü bir uşax yolun qırağında palçıxdan kərpiş düzəldib evcih qururmuş. Yol keçən bir kişi uşağa yaxınlaşdı deyir ki, a bala, su qədər ömrün olsun, get bir içim su gəti, ciyərim yanır. Uşax mənalı-mənalı kişinin üzünə baxır:

– Yəni yorulmuyasan kəlməsini deməh çətin şeydi?

Kişi səfini başa düşüb qızırır:

– Səni yaxı usduya şagird olasan, – deyib uşaxın yarımçıx qoyduğu işi davam etdirir. Uşax gedib qayıdanacan kişi xeyləh iş görür. Bir əlində bağlama, bir əlində su bardağı qayıdan uşağı görəndə kişi deyir ki, mən sənə su gəti

demişdim.

Uşax cavab verir ki, dayı, yol gedən adam tez acır. Su içənnən sora çörəh də yeyərsən. Kişi sağollaşib gedəndə oğlana deyir:

– Oğul, əgər ev tihməyi özünə peşə seçirsənsə, çalış yaxçı usduya şagird ol.

Ay keçir, il dolanır, uşax böyüyür. Əlləşib-vuruşduğu daş-palçıq imiş, amma nə düzəldirmişsə, heş kimin xoşuna gəlmirmiş. Soraxlaşib öyrənir ki, filan şəhərdə yaxçı bir usda var. Həmin kişinin dedihləri yadına düşür. Fikirrəşir ki, gedib o usdanın şagirdi olum. Görüm bunnan sora mənə nə deyəcəhlər?

Bəli, cavan oğlan həməni şəhərə yol alır. Gəlib düzün ortasında bir yerə çıxır. Görür kü, bir usda bu düzün ortasında qalaça kimi şey tikir. Özü də elə ürəynən işdiyir, daşdara elə naxışdar vurur ku, gəl görəsən. Oğlan salam verib, əleyk alır. Axşam düşdüyü üçün elə həmin qalaçada daldalanır. Axşam qoca bənnə onnan haradan gəlib hara getdiyini soruşur. Oğlan əhvalatı danışır kı, bəs bənnə olmax işdiyirəm. Nə düzəldirəmsə, heş kim bəyənmir. İndi filan şəhərdə yaxçı bir usda var deyillər, gedirəm onun yanında şagird duram.

Onnar ayrılıllar. Ucda da işini başa çatdırıb, yır-yığışını eliyib evə yollanır. Bir neçə gün sora evə gəlib çatan usda görür kü, onun sorağınca gələn oğlan səhradakının eyni olan bir qalaça tikir. Onun tikdiyinin eynidi, naxışdarı da düz gəlir. Amma elə başını sallıyıb daş qoyur, palçıx suvuyur. Başa düşür kü, oğlan bunu hələlih üzünü görmədiyini, yolunu gözdədiyi usduya qabiliyyətini göstərməh üçün tikir. Evin arvad-uşağı hay-haraynan kişini qarşılıyanda oğlan məsələni başa düşür. Çay-çörəhdən sora cavan soruşur ku, mən də naxış salıram, amma heş kim bəyənmir. Bunun sirri nədədi?

Usda deyir:

– O qalaçanı bir dövləddi atasına ehsan tihdirirdi ki, qoy geciyə qalannar daldalansınnar. Atasına rəhmət qazanmağ üçün. Mən isə gələcəh nəsillərə özümənən sora iz-nişanə qoyduğumu fikirrəşib çalışırdım. Sən işdiyəndə pul üçün

işdiyir susursan, mən isə hər daşın qoyuluşunda bir gözəllih duyub oxuyuram. Oğul, özül qoyub, divar ucaldanda yaddan çıxarma, işi ürəynən, məhəbbətnən gör. Məhəbbət daşı da isidir...

BƏHRAMIN NAĞILI

Biri varmış, biri yoxmuş, keçmiş zamannarda Bəhman kişi addı bir ilxıçı varmış. Onun atdarının şöhrəti uzax-uzax məmləkətdəri, ölkələri dolaşar, addı-sannı adamnar onnan at alarmışdar. Lakin o, ilxısındakı atdardan birini heş kəsə verməz, ona xüsusi qayğı, qullux göstərərmiş.

Ömür-gününü at üsdündə keçirdən Bəhman kişi bir gün xəsdələni yatağa düşür. Uzun müddət xəsdə yatan, bütün var-dövlətini xəşdiyən, nəhayət, əlaşsız qalan Bəhman kişi canı qədər sevdiyi, maral baxışdı, ceyran qaçışdı, qiyməti heş nəynən ölçülmüyən atını onu sağaldan adama – loğmana verəcəyini vəd edir. Lakin həkimlihdən başı çıxannardan heş biri Bəhman kişinin mərazinin əlacını tapa bilmir. Ömrünün sona çatdığını duyan Bəhman kişi gözünün ağı-qarası birəcə oğlunu – Bəhranı yanına çağırır deyir:

– Oğlum, hiss eliyirəm ki, ömrümün sonu yaxınlaşib. Arzu etmişdim ki, atımı mənə malicə eliyən ağıllı adama verəcəm. Lakin bu, mənə qismət olmadı. Odu ku, sən mənim vəsiyyətimi yerinə yetir, atımı dünyanın ən axmax adamına ver, – deyib Bəhman kişi əbədi olaraq gözdərini yumur.

Atasının dəfninə başı qatışan Bəhram Bəhman kişinin vəsiyyətini unudur. Bu minvalla bir neçə ay keçir. Bir gün Bəhram yuxuda atasını kədərri vəziyyətdə və təhlükə içində görüb, ilan vurmuş kimi ayılır. Bir qədər fikrə getdihdən sora o, bu qarışx yuxunu yozmağ üçün bir müdrüh qocanın yanına gəlir. Qoca Bəhranı diqqətnən dinniyib, ağır-ağır qəlyanını ağızına qoyur, bir qədər fikrə gedib təkinnən dillənir:

– Yaxçı fikirrəş, atan rəhmətə gedəndə sənə nə vəsiyyət etmişdi? Sən atanın vəsiyyətinə əməl etmədiyinə görə, o,

sənnən narazıdı.

Müdrüh qocanın bu sözünü eşidən Bəhram barmağını dişdiyir.

Bir neçə günnən sora dünyanın ən axmağ adamını tapbax, atasının vəsiyyətini yerinə yetirməh üçün yola düşür. Neçə kənddər keçir, şəhərrər gəzir, lakin hər gördüyü, ras gəldiyi adamda bir ağıllı cəhət görür.

Şər qarışan zaman fikirri-fikirri bir imarətin qabağınan keçəndə ayağını sürüyür, içəridən bir gözəl musiqi səsi eşidib qapını döyür. Qərib olduğunu bildirir. Gəldiyi yer bağlı-bağçalı, qullu-qaravaşdı bir iqamətgahıdı və hərə öz işi ilə məşğuludu. Lakin kənarında bir nəfər saqqallı kişi taxdın üsdündə oturub, həzin-həzin, qəmli-qəmli tar çalır. Hətta quşdar da nəğməsini kəsərəh bu ecazkar səsə qulağ asırdı.

Bəhram gecələdihdən sora səhər ev yiyəsiynən vidalaşarax getməyə hazırırşır. Sonda qocuya yaxınnaşarax: «Ey dünyanın müdrüh və dərdsiz-qəmsiz qocası. Salamat qal», – deyib qocanın əllərini sıxıb getməh isdiyir. Bu vax qoca hönkür-hönkür ağlıyır. Bəhram bu sirri öyrənməh isdiyir. Lakin qoca bu sirri açmır. Bəhram həmin iqamətgahı tərkdir. Yolda o, dərvişnən rasdaşır, oturub nahar eliyir, söhbət edillər. Bəhram keşdiyi yerrərdən, gördühlərinnən, bir də öz səfərinin məqsədinnən söz açır. Rastdaşdığı qoca tarçalan haqqında dərvişə danışır. Sora o, dərvişnən vidalaşarax yoluna davam etməh isdiyir. O, dərvişdən ayrılarkən «oğlum, atını həmin qocuya bağışdasan, həm atanın vəsiyyətinə əməl etmiş olar, həm də qocanın sirrini bilərsən», deyən dərviş Bəhrama səfərində uğurrar arzuluyur. O, qocanın sirrini bu dəfə dərvişdən öyrənməh isdiyir. Lakin dərviş bu sirri qocuya açmır, deyir ki, sən atanın vəsiyyətini ona çatdır. Əgər o, atı qəbul etsə, mən o sirri sənə açaram.

Əlaşsız qalan Bəhram yenidən qocanın yaşadığı məmləkətə qayıdır, qoca ilə görüşür, başına gələn əhvalatları ona danışır, dərvişin dediyi kimi edir. Qoca Bəhramı dinniyərək: «Bəli, həmin at mənə çatmalıdı», – deyərək atı qəbul edir, ona bir kisə qızıl bağışdiyir. Sora isə

öz sirrini ona danışır:

– Gördüyün bu ev-eşih, qul-qaravaş hamısı mənimdi. Gənşdiyimdə gözəl bir qıznan evlənmişdim. Biz bir-birimizi dəlicəsinə sevirdih. Buna görə də bir-birimizə söz vermişdih ki, hansı birimiz xəsdələnsəh, ya ölsəh daha heç kimnən ülfət bağlamıyacıyix. Günnərin bir günü sevdiyim qadın bərh xəsdələndi, ölümcül hala düşdü. Məni yanına çağırarax: «Vədinə əməl et, mən daha ölürəm», – dedi. Mən də dərhal özümü kişilihdən məhrum etdim. Lakin tale elə gətirdi ki, o ölmədi, sağaldı, başqa bir adama ərə getdi. Mən isə gördüyün kimi günümü tar çalmağnan keçirirəm. Bəli, dünyanın ən dərddi və axmağ adamı mənəm və at da mənə çatmalıdı. Oğul, mənim nəsihətimnən nəticə çıxart.

Bəhram qocadan ayrılıb evlərinə qayıtdı.

FATMA GƏLDİ, QAŞ!

Biri varıdı, biri yoxudu bir kənddə Yavıx baba və Fatma qarı varıdı. Yavıx baba dan yeri sökülməmiş yerinnən durar, əl-üzünü yuyar, namaz qılar, Allahın verdiyinnən yeyib iş üsdünə gedərdi. Yayda ot çalar, əkin əkər, biçin biçərdi. Qışda mal-qarıya baxar, keçə salar, xalı-xalça toxuyardı. Yavıx baba qocaların qolunnan tutar, yetimləri ilxıçılığa, naxırçılığa, çoban-çoluxluğa öyrədər, onları çörəhli edərdi. Bir söznən, Yavıx baba ellə yaşiyar, ellə nəfəs alardı. Onun ömür-gün yoldaşı çox hökümmü, dediyinnən dönmüyən, öz bildiyini eliyən tərs və inadkar bir arvadıydı. Yavıx baba deyəndə ki, sıdırğı yağan yağışdan tutub göyün yeddinci qatına dırmaşacağam, Fatma qarı cavabında deyərmiş ki, yox, mən özüm!

Fatma od, onun əri Yavıx baba isə su idi. Həmişə Yavıx baba deyərdi ki, bir adamın xasiyyətini qabaxdan biləndə onnan dil tappax, həyat qurmax, ömür-gün yoldaşı olmax qismən asandı.

Fatma qarı elə cavannıxdan Yavıx baba nə deyərdisə, onun tərsini deyərdi. Bir söznən, həyatda daş qayıya ras

gəlmişdi. Günnərin bir günü Yavıx baba deyir ki, mən gedirəm odun yığmağa. Fatma qarı cavab verir ki, mən də gedirəm oduna.

Bunnarın hər ikisi yola düşür. Az gedillər, üz gedillər, axırda çöllü-biyabanda bir su quyusuna ras gəlillər. Susuzduxdan dilləri bir arşın çıxıbbış.

Yavıx baba deyir ki, çatını bağla belimə, düşüm quyuya su çıxarıb içəh. Fatma qarı dərhal deyir:

– Yox, mən özüm düşəcəm quyuya.

Yavıx baba ha yalvarır qarısına, Fatma inadınan dönmür kü, dönmür. Axırda Yavıx baba çatını arvadının qoltuğunun altına bağlayıb onu quyuya sallıyır. Xeyləh keçənnən sora çatını yuxarı çəkib görür kü, çatıya yoğun bir ilan dolanıb. Baba çatını quyuya buraxmağ istiyəndə ilan dilə gələrəh deyir:

– Yavıx kişi, yalvarıram sənə, məni bu Fatma qarının əlinnən qutar, sənə çox böyüh xeyir verərəm.

Yavıx baba ilanqarıxış çatını çəkib yuxarı. İlan çatıdan açılıb şütüyür çöllü-biyabana.

Yavıx baba öz-özünə deyir ki, gör ha ilannan yola getmiyən Fatmaynan yarım əsirdi ki, yola getmişəm...Yavıx baba Fatma qarını quyuda qoyub qayıdır obasına. Qəflətən aləmə səs yayılır kı, paccahın qızı Ünbül xanımın boynuna bir yoğun ilan dolanıb. Heş kim qızı o əjdaha ilannan xilas edə bilmir.

Bunu eşitcəh Yavıx baba ayağına dəmir çarix geyir, belinə içində cad olan süfrə bağlyır, əlinə hasa alıb yola düşür. Gəlib paccahın elçi daşının üstündə oturur. Qocanı tez paccahın hüzuruna gətirillər.

Paccah Yavıx babanın üzündəki nuru, davranışındakı ədəb-ərkanı görəndə onnan çox xoşu gəlir. Paccah Yavıx babaynan belə bir şərt bağlyır ki, əgər qızın boynunnan ilanı aşsa, ona üç para kənd bağışdıyacax, yox, ilan açılmasa boynunu vurduracax.

Yavıx baba göstəriş verir ki, Ünbül xanımi kəcavə ilə aparıb şəhərdən kənardə, yolun ortasında qoyub qayıtsınnar. Özünə də Qarabağ cinsindən olan bir at

gətirsinnər. Yavıx babanın dedi-yini dərhal yerinə yetirillər. Yavıx Qarabağ köhləninin yəhərində özünü rahatdıyıb ata bir qamçı çəkir. At Ünbül xanımın gəcavəsi olan tərəfə baş götürür. Yavıx baba ilana yaxınlaşar-yaxınlaşmaz ucadan qışqırır:

– İlan, Fatma gəldi! Mən qaçıram, sən də qaç!

Yavıx baba bu sözdəri deyə-deyə onnarın yanınan ildirim kimi şığıyıb ötür. İlan bir anda Ünbül xanımın boynunnan açılıb şütüyür çöllü-biyabana. Ünbül xanım ilannan xilas olan kimi kəcavəsini atasının hüzuruna gətirillər. Paccah Yavıx babıya Böyüh Çobankərə, Kiçih Çobankərə və İlxı qoruğu kənddərini bağışdıyır.

Yavıx babanın ipəh kimi yumşax ürəyi durmur, Fatma qarıya rəhmi gəlir. Gedib çatını quyuya sallıyır və Fatma qarını quyunun dibinnən çıxarır.

Fatma qarı Yavıx babıya söz verir ki, bir də acıdillih, tərsdih edən dəyil.

Yavıx baba Fatma qarıya üzünü tutub:

– Qırxında öyrənən gorunda çalar, – deyir.

ƏZİM SÖVDƏGƏRİN NAĞILI

Biri varıdı, biri yoxudu, bir paccah varıdı. Bu paccahın dünya malınnan nəyi desən varıdı. Qoyunnan sürüsünü, inəhdən naxırını, atdan ilxısını düz-dünya tutmurdu. Amma bu paccahın bir nisgili varıdı kı, bu nisgilin qabağında bu var-dövlətin paccah üçün bir qara pul qədər qiyməti yoxudu. Bu nisgil övladsızdix nisgiliydi. Elə kasıb yoxuydu doyuzdurmasın, elə pir, ocax qalmamışdı ziyarət olunmasın. Amma xeyri olmamışdı kı, olmamışdı. Paccahın iki arvadının heç birinnən övladı olmurdu.

Bir gün genə paccahı övladsızdix nisgiliynən dərd-qəm basmışdı. Bu vax qarabaşdar gəlib xəbər verdilər ki, bəs paccah sağ olsun, sarayın qabağında elçi daşının üstündə

bir nəfər dərviş oturub. Paccah deyir gedin soruşun görün nə isdiyir, verin çıxıb getsin. Gəlib paccahın dediyi kimi eliyillər. Amma dərviş deyir ki, mənə heş nə lazım deyil, mən paccahın özünü görməliyəm. Gəlib dərvişin dediyini paccaha xəbər verillər. Paccah deyir gedin gətirin. Qarabaşdar o sahat gedib dərvişi gətirillər paccahın hüzuruna.

Dərviş içəri girir, paccahın qabağında iki qat əyilib qalxır. Görür paccahın üzünü tühlüdü, deyir:

- Paccah sağ olsun, gərəh mən sənün üzünü qırıxam.

Paccah deyir:

- Dərviş, mən paccah adamam, mənəm öz dəlləyim var. Sənün nəyinə lazımdı kı, mənəm üzüm tühlüdü, ya tühsüzdü. Sən öz isdəyini de. De görüm mənən isdəyin nədi?

Dərviş deyir:

- Qibleyi-ələm, mən bura gələndə əhd etmişdim əgər paccahın üzünü tühlü olsa, mən onun üzünü qırıxmalıyam. Yalnız bunnan sora nə istədiyimi deyə bilərəm.

Paccah baxdı kı, bu öz dediyinnən dönən deyil. Əlaşsız qalıb razılaşdı.

Dərviş ədəb-ərkannan paccahın üzünü qırıxıb qutardı. Sora bir güzgü çıxardı paccaha verdi. Paccah güzgüyə baxıb köhsünü ötürdü. Bir ah çəhdı. Dərviş soruşdu:

- Paccah sağ olsun, niyə ah çəhdin?

Paccah dedi:

- Heş, elə-belə.

Dərviş əl çəhmədi:

- Yox, sən gərəh bu sirri mənə açasan.

Paccah gördü kü, dərviş genə əl çəkən deyil, dedi:

- Dərviş, o ki əl çəhmirsən, onda eşit. Mənəm bu dünyada dünya malınnan heş nəyim əsgih deyil. Var-dövlətim saya, şanı-şöhrətim sona gəlməz. Amma nə edim ki, iki hərəmimin heş birinin övladı yoxdu. Fikirrəşirəm ki, mən ölüb gedənnən sora yerimdə kim oturacax, varım, dövlətim kimə qalacax? İndi də elə ona görə ah çəhdim.

Dərviş dedi:

- Paccah sağ olsun, mən sənə alma verəcəm, bölüb, bir

üzünü bir arvadına verərsən, bir üzünü də o biri arvadına. Almaları yeyənnən sora hər iki arvadının övladı olacax. Amma bir şərtim var, gərəh bu şərtə əməl edəsən.

Paccah dedi:

- Nədi şərtin?

Dərviş dedi:

- Şərtim odu ku, bir arvadınnan bir oğlun, o biri arvadınnan bir qızın olacax, oğlan sənün, qız – mənəm.

Paccah bir qədər fikirəşəndən sora razı oldu. Dərviş cibinnən bir alma çıxarıb iki yerə bölüb dedi:

- Paccah sağ olsun, almanın bu böyüh üzünü verərsən böyüh hərəminə, bu kiçih üzünü də verərsən kiçih hərəminə. Doqquz ay, doqquz gün, doqquz gecədən sora bir oğlun, bir qızın olacax. On beş ildən sora gələcəm qızı aparmağa.

Paccah dərvişi çoxlu xələtnən, böyüh hörmət-izzətnən yola saldı.

Axşam hərəmnərinin yanına gəlib, dərvişin dedihlərinə olduğu kimi əməl elədi – almanın böyüh üzünü böyüh hərəminə, kiçih üzünü kiçih hərəminə verdi.

Günlər, aylar ötdü, düz doqquz ay, doqquz gün, doqquz gecə, doqquz sahatdan sora paccahın böyüh arvadınnan bir oğlu, kiçih arvadınnan bir qızı oldu. Paccaha muşdulux çatdırdılar. Paccah muşduluxu gətirənnərə yaxcica xələt verdi. Paccah sevindiyinnən az qalırdı uşsun. Tez dayələr, qulluxçular ayrıldı. Paccah xəzinəsinin qapısını aşdı, kasıblara əl tutdu, ajdarı doydurdu. Mallar, heyvannar kəsildi, düz qırx gün, qırx gecə ölkədə hamı yedi, işdi, şaddıx, şadyanalıx elədi.

Bu minvalnan aylar, illər ötməhdə, uşaxlar böyüməhdə olsun, sizə kimnən deyim – paccahnan əhd-peyman bağlıyıp, alma verən dərvişdən. Dərviş paccahdan ayrılannan sora qayıdıb on beş il quru odun yığdı. Elə ki on beş il gəlib keşdi, vadə tamam oldu, təzədən yön aldı paccahlığa. Dağlardan yel kimi, dərələrdən sel kimi keçib, bir aylıx yolu bircə gündə qət edib çatdı mənzil başına, gəlib oturdu elçi daşının üstündə.

Qarabaşdar o sahat paccaha xəbər çatdırdılar kı, bəs bir

nəfər oturub elçi daşının üstündə. Paccah dedi soruşun görün nə isdiyir, verin çıxıb getsin. Gəlib paccahın dediyi kimi elədilər. Amma dərviş dedi ki, mənə heş nə lazım deyil, mən paccahın özünü görməliyəm. Gəlib dərvişin dediyini paccaha çatdırdılar. Paccah dedi onda gedin gətirin. Qarabaşdar bir andaca dərvişi paccahın hüsurunda hazır elədilər. Paccah dərvişi görən kimi barmağını dişdədi. Yadına düşdü kü, verdiyi vədə tamam olub, dərviş gəlib əmanəti aparmağa.

Dərviş dedi:

- Paccah sağ olsun, mən həmin dərvişəm ki, on beş il əvvəl sənnən əhd-peyman bağlamışdım. İndi vaxt ötüb, vədə gəlib. Gəlmişəm qızı aparmağa. Öz vədinə əməl et.

Paccah dərvin fikrə getdi, ürəyinnən qara qannar axdı. Dərvişə çox dil töhdü, ha çalışdı ki, onu bu fikrinnən döndərsin, amma olmadı ki, olmadı. Dərviş öz dediyinnən dönmədi. Onda paccah dedi:

- Dərviş, gəlibsən, göz üstə yerin var. Əziz qonağımsan. Əhd bağlamışsın, sözümdə də sözdü. Mən istədim sən özün bu fikirdən daşmasan. İndi ki, belə oldu, mən öz vədimə əməl edəcəm. Sən də uzax yol gəlibsən, bu gün dincəl, gecənin xeyrinnənsə səhərin şəri yaxıcıdı.

Paccah elə ki dərvişdən ayrıldı, tez vəzir-vəkili çağırtdırdı, məsləhət-məşvərət elədi, çıxış yolu istədi.

- Bir yol tapın dərvişi başdan edəh, – dedi:

Vəzir-vəkil bir-birinə baxdı.

- Paccah sağ olsun, sənin dərvişnən əhd-peyman bağladığını bütün ölkə bilir. Əgər indi sən öz əhdinə əməl eləməsən, bütün ölkədə hörmətdən düşərsən. Dərvişin tələbini ödəməh məsləhətdi, – dedilər.

Padşah bərh fikrə getdi, öz-özünə çox götür-qoy elədi, baxdı vəzir-vəkil düz deyir, başqa çıxış yolu yoxdu, razılaşdı.

Sabahısı paccahın qərarı bütün ölküyə car çəkildi. Paccah qızına düz qırx gün-qırx gecə toy elədi, ağırdan ağır, yüngüldən yüngül ayırıb qızı böyüh bir cehiznən, toy-bayramnan dərvişə qoşub yola saldı.

Karvan bir xeyli gedib şəhərdən uzaxlaşannan sora dərviş

cer-cehizi də çalğıçılara paylıyıb adamnarı geri qaytardı, qızı götürüb yola düşdü.

Dərvişnən qız çox getdilər, dərədən, tərədən, tikannıxdan, daşdıxdan keşdilər. Daşdıxda əl-ayağı əzilən, tikannıxda üst-başı cırılan qız axır ki, əldən düşüb dayandı, dizi üstə çöküb, getməyə artıx əhədi qalmadığını dedi. Bunu eşidən dərviş onu döyüb-söyüb, möhkəm kötəhləməyə başladı.

- Mən səni xanım kimi saxlamağa aparmıram, - dedi. On beş ildi quru odun yığmışam. Mən səni bişirib yeməyə aparıram.

Bunu eşidən qızın rəngi-ruhu tamam qaşdı. Bu sözdən sora istəsəydi də bir addım ata bilməzdi. Buna görə dərviş söyə-söyə onu belinə aldı. Xeyli gedənnən sora bu dəfə gəlib bir bulağın başına çatdılar. Dərviş bir qədər dincini almağ isdədi. O, tütün büküb, çaxmax-qov çıxartdı, papirosunu yandırdı, ajgözdüynən çəhməyə başladı. Bir azdan sora genə yola düşdülər. Amma çaxmax-qov yadınan çıxıb elə bulağın başındaca qaldı.

Dərvişnən qız gəlib mənzil başına çatdılar. Dərviş möhkəm-möhkəm qızın əl-qolunu bağliyib odun tığının üstünə çırpıdı. Əlini atdı çaxmağ qovunu çıxarıb, oduna od vursun. Amma çaxmax-qovunu heş cürə tapamıadı. Birdən yadına düşdü kü, çaxmax-qovu bayax bulağın başında qalıb. Dedi:

- Çəpəlin biri çəpəl, çaxmax-qovum bulağın başında qalıb, gözdə bu dəyqə götürüb qayıdıram.

Dərviş çaxmax-qovunu tapmağ üçün geri qayıtmaxda olsun, sizə kimnən deyim – Əzim Sövdəgərdən.

Əzim Sövdəgər bir nurani, insafli, rəhimdil adam idi. Bu şəhərdən mal alıb, o biri şəhərə, bu ölkənin mətahını o biri ölküyə aparıb satırdı. Xeyirxahlığına görə də hamı onu tanıyır, bir kimsə karvanına dəyib-dolaşmazdı. Həmişə də yolu bu yerrədən keçirdi. Bu dəfə də elə ki dərviş çaxmax-qovunu axtarmax üçün geri qayıtdı, Əzim Sövdəgər öz karvanıynan yaxınnıxdan keçirdi. Birdən uzaxdan səs eşidib karvanı saxlatdı. Səs gələn tərəfə getdi, odun tığının üstündə

qızı görən kimi məsələni başa düşdü, bildi ki, bu dərvişin işi olacax. Dərviş də haralardasa buralarda yaxınnıxdadı. Dedi:

- Doğrudu, dərviş gəlib çıxsa, hamımızın dərisinə saman tərəcəh, amma bu yazıx qızı beləcə burada qoymax da insaf deyil.

Əmir elədi, tez qızın əl-qolunu açıb, onu götürdülər. Əzim Sövdəgərin tapşırığıynan karvanın lap qabağındakı qatırın yükünün içində gizlətdilər. Əzim Sövdəgər «ya Allah» deyib karvanı hərəkətə gətirdi.

Karvan yolda olsun, qayıdax görəh dərviş neynədi. Elə ki karvan uzaxlaşdı, dərviş gəlib gördü kü, lələ köçüb yurdu qalıb. Tez qalxdı tərənin başına, uzaxda toz-duman görüb o sahat bildi ki, bu yerdən Əzim Sövdəgərin karvanı keçib. Bir azdan sora kəsdi karvanın üsdünü. Karvana çatır-çatmaz qışqırdı:

- Ey Əzim Sövdəgər! Dayan! De görüm, mənim ovumu hara aparırsan? Əzim Sövdəgər dərvişin səsini eşidib gördü kü, başqa əlacı yoxdu, karvanını saxladı. Dərviş gəlib çatdı, təkrar elədi:

- Ey Əzim Sövdəgər, de görüm mənim ovumu hara aparırsan?

Əzim Sövdəgər and-aman elədi ki, mən nəkarəyəm ki, sənin ovuna əl vuram. İnanmırsan, bu karvan, bu da sən. Dərviş o sahat qatırrarın yükünü yoxlamağa başladı. Otuz doqquz qatır yükünü bircə-bircə yoxladı, heş nə tapbadı. Fikirrəşdi ki, əşi, otuz doqquz yükü yoxladım, heş nə tapbadım, demə, heş qırxıncıda da yoxdu. Ola bilməz ki, Əzim Sövdəgər bu otuz doqquz qatırı burada qoyub, qızı aparıb lap qabaxdakı qatırda gizdədə.

Dərviş kor-peşman geri qayıtdı. Gəlib odun tığının böyür-başını bir də axtardı. Birdən şübhələndi ki, nə bilməh olar, bəkə qız yoxlamadığı o qırxıncı qatırın yükündəymiş. Axı burdan Əzim Sövdəgərin karvanının başqa bir ins-cins keşmiyib. Təzədən Əzim Sövdəgərin dalınca düşdü.

İndi sizə kimnən deyim, Əzim Sövdəgərdən. Dərviş Əzim Sövdəgərin karvanındakı otuz doqquz yükü yoxluyub, qızı tapbıyib geri qayıdandan sora Əzim Sövdəgər bildi ki, ge-

tez dərviş geri qayıdıb qırxıncı yükə də baxacax. Tez əmr elədi, qızı karvanın lap qabağındakı qatırın yükünnən götürüb, karvanın lap axırındakı axsax yabının yükündə gizlətdilər.

Karvan bir xeyləh gedənnən sora Əzim Sövdəgər bir də gördü budu dərviş yel kimi gəlir. Özünü görməməzdiyə vurdu. Dərviş bir azdan qaranəfəs özünü karvana çatdırdı. Dedi:

- Əzim Sövdəgər, mən sənın karvanında bir qatırın yükünə baxmadım. Yəqin ki, qız ordadı, gərəh baxam.

Əzim Sövdəgər dedi:

- Dərviş ağa, mən nəkarəyəm sənın bir sözünü iki eliyim, buyur bax. Dərviş bu dəfə qızı tapbıyib kor-peşman geri qayıtdı. O, genə odun tığının böyür-başına baxdı. Ətrafa göz gəzdirdi. Xeyləh fikirrəşənnən sora belə qərara gəldi ki, başqa cür ola bilməz. Burda nəşə genə Əzim Sövdəgərin bir hiyləsi var. Təzədən yola düşüb, Əzim Sövdəgərin karvanını izdəməyə başladı.

Bu gedışnən Əzim Sövdəgərin karvanı az getdi, üz getdi, dərə-tərə-düz getdi, düz qırx günün tamamında gəlib böyüh bir şəhərə çıxdı. Əzim Sövdəgər dünya görmüş adamıdı, bilirdi dərviş onnan əl çəkən deyil, harda olsa, gəlib onu tapacax. Həm də bu dəfə çətin ki, Əzim Sövdəgər dərvişin əlinnən can qurtara bilə.

Ona görə də Əzim Sövdəgər az fikirrəşdi, çox fikirrəşdi, axırda qızı dəyərdəməzinə satmax qərarına gəldi. Fikirrəşdi ki, təhcə bu yolnan bəkə izi itirə, dərvişi azdıra bildi.

Səhərisi Əzim Sövdəgər qızı da götürüb bazara gəldi. Onnar bazara daxil olanda bu şəhərdə paccahın oğlu da bazarı gəzirdi. Oğlan qızı görən kimi bir könlüdən min könlü qızın gözəlliyinə vuruldu. Nə qiymət olur-olsun, qızı almax qərarına gəldi. Oğlan da Əzim Sövdəgərin xoşuna gəldiyinnən o, qızı belə bir oğlana satmağına sevindi. Qızı oğlana satandan sora rahat nəfəs alıb geri qayıtdı. Elə həmin gün də karvanıynan şəhərdən çıxdı.

Paccah oğlu qızı alandan sora bazardan birbaşə evinə

gətirdi. Kənizdər o sahat onu hamama apardılar, təzə libas geydirib, tovuz kimi altdan-üsdən bəzədilər, paccah oğlunun hüzuruna gətirdilər. Paccah oğlu yerindəcə donub qaldı, dili söz tutmadı. Hannan-hana özünə gəlib gördü kü, qız əvvəl biri ydisə indi min olub. Zalım balası elə bil ay parçasıdı, indicə göydən düşüb, elə bil ağappax quzey qarıdı, yanaxları isə bu qarın üsdünə düşmüş qızıl qan ləkəsidi. Təzədən bir könüldən min könülə qıza aşiq oldu. Xəbər paccaha çatdı. Paccahın gözünün ağı-qarası bir oğluydu. Həm də dünyagörmüş paccahıydı. Çox götür-qoydan sora razılıx verdi. Qırx gün, qırx gecə toy çalındı, paccahın oğluyun qız evləndi, şad-xürrəm ömür sürməyə başladılar.

İndi görəh dərviş necoldu. Dərviş o vax şəhərə çatdı ki, paccahın oğlunun toyunun qırxıncı günüdür. Şəhəri çox gəzdi, Əzim Sövdəgəri çox axtardı. Amma öyrəndi ki, Əzim Sövdəgər şəhərə gəlişinin ikinci günü gecəynən karvanıyan şəhəri tərək edib. Ağına gəldi ki, bəkə Əzim Sövdəgər qızı burada satıb. Bazara yollandı, bazarı çox dolaşdı, amma bir şey öyrənə bilmədi. Axırda bazarın çıxacağında tumanı əlində, quyruğu beyində, bir gözü kor, bir gözü çəp, cındırınnan cin hürkən bir köpəh qarıya ras gəldi. Fikirrəşdi ki, bu sir-sifət ki, bu qarıda var, dünyanın nə pisdiyi desən, onun əlindən gələr. Qızdan mənə bir xəbər versə, bu qarı verəcəh. Demə, qarı da bayaxdan ona göz qoyurmuş. Dərviş qarıya yaxınlaşan kimi qarı kötüh dişdərinə ağardıb irişdi. Dərviş qarının ovcuna bir qızıl pul qoyub qızın yerini soruşdu, öyrəndi ki, Əzim Sövdəgər bazarda bir qız satıb, o qızı da kim alsa yaxıcıdı, paccahın oğlu. Şəhərdəki toy da elə o qızın paccahın oğlunun toyudu. Dərviş qarının ovcuna bir qızıl da qoyub qalmağ üçün yer isdədi. Qarı qabağa düşüb onu öz evinə apardı. Dərviş qarının evində qalmaqda olsun, görəh qızın başına nə gəldi.

Paccahın oğluna ərə gedənnən sora da qız narahatçılıxdan qutarmadı. O, dərvişin onu axtaracağını bilirdi. Ona görə də paccahın oğluna elə bir imarət tihdirtmişdi ki, quş quşduğunun bu imarətə yaxın düşə bilməzdi. İmarətin də qabağına əjdaha kimi üş yırtıcı it bağlamışdı. Qız bu

imarətdə yaşayırdı.

Evləndihləri günnən düz doqquz ay, doqquz gün, doqquz gecə keçənnən sora qızın ay parçası kimi gözəl bir oğlu oldu. Uşax əldən-ələ gəzdi, dayələr tutuldu. Qızın hörməti birə-min artdı. Dərviş söhbəti də yavaş-yavaş qızın yadınnan çıxmağa başladı. Günnərin bir günü paccahın oğlu bir neçə günnüyə səfərə çıxması oldu.

Dərviş düz bir iliydi ki, qarının evində qalırdı, qızın yaşadığı imarətə ayağ aşmaq üçün yollar axtarırdı. Amma bir yol tapırdı. Əslində, bu bir ilin ərzində paccahın oğlu heş şəhərə çıxmamışdı da. Onun səfər xəbərini bu dəfə dərviş çox sevincəh qarşılardı. Bu xəbəri dərvişə çatdıran da elə qarı oldu.

Dərviş çox götür-qoydan sora özünə üç parça ət götürüb, qarının bələdçiliyənən birbaş paccahın oğlunun imarətinə yollandı. İtdərin hərəsinə bir parça ət atıb, özünü imarətə girdi. Axtarıb qız yatdığı yeri tapdı. Uşaxsa beşhdə oynuyurdu. Dərviş bıçağı çıxarıb uşağın başını kəsdi. Qannı bıçağı da uşağın kəsilməmiş başının altına qoyub otaxdan çıxdı, genə itdərin hərəsinə bir parça ət atıb imarətdən uzaxlaşdı.

Dərviş gedən kimi qız ayıldı, uşağı al-qan içində, qannı bıçağı da kəsilməmiş başın altında görüb özünə getdi. Hannan-hana özünə gəlib məsələni başa düşdü, bildi ki, bu, olsa-olsa, dərvişin işi olacax. Qannı bağax da xəbər darrıxdı. Yəni bu sirri kimə desən, belə hadisə genə ola bilər. Qorxusunnan səsinə içinə çəhdi.

Paccahın oğlu səfərdən qayıdıb işdən agah olanda qabaxca qızdan şübhələndi. Amma heş cürə kəsdirə bilmədi, necə ola bilər ana öz balasını öldürsün. Vəzir-vəkil çağırıb məsləhət elədi. Onnar da paccahın oğlunun fikrini təkrar elədilər. Axırda belə qərara gəldilər ki, burada nə isə sirr var. Amma qız qorxur, demir.

Paccahın oğlu əmir elədi bir qatır gətirsinnər. Qatır hazır olanda paccahın oğlu qızı bağlatdırdı qatırın quyruğuna. Sora üzünü qıza tutub dedi:

- Quş quşduğunun mənə imarətimə yaxın düşə bilməz. Heş bir insan övladı cürət edib imarətin qabağındakı itdərin

qorxusunnan bu həndəvərdə görünə bilməz. İmarətdə isə sənən başqa heş kim olmuyub. Deməh, uşağı sən öldürübsən. Balasını öldürən ana özü öldürülməli. Mən sənə bu sahat elə bir cəza verəcəm ki, tikələrin qurd-quşa yem olsun.

Qız dedi:

- Paccah oğlu, əl saxla, mən sənə hər şeyi açıb deyərəm. Paccahın oğlu əl saxladı. Qız başına gələnnəri – paccah qızı olduğunu, dərvişnən bağlı əhvalatları – hamısını bircə-bircə paccah oğluna danışdı. Paccah oğlu qızı qatırın quyruğunnan açıb, imarətə gətirdi. O gunnən imarətin həndəvərində pusqu qurdu, gözdəməyə başladı. Lakin dərvişdən heş bir səs-sorax yox idi.

Bir gün paccah oğlu şəhərə car çəhdə ki, bir neçə günnüyə səfərə çıxır. Qoşun-ləşkər yığıldı, paccahın oğlu da dəstənin başında təntənəynən şəhərdən çıxdı. Amma elə ki, qoşun-ləşkər şəhərdən bir az aralandı, paccah oğlu xəlvətə dəsdədən ayrılıb, geri qayıtdı, gəlib həmişəki pusqu yerində gizdəndi. Elə ki, axşam oldu, bir də gördü qız deyən dərviş gəlir, itdərin hərəsinə bir parça ət atıb getdi. Elə bu vaxt paccahın oğlu pusqudan çıxıb, dərvişi qılıncnən tən ortadan iki yerə böldü.

Səsə qız da imarətdən çıxdı. Öpüşdülər, qucaqlaşdılar. Qonşu paccahlığa xəbər göndərən qızın atasını da çağırtdılar. Qızın atası min ilin həsrətdiləri kimi öpüşdülər, görüşdülər. Təzədən qırx gün, qırx gecə toy elədilər, yedilər, işdilər, yerə keşdilər.

Göydən üç alma düşdü. Biri özümün, biri sözümün, biri də nağıl danışanın. Siz sağ, mən salamat. Siz yüz yaşayın, mən yüz əlli.

ÜŞ BACININ NAĞILI

Biri varıdı, biri yoxudu, bir qoca kişiynən bir qoca arvad varıdı. Bunnarın da üç qızı varıdı. Kişi naxırçıydı. Ajdax vaxdaları olduğuna görə, haqq olaraq hərə əlinə keçənnən,

kimisi bir parça çörəh, kimisi bir girvəngə un naxırçıya verərdilər.

Bir gün bunnarın bir az unu olur. Axşam kişi naxırdan qayıdandan sora deyir:

- Ay arvad, bir parça quru çörəhdən-zaddan nəyimiz varsa, gəti yeyəh.

Arvad deyir:

- Çörəyimiz yoxdu, bir az unumuz var.

Kişi arvadına deyir:

- Qızdar yatandan sora, unnan çörəh bişir, bir az yeyəh, qalanını da mənim heybəmə qoyarsan, səhər naxırda yeyərəm.

Qızlardan biri bu söhbəti eşidir, o birrərinə də deyir. Axşam olanda onnar yerrərinə girib yalannan gözdərini yumullar. Arvad da çörəyi bişirir, əriynən ikisi yeyillər, qalanını da ərinin heybəsinə qoyur, sora yatıllar.

Qızdar ata-analarını yuxuya verib heybədəki çörəyi yeyillər.

Kişi tezdən durur heybəsini də götürüb gedir naxıra. Günorta heybəsini açır kı, axşamnan qalan çörəyi yesin. Baxıb görür kü, heş nə yoxdu. O sahat başa düşür kü, çörəyi qızdarı yeyib. Axşam kişi evə gələndə əhvalatı arvadına danışib deyir ki, qızdarı aparıb meşədə azdıracam. Arvad ərinə nə qədər yalvarır kı, a kişi, uşaxdılar, qanmıyıblar, kişi onun sözünə baxmır, qızdarının yanına gəlib deyir:

- Bir azdan sizi dayınızgilə aparacam.

Bunu eşidəndə qızdar sevinillər. Axşam düşənnən sora ataları onnarı götürüb yola düşür. Gəlib bir meşənin içərisinə çatanda ataları deyir:

- Siz burda dayanın, dayınızgilin bir bəd itdəri var, həmişə açıx olur, gedim onnara deyim ki, iti bağlasınar sora gəlib sizi aparacam.

Ataları bunu deyib gözdən itir. Qızdar nə qədər gözdüyüllər, ataları gəlmir.

Meşənin kənarında bir paccah yaşayırmış. Bu paccahın da atı xurma yeyərmış. Kiçih qız bu paccahın atının axuruna dadandır. Hər gün paccahın atının axuruna tökülən

xurmadan həm özü yeyirmiş, həm də bacılarına gətirmiş.

Paccah bir gün mehtərinə əmir edir ki, atı hazırra mən vəzir-vəkilənə ova çıxacam.

Mehtər deyir:

– Baş üstə, ağa.

Mehtər atı hazırlıyır, sora paccahın yanına gedir və deyir:

– Paccah sağ olsun, əmriniz yerinə yetirildi.

Paccah o saat vəzir-vəkilə xəbər göndərir ki, hazır olsunnar, ova gedirih.

Atı paccahın yanına çəkillər. Paccah görür kü, at çox arıxdı.

Mehtərə deyir:

– At niyə belə arıxdı? Yəqin bunun yemini sən yeyirsən.

Mehtər and-aman eliyir ki, xəbəri yoxdu. Paccah deyir:

– Onda yəqin atın axuruna kimsə dadanıb. Onu axtarıb tapbalısan. Əgər tapbasan, sənün boynunu vurduracam.

Bu hadisədən sora mehtər hər gün atın yemini axura töküüb, qapının arxasında gizdədir. Bir gün görür kü, bir kölgə gəlib içəri girdi. Mehtər bir dəfə dəymir, iki dəfə dəymir, üçüncüdə bu qızı tutub aparır paccahın yanına. Paccah qızdan soruşur:

– Ay qız, sən kimsən?

Qız başına gələn əhvalatı paccaha danışır. Paccah deyir:

– Get, o biri bacılarını da çağır gəlsinnər bura.

Qız gəlib əhvalatı bacılarına danışır. Onnar üçü də durub gəllilər paccahın yanına.

Paccah böyüh qızdan soruşur:

– De görüm əlinnən nə iş gəlir?

Böyüh qız deyir:

– Paccah sağ olsun, mən bir yumurta bişirərəm, ev dolusu adam yeyər, hələ artıx da qalar.

Paccah ortancıl qızdan soruşur:

– Bəs sənün əlinnən nə gəlir?

Ortancıl deyir:

– Paccah sağ olsun, mən bir xalça toxuyaram, ev dolusu adam oturur, hələ artıx yerdə qalar.

Növbə kiçih qıza çatanda deyir:

– Paccah sağ olsun, mən bir oğlan doğaram, bir üzü qızıl, bir üzü gümüş.

Paccah qızdarı dinniyənnən sora, böyüh qızı aşbazdığa, ortancılı xalça-palaz toxumağa təyin edir, kiçih qıza da qırx gün, qırx gecə toy edib oğluna alır.

Vax gəlir, vədə tamam olur, paccahın gəlini bir oğlan doğur, bir üzü qızıl, bir üzü gümüş. Paccah bu xəbəri eşitdihdə böyüh şaddıx eliyir. Xəbər gətirənnərə xələt verir.

Bu tərəfdən, bu xəbər böyüh bacıya da çatır. Onun bacısına paxıllığı tutur. O, uşağı bacısının yanından götürüb, onun yanına it küçüyü qoyur.

Uşağı da bir qutuya qoyub, dəyirman çayına atır.

Paccaha yenidən xəbər çatır ki, bəs bayaxkı xəbər yalan imiş, gəlinin it küçüyü doğub. Paccah bu xəbəri eşidən kimi əmir edir ki, gəlini qırx arşınx bir quyuya salsinnar. Hər gün bir az su, bir az da çörəh verin.

Bunnar burda qalsın, sizə kimnən xəbər verim, uşaxdan. Dəyirmançı görür kü, çayda bir qutu üzür. Dəyirmançını marax götürür kü, görəsən bu qutudakı nədi?

Buna görə də gəlib çaydan qutunu tutub aparır. Qutunun ağzını açanda görür kü, qutuda bir uşax var, bir üzü qızıl, bir üzü gümüş. O, gözdərinə inanmır. Bir-iki dəfə kirpih çalır, görür kü, yox, gördüyü həqiqətdi.

Demə, dəyirmançı sonsuz imiş. Uşağı götürüb sevinə-sevinə evlərinə aparır. Arvadı da bu xəbəri eşidəndə sevinir.

Nağıllarda vax tez ötür, bir gün bir il olur, nəhayət, uşax böyüyüb altı yaşına çatır. Bir gün o, məhlə uşaxlarıynan aşıx-aşıx oynuyurmuş. Oynuyan zaman deyir:

– Aşığım-aşığım xan dur, görüm şah babam gəlirmi?

Paccah da bu vax öz vəzir-vəkiliynən ova çıxıbmiş. Ovdan qayıdanda yolu həmin dəyirmançının evinin yanından düşür. O, uşağın bu sözdərinə eşidir. Uşağı yanına çağırır deyir:

– Get mənə su gəti.

Uşax qaça-qaça gəlib anasının su alıb gətirir ancax yarı yolda dağıdır. Təzədən geri qayıdıb su gətirir. Paccah suyu içənnən sora soruşur:

– De görüm, əvvəlcə suyu niyə dağıtdın?

Uşax cavab verir:

– Paccah sağ olsun, əvvəlcə gətirdiyim su isti idi, gördüm kü, şah babam hirsdedi, ona görə gedib sərin su gətirdim.

Paccah baxıb görür kü, bu uşax bunnar tərəfə çox oxşuyur. Həm də bu uşağın bir üzü qızıl, bir üzü gümüşdü.

Bunnan paccah şübhüyə düşür. Uşaxdan soruşur:

– De görüm, sən kimin oğlusan?

Uşaq deyir:

– Paccah sağ olsun, mən dəyirmançının oğluyam.

Paccah heş bir söz demir, atını sürüb gedir. Axşam paccah tərki-libas olub gəlir dəyirmançının evinə və deyir:

– Qəribəm, bu gecəliyə mənə Allah qonağı saxlım.

Dəyirmançı deyir:

– Buyur, qardaş. Allaha da qurban olum, qonağına da.

Bəli, paccah keçib əyləşir. Ortuya süfrə salınır, çay-çörəh gəlir, yeyillər-içillər, sora surfa yığışdırılır. Başdıyılar ordan-burdan söhbət eləməyə. Söhbət əsnasında paccah dəyirmançıdan uşax haqqında soruşur. Dəyirmançı da olan əhvalatı ona danışır. Paccah heş bir söz demir. Gecəni orda qalır, səhər tezdən durub gedir. Gedib taxta çıxır və fərraşdardan birini çağırır əmir edir:

– Gedin filan dəyirmançını mənim yanıma gətirin.

Fərraşdar gedillər dəyirmançının evinə, deyillər ki, paccah səni çağırır. Dəyirmançı heş bir söz demiyib düşür yola. Yol boyu fikirəşir ki, görəsən paccah mənə neyniyir, nə üçün çağırır.

Nəhayət, gəlib çatır saraya. İçəri girəndə görür kü, axşam onlarda qonax qalan kişi budu oturub taxda.

Paccah deyir:

– Kişi, sən mənim nəvəmi qaytar!

Dəyirmançı soruşur:

– Paccah sağ olsun, hansı nəvənizi?

Paccah deyir:

– Sənin oğlun mənim nəvəmdi. Mən sənə onun ağırriğında qızıl verərəm, əvəzində nəvəmi verərsən.

Bəli, dəyirmançı gedib uşağı gətirir. Tərəzinin bir gözünə uşağı qoyullar, bir gözünə də qızılı.

Beləliynən, paccah nəvəsini dəyirmançıdan alır. Gəlinini də quyudan çıxartdırır. Gəlin quyudan çıxandan sora əhvalatı paccaha danışır. Paccah əmir edir, böyüh bacını qırx metirrik quyuya salıllar. Təzədən qırx gün, qırx gecə şaddıx eliyillər.

Onnar yedilər, işdilər, yerə keşdilər, xeyirə rəhmət, şərə nəhlət dedilər. Siz də yeyin, için, dövrə keçin.

ÇOBAN MƏHƏMMƏD

Biri varıdı, biri yoxudu, Əhməd addı bir kişi varıdı. Onun gözünün ağı-qarası bircə oğlu varıdı. Bir müddət Əhməd kişiynən arvadı Məhəmmədi əzizdiyib böyütdülər. Bir gün Əhməd kişi oğlunu çağırır dedi:

– Oğul, bilirsən nə var?

– Nə var?

Əhməd kişi dedi:

– Oğul, sən artıx böyüh oğlan olubsan, mən də qocalmışam. Get özünə bir gün ağla.

Məhəmməd dedi:

– Yaxcı.

Məhəmməd ata-anasıynan görüşüb yola düzəldi. Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi, bir ağ atdı qocuya rast oldu. Atdı soruşdu:

– Oğul, hara gedirsən?

Məhəmməd dedi:

– Əmi, atam mənə qazanş dalıca göndərib.

Ağ atdı dedi:

– Gəl min tərkimə.

Məhəmməd ata mindi. Gethaget gəlib bir obuya çatdılar. Atdan düşüb bir evin həyətinə girdilər. Kişi dedi:

– Oğul, bura mənim evimdi. İndi ki, qazanca gəlibsən, elə qal mənim evimdə, burda da işdə. Bax, gördüyün bu qoyun-quzu sürüləri mənimdi. Hansı sürünü isdiyirsən, otar. Ancax haqqını altı aydan sora alacaxsan. Altı ay bu sürünü otar, vaxtın tamamında sürünün içinnən üş baş istədiyün qoyunu

seçib götürərsən. İndi bu sürülərin hansını otarırsın?

Məhəmməd dedi:

– Quzu sürüsünü otarıram.

O günnən Məhəmməd qocanın sürüsünü otarmağa başladı. Bəli, gün keşdi, ay dolandı, vədə gəlib başa çatdı. Məhəmməd xəbər göndərdi ki, bəs vaxtım qutarıb. Qoca gəlib Məhəmmədə dedi:

– Bala, hansını isdiyirsən? Gir sürünün içinnən seç götür.

Məhəmməd sürüdən üş baş qoyun ayıraraq qocuya dedi:

– Aparıb bunnarı atamgilə çatdırım, yenə qayıdıb gələrəm.

Məhəmməd qocaynan salamatdaşib yola düzəldi. Bir az getdikdən sora qabağına bir qoca çıxdı. Qoca Məhəmmədə yaxınlaşdı dedi:

– Cavan oğlan, o qoyunnardan birini mənə Allah yolunda verərsənmi?

– Niyə vermirəm, – deyərək Məhəmməd qoyunnardan birini bu qocuya verdi.

Bir az getmişdi ki, qabağına yenə də bir qoca kişi çıxdı. Qoca Məhəmmədə yaxınlaşdı dedi:

– Cavan oğlan, o qoyunnardan birini mənə Allah yolunda verərsənmi?

– Niyə vermirəm, – deyərək Məhəmməd qoyunnardan birini də bu qocuya verdi.

Elə bir az getmişdi ki, üçüncü qoca qabağına çıxıb qoyunu Məhəmməddən Allah yolunda isdədi. Məhəmməd bu qoyunu da üçüncü qocuya verdi. Daha irəli getməyib geri qayıtdı. Yenə gəlib qocanın sürüsünü otarmağa başladı. Bu qalmağan Məhəmməd düz bir il altı ay da qalıb qocanın sürüsünü otardı. Bu müddətdə onun qazandığı doqquz qoyun oldu. Qoyunnarı qabağına qatıb getməyin binasını qoydu. Yenə də əvvəlki hadisə təkrar olundu. Məhəmməd soraraq doqquz qoyunu da qabağına çıxan doqquz qocuya Allah yolunda verdi. Evlərinə çatmamış geri qayıdarkən yolu azıb axşamüstü bir şəhərin kənarına gəlib çıxdı. Şəhərə girməyə az qalmışdı ki, qapılar bağlandı. Məhəmməd keşikçilərə nə qədər yalvardısa, qapını açmadılar. Məhəmməd

axırda naylaş qalıb hasarın dibinə qısılıb oturdu. Məhəmməd burada qalmaqda olsun, sizə xəbər verim bu şəhərin paccahının. Bu şəhərin paccahının Afət addı gözəl bir qızı varmış. Bu qızı qonşu ölkə paccahının oğlu isdiyirmiş. Ancax qız ona getməh istəmirmiş. Atasının fikrinin qəti olduğunu görəndə Afət axırda qaşmaq qərarına gəlir.

Bir gecə qız saraydakıları yuxuya verib qaçır. Gəlib şəhər darvazasından qızıl-gümüş verib bayıra çıxır. Bu o vaxt idi ki, Məhəmməd içəri buraxılmıyıb şəhər qapısının bayırında qalmışdı. Qızın ilk baxışdaca Məhəmməddən xoşu gəlir. Ona yaxınlaşdı, ovcuna bir xışma qızıl basıb, “tez mənə buradan uzaklaşdır” – deyir.

Məhəmməd dimməzəcə atı minib qızı tərkinə mindirib sürməyə başladı. Az gedillər, çox gedillər, hava işıqlaşanda bir şəhərin kənarına gəlib çıxırlar. Qız Məhəmmədə bir xışma da qızıl verib deyir:

– Məhəmməd, mənə adım Afətdi. Özüm də həməndə şəhərin paccahının qızıyam. Al, bu pulları, get özünə bir dəş yaxçı paltar al.

Məhəmməd pulları alıb tez özünü verir şəhərə. Bir dəş yaxçı paltar alıb əyninə geyir. Atı minib geri qayıdır. Gələrkən öz-özünə fikirləşir: "Yaxçı, altımda at, əynimdə təzə paltar, cibimdə də pul. Qız nəyimə lazımdı? Elə buradan çıxıb gedərəm, heş qızın da xəbəri olmaz". Bu fikirdən Məhəmməd tez atın başını başqa səmtə çevirir.

Elə şəhərdən təzəcə aralanmışdı ki, qabağına bir qoca atdı çıxdı. Qoca Məhəmmədi dənəyib geri qayıtdı. Məhəmməd qayıdaraq Afət olan yerə çatdı. Bir neçə gün şəhərin kənarında yaşadılar. Bir gün Afət Məhəmmədə dedi:

– Məhəmməd, biz nə vaxta qədər çöldə yaşayacağıq. Al, bu pulları get bir yaxçı ev al.

Məhəmməd pulları alıb gəzə-gəzə şəhərin ortasına gəldi. Bir uca binanın qabağında daşın üstündə oturub camahata baxmağa başladı. Axşam oldu. Camahat hərəsi bir yana çəkilib getdi. Ancax Məhəmməd yerində oturub qaldı. Elə

bu vaxt bir qoca kişi Məhəmmədə yaxınlaşıb dedi:

– Bala, niyə burda oturub qalıbsan, nə isdiyirsən?

Məhəmməd dedi:

– Əmi, mənə satdın ev lazımdı.

Qoca başını qaldıraraq qabaxdakı uca binanı Məhəmmədə göstərərək dedi:

– Bax, bu binanı görürsən? Onu bütünlüklə bağışladım sənə.

Məhəmməd qocuya alqış eliyib Afəti gətirməyə getdi. Köçüb şəhərdə yaşamağa başladılar. Bir gün bu şəhərin paccalı gəzməyə çıxmışdı. Məhəmməd yaşayan evin qabağının keçərkən Afəti eyvanda görüb, bir könlükdən min könlüklə ona aşiq olur. Tez saraya qayıdır. Adamnarynı başına yığıb deyir ki, nə olur-olsun, gərəh qızı alım. Bunun üçün başdıyıllar məsləhət eləməyə. Axırda belə qərara gəlirlər ki, bəs Məhəmmədi saraya dəvət edək. Onun adına yaxşı bir məclis qurax. Yemək zamanı xörəyinin içərisinə zəhər töküblər.

Eşit Məhəmməddən. Elə ki, Məhəmməd şahın niyyətindən xəbər tutdu, canını qorxu bürüdü.

Aranı xəlvətə sahib üz qoydu ata-anası olan şəhərə tərəf. Elə şəhərdən təzəcə aralanmışdı ki, yenə həmin atdı qoca qabağına çıxdı. Atdı heş bir şey soruşmadan üzünü Məhəmmədə tutub dedi:

– Məhəmməd, hara qaçırsan? Heş dostu da darda qoyallar? Eyib deyilmi? Məhəmməd, burdan birbaşa evə gedərsən. Oturub gözdüyərsən, paccalı səni qonax çağıracaq. Gedərsən. Elə ki, qabağına gətirib plov qoydular. Başdıyarsan yeməyə. Axırda iki şapalax qalmış yeməzsən. Yeyib qutardığından sora paccalı öz başının adamnarynı qonax çağırarsan.

Məhəmməd evə qayıtdı. Oturub gözdəməyə başladı. Şəhəri gün gəldilər ki, bəs səni paccalı qonax çağırır. Məhəmməd gələnkərə qoşulub saraya getdi. Bəli, vaxt tamam oldu. Xörək gəldi. Məhəmməd xörəhdən bir az yedi. Axırda iki şapalax qalmış “doydum” – deyib çəkildi. Məclis qutardığından sora Məhəmməd üzünü paccala tutub dedi:

– Şah sağ olsun, sabah axşam öz başınızın adamnarynı mənə qonaxsınız.

Məhəmməd ağır addımlarla yola düzəldi. Paccalı bir istədi əmir verib Məhəmmədi öldürtsün. Ancax fikrini tez dəyişdi. İşin axırını gözdəməyi qərara aldı. Məhəmməd evin qabağında həmin qocaynı rasdaşdı. Qoca Məhəmmədi görüb dedi:

– Məhəmməd, indi sabahki qonaxlıx üçün hazırığa başda. Get bazara, yeməli şeylərin hərəsindən bir batman al gəti.

Məhəmməd gedib bazardan qoca dəyənərin hamısını alıb gətirdi. Şəhər açılan kimi qazannarı ocağa qoydurdu. Axşama lazımı hazırıx görüldü. Axşam paccalı öz başının adamnarynı Məhəmmədin evinə gəldi. Məhəmməd paccala elə qonaxlıx verdi ki, gə görəsən. Heş ruzigarın özü belə qonaxlıx görməmişdi. Paccalı qonaxlığı bir təhər başa vurub tez özünü saraya yetirdi. Qəhrindən o gecə paccalın ürəyi partdı. Şəhər şəhərə səs yayıldı ki, paccalı ölə. Hamı yığılıb paccalı dəfn etdilər. Bir müddət şəhər paccalsız qaldı. Nəhayət, camaat paccalı seşmə qərarına gəldi. Bəli, bütün camaat meydana topladı. Dövlət quşunu uçurdular. Məhəmməd bir qıraxda dayanıb baxırdı. Elə ki, quş uçdu, bir neçə dəfə havada dövrə vurub Məhəmmədin çiyinə qondu. Camaat Məhəmmədə tərəf yüyürdü. Baxıb gördülər ki, bu çox vejsiz adamdı. Elə bildilər ki, quş səhvən bura qonub. İkinci dəfə quşu uçurdular. Quş havada dövrə vurub yenə Məhəmmədin çiyinə qondu. Bu dəfə Məhəmmədi aparıb bir samanığa saldılar. Üçüncü dəfə yenə quşu uçurdular. Quş yenə samanığın deşiyindən keçib Məhəmmədin çiyinə qondu. Axırda naylaş qalıb Məhəmmədi paccalı seşdilər. Məhəmməd paccalıx etməyə başladı. Bir gün o, evində qaldığı qocanı yanına çağıraraq soruşdu:

– Əmi, mənə bu qədər yaxılıx etdiniz, çox sağ olun. Ömrüm boyu sizə minnətdaram. Ancax bilmək istədim ki, siz kimsiniz?

Qoca bir az fikirəşdihdən sora Məhəmmədə dedi:

– Məhəmməd, mən həmin qocayam kı, sən mənim sürümü otardın. Elə ki, sən qoyunnarı otarıb yola düşdün, mən sənın mərddiyini, əliaçıxlığını yoxlamağ üçün tez dilənçi cildinə girib qabağına çıxdım. Ayrı-ayrı yerrərdə qoyunnarı sənən Allah yolunda aldım. Sənə ev verən, iki dəfə səni yoldan qaytaran qoca da mənəm. Əyər mənim adımı bilməh istəsən, mənə qulağ as. Mənə ağ atdı Xızır İlyas deyəllər.

Qoca bu sözdəri deyib bir anda yox oldu. Məhəmməd bir müddət Afətnən yaşadı. Məhəmməd atasının ötrü darıxırdı. Yadına düşəndə burnunun ucu göynüyüdü. Axırda gedib ata-anasını gətirməyi qərara aldı. Paccahlığı Afətə tapşırıb, ata-anası olan vilayətə tərəf yola düşdü. Bir neçə gün yol getdihdən sora qabağına bir ağ atdı qoca çıxdı. Məhəmməd tez atdan düşüb qocaynan görüdü. Qoca üzünü Məhəmmədə tutub dedi:

– Məhəmməd, bilirəm atan-anan yadına düşüb, onnarı görməyə gedirsən. Ancax atan-anan o qədər ağılyıblar kı, ikisinin də gözdəri kor olub. Əyil atımın ayağının altınan torpax götü. Götürdüyün torpağı onnarın gözdərinə sūrtərsən. O sahat onnarın gözdəri yaxı olacax.

Məhəmməd əyilib yerdən bir ovuc torpax götürdü. Gəlhagəl gəlib evlərinə çatdı. İçəri girib gördü kü, atası bir künsdə, anası da bir künsdə oturub. İkisinin də gözdəri kor olub. Tez gətirdiyi torpaxdan onnarın gözdərinə sūrtüdü. İkisinin də gözdərinə işıx gəldi. Görüşüb öpüşühdən sora Məhəmməddən soruşdular:

– Bala, bu vaxda kimi hardaydın?

Məhəmməd başına gəlennəri mən sizə nağl elədiyim kimi danışdı. Axırda da dedi:

– İndi özüm həmin şəhərdə paccaham. Gəldim ki, sizi aparım.

Ata-anası çox sevindi. Məhəmməd ata-anasını da götürüb paccah olduğı şəhərə gəldi. Onnar birrihdə xoşbəx ömür sürüb, gün keçirməyə başdadılar. Onnar yeyib-içib yerə keşdilər. Siz də yeyin, için, mətləbinizə çatın.

Göydən üç alma düşdü. Biri nağl söylüyənın, biri nağla qulağ asannarın, biri də qırxandan baxannarın.

YAZILANI POZMAĞ OLMAZ

Biri varmış, biri yoxmuş, bir şah varmış. Deyillər, bu şah həmişə dərviş libasında məmləkəti gəzərmiş. Bir gün o, yenə dərviş libasında vəziriyənən gəzməyə çıxır. Necə olursa çox gec qahllar, saraya qayıtmayıb bir qapını döyüllər:

– Ay ev yiyəsi, Allah qonağı istəməzsən?

Ev yiyəsi qapını açıb onnarı içəri dəvət edir, deyir:

– Məni bağışdıyın, sizi evə dəvət edə bilmiyəcəm, çünkü, arvadımın ağır vaxdarıdı, onun arğısı tutub.

Onnar kişiyə razılıx edib deyillər:

– Elə burda, həyətdə də rahatdı.

Bir azdan ev sahibinin arvadı azad olur. Onun oğlu dünyaya gəlir.

Gecə hamı yatır. Təhcə şah oyax olur. Bu vaxt qara geyimni, üzü örtülü, çox hündür bir adam içəri girir, uşax olan otağa keçir. Şahı dəhşət bürüyür. Çox keşmədən həmin adam bayıra çıxır. Şah onnan soruşur:

– Sən kimsən? Bura nə üçün gəlibəsən?

Həmən adam deyir:

– Təzə doğulan uşaxların alnına yazı yazanam. Bura bu uşağın alnına yazı yazmağa gəlmişdim.

– Sən onun alnına nə yazdın?

– Yazdım kı, böyüyüb xoşbəx olsun, şahın qızıyan evlənsin, şahlığı öz əlinə alsın, – deyə kişi cavab verir.

– Sən bu yazını pozub dəyişə bilməzsənmi? – şah soruşur.

– Yox! Yazılanı pozmaq olmaz! Bir də bunnan sənə nə fayda? – deyib kişi tez gözdən itir.

Şah səhərə kimi yatmır, bu işə əlac axdarır. Səhər olan kimi ev yiyəsini bir yana çəkib ona deyir:

– Mən çox dövlətli adamam. Var-dövlətim başımnan aşır. Ancax övladım yoxdu. Fikirrəşirəm ki, öldüm, bu dövlətim kimə qalacax? Sən də kasıb adamsan, gə mənənən razılaş, nə qədər isdiyirsən sənə pul verim, bu uşağı mənə ver. Mənim başımnan var-dövlət daşan kimi, sənın də başımnan oğul-

uşax daşır. Onsuz da onnarı böyütməh sənin üçün çox çətindi.

Şah ev sahibini razı salıb uşağı onnan alır. Evdən bir az aralanannan sora şah vəzirə deyir:

– Hə, indi apar bu uşağı bir yanda öldür. Sora qayıt. Şah vəziri yola salıb öz-özdüyündə deyir: "İndi görüm, yazını pozmax olur, yoxsa yox".

Bu əhvalatın üstünnən iyirmi il keçir. Şahın yolu yenə həmin evə düşür. Gecə gedib orada qalır. Evdə gənc oğlan onun diqqətini cəlb edir. O, ev yiyəsinnən bu ağıllı və gözəl oğlanın kimliyini soruşur. Ev yiyəsi deyir:

– Nökərinizin oğludu, başına böyüh əhvalatdar gəlib. Bu uşax təzə doğulan günü evimizə sizin kimi bir Allah qonağı gəlmişdi. Mənə çox yalvarıb bu uşağı çoxlu qızıla mənən aldı. Mən də uşağı ona verdim, apardı. Ertəsi gün səhər tezdən həyəətə çıxanda onu hasarın dibində görüb evə gətirdim. Dedim, yəqin o adam peşman olub, yazığı gəlib, ananı baladan ayırmağ isdəmiyib, ona görə gətirib qoyub hasarın dibinə.

Şah məsələnin nə yerdə olduğunu bilib tez bir məktub yazır, oğlana verir və deyir:

– Oğlum, bu məktubu aparıb mənim oğluma ver. O, sənə sarayda yaxçı bir iş tapşıracaq.

Oğlan sevincəh məktubu alıb, papağını başına keçirib, saraya gedir. O, saraya çatıb bağçadakı bulaxdan su içib dincini almağ üçün yaşıl otdarın üzərində uzanır. Onu yuxu aparır.

Oğlan yatmaxda olsun, sizə xəbər verim paccahın qızınnan. Bu vax paccahın yeganə qızı olan gözəl Çiçəh bağçıya gəzməyə çıxmışdı. Birdən o, oğlanı görür. Oğlanın gözəlliyi onu valeh edir. Birdən qızın gözdəri onun papağına sancılmış məktuba sataşır, tez məktubu götürüb oxuyur: "Mən gələnə kimi bu məktubu gətirəni öldürt".

Qız məktubu atasının yazdığını başa düşür. Atasının xəttiyənən bir məktub yazır: "Oğul, mən gələnə kimi qızımı – bacını bu oğlana ver, toylarını et". Qız məktubları dəyişib öz otağına çəkilir. Bir azdan oğlan ayılıb, məktubu aparıb şahın

oğluna verir. Şahın oğlu məktubu alan kimi dərhal bacısı ilə oğlana gözəl bir toy çaldırır.

Ertəsi gün şah saraya qayıdır. Adəti üzrə hamı onu qarşı-lamağa çıxır. Şah adannar içərisində öz qızını görmür. Ara sakitdəşənnən sora şah öz oğlunnan qızını isdiyir. Oğlan isə məhtubu atasına verib deyir:

– Ata, dünən bacım üçün sənin dediyinə görə gözəl bir toy çaldırdım. İndi sənün üzünə çıxmamağının səbəbi utanmağdı.

Şah yenə fikrə dalır. O, heş cürə öz narazılığını bürüzə vermir. Ertəsi gün oğluna tapşırır ki, bu gün filan sahatda təzə bəyə de ki, gedib filan qəssabxanadan ət gətirsin. Sora isə həmin qəssabxanıya gedib tapşırır ki, sizin yanınıza bir adam gələcəh, hazır olun, qapıdan içəri girən kimi balta ilə boynunu vurarsınız.

Şah gedənnən sora oğlu fikirrəşir ki, bunnar cəmisi üç gündü kü, evlənilər, ayıb deyilmi, bu qədər nöker duradura bunu göndərəh? İndi ki, atam nökerəri layix bilmir, onda mən özüm gedərəm.

Elə də edir. Deyilən sahat qəssabxanıya gedir. Orada onun kim olmasının fərqiyyə varmadan içəri girən kimi öldürüllər. Paccah bunu bilənnən sora ürəyi daha çox qəzəb hissiyənən yanır. Bu dəfə hamamçıya tapşırır ki, hamamı yaxçı qızdırsın və yanına gələn adamı öldürsün. Sora evə gəlib yeznəsinə deyir ki, "Get hamamçıya de ki, sobanı qızdırsın, mən çiməcəm".

Qardaşının ölümünən xəbəri olmuyan qız buna etiraz edib deyir:

– Belə işdər üçün nə çoxdu nöker, sən getmə, qoy kimi göndərir, göndərsin.

Beləliyyə, qız ərini getməyə qoymur. Bir neçə sahat gözdüyənnən sora şahın səbri tükənir. Axırda özü durub hamama gedir ki, yeznəsinin ölümünə tamaşa eləsin. Sən demə yeznə hələ bura gəlmiyib. Bunnan xəbərsiz olan şah təlaşnan içəri girir. Hamamçı onun kim olduğunu bilmiyib, dərhal ocağa salır. Ancax boğux səsdən şahı tanıyır. Tez onu dartıb çıxarır. Ölməhdə olan şah deyir:

– Yandı, hamamçı, dayan, sənin atanı yandıracam.

Hamamçı deyir:

– Elə yanmamısan ki, atanı yandırasan. Şah sağ olsun, yazılanı pozmaq olmaz!

Az sora şah ölür. Yeznəsi şahın yerinə keçib şahın qızı olan arvadınan uzun illər şad-xürrəm yaşayıllar.

ŞAH ABBASNAN QOCA

Şah Abbas bir gün gəzməyə çıxıbbı. Yolnan gedəndə qoca bir kişiye rast gəlir. Şah dərviş paltarı geyibbi. Qoca kişi ona məhəl qoymuyub yoluna davam edir. Şah Abbas da heş bir söz demiyib onun yanına düşür. Qoca kişi yenə də ona məhəl qoymur. Xeyləh yol gedənnən sora şah Abbas kişiye deyir:

– Ay qoca, gə yola nərdivan qoyax.

Qoca kişi heş nə başa düşmür. Bu adama xeyləh baxıb dinmir, onu dəli hesab eliyir. Bir az yol gedənnən sora bir çaya ras gəlillər. Şah Abbas yol yoldaşına deyir:

– Qoca, gə çaya körpü salıb keçəh.

Qoca kişi yenə ona tərs-tərs baxıb, heş nə demir. Öz-özünə fikirrəşir ki, "Mən deyəsən lap çölün dəlisinə ras gəlmişəm. Axırda deyəcəh ki, gəlim boynuna minim".

Qoca yenə onu ağılsız hesab eliyir. Ayağını soyunub çayı keçir. Ayaqqabını geyinib yoluna davam eliyir. Şah Abbas da çayı keçir, yenə gəlib kişinin yanınca yola düzəlir.

Onnar az getdilər, üz getdilər, dərə-təpə düz getdilər, iynə yarım yol getdilər, gəlib bir şəhərə çatdılar. Şəhərin qırağında Şah Abbas kişiye dedi:

– Allah evində qalax, yoxsa adam evində?

Qoca yenə heş nə demədi. Dərvişin dəli olmasına lap inandı. Şah Abbas kişi ilə şəhərin ortasına kimi gəlmişdi ki, gördü kişi bir darvazanı açıb içəri girməh isdiyir. Dedi:

– Mən gedirəm Allah evində qalmağa.

Qoca kişi ortabab taciriydi. Evə gəldi, əl-üzünü yuyub çörəh yeyəndə qızı ona dedi:

– Ata, o darvazanın yanındakı adam kim idi, heş bura adamına oxşamırdı.

– Nə bilim, dəlinin biriydi.

– Nə? Dəliydi? – qızı təccübləndi.

Kişi dedi:

– Yolnan gələndə mənə deyirdi ki, gəl yola nərdivan qoyax gedəh, yolumuz uzun olmasın.

– Ata, o çox ağıllı adam imiş, sənə deməh isdiyirmiş ki, söhbət eliyəh, yol çox uzax görünməsin.

– Çaydan keçəndə mənə dedi ki, gəl çaya körpü salax. Elə onun dəliliyi bu sözdən məlum oldu. Mən fikirrəşdim ki, əşi, hardan alım ağacı, qamışı, baltanı ki, bu boyda çaya körpü salım. Ayağımı soyunub çayı keçdim.

– Ata, o sənə deməh isdiyirmiş ki, gəl səni dalıma alım, çay güjdüdü. Qoca dedi:

– Yaxcı, deyəh ki, sən deyəndi, bəs şəhərdə niyə mənə deyir ki, Allah evində qalax, yoxsa, adam evində?

Qız cavab verdi:

– Ata, o, sənə deməh isdiyirmiş ki, məsciddə qalırsan, yoxsa evdə? Məscidi Allah evi hesab eliyib.

Atası qızına tərs-tərs baxdı:

– Sən də hər sözdən söz çıxarırsan.

– Yox, ata, o çox ağıllı adam imiş, indi hara getdi?

– Dedi ki, gedirəm Allah evində qalmağa.

– Hə, məscidə gedib.

– Neynirsən onu soruşub?

– Ata, mən onun nə dərəcədə ağıllı oldğunu yoxluyacam.

– Nə təhər yoxluyassan?

– Mən ona 365 qoz, 30 fındıx, 7 alma, 4 armud göndərəcəm, görüm nə cavab verəcəh.

– Yaxcı, qızım, bunnar nə deməhdi?

– 365 ilin günnəridi. 30 ayın günnərinini, 7 həfdənin günnərinini, 4 də fəslin sayını bildirir. Əgər o dərviş bunnarı başa düşərsə, deməh ağıllı adamdı. Yox, heş nə başa düşmüyüb yeyəcəhsə, ağıllı adam deyil.

Tacirin qızının adı Gülsənəm idi. O, nökrəi çağırub dedi:

– Gedib bu sahat 365 qoz, 30 fındıx, 7 alma, 4 armud

gətirərsən.

Nökər:

– Baş üstə, – deyib çıxdı.

Az sonra nökər xanımın dedihlərini hazır elədi. Gülsənəm nökərin gətirdihlərini sayıb, düzdüyünü yoxladı. Sora nökərə verib dedi:

– Bunnarı aparıb məsciddə bir qonax var, ona verərsən, deyərsən ki, yolnan gəldiyin kişinin qızı verib.

Nökər hər şeyi götürüb yola düşdü. Yolda öz-özünə fikir-rəşdi: "O adam bu şeyləri açıb saymıyacaq kı, yaxsısı budu ku, bunnardan bir az yeyim". Nökər qozun beşini sındırıb yedi, fındığın yeddisini, almadan ikisini, armudun da birini yedi. Yeyə-yeyə gəlib çatdı məscidə. Qapının ağzında dayanıb axırcını da yedi, girdi məscidə, dərvişi tapdı, şeyləri ona verib, dedi:

– Bu şeyləri sənə yol yoldaşı olduğun kişinin qızı göndərib.

Dərviş şeyləri sayıb götürdü. Nökər getməh isdiyəndə onu yanına çağırıb dedi:

– Bura gə, bir-iki sözüm var, onu xanıma deyərsən.

– Buyurun.

– Gedib xanıma deyərsən ki, bizdə ilin 365 günü var. Amma sizdə 360, bizdə həfdənin 7, sizdə isə beş, bizdə ayın 30, sizdə isə 23, bizdə ilin 4 fəsli, sizdə isə 3 fəsli var. Sizin şəhərdə belə hesab eliyillər.

– Baş üstə, deyərəm.

Nökər heş nə başa düşmədi. Geri qayıtdı. Gəlib evə çatdı. Xanımın yanına gəldi. Xanım soruşdu:

– Hə, verdin?

– Bəli, verdim.

– Nə dedi?

– Xanım, bir söz dedi, heş başa düşə bilmədim.

– De, görüm.

– Dedi ki, bizdə ilin 365, sizdə isə 360 günü var.

– Qozun beşini yemisən? Sora nə dedi?

– Dedi ki, bizdə həfdənin 7 günü, sizdə isə beş günü var.

– Almanın ikisini yeyibsən. Sora?

– Sora dedi ki, bizdə ayın 30, sizdə isə 23 günü var.

– Fındığın 7-ni yeyibsən. Sora nə dedi?

– Dedi ki, bizdə ilin 4, sizdə isə 3 fəsli var.

– Armudun birini yeyibsən.

Xanım nökərini dannadı. Sora dedi ki, gedib dərvişə desin ki, kəm şeyləri o yeyib. Nökər elə də elədi. Öz-özünə məhəttəl qaldı ki, xanım bunu görmüyübdü, ancax bilir ki, mən neçə qoz, neçə alma, neçə fındıx, neçə armud yemişəm.

Şah Abbas nökəri yola salannan sora düşündü: "Mən gəzdiyimi tapbışam, gərəh o qızı alım. Əgər onnan oğlum olsa, çox ağıllı vəliəhd tapış olaram.

Şah Abbas saraya gəlib paltarını dəyişdi. Xeyli atdı götürüb həməən şəhərə gəldi. Qocanın evinə elçi göndərdi. Qoca kişi onnara dedi ki, bir həfdədən sora qızı gəlib apara biləllər. Bir həfdə keşdi. Şah Abbasın elçiləri yola düşüb həmin şəhərə gəldi. Şah Abbas özü də atını minib ova çıxmışdı. Çölün ortasında gördü kü, bir qız oturub. Qız o qədər göçəh idi ki, günə deyirdi sən çıxma, mən çıxım, aya deyirdi sən baxma, mən baxım. Şah onun yanına gəlib soruşdu:

– Ay qız, niyə burda oturubsan?

– Yerim elə buradı.

– Öyünüz yoxdu bəyəm?

– Öyümüz də elə burdadı.

– Atan, anan, bacı-qardaşın yoxdu?

– Atam, anam, bacı-qardaşım da elə burdadı.

– Qohumnarın da yoxdu?

– Qohumnarım da elə burdadı.

– Yaxcı, səni aparım saraya, mən şaham, səni özümə kənz eləsəm, razısanmı?

– Razıyam.

– Sən dur burda, mən bu sahat gəlirəm.

– Hara gedirsən, barmağındakı üzüyü ver saxlıyım kı, gələndə səni tanıyım.

– Al, bu üzüyü, üstünə "Abbas" sözü yazılıb.

Şah üzüyü qıza verdi. Amma şah ömründə belə bir gözələ ras gəlməmişdi. Evə gədirdi ki, elçiləri geri çağırtdırsın. Saraya çatan kimi şah çapara belə bir namə verib dedi:

– Gedib bu sahat elçiləri geri çağırarsan, deyərsən ki, tez geri qayıtsınar.

– Bəçəşim, şah.

Çapar getdi. Elçilər şəhərin qırağına çata-çatda onların qabağına gəlib dedi:

– Şah əmr elədi ki, tez geri qayıtsınar.

Elçilər dedilər:

– Niyə ki?

– Bax, bu da kağız, tez geri qayıdın.

Elçilər geri qayıtdılar. Şah Abbas qaşı qızıldan qayırılan bir yəhəri on yaşlı bir madyana qoydu. Özü də bir ata mindi, o biri atı yedəyinə alıb həməən çöllüyə gəldi. Şah ürəyində çox seviniirdi. Öz-özünə fikirreşirdi:

– Bu qızı alannan sora aradan bir il keşsin, o biri qızı gətirdərəm. Bu qız mənim sarayımın ulduzu olacax.

Şah az getdi, üz getdi, gəlib çölə çatdı. Uzaxdan gördü kü, qız yenə orda əyləşib. Gəlib çatdı qızın yanına. Amma gördü kü, burda qızın əvəzində üzü qırışmış, beli bükülmüş bir qarı oturub. Qarı bərh fikrə gedibbiş. Onu görəndə fikirdən ayıldı. Şah onnan soruşdu:

– Burda bir qız oturmuşdu. Hanı o?

– O qız elə mənəm.

– Axı o cavan, gözəl bir qız idi. Sən qarısan.

– Yox, elə o qız mənəm.

– Onda sənə üzüh verdim, mənə ver onu.

Qarı cibinnən bir qom üzüh çıxartdı, o biri cibinnən də bir qom üzüh çıxartdı. Şah gördü kü, üstündə "Abbas" sözü yazılan çoxlu üzüh var. Qarı saha dedi:

– Bil və agah ol. Mənim adım Dünyadı. Bəziləri mənə Fani Dünya deyillər. Mən sənə kimi şahlardan çox yola salmışam. Axı dünən sən bir qıza elçi göndərdin, bu gün burda qız axtarırsan. Sarayımı kənizdərnən dolduubsan, gənə də gözün doymur. Camahatı da soyub onnarı yedizdirirsən. Get, mən sənə kimi qaniçən şahlardan çox udmuşam. Bir də belə iş görsən sənəni də udaram.

Sən demə, bu qarı həməən qocanın qızıymış.

KASIB QARDAŞNAN VARRI QARDAŞIN NAĞILI

Uzax keşmişdə iki qardaş yaşıyırdı. Onnardan biri varrıydı, var-dövləti, qoyun-quzusu, mal-heyvanı başdan aşırıdı. O biri qardaş isə çox kasıbdı.

Günnərin bir günü varrı qardaş köçüb şəhərə getdi. Özünə böyüh bir imarət tihdirdi. O biri qardaşın heş yeməyə çörəyi də yoxuydu. Uşaxları ağlıyıp çörəh isdiyirdilər. Kasıb qardaş geje-gündüz işdiyir, əlləşir, ancax yenə də çörəh pulu belə qazana bilmirdi.

Günnərin bir günü kasıb qardaş dedi:

– İsdiyirəm qardaşımın yanına gedim, onnan köməh isdiyim, bəkə qardaşımın yazığı gəldi, bizə bir köməhliş gösdərdi.

Arvadı razı oldu. Kasıb qardaş şəhərə qardaşının yanına gəldi. Qardaşı onu çox soyux qarşıladi. Kasıb qardaş dedi:

– Qardaş, arvad-uşağım neçə gündü kü, ajdı. Bizə köməh elə.

Qardaşı dedi:

– Hələ bir neçə gün qalib burda işdə, sənə köməh eliyərəm.

Yazix kasıb nə eliyə bilərdi? Bir ay qalib qardaşının yanında işdədi. O gah həyəti təmizdiyir, gah atdara qulluğ eliyir, gah da odun yarırdı. Bir həfdə keçənnən sora varrı qardaş ona qəpih-quruş verib yola saldı, dedi:

– Bu da sənənin gördüyün işin haqqı.

Kasıb qardaş dedi:

– Qardaş, buna görə də sağ ol.

İstədi ki, evinə yola düşsün, qardaşı dedi:

– Sabah arvadını da götü bizə gə. Sabah bizdə qonaxlığ olacax.

Qardaşı dedi:

– Eh, ay qardaş, biz hara, qonaxlıx hara? Biz yeməyə çörəh də tapbırax.

Böyüh qardaş dedi:

– Eybi yoxdu, gə, sənə də yer tapılar.

Məjbur olub dedi:
– Yaxcı, gələrəm.
Kasıb qardaş evinə yollandı. Aldığı çörəyi arvadına verib dedi:
– Sabah bizi qonax çağırılar.
Arvadı soruşdu:
– Nə danışırısan, kim bizi qonax çağırır? Bizim yeməyə çörəyimiz də yoxdu.
Dedi:
– Qardaşım qonaxlıx verir. Bizi də çağırır.
Arvadı dedi:
– Yaxcı, gedərih.
Onnar səhər durub şəhərə tərəf yola düşdülər. Qardaşının evində çoxlu qonaxlar varyıdı. Adam əlindən tərpənməh olmurdu. Ev sahibi hamıya qullux göstərir, daddı yeməhlər verirdi. Kasıb qardaşnan onun arvadını isə saya salan belə yoxuydu. Onnar ona-buna tamaşa eliyirdilər. Hamı gözəl-göycəh geyinib bəzəmmişdi, kasıb qardaşnan arvadı isə cır-cındır paltar geyinmişdilər.
Yeyib-içməh başa çatdı. Qonaxlar kefi köh, damağı çağ, mahnı oxuya-oxuya evlərinə yola düşdülər.
Onnar isə ac qarına evlərinə qayıdırdılar.
Kasıb arvadına dedi:
– Gəl biz də oxuyax.
Arvadı dedi:
– Ay kişi, sənın kefin gəlib, nədi? Mahnı bizim haramıza yaraşır? Onnar ona görə oxuyullar kı, yaxcı yeyib-içiblər, kefləri köhdü. Biz isə acımızdan ölürüh.
Kişi zarafatınan dedi:
– Arvad, bir gör sən nə danışırısan? Axı mən niyə oxumuyum ku, qardaşımın qonaxlığıdı, oxumamış getsəm, yaxcı olmaz. Oxusam, hamı elə biləcəh ki, yaxcı yeyib-işmişəm.
Arvadı dedi:
– Oxuyursan oxu, mənim oxumağa taqətim yoxdu.
Kişi oxumağa başdadı. O oxuyanda başqa bir səs də gəldi. O, arvadınnan soruşdu.

– Oxuyan sənsən?
Arvadı dedi:
– Başına hava gəlib, nədi? Yəqin qulağın səsə düşüb.
– Onda bu oxuyan kimdi?
Arvadı hirsdənib dedi:
– Mən nə bilim kimdi, sənın deyəsən kefin gəlib.
Kişi başdadı yenə oxumağa. Yenə qulağına səs gəldi. Kişi buna çox təccübləndi.
Onnar gəlib evlərinə çatdılar. Kasıb qardaşın evində çörəh yox idi. Uşaxları acınnan ağlıyrdı. O bilmirdi ki, neynəsın. Aparıb kürkünü satdı, bir az taxıl, yeməh alıb gətirdi.
İkinci dəfə aparıb arabasını, kotanını satdı. Bir müddət də dolandılar.
Axırda komasını da satdı. Daha heş nələri yoxuydu. Kasıb qardaş bilmirdi neynəsın. Yeri əkib-becərməh lazımıdı. Gedib qonşunun öküzünü, kotanını alıb yer şumnamağa yollandı. Birdən qulağına bir səs gəldi:
– Ay kişi sən bu çöldəki böyüh daşın harda olduğunu bilirsənmi?
Kasıb qardaş dedi:
– Bilirəm.
Səs gəldi:
– Onda get həmin daşın yanına.
Kasıb qardaş daşın yanına gəldi, öküzdəri qoşub daşı bir kənara çəhdi. Kasıb qardaşın gözü kəlləsinə çıxdı. Daşın altı qızılınan doluydu. Bir səs gəldi.
– Ay kişi, niyə durub baxırsan, bu qızilları arabıya doldur.
Kasıb qardaş qızilları daşıyıp arabıya yığmağa başdadı. Kasıb qardaş qızilları gətirib bir yerdə gizdətdi. Öküzdəri, arabanı qaytarıb qonşusuna verdi. Başdadı fikirrəşməyə ki, işdərini necə qaydıya salsın. Özünə yaxcı bir ev tihdirdi. Çoxlu qoyun, mal-heyvan aldı, kef-damağ içində yaşamağa başdadı. Qardaşınnan da yaxcı yaşıyrdı. Bir azdan sora qardaşınnan yanına gedib dedi:
– Ay qardaş, sabah arvadını da götü, bizə gə, qonaxlığ olacax.

Varrı qardaş dedi:

– Ay kişi, yeməyə çörəyin yoxdu, nə qonaxlıxdı bu?

Kasıb qardaş dedi:

– Düz deyirsən, bir vax varıdı yeməyə çörəh də tapmırdım, ancağ indi Allaha şükür var-dövlətim başımnan aşib-daşır. Özü də heş sənnən pis yaşamıram.

Varrı qardaş daha bir söz demədi:

– Yaxcı, gələrəm, – dedi.

Səhəri günü varrı qardaş arvadını da götürüb qardaşının evinə yollandı. Gəlib nə gördü? Acınnan ölən qardaşının bir evi var kı, gə görəsən. Özünə bir cah-cəlal düzəldib ki, heş şahların da belə sarayı yoxdu. Qapıda qoyun-quzu, mal-heyvan doludu. Uşaxları, arvadı da zər-ziba içindədi. Kəndin, ətraf kənddərin ən addı-sannı adamnarı da qonax gəlmişdilər. Varrı qardaş arvadınnan yaxşıca yeyib-işdi. Fikir onu götürmüşdü. Görəsən qardaşı bu qədər var-dövləti hardan alıb? Necə olub ku, o birdən-birə varranıb? Odu ku, qardaşınnan soruşdu:

– Ay qardaş, necə oldu ku, birdən-birə sən varrandın?

Kasıb qardaş saf ürəhli bir adamıydı. Odu ku, hər şeyi olduğu kimi qardaşına danışmağa başdadı.

Qardaşını dinniyən varrı qardaşın ona paxıllığı tutdu. Öz-özünə fikirrəşdi: "Qoy gedim çölə, daşı qaldırıb oradaki xəzinədən mən də evə gətirim. Daha da varranım".

Varrı qardaş bu fikirnən evinə qayıtdı. Səhərə kimi ilan vuran yatdı, o yatmadı. O tərəf-bu tərəfə dönə-dönə səhəri dirigözdü aşdı. Səhər açılan kimi özünü qardaşının dediyi yerə çatdırdı. Daşı bir tərəfə itələdi ki, qızılın qalanını da bu aparsın. Elə bu vax bir ilan onun boğazına dolandı.

İlan dedi:

– Aha, deməli, bütün qızılları daşıyıp aparən sənsən. İndi də gəlibsən ki, məni öldürəsən.

Qorxusunnan varrı qardaşın rəngi sapsarı saraldı, əli-ayağı titrədi, dili-dodağı tutuldu. Qorxa-qorxa dedi:

– Mənə qulağ as. O qızılları mən aparmamışam.

İlan hirsənən dilləndi:

– Yalan deyirsən, məni aldada bilməzsən.

Varrı qardaş istədi ki, əlini atıb ilanı kənara tullasın, ancax əlini tərpedə bilmədi. Gücünü itirib yerə yıxıldı. Ürəyi partdıyıb öldü. İlan onun boğazınnan açılib daşın altına girdi. Kasıb qardaş isə varranıb ömür-gün keçirdi.

Göydən üç alma düşdü. Biri mənim, biri özümün, biri də bacadan baxıb "istəmirəm" deyənnərin.

QƏDİ BƏYİN NAĞILI

Biri varıdı, biri yoxudu, Qədi bəy addı bir oğlan varıdı. Ata-anasınnan heş kimi yoxudu. Özü də çox tənbel idi. Gündüzdər orda-burda dolanıb, bir parça çörəh tapıb yeyər, axşamnar gəlib su dəyirmanında yatardı. Çörəh tapbıyıb aj qalanda dəyirmanın unnuğunda un yalıyıb gecəni keçirərdi.

Bir gün Qədi bəy yenə də aj və bikef halda dəyirmanı gələndə gördü kü, həmişə un yediyi yerdə bir tülkü durub un yeyir. O, tülkünü tutub dedi:

– Bu gecə sən məni aj qoyubsan, ona görə də səni öldürəcəm.

Tülkü yalvardı:

– Aman günüdü, məni öldürmə.

Qədi bəy dedi:

– Sənə aman yoxdu, öldürəcəm.

Tülkü dedi:

– Sən məni öldürmə, gə qardaş olax. Əgər sənə xeyrim dəyməsə, onda öldürərsən.

Qədi bəy razılaşdı. Onnar qardaş oldular. İnsannar dəyirmanı nə un qoyurdularsa, bunnar tapıb yeyir, dolanırdılar.

Bir gün yenə dəyirmanda oturanda tülkü dedi:

– Qardaş, gə səni evləndirim.

Qədi bəy cavabında dedi:

– A tülkü, mənim paltarım yox, evim yox, kim qızınnan bezib ki, mənə versin, mən də onu dəyirmanda saxlıyım?

Tülkü dedi:

– Yox, mən sənə söz vermişəm, gərəh sənə xeyir verəm.

Gə sən razı ol, mən səni evləndirim.

Bir az höcətdəşdilər, axırda Qədi bəy razılaşdı. Tülkü çox sevinib dedi ki, özü də sənə paccahın qızını alacam. Sabahısı tülkü gedib oturdu paccahın sarayının qabağındakı elçi daşının üsdündə. Bunu görən qarovulçular paccaha xəbər verdilər ki, elçi daşının üsdündə bir tülkü oturub. Paccah dedi ki, gedin qovun çıxıb getsin.

Tülkünü bir qovdular, iki qovdular, nəhayət, tülkü dilə gəlib dedi ki, elçini qovmazdar, mən elçi gəlmişəm.

Qarovulçular tülkünün sözdərini paccaha çatdırdılar. Paccah gülüb dedi ki, gətirin görəh tülkünün dərdi nədi.

Qarovulçular gedib tülkünü paccahın yanına gətirdilər. Paccah soruşdu ku, de görəh nə isdiyirsən?

Tülkü dedi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, sənin qızını qardaşıma isdiyirəm.

Paccah cavabında dedi:

– Axı mən bilmirəm sənin qardaşın kimdi, nə karədi? Gəti görüm nəçidi?

Tülkü gedib quyruğunu qoydu belinə, düzəldi yola. Qədi bəyin yanına gəlib dedi ki, qızı almışam, paccah deyir ki, gəlsin onu görüm. İndi dur, gedəh paccahın yanına.

Qədi bəy dedi ki, mən bu üst-başnan paccahın hüzuruna necə gedim? Özüm də başdan-ayağa onun içindəyəm. Tülkü dedi ki, sənin işin yoxdu, mən qabaxda gedəcəm, sən də mənəim dalmca gə.

Onnar yola düzəldilər. Az getdilər, üz getdilər, dərə-təpə-düz getdilər. Tülkü Qədi bəyə dedi ki, sən otu burda gözdə, mən də indi gəlirəm. Tülkü bunu deyib özünü vurdu çaya. Başdan-başa lilə, palçığa bulanıb çıxdı, getdi düz paccahın hüzuruna.

Paccah tülkünü bu halda görüb soruşdu ku, a tülkü, bu nə üs-başdı, bu nə haldı düşübsən?

Tülkü dedi:

– Qibelyi-aləm sağ olsun, qardaşımmnan ikimiz atnan gəlirdih. Qardaşım atı vurdu çaya, demə çay dərin imiş, sel atı apardı. Qardaşımın da paltarrarı yaşdı, ona görə də gələ

bilmir. İndi siz bir dəş paltar, bir at verin aparım qardaşım paltarrarı geyinsin, atı da minib gəlsin.

Paccah əmir elədi ki, buna bir dəş paltar, bir at verin gedib oğlanı gətisin. Nökərrər gətirib pal-paltarı da, atı da verdilər. Tülkü bunnarı götürüb gəldi Qədi bəyin yanına.

Qədi bəy üzdən çox qəşəh, boylu-buxunnu oğlan idi. O, çayda yuyundu, tülkü gətirdiyi paltarrarı geyindi, paccahın sarayına yollandı.

Saray əhli gördü kü, tülküynən bir oğlan gəlir, heş söznən deyiləsi deyil. Ay parçası kimi işıx saçır. Paccahın nökörrəri onu qarşılıyb atdan düşürdülər, apardılar paccahın hüzuruna.

Paccah gördü kü, Qədi bəy doğurdan da boy-buxunnu, qəşəh, əsil qızına layıxdı. Odu ku, qızının razılığını verdi.

Yedilər, işdilər, nəhayət, yatmax vaxtı çatdı. Qədi bəynən tülküyə bir evdə yer saldılar. Hamı gedib yatdı.

Gecənin bir aləmində Qədi bəy ayılıb gördü kü, möhkəm acıb. Tülkü də xorhaxor yatır. Qədi bəy durub getdi mətbəxə, gördü kü, qazannar plovnan doludu. Oturub ajgöz-ajgöz yeməyə girişdi. Özünən xəbərsiz o qədər yedi ki, üst-başı tamam yağ oldu. Doyannan sora gəldi ki, yerinə girib yatsın. O, yerinə girəndə tülkü ayılıb gördü kü, Qədi bəyin paltarrarı tamam yağ içindədi. O, Qədi bəyə dedi ki, sabah paccah səni bu gündə görüb nə deyəcəh? Qədi bəy cavab vermədi, yerinə girib yatdı. Səhər tezdən tülkü durub getdi paccahın qapısını döydü. Paccahın arvadı qapını aşdı. Tülkü dedi ki, deməyə də utanıram, mənəim qardaşım dünən geyindiği paltarı bu gün geyinmir. Ona görə də gəlmişəm ki, mənə bir dəş paltar verəsiniz, aparım qardaşım geyinsin.

Arvad heş nə demədi, gətirib paltarrarı verdi. Tülkü sevinə-sevinə paltarı götürüb gəldi Qədi bəyin yanına. Qədi bəy geyinib-keçindi. Getdilər paccahın hüzuruna.

Paccah əmir verdi ki, gəcavələr bəzənsin, qızı aparsınnar. Təbil çalındı, qırx gəcavə bəzəndi. Qədi bəynən paccahın qızı minib yola düşdülər. Paccah vəzirə əmir elədi ki, bir dəsdə qoşunnan aparıb onnarı Qədi bəyin evinə qoyub qayıtsın. Bunu eşidən Qədi bəyin ürəyinə qorxu düşdü ki,

mənim evim nə gəzir, mən bunnarı hara aparım?

Eşit tülküdən. Tülkü Qədi bəyə dedi ki, mən qabaxda gedəcəm, siz də gəcavələri sürün mənim dalımca. Heş yana dönmüyün. Düz arxamca gəlin. Qədi bəy razı oldu.

Az getdilər, çox getdilər, bir düzənniyə çatdılar. Tülkü gördü kü, bir naxırçı mal otarır. Naxırçıya dedi ki, daldan gələn qoşunnar soruşsalar ki, bu naxır kimindi, deyərsən ki, Qədi bəyin. Əyər belə deməsən, naxırını qabağıma qatıb aparacam. Qoşun gəlib çatdı, vəzir naxırçıdan soruşdu ku, bu naxır kimindi? Naxırçı cavab verdi ki, Qədi bəyin.

Bir qədər getdilər, bir at ilxısına ras gəldilər. Tülkü yenə əhvalatı əvvəlki kimi etdi. İlxiçi da dedi ki, Qədi bəyin ilxısadı.

Bir qədər getdilər, bir qoyun sürüsünə ras gəldilər. Çoban da dedi ki, Qədi bəyin sürüsüdü. Paccahın adamnarı Qədi bəyin dövlətdi bir oğlan olduğuna inandılar.

Tülkü qabaxda gedə-gedə fikirrəşdi ki, bunnarı hara aparsın? Gördü kü, uzaxdan işıx gəlir. Üzün çevirdi işığa tərəf, yoluna davam etdi. Qədi bəyə də dedi ki, rahat yer tapan kimi tonqal qalıyacam, harda hündür alov görsən, gəcavəni ora gəti.

Tülkü qabağa düşüb az getdi, çox getdi, bir böyüh malikaniyə gəlib çatdı. Gördü kü, həyətdə qırx at bağlanıb. Axurrarı da kişmişnən, xurma qaysıynan doludu. Tülkü o yan-bu yana baxıb girdi içəri, gördü kü, bədheybət bir div özünə plov bişirir. Div tülkünü görən kimi dedi:

– Yaxcı düşdün əlimə, hiyləgər. Bu sahat səni parça-parça edəcəm.

Tülkü dedi ki, ay div lələ, mənim sənə nə pisdiyim dəyib? Dalda böyüh bir qoşun gəlir, özü də rasdarına çıxanı öldürüllər. Mən də qaça-qaça gəldim ki, sənə xəbər verim, gizdənəsən.

Div tülkünün sözdərinə inanıb, gizdənəməyə yer axtardı. Hiyləsinin baş tutduğunu görən tülkü dedi ki, sən gə ot tayasında otdarın arasında gizdən, mən də özümə bir yer tapım.

Div ot tayasında gizdəndi. Tülkü tez ocaxdan köz götürüb

tayanın dörd bir yanına od vurdu. Tayanın alovu ərsə qalxdı, div də taya ilə birrikdə yanıb cəhənnəmə vasil oldu. Qədi bəy də uzaxdan bu alovu görüb düz ora gəldi.

Div ölənən sora tülkü otaxları gəzməyə başladı. Gördü kü, əsil paccaha layıx bir saraydı. Qırx otağı var. Otaxların ikisi qızıl-gümüşnən, ləl-cavahiratnan doludu.

Bir qədər keşdi, gəcavələr gəlib çatdılar. Tülkü çıxıb onnarı qarşıladi, yerrəşdirdi. Onnar yeyib-içib yatdılar.

Səhər vəzir başının qoşunuynan çıxıb getdi, Qədi bəy paccahın qızı, 40 nöker, 40 qulluqçuynan qaldı.

Bunnar burda qalmaxda olsunar, sizə tülküdən xəbər verim. Tülkü bir gün yatdığı yerdə fikirrəşir ki, mən qardaşıma bu qədər yaxcılıx etdim, onu qara günnən ağ günə çıxartdım, indi gərəh onu sınaxdan çıxarım, görüm o mənim üçün nə edir. Ona görə də tülkü uzanıb özünü ölülüyə vurdu.

Səhər Qədi bəy gəlib gördü kü, tülkü yerdə uzanıb. Elə bildi ki, tülkü ölüb. Bayıra çıxıb nökerləri çağırıb dedi ki, bu kafır burda ölüb, buraları murdarriyib. Gəlin quyruğunnan yapışıb aparıb basdırın. Bu sözdəri eşidən tülkü gözdərini aşdı. Qədi bəyə baxıb dedi ki, qardaş, mənim məqsədim səni sınağa idi. Deməli, sənən ötrü əlimnən gələnə etdim, səni evləndirdim, sənün üçün ev tapdım, sən isə mənim əməyimi yerə vurdun, mənə kafır, murdar addandırdın.

Qədi bəy dediyi sözdərə görə çox xəcalət çəhdi tülküdən üzür istədi.

Nəhayət, ay ötdü, il dolandı. Bir gün tülkü doğurdan öldü. Qədi bəy bu vəfalı dostunun ölümünə çox heyifsiləndi. Onu şərəfətnən dəfn etdirdi, qırx gün ajdara, yoxsullara xeyrat paylatdırdı.

Tülkünün ölümünən sora Qədi bəy öz arvadı, nöker-nayibiynən divin malikanəsində şad-xürrəm, asudə, firavan ömür sürdülər.

Biri varıdı, biri yoxudu keşmiş zamannarda bir paccah varıdı. Günnərin bir günü paccah ova çıxmışdı. Yolda o, qoca bir kişiyənən rasdaşdı. Qoca dalında bir şələ odun aparırdı.

Paccah qocadan soruşdu:

– Sən qocalıb əldən düşübsən. Evdə uşaxların yoxdu ku, odunu sən daşıyırsan?

Qoca dedi:

– Ey paccah, mən özüm işdəməh isdiyirəm. Ona görə ki, gərəh borucumu qaytaram, üstəlih hələ borş da verəm.

Paccah dedi:

– Ay kişi, sən kimə boşdusan? Kimə borş verirsən?

Qoca dedi:

– Qibleyi-aləm, mənim ata-anam sağ-salamatdılar. Mən işdiyirəm ki, onnara öz borcumu qaytarım. Balalarım da borş verirəm ki, gələcəhdə onnar da öz borşdarını qaytarıb versinnər mənə.

Qocanın sözdəri paccahın çox xoşuna gəldi. Paccah qocuya dedi:

– Sən hər gün gərəh günortadan sora durub gələsən mənim yanıma. Mən sənnən bir-iki sahat söhbət eliyəcəm.

O günnən başdıyarax qoca hər gün paccahın yanına getdi. Paccaha qocaynan söhbət etməh çox xoş gəlirdi. Özü də hər gün qocuya bir ovuş qızıl verirdi.

Paccahın çox xəbis bir vəziri varıdı. Vəzir baxıb gördü kü, paccah qocanı günü-günnən daha çox sevir və onu get-gedə daha çox əzizdiyir. Vəzir fikirəşdi: "O, tezdiynən fikirəşib elə bir fənd qurmalıdı ki, paccah ya bu qocanın boynunu vurdursun, ya da həmişəlih onu saraydan qovsun".

Bu minvalnan bir neçə ay ötüb keşdi. Vəzir qocanı məhv etməh fikrinnən əl çəhmədi.

Günnərin bir günü paccahnan söhbət edərkən qoca paccaha dedi:

– Ey böyüh paccah, xeyirxah adamnara sən xeyirxahlıx elə, pis adamnara isə heş vax pisdih eləmə.

Paccah qocadan soruşdu:

– Nədən ötrü?

Qoca dedi:

– Ona görə ki, pis adamnarin xəbisdiyinin bəlası özdərinə kifayətədi.

Qocanın bu sözdəri paccahın ürəyinə yatmadı. Ona görə də paccah qocanı daha yanına çağırmadı.

Bir neçə ay da keçib getdi. Günnərin bir günü qonşu paccahlıxdan bu paccaha qonax gəldi. Onnar paccahdan çox şey soruşdular. Qonaxların bütün suallarına paccah çox ağıllı cavablar verdi. Paccah fikirəşdi ki, bütün bunnarı ağıllı qocadan öyrənib. Odu ku, təssüfnən öz-özünə fikirəşdi: "Necə oldu ku, bizim bu dosduğumuz pozuldu?" Hər şeyi yerri-yerində xatırrıyannan sora bu qərara gəldi ki, günahkar özüdü. Paccah vəzirinə əmir elədi ki, bu sahat qocanı onun yanına çağırtdırsın.

Vəzir qocanın qovulmağına çox sevinmişdi. Paccahın bu sözdərinənən o, çox kədərrəndi. Qocanı məhv etməh üçün yenidən fikirəşməyə başdadı. O, gedib qocuya xəbər verdi ki, paccah onu sarayda gözdüyür. Sora da qocuya dedi:

– İndi isə, qoca, dur gedəh bizə. Neçə ildi ki, biz sənnən tanış, amma bir dəfə də olsun evimdə qonağım olmamısan.

Qoca razı oldu. Vəzir qocanın qabağına qovurmaynan sirəməst* qoydu, içinə də çoxlu sarımsax qatdı. Vəzir qocuya dedi:

– Sən hələlih burda otu, mən bu sahat gəlirəm.

Vəzir qocanı evində qoyub, özü saraya yollandı. İçəri girən kimi paccah onnan qocanı soruşdu:

Vəzir dedi:

– Mən başa düşə bilmirəm. Sən bu qocanı niyə bu qədər isdiyirsən, niyə onnan dosdux edirsən?

Paccah dedi:

– O, ağıllı, yaxşı adamdı. Mən niyə onnan dosdux eləmiyim ki?

Vəzir dedi:

– Ey paccah, sənin xəbərin varmı ki, qoca hara gedirsə, deyir ki, paccahın ağzınnan iy gəlir?

Paccahın qəzəbdən dodaxları əsdi, ucadan qışqırdı:

– Əgər mən bilsəm ki, sən bunu doğru deyirsən, o dəyqə

əmir verərəm, qocanın boynunu vursunnar.

Qoca axşam saraya gəldi. Paccah gəlib qocanın yanında oturdu, qoca bir az kənara çəkildi. Paccah ona yaxın oturduxca qoca onnan bir o qədər də kənara çəkilirdi. Hələ üstəli həsmalynan ağzını da tuturdu. Paccah fikirreşirdi ki, görünür, vəziri doğru deyirmiş.

Həmişə qoca saraydan çıxıb gedəndə paccah ona bir balaca kağız verib xəzinədara göndərirdi ki, xəzinədar qocuya bir az

* sirəməst – yemək növü

qızıl versin. Bu gün də paccah qocuya balaca bir kağız yazıb verdi ki, xəzinədara çatdırırsın. Ancax bu günkü kağız parçasında bu sözdər yazılmışdı: "Bu məktbu – kim olursun fərqi yoxdu – sənə gətirib verən adamı əmr elə tez boynunu vursunnar. Cəsədini də şəhər darvazasından asdırarsan, üsdünə də bu sözdəri yazdırarsan: "Hər kim yaxıcılığı qiymətdəndirməyi bacarmır, o adamın aqibəti belə olur".

Vəzir baxıb gördü kü, qoca əlində kağız gəlir. Fikirreşdi ki, qoca yəqin xəzinədarkən yenə bir ovuş qızıl alacax. Tamah ona güj gəldi. Vəzir cəld qocuya yaxınlaşdı dedi:

– Qoca, sən çox qızıl alıbsan. Bu kağızı ver mənə, qoy bu dəfə də sənə əvəzinə qızılı mən alım.

Qoca kağızı vəzirə verdi. Vəzir sevinə-sevinə xəzinədarın yanına gəldi, əlindəki kağızı ona verdi. Xəzinədar kağızı oxuyan kimi qışqırdı:

– Cəllad!

Cəllad hazır oldu.

– Vur bunun boynunu! Paccahın əmri belədi.

Vəzir nə qədər yalvar-yaxar elədisə, xəzinədar sözünnən dönmədi. Dedi:

– Mən paccahın əmrini yerinə yetirməliyəm.

Cəllad vəzirin boynunu vurdu, cəsədini də şəhər darvazasından asdı.

Paccaha xəbər çatdı. Paccah əmir elədi ki, tez xəzinədarı onun yanına gətirsinnər. Xəzinədarı paccahın yanına

gətirdilər. Xəzinədar gəldi. Paccah soruşdu:

– Sən nə elədin?

Xəzinədar dedi:

– Paccah sağ olsun, sən özün belə əmir eləmişdin, mən də sənə əmrini yerinə yetirdim.

Paccah əmir elədi ki, tez qocanı onun yanına gətirsinnər. Qocanı paccahın yanına gətirdilər. Paccah qocadan xəbər aldı:

– Mən sənə yaxın oturanda, sən niyə ağzını həsmalnan tuturdun?

Qoca vəzirin onu evinə çağıraraq, qonax etməsini başdan axıracan paccaha söylədi.

Paccah dedi:

– Sən həxli imişsən, qoca. Xəbis adamlara pisdir eləməyə doğurdan da mənasız bir işdi. Çünki özdərinin daxili xəbisdir onlara bəs edər. Görürsən, vəzirin xəbisdir də başına nə oyun aşdı?!

O günnən paccahın qocanın dosduğu daha da möhkəməndi. Onnar yeyib-içib yerə keşdilər, siz də öz muradınıza çatasınız.

ŞAHNAN ÇOBAN

Keçmiş əyyamlarda bir şah varmış. Günnərin birində şah oturub vəzir-vəkili, əyan-əşrəfiyənin söhbət eliyirmiş. Özünün cah-calalına, var-dövlətinə baxıb qürrələnməmiş. Beyqafildən baş vəzirdən soruşur ku:

– Vəzir, bu məmləkətdə mənə varrı adam olarmı?

Vəzir qalır mat-məhəttəl ki, nə desin. Bir az fikirreşib cavab verir:

– Qibleyi-ələm, ya olar, ya olmaz.

Şah qəzəblənib qışqırır:

– Vəzir, sana qırx gün möhlət verirəm, mənə varrı adamı tapıb hüzuruma gətirməsən, boynun vurulacax.

Baş vəzir çar-naçar əhli-əyalynan halallaşır, əlinə bir dəmir hasa alıb tüşür yola. Otuz doqquz gün hər yeri axtarır.

Şahdan varrı adam tapa bilmir. Dərd-qəm içində, boynuna kəfən doluyub qayıdırmış, bir dağın döşündə bir heyvərə çobannan rasdaşır.

Vəzir çobanın yanından ötəndə çoban onu saxlıyıb soruşur:

– Qardaş, boynundakı ağ nədi?

Vəzir fikirrəşir ki, onsuz da ələyim ələnib, xəlbirim göydə fırlıyır, gələsən, dərdimi buna da danışım. Başına gələni yerri-yataxlı çobana deyir. Çoban qayıdır kı:

– Vəzir sağ olsun, səni bu dardan qutarsam, mənə nə verərsən?

Vəzir ağlıya-ağlıya dillənir:

– Səni dünya malınnan qəni eliyərəm.

Çoban deyir:

– Onda məni apar şahın huzuruna.

Vəzir söyünə-söyünə çobanı da götürüb gəlir, şaha deyir:

– Qibleyi-ələm, əmrinə əməl eləmişəm, indi onnan özün danış.

Şah çobanın bazburutuna, çomağına, yapıncısına baxıb soruşur:

– Çoban, necoldu ku, sən bir məmləkətin şahınnan varrı oldun? Deməsən, səni dara çəkdirəcəm.

Çoban bayax əlini atır, şahı götürüb özünə yanaşı qoyur, onnan soruşur:

– Şah sağ olsun, boyda-buxunda sən yekəsən, ya mən?

Şah baxır kı, çoban pəzəvəngin biridi, heş onun yarsı boyda da ola bilməz, cavab verir ki:

– Sən yekəsən.

Çoban gənə soruşur:

– İşdi, ikimiz də ölsəh, sana çox ağ lazım olacax, yoxsa mana?

Şah cavab verir:

– Həlbət ki, sana.

Çoban deyir:

– Eləsə, beş arşın sana lazım olsa, on arşın da mana lazım olar. İndi sən özün de görəh, sən dövlətdisən, ya mən?

Şah fikrə gedir ki, çoban haxlıdı, odu ku dillənir:

– Sən dövlətdisən.

Vəzirin canı qutarır.

Çoban da ənamını alıb, qoyunnarın yanına qayıdır.

İKİ DOS

Biri varırmış, biri yoxumuş, iki dos varırmış. O qədər möhkəm dosduymuşdar ki, aralarından su keçmirmiş. Günnərin bir günündə bu dosdardan biri yer suvarmax üçün dəhnədən su açıbbiş. Arxın ayağında görür kü, su kəsildi. Qayıdıb bir də açır, bu dəfə də su yerə çatmamış kəsilir. Lap canı boğazına yığılır. And içir ki, bu dəfə kimi tutsam, əlimnən qutara bilmiyəcəh. Suyu açıb bir qıraxda gizdədir. Bir az keçir, görür kü, lap qoca, əldən düşmüş bir kişidi, gəlib suyu kəsir. Onnarın sözdəri çəp gəlir, itələşillər, beqafıldan qoca yıxılıb ölür. Oğlan özünü itirir, bilmir ki, neynəsən. Bu vax görür kü, uzaxdan dosdu gəlir. Kəməhləşib meyidi arxın içində basdırıllar.

Oğlan evlərinə qayıdır. Ancax ürəyi durmur ku, dosdu sirri ağzından qaçırdar. Əhvalatı dədəsinə danışır.

Dədəsi deyir ki, oğul, dosdunu sınaaxdan ötrü bir xeyir iş tut, onu çağırma, əyər əsil dosdusa, incimiyəcəh, gəlib çıxacax, əyər dost dəyilsə, inciyəcəh. Oğlan elə də eliyir. Bir balaca məclis düzəldib dosdunu çağırır. Məclisin şirin yerində bir də görür kü, dosdu qucağı soqatnan dolu gəlib çıxdı. Oğlan özünü dədəsinin üstünə salır kı:

– Ay dədə, bu sınaaxdan çıxdı, neyniyim?

Dədəsi deyir:

– Oğul, məclisə dəvət eləmə, əlinə bir məcməyi ver, qullux eləsin, əyər əsil dosdusa, inciyən dəyil, əsil dost dəyilsə, küsəcəh.

Oğlan elə də eliyir. Dosduna bir məcməyi verir ki, qonaxlara qulluğ elə.

Dosdu deyir:

– Qulluğ eliyərəm, niyə eləmirəm.

Başdıyır qonaxlara yeməh daşımağa. Oğlan özünü gənə

dədəsinin üstünə salır kı:

– Ay dədə, bu sınaxdan da çıxdı, neyniyim?

Atası deyir:

– Firsət gözdə, məclisi dolananda bir badalax vur, yıxılsın.

Əyər əsil dosdusa, inciyan dəyil, əsil dost dəyilsə, əlini üz.

Oğlan firsətə salıb ayağını dosdunun qavağına uzadır.

Oğlan yıxılır. Sən demə, dosdunun onu sınağa çəhdini çoxdan başa düşübbüş. Sakitcə qalxıb üst-başını düzəldir, dosduna üstüörtülü deyir:

– Bura bax, qardaş, sən öz işində ol, su öz yoluynan axacax!

HÖRMƏTİ QONAX ÇAĞIR

Bir kasıb qoca ağıllı-mərifətli qızıynan ömür eliyirmiş. Bayram günü qapıları döyülür. Qoca gedir qarıya. Görür eşidə üç nabeləd adam durur. Bunnardan biri qayıdır kı, biz üç qardaşx. Ayrı məmləkətdən gəlmişih, səfər üsdəyih. Gecələməyə yerimiz yoxdu. Xəbər alsan birimizin adı Hörmətdi, ikinci qardaşınkı Dövlət, lap kiçih qardaşımıznsa adı Şöhrətdi. Görüllər öy ziyəsinnən səs çıxmadı. Hörmət deyir:

– A baba, görürəm sizdə də darısqallıxdı, heş olmasa, birimizi qonağ elə!

Qoca qalır məhəttəl, bilmir neynəsin. Evdə qonağa layix bir tedarüh yox. Gəlib qızıynan məsləhətdəşir, deyir, hal-qəziyə belə-belə. Ağıllı qız çox fikirrəşmiyib deyir ki, dədə, sən Hörməti çağır, qalanıynan işin yoxdu.

Deyir, a qızım, bə o birilərdən ayıbdı.

Qız deyir, indi mən bir sözüydü dedim, sən kimi isdiyirsən onu da çağır.

Qoca qızının ağılna hələdiydi. Odu ku, gəlib Hörməti çağırır. Elə bunu demişdi ki, qardaşların hər üçü içəri keçir. Qocanın çaşdığını görəndə, qardaşdar başa salıllar kı, evdəki kimdisə, müdrüh adamdı. Hörməti qonax eləməyinən hər üçümüzü çağırıb. Çünkü hörmət olan yerdə dövlət də var,

şöhrət də.

GÜNAHLARIMIN BİRİ DƏ ARTSIN

Bir kişi olduxca çox günah işdər tutur, o fikirrəşir ki, Allah bunun günahlarınnan keçmiyəcəh. Bu fikirnən kişi bir dindar qocuya yanaşib onnan məsləhət isdiyir və deyir:

– Sən gərəh mənə bir çıxış yolu göstərəsən, çünkü törətdiyim pis işdər gec-tez başıma dəyəcəh.

Qoca bir xeyli fikirrəşdihdən sora kişiyə deyir ki, gərəh sən yanmış qoz ağacını yerə basdırasan, bir də bir yolun kənarında öz əməyinnən yaxcı bir bostan becərəsən. Sora yoldan kim keşsə, onların hamısını, becərdiyin yemişə-qarpıza qonağ eliyəsən. Bunnarı eləsən, bəlkə Allah sənin günahlarınnan keçə.

Kişi deyilənnərin hamısına əməl eliyir və yolun kənarında gözəl bir bostan becərir. O, oradan keçənnəri daddı qarpız-yemişə qonağ eliyir, hamısını gülərüzənə yola salır.

Günnərin birində kişi baxır kı, uzaxdan bir atdı çapa-çapa gəlir. O, tez yola çıxıb, atdını bostana dəvət eliyir. Lakin nə qədər yalvarıb-yaxarırsa, atdı onun çağırışına məhəl qoymur. Çox çənə-boğazdan sora atdı söz verir ki, mən bir azdan qayıdaram. Bunu deyib o, atını qamçılyıb yoluna davam eliyir.

Kişi atdının dalıca baxmağa başdıyır. Bir az gedənnən sora atdı bir xarabalığa çatıb əlindəki qamçıynan divarrarı döyüşdiyir. Bir az keşmiş atdı qayıdıb, onun yanına gəlir və atınnan düşüb deyir:

– İndi nə versən yeyərəm.

Kişi irəli yeriyib ona deyir:

– Sənin qamçıynan uçux divarrarı qırmaşdamağına məhəttəl qalmışam. Məni bu sirdən agah eliyərsənmi?

Atdı gülümsünüb deyir:

– Mən əvvəllər bu kəndin ağasıydım. Əlimdəki bu qamçıynan o kəndin camahatını elə bir günə salmışam kı, öləni ölüb, qalanı da qaçıb dağılıb. Kəndin dağılmağına

baxmıyarax, mən həmişə bura gəlib işimi görüb ürəyimi sakitdəşdirirəm. Kişi bir xeyləh atdıya baxannan sora yanındakı beli atdının başına endirib deyir:

– Qoy Allah yanında günahlarımın biri də artsın, amma sənin kimi qaniçən nadürüstün biri bu dünyadan azalsın.

QARAXAN VƏ DURAXAN

Biri varıymış, biri yoxumuş, keçmiş zamannarda Hind əyalətdərində bir paccah varıymış. Paccahın adı Zalımخان imiş. Zalımخان çox zülmkar bir paccahıymış. Hətta deyillərmiş ki, onun adı əvvəl başqaymış. Çox zülmkar olduğu üçün camahat onu Zalımخان adlandırılmış. Bunun üstündə çox başdar kəsilmiş, ancax paccah da Zalımخان olaraq qalmışdı. Zalımخان nə qədər varrı olsa da, həmişə qəm-qüسسə içində olarmış. Bunun da səbəbi onun övladının olmamağıymış.

Günnərin bir günündə yenə qəm-qüسسə içində oturduğu vax həyəətə bir dilənçi girir. Zalımخان o qədər fikrə getmişdi ki, nə dilənçinin görmüşdü, nə də onun duasını eşidirdi. Dilənçi paccahın çox fikirri olduğunu görüb soruşdu:

- Ey paccah, sənə nə olub belə fikrə gedibsən? Pul desəh səndə, var desəh səndə. Dünyanın bütün paccahları sənin adın gələndə tir-tir əsir.

Bu zaman paccah başını yuxarı qaldırıb, dilənçini görür və deyir:

- Ey allah bəndəsi, sən mənim dərdimi bilmirsən. Bilsən deməzsən. Bu qədər var-dövlətimin qarşısında bir övladım yoxdu ku, ölündən sonra var-dövlətə sahib olsun. Budur artıq saçlarıma dən düşür. Artıq bir ayağım gordadı.

Dilənçi deyir:

- Ey paccah indi mən sənə bir söz deyəcəm. Ancax söz ver ki, axıra kimi dinniyəcəhsən. Çünkü sən məsləhət üçtündə çox başdar vurdurmusan. Sənin bədbəxdiyinin səbəbinin birincisi elə büdü. İkincisi isə sənin xalqa verdiyin zülmüdü. Əgər sən öz zülmünnən əl çəhsən, öz arzuna çatarsan.

Bünnan başqa bədbəxdiyinin başlıca səbəbi Hətəmə verdiyin yangıdı. Sən elə etməlisən ki, Hətəmə səni bağışdasın. Sən o zaman öz arzuna çatarsan və sənin iki oğlun olar. Oğlanlarının adını Qaraxan və Duraxan qoyarsan.

Bunu deyib dilənçi gözdən itdi. Paccah nə qədər göz gəzdirsə də, qaraçını görmür. Bu zaman başa düşür kü, bu nurani bir şəxs imiş. Bunu burda qoyax, indi sizə xəbər verim Hətəmədən. Hətəmə kimdi, paccah ona neynəmişdi.

Hətəmə qoca bir kişiymiş. Onun Mahmud addı bir oğlu, Humay addı bir qızı varmış. Mahmud olduxca qoca, Humay isə olduxca gözəl bir qızıymış. Qız qonşularındakı bir çobana nişannıymış. Bir gün paccah həmin bu qızı görür və isdiyir ki, bunu da özünə arvad eləsin. Paccah özü kimi zülmkar vəzirini qocanın yanına göndərir. Vəzir gəlib qocuya paccahın sözünü yetirir. Qoca paccahı rədd eliyir. Bunu eşidən paccah qəzəblənir. Qocuya hücum eliyir. Oğlunun başını kəsir, evinə od vurur. Qızını isə hərəmxanasına gətirir. Bunu görən camahat paccaha xahişə gəlir. Heş olmazsa qızın qaytarılmasını xahiş ediyillər. Paccah hamısının boynunu vurdurur. Hətəmə isə paccaha deyir:

- Səni övlad üzünə həsrət qalasan. Necə ki, məni yandırdın, sən də övlad üzünə həsrət qalacaxsan, ürəyin həmişə övlad həsrətinnən yanacax.

Paccah qocanı döydürüb qovur. Qız isə paccahi öz yanına buraxmır. Paccah heş cürə qızın otağına girə bilmir. Qız özünü öldürəcəyəni söylüyür.

Qaraçının sözdərini eşidən paccah olmuş idləri, xalqa etdiyi zülmü gözdəri qabağına gətirir. Hətəmin ona etdiyi qarğış yadına düşür, öz bədbəxdiyinin səbəbinin özü olduğunu başa düşür. O günnən paccah zülmədən əl çəkir. Bütün hərəmxanasını boşaldır. Yalnız Hətəmin qızını saxlıyır. Çünkü əvvəlki hərəmnərinin heş birinnən övladı olmur. O günnən başdyub ajdarı doydurur, çılpaxları geydirir, evsizdəre ev tihdidir, ehsannar verir. Hətəmə kişini axtarıb tapır. Onun oğlunun qəbri üstündə ehsan verir, qocanı saraya gətirtir. Əvvəlki vəzirinin boynunu vurdurur. Hətəmə vəzir eliyir. Ona gözəl bir imarət tihdidir.

Hətəm paccaha deyir:

- Ey paccah, axır k1, mən deyənə gəldin. Sən məni yandırdın. Övlad həsrəti səni zülmənən əl çəhdirdi. Sən mənim ürəyimə dağ çəksən də, səni bağışdıyım. Ancax bir şərtənən. Məni qızımın yanına apar. Sora şərtim sənə aydın olar.

Paccah qocuya qızın otağını nişan verib qayıdır. Bir az keşmiş qoca qayıdıb deyir:

- Artıx mən səni bağışdıyım. Əgər sən mənim qızımın bağına girmiş olsaydın, həmişəlik övlad üzünə həsrət qalacaxdın.

Paccah buna çox sevinir. Qızı çoban oğlana verməh isdiyir. Qoca deyir:

- Mən qızımı sənə verirəm.

Paccah qızı doğurdan sevdiyi üçün çoban oğlana verməh istəmirdi. Ancax həmin dilənçiyə söz vermişdi. Lakin qocanın qızını razılığınan verdiyini gördühdə buna çox şad olur. Qırx gün-qırx gecə toy eliyib qızı alır. Doqquz ay, dlqquz gün, doqquz saat, doqquz dəqiqə keçənnən sora oğlu olur. Oğlanın adını Qaraxan qoyur.

Paccah o günnən sarayda heş bir nökar-nayib saxlamır. Öz əlinin zəhmətinən xoş bir həyat sürüllər. Bir gün vəzir, Humay və paccah Qaraxanı da götürüb bağa gəzməyə çıxmışdılar. Yenicə bağa çatmışdılar ki, həyətdə bir dilənçi girdi və pay istədi. Paccah gördü kü, bu həmin özünə məsləhət verən dilənçidi. Dilənçi cibinnən bir alma çıxarıb paccaha verir və deyir:

- Bu almanın yarısını özünüz yeyin, yarısını yerə basdırın. Üç aydan sora qəşəng bir oğlun olacax. İgiddih və gözəllihdə onun tayı-barabarı olmuyacax. Ancax başına çox bəlalalar gələcəh. Axırı xoşbədiynən qurtaracax. İndi isə almanı götür. Oğlunun adını Duraxan qoydum.

Paccax dilənçiyə pay verməh üçün evə getməh isdiyirdi ki, dilənçi gözdən itir. Paccax dilənçi dayandığı yeri öpərəh bir ovuş torpax götürüb cibinə qoyur. Bir qədər gəzdihdən sora evə qayıdılar. Paccah dilənçinin dedihlərinə əməl eliyir və işin axırını gözdüyür. Necə ki dilənçi demişdi, doqquz ay

keçənnən sora Humay xanımnan qəşənh bir oğlu olur. Adını Duraxan qoyullar. Paccah bir dəyqə nə Durxanı, nə də Qaraxanı gözünnən qoymur, onların tərbiyəsiynən məşğul olur. Qaraxan və Duraxan böyüyür. İgiddihdə onların tayı-barabarı olmur. Paccah onnar üçün bir imarət tihdidir, hərəsinə seşmə bir ay, qılınc, qalxan verir, üzünən öpüb yola salır. Qardaşdar imarətə gəllilər. Görüllər ki, bu elə bir imarətdi ki, atasının imarəti bunun qabağanda bir daxmiya oxşuyur. Bir neçə gün keşdihdən sora qardaşdar ova çıxır. Oxşamalar isə evlərinə dönüllər. Bir gün Duraxan yuxuda ikən qoca bir kişi yuxusuna girib deyir:

- Ey Duraxan, sabah sən ova axşam get. Özün də köhnə qəbiristannığa doğru get. Orda səni həm qorxulu, həm də xoşbəx hadisə gözdüyür. Sən heş nədən qorxma. Axırın xoşbəxlihd.

Səhər qardaşdar yuxudan oyandıxdə Duraxan deyir:

- Ey böyüh qardaş, mən bu gün gecə ova çıxacam. Çünkü ikimiz də birdən çıxdıxdə yorğun olurux. Xörəh hazırrıyanımız, ev-eşih silənimiz yoxdu.

Böyüh qardaş kiçih qardaşı çox sevdiyi üçün onun sözünü yerə salmır. Özü ova təh gedir. Duraxan ev işdərinə görür, qardaşı gəlincə xörəh bişirir. Axşam qardaşı evə gəlir. Duraxan qardaşına böyüh hörmət edib, yuxuya verdihdən sora yaraxlanıb, yasaxlanıb evdən çıxır. Atını köhnə qəbiristannığa sürür. Bir qədər gəzdihdən sora bir də görür kü, bir qəbirin dalında bir at peyda oldu. Atın gözdərinnən od tökülür. Üstündə də kimsə oturubdu. Amma kim olduğunu bilməh olmur. Duraxan bunu görən kimi qorxudan yerə mixlanır. Lakin elə bir anda qocanın sözdəri yadına düşür. Bu vax atdı atını onun üstünə sürüb, qılıncını onun başına endirməh istityir. Duraxan tez qılıncını rəqibinin qılıncının qabağına endirir, və öz qılıncı ilə hücumə keçir. Qılıncı ilə athnın üzündəki örəyi qalıdırır. Duraxan az qalır k1, özünən getsin. Onun qarşısında dünyada tayı-barabarı olmuyan gözəl bir qız durmuşdu. Bu zaman həmin qız dilə gəlib deyir:

- Ey igid oğlan, indiyə kimi mən çox atdılının başını

vurmuşam. Peşəm isə onları basdırmaq olub. Nəticədə gördüyün bu qəbirstannıx yaranıb. Yalnız sən məni təslim etdin. Mən artıx səninem. Nə edirsən et.

Duraxan baxıb görür kü, at da dəyişilib, artıx gözdərirnnən od yox, mehribannıx yağır. Sanki at da öz sahibinin təslim olduğunu bilirdi. Həm də bilirdi ki, bu igidi sahibi çoxdan gözdüyürmüş. Ona görə də at Duraxana öz sahibi kimi mehribannıx edirdi. Duraxan qızı atının tərkinə mindirir, atını isə qabağına qatıb evə gətiririr. Atı tövlüyə, qızı isə bir otağa salıb qapısını bağlıyır. Gündə ata və qıza baş çəkir. Duraxan qızı dərin bir məhəbbətnən sevir. Ancax bu haqda qardaşına heş nə demir. Günnərin bir günü Qaraxan xəstələnir. Duraxan tez xəbərə atasının imarətinə gedir. Atası bütün təbirləri yığıb oğlunun yanına gedir. Qaraxan sağalır. Duraxan qardaşını ova getməyə qoymur. Özü təh ova gedir. Yolda yadına düşür kü, at və qız olan otaxların açarrarrını evdə qoyub. Öz-özünə deyir:

- Eybi yox. Qardaşım əvvəl-axır bilməlidi. Elə yaxşı olar, qıznan atı özü görər və özü daha doğru bilər.

İndi sizə kimnən deyim Qaraxannan. Qaraxan evi silib təmizdədihdə iki açar tapır. Açarrar heş bir otağın qapısına düşür. Birdən yadına axırncı iki otax düşür. Tez ora gedir, birinci qapını açdıxda görür kü, bura at bağlanıb, heş atasının ilxısında belə at görmüyüb. Ancax atın qabağındakı suyu qutarıb. Tez gətirib ata su verir. At isə suya heş yaxın durmur. Otağı bağlıyıb ikinci otağı açır. Görür kü, burda taxtda bir qız uzanıb kı, yemə-işmə onun xətti-xalina, gül camalına tamaşa elə. Lakin qız çılpax yatıb. Qaraxan qızın üstünü örtüb çıxmaq istiyirdi ki, qız oyanır və soruşur:

- Ey oğlan, sən kimsən, nəçisən, bura nə üçün girmisən? Bura yalnız igiddər igidi Duraxan girə bilər.

Qaraxan özünü nişan verir, qız da başına gələn əhvalatı Qaraxana danışır. Qaraxan otaxdan çıxır. Axşam düşür. Duraxan qayıdır. Artıx hər şeyi başa düşür, lakin üzə vurmur. Sözü Qaraxan açır və qardaşına məsləhət görür kü, tezdiynən toya başdasın. Duraxan deyir:

- Ey böyük qardaşım, atamızın ilki sənsən. Mən bu haxda

Nardan xanımla da danışmışam. Nardan xanımın Qönçə addı bir bacısı var. Əyər bəyənsən onu da sənün üçün gətirərdim.

Bu haxda atalarına da xəbər verillər. Paccah 40 gün, 40 gecə toy edib, Nardan xanımı Duraxana, Qönçə xanımı Qaraxana alır.

Nardan xanım Duraxana deyir:

- Qaraxan bacıma əl vuran kimi daşa dönəcəh. Qönçə xanımı tilsimə salıblar. Onu yalnız tilsimnən ilk uşağımız qutara bilər. Sən gərəh həmin daşın üstündə öz oğlunun başını kəsəsən.

Səhər açılarda görür kü, Qaraxan daşa dönüb. Qönçə onun üstündə göz yaşı tökür. Elə ki, göz yaşı Qaraxanın üstünə düşür Qaraxan insana çevrilir. Qönçə xanıma əl dəyəən kimi yenidən daşa dönür.

Bütün xalq bu xəbəri eşitcəh qara geyinir. Aradan 3 ay keçir. Duraxanın bir oğlu olur. Nardan xanım sözünü Duraxanın yadına salır. Duraxan oğlunu götürür və həmin daşın üstündə başını kəsir, həmin dəyqə Qaraxan ayağa qalxır, Qönçə tilsimnən qutarır. Hadisədən xəbər tutan Qaraxan məyus olur. Bu zaman Qönçə xanım bərhdən gülür. Onun ağzınnan iki tabax gül düşür. Gülləri əzir və deyir:

- Suyunu uşağın başına sürtən kimi baş bədənə yapışacax.

Elə də eliyillər. Uşaq sağalır. Qardaşdar təzədən qucaxlaşır, sevinillər. Xəbər paccaha da çatır. Paccah yenidən 40 gün, 40 gecə hər iki oğlu üçün toy eliyir. Ehsannar verir, xalqı sevindirir. Onnar yeyillər, içillər murada yetişillər. Siz də yeyin, için muradınıza çatın. Bir-biriniznən mehriban olun.

ŞEYTANIN NAĞILI

Biri varımuş, biri yoxumuş, bir bacı, bir də qardaş varımuş. Bunnar dağın döşündə yaşayılmış. Qardaş həmişə gedər qoyun otarar, bacı isə evdə qalarmış. Qardaş qoyun otarmağa gedənnən sora bu bacı şeytannan əlaqə saxlırmış. Qardaşının da xəbəri yox. Vax gəlir ki, qızın bir

oğlu olur. Arvad şeytana deyir ki, bəs bu uşağı neyniyəciyih? Qardaşım bilsə, məni tikə-tikə doğrular. Şeytan deyir:

- Qorxma, ona çarə tapbışam. Sən uşağı apar qoy bulağın başına. Qardaşın qoyun otarmaxdan gələndə uşağı götürüb gələcəh. Deyəcəh ki, uşax tapbışam. Sən də alıb saxlıyarsan. Həm sənə yaxçı olar, həm də qardaşına.

Aparıb uşağı bulağın başına qoyullar. Axşam qızın qardaşı qoyun otarmaxdan gələndə bulağın başında bir uşağın ağladığını görür. Götürüb evə gətirir. Bacısına deyir ki, bəs bulağın başından bir uşax tapbışam. Allaha xoş gedər, al bu uşağı saxla.

Qız uşağı alır. Sevinir. Axı bu öz uşağı idi. Bir neçə müddət bu uşağı saxlıyılar. Uşax kişiye "dayı", qıza isə "ana" deyir.

Bir gün bu uşağın atası gəlir. Arvadın yanına, qızın da qardaşı evdə yoxudu, getmişdi qoyun otarmağa. Kişi qıza deyir ki, gə, bu qardaşın başını əkəh. Qız soruşur:

- Necə eliyəh ki, onu aradan götürəh.

Kişi deyir:

- Qardaşın evə gələndə mən qapının dalında ilan donunda olacam. O evə girəndə mən onu çalacağam. Onnan sora o, öləcəh.

Uşax bu sözdəri eşidir. Axşam dayısı evə gələndə gedib yolda dayanır, ağlıyır kı, bəs sən qapıdan içəri girəndə mənim dalıma min. Dayısı uşağı nə qədər ovutmax istiyirsə, uşax razı olmur. Axır kı həmin gün uşax dayısını ölümən belə qutarır.

Səhər uşağın atası yenə də tədbir tökür. Deyir ki, bu dəfə ilan donunda qapının başında gizdənəcəm, gələndə onu çalacam. O da öləcəh. Bunnan da hər şey bitəcəh. Biz də bunnan sora xoşbəx yaşıyarıx.

Uşax bu dəfə də bu söhbəti eşidir və bu dəfə də dayısını xilas edir. İşi belə görən şeytan başqa tədbir tökür. Qıza deyir ki, oğlanın yeməyinin içinə zəhər tökərsən, yeyər, bunnan da məhv olub gedər.

Uşax bu tədbiri də eşidir. Axşam dayısı evə gəlir. Uşağın anası süfrə açır, yeməh gətirir, zəhərri yeməyi qardaşının

qabağına qoyur. Uşağın anası gedir ki, qaşax gətirə, uşax anasının yeməyindən dayısının yeməyini dəyişdirir. Anası gəlib oturur. Bilmir axı, yeməyi dəyişdiriblər. Yeyir, arvad şişir ölür. Bunnan sora uşax bütün əhvalatı açıb dayısına danışır.

Kişi uşağı da götürüb başqa yerə gedir bir paccahın məmləkətinə, orda kişiye paccah deyir ki, əgər sən mənim yerimdə əkinçi olarax işdiyərsənsə əvvəlcə bir şərtim var, onu et, sora.

Kişi deyir:

- O, nə şərti?

Paccah kişiye bir para, bir bütöv çörəh verir. Bir gün də qatıx verib deyir:

- Apar, parıya dəymə, bütünü kəsmə, qatığın ağzını aşma, doğra doyunca ye. Əgər sən bunu etsən, mən öz paccahlığımın bütün dövründə səni öz yanımda saxlıyacam. Əgər etməsən boynunu vurduracam.

Yazıx kişi o gün aj-susuz axşama qədər işdiyir. Axşam qayıdanda paccah soruşur:

- Hə, necoldu?

Kişi deyir:

- Ay allahsız oğlu, bu gün acınnan öldüm.

Paccah deyir:

- Sözüümüz sözdü, indi sənin boynun vurulacax.

Paccah bu yazıx, günahsız kişinin boynunu vurdurur. Bu kişinin bacısı oğlu da şeytandan əmələ gəlibbiş deməh. Elə ona görə şeytandı da, hər şeyi bilirdi. Şeytan eşidir ki, dayısının boynunu vurublar. Gəlir həmə o şahın yanına. Deyir ki, işdəməh istiyirəm.

Şah buna da deyir:

- Paraya dəymə, bütövü kəsmə, küpənin ağzını aşma, doğra doyunca ye.

Şeytan gedir. İşdiyir. Yorulanda gəlir yeməyə. Parıya dəymir, bütöv çörəyin ortasını kəsir, qatıx küpünün də ağzını aşır. Böyrünnən bir deşih açır, başdiyir çörəyi də yeyir, qatığı da içir. Axşam geri qayıdır. Şah soruşur:

- Hə, necəsən? Ajsan, toxsan?

Şeytan tox olduğunu, onun dediyi kimi elədiyini deyir. Paccahın gözü kəlləsinə çıxır ki, bunun bir balaca boyu var, ancax hər şeyi bilir. Oğlannan şərt kəsir ki, şanapipih oxuyana qədər işdiyəcəhsən. Şeytanın da ürəyində kin vardı. Dayısının intiqamını almaq isdiyirdi. Şeytan qalib burada işdiyir. Günnərin bir günü şahın arvadı qohumlarıgilə gəzməyə gedir. Bunnarın iki qızı varmış. Arvad gedəndə ocağa su qoyub getmişmiş ki, gələndə qızların başını yusun. Şeytan qızların anası gedəndən sora bir-bir qızları çağırır yanına. Onnarın başını soxur qaynar suyun içinə, çıxarır. Gətirib ikisini də söyküyür divara. Qızların anası evə dönəndə şeytan deyir:

- Qızların başını yumuşam.

Arvad baxır ki, qızların dişdəri ağarır, deyir:

- Niyə gülürsən, Ay qız?

İrəli yeriyib görür kü, bu qızların ikisi də ölüb. Başına-gözünə döyür, ta nə eliyə bilər.

Qaynanasına deyir:

- Ay arvad, sən çıx ağaca şanapipih kimi oxu, mən deyəcəm ki, ta şanapipih gəlir, sən çıx get.

Qoca arvad çıxır ağaca başdıyır şanapipih kimi oxumağa. Qızların anası şeytana deyir:

- Görürsənmi, şanapipih oxuyur, sən getməlisən

Şeytan məsələni başa düşür, bilir ki, oxuyan arvadın qaynanasıdır, deyir:

- Hə, yaxşı, bu sahat mən onu yaxşı oxudaram.

Şeytan tez qaçır evə, yay-oxu götürüb qayıdır. Tuşduyur ağaca tərəf, arvadı vurur. Gəlin bir başına döyür, bir də dizinə. Gəlir ərinin yanına, əhvalatı danışır. Kişi deyir:

- Arvad, yır-yığış elə, çıxax gedəh.

Arvad farmaşları yığışdırır. Şeytan bunnarı eşidir. Tez bir şüşə su götürüb girir farmaşın içinə. Axşam ərnən arvad eşşəyin başınan tutub, yola düşürlər. Yolda eşşəh palçığa batır. O tərəfə, bu tərəfə eşələnir. Bu vax şeytanın götürdüyü su tökülür. Bunu görə ərnən arvad qışqırılar:

- Vay yağımız töküldü?

Çörəhlərini tutub həmin suya yeyillər. Bunu görə şeytan

gölüb deyir:

- O yağ deyildi, su idi.

Eşşəyi çıxarıb yola düzəlirlər. Kişi arvadına deyir:

- Yenə bu ölmüş hardan gəlib çıxdı. Qabaxda arx var. Biz axşam ora çataciyix. Şeytana arxın lap qırağında yer salarsan, sora özünə, sora da mənə yer salarsan. Şeytan yuxuya gedəndə mən sənə deyəcəm ki, bir az o yana yat, sən də onda şeytanı itəliyorsən, düşər arxa. Ölər canımız dincələr.

Axşam olur, yatılar. Şeytan da hər şeyi bilir. Arvad yuxuya gedəndə şeytan onu götürür qoyur öz yerinə, özü də yatır arvadın yerində. Gecənin bir vaxtı kişi elə bilir yanında yatan arvadıdır, deyir:

- Bir az o yana yat.

Şeytan bir az o tərəfə yatır. Kişi bir də deyir. Bu dəfə şeytan arvadı itələyib arxa salır. Kişi deyir:

- Ay arvad, indi rahat ola bilərik.

Şeytan deyir:

- Arxa düşən ki, sən arvadındı.

Kişi cumur şeytana. Dalaşılar. Şeytan kişini öldürür. Meyiti götürüb sarıyır eşşəyin üstünə, əlində də yekə bir dürməh. Şeytan eşşəyi qatır qabağına, düzəlir yola. Gəlir bir bostanın yanına çatır. Eşşəyi buraxır bostana, özü də oturur çəpərin kənarında baxır. Birdən bostançı görür kü, bostanına bir eşşəh girib, üstündə də bir adam, əlində dürməh. Bostançı yetirir, eşşəyin üstündəki meyiti o ki var döyür. Şeytan bunu görür. Ağlıya-ağlıya gəlir bostançının yanına. Deyir:

- Mən gedib indi şikayət edəcəm. Sən mənim dədəmi niyə öldürdün. Bostançı şeytana yalvarır:

- Qurban olum sənə, nə istiyirsən verim, gedib şikayət etmə. Axı mən nə bilirdim o, sən atandı.

Bostançı şeytana bir kisə qızıl verir.

Şeytan bostançıya deyir:

- Məni həmişə öz yanında saxla, heç kimə şikayət etməyəcəm. Bostançı məcbur olub şeytanı öz yanında saxlıyır. Şeytan öz dayısının intiqamını bax belə alır.

Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri özümün, biri də nağıl danışanın.

Siz yüz yaşayın, mən də iki yüz əlli.

VIII. Q A R A V Ə L L İ L Ə R

YEDDİ FƏTİR YEYƏN QIZ

Bir qız varmış, bu qız gündə yeddi fətir para yeyərmiş. Bir gün bu qız yeddi fətir yeyir, para olmur yeyə. Çıxıb küçədə oturub, başdıyır zar-zar ağlamağa. Gələn-gedən soruşur ku:

– O qız niyə ağlıyır?

Bu qızın da bir yaxın qonşusu olur, deyir ki:

– Bu qız gündə yeddi kələf para əyirir. Bu gün də yeddi kələf əyirib, parası olmuyub. Ona görə də zar-zar ağlıyır.

Tacir evə gedir, bir az fikirşənnən sora belə qərara gəlir ki, bu qızı alsın.

Tacir elçi göndərüb qızı alır. Bir müddətdən sora tacir səfərə çıxır. Arvadına tapşırır ki, evdəki yunu əyirib darasın.

Bir ay, iki ay keçir, qız heş nə bir tikə yun əyirir, nə də darıyır. Bu qız başdıyır oxumağa ki, bunu neyniyim, necə əyirim, necə darıyım. Sən demə, şeytan da balasıynan buna baxırmış. Qız oxuya-oxuya oynamağa başdıyır. Şeytanın balası buna baxıb gülür. Güləndə neçə günnən bəri boğazında ilişib qalan sümüh düşür. Şeytan çox sevinir, qızın yanına gəlib deyir:

– Ay qız, sən mənə çox yaxşılıx elədin. Oğlum sənə baxanda güldü, boğazında ilişib qalan sümüh düşdü. Mənə görə nə qulluğun var, de.

Qız deyir:

– Bunu darıyıb əyirməh lazımdı.

Şeytan deyir:

– Narahat olma, sən ye, yat, hər şey hazır olacax.

Bir anın içində şeytan yunu əyirir, hər şeyi hazır edir. Sora da çoxlu yuxa bişirir. Qızı öyrədir ki, tacir gələndə ona de ki, çox işdiyib yorulmuşam, qolum-qıçım bərh arğıyır.

Bir neçə günnən sora xəbər gəlir ki, tacir qayıdır. Arvad tez şeytanın dediyi kimi eliyir. Ərini görəndə başdıyır zar-zar ağlamağa. Tacir görür kü, yun daranıb, ayrılib. Odu ku, soruşur:

– Niyə ağlıyorsan?

Arvadı dozanqurdunu göstərib deyir:

– Bu mənim ulu nənəmdi, biz o qədər işdiyirih ki, axırda o günə düşürüh. Ona görə ağılıram ki, mən də işdiyib, işdiyib, o günə düşəcəm. Tacir arvadına deyir:

– Bunnan sora sən heş bir iş görmüyəcəhsən. Sən xanım olacaxsan. Mən razı olmaram ki, sənin axırın elə olsun.

EŞŞƏYİM ANADANGƏLMƏ QUYRUXSUZDU

Bir kişinin vəziyyəti çox ağırdı. O, qonşuluxda yaşayan bir tacirin yanına gəlib, ona yüz manat borş pul verməsini xahiş edir. Tacir deyir:

– Verərəm! Ancax bir şərtim var. Sən bu pulu bir aya gətirməsən, sənnən yüz misqal ət kəsəcəm.

Ehtiyac içində olan kişi ona nə qədər yalvarırsa, bir nəticə hasil olmur. Onun bu amansız şərtiynən razılaşmıxdan başqa əlacı qalmır.

Kişi, pulu götürüb tələsih evinə yollanır. Yolda kişi quldurrar tərəfinnən qarət olunur. Borc aldığı pullar son qəpiyinə qədər əlinnən alınır. Kişi bir az ora-bura vurnuxannan sora kor-peşman tacirin yanına gəlib əhvalatı ona danışır. Tacir şərtinin şərt olduğunu söylüyür və onun ətinnən yüz misqal kəsəcəyini bildirir. Kişi buna razı olmur. Beləliynən, onnar öz aralarındakı mübahisəni heş cürə həll edə bilmillər. Tacir, kişini də götürüb qazının yanına şikayətə gedir. Onnar yolnan gedərkən görüllər ki, yolda bir kişinin eşşəyi palçığa batıb.

Kənddi ha çalışır batmış eşşəyi çıxara bilmir. Bunnarı görüb yalvar-yaxar eliyir ki, ona köməh eləsinlər. Tacir onun sözdərini qulağ ardına vurub, yerinnən də tərpəmmir. Kişi özünü yetirib əl atır eşşəyin quyruğuna. Güj verib eşşəyi çıxarmax isdiyir. Quyrux qopub əlində qalır. Bunu görüb kənddi əl atır kişinin yaxasına ki, ya eşşəyi verməlisən, ya eşşəyin qiymətini ödəməlisən. Kənddi tacirə qoşulub qazının yanına şikayətə yollanır. Bir az gedənnən sora görüllər ki, bir at qaçır, at yiyəsi isə qışqırır:

– Qardaş... o atın başını qaytar.

Kişi irəli çıxıb atı qaytarmax məqsədiynən yerdən daş götürüb atır. Tərsdihdən daş gedib atın gözünü çıxardır. Atın sahibi də kişidən atın dəyərini ödəməyi tələb edir. Tacir təhlif eliyir ki, at sahibi onnarnan barabar qazının yanına şikayətə getsin.

Beləliynən tacir, kənddi və at sahibi kişini arıya alıb qazının yanına aparıllar. Onnar qazının evinə gəlib çatan kimi, kişi tez-tələsih özünü içəri soxur ku, bəlkə onnardan qabax yalvarıb-yaxarıb qazıdan bir imdad isdəsin. Girəndə görür kü, qazı bir neçə lotunu başına yığıb onnarnan qumar oynuyur. O, tez qapını örtüb deyir:

– Ay camahat! Dayanın, qazı ağa namaz qılır.

Qazı bu səsi eşidib lotuları başqa bir otaxda gizdədir və öz-özünə deyir: «Bu kişi kimdisə, əlimnən gələn köməyi onnan əsirgəmiyəcəm. Bu məni xilas edib, biabırçılıxdan qutardı».

Şikayətçilər içəri daxil olullar. Qazı əvvəlcə tacirdən nə şikayəti olduğunu soruşur. Tacir aralarındakı sövdələşməni qazıya nağıl eliyir. Qazı kişidən xəbər alır ki, a kişi, bunun dediyi düzdümü?

– Düzdü, – deyə kişi ona cavab verir. Qazı bir pıçax çıxarıb tacirə verir və deyir:

– Sən haxlısan. Amma kəsdiyin ət yüz misqaldan bircə qram artıx-əsgih olsa, atanı yandıracam. Öz əlimnən iki yüz misqal ətini kəsəcəm.

Tacir qorxusunnan bu şərtədən boyun qaçırır. Onda qazı ona deyir ki, kişiyə yüz manat cərimə verməlisən. Tacir qorxusunnan buna razı olur. Kişiyə yüz manat verib aradan çıxır.

Qazı indi də at sahibinnən nə şikayətə gəldiyin soruşur. At sahibi kişinin vurub onun atının gözünü kor etdiyini söylüyür və qazıdan atının dəyərini alınıb ona qaytarılmasını xahiş eliyir.

Qazı indi də pıçağı at sahibinə verib deyir ki, bu atın qiyməti yüz manatdısa, sən bu kişidən əlli manatdan artıx cərimə ala bilməzsən. Ancax bir şərtən ki, at gərəh iki

hissiyə bölünsün: sağ tərəfini özünə götürüb kor tərəfini kişiyə verməlisən. At sahibi bu şərtə razı olmur. Sora kor-peşman deyinə-deyinə qazının yanından çıxıb gedir.

Qazı üzünü kənddiyə tutub onun nə şikayətnən gəldiyini soruşur. Kənddi işin fırıx olduğunu duyub qaziya deyir:

– Qazı ağa, mənim heş bir şikayətim yoxdu. Mənim eşşəyim elə anadangəlmə quyruxsuzudu.

SİÇANNAR PACCAHI

Bir kişi eşidir ki, uzax bir şəhərdə dəmir çox baha qiymətə gedir. Odu ku, bir vaqon dəmir alıb həmin şəhərə yola düşür. Gəlib görür nə, dəmir burda su qiymətinədi. Satsa, heş yol pulunu da çıxarmıyacax. Bir ev tutub dəmiri evə yığır ki, gözdəsin, dəmir bahalaşanda satsın. Nəinki yol pulunu çıxartsın, həm də artıx qazanş əldə etsin.

Ay ötür, gün keçir. Dəmir yenidən bahalaşır. Dəmir yığılan evin sahibi əhvalatı qaziya danışır. Qaziya xəbər çatan kimi qazı xəlifiyə xəbər verir. Xülasə, dəmiri satıb pulu bölüşüllər. Belə qərara gəlillər ki, dəmir sahibinə desinnər ki, dəmiri siçan yeyib. Bu tərəfdən də dəmir sahibi dəmirin bahalaşdığını eşidib gəlir həməən evə. Baxır ki, lələ köçüb, yurdu qalıb. Dəmirin heş izi-tozu da yoxdu. Ev sahibinnən soruşur:

– Dəmir hanı?

Ev sahibi cavab verir ki, dəmiri siçan yeyib. Dəmir sahibini hirs boğur və deyir:

– Ə, heş dəmiri də siçan yeyər?

– İnanmırsan, gedəh qazıdan soruşax. Siçan dəmiri yeyəndə qaziya məlumat vermişəm.

Ev sahibi dəmir sahibiyənən birrihdə gəlir. Dəmir sahibi qaziya deyir:

– Mən dəmiri bu kişinin evinə yığmışdım. İndi deyir ki, dəmiri siçan yeyib.

Qazı deyir:

– Düzdü, dəmiri siçan yeyib.

Dəmir sahibi lap özünənən çıxır:

– Əşi, dəmiri də siçan yeyər?

Qazı deyir:

– İnanmırsan, gedəh xəlifədən soruşax.

Xülasə, üçü də xəlifənin yanına gəlillər. Dəmir sahibi şikayətə başdıyır ki, bəs xəlifə sağ olsun, bu kişi mənim dəmirimi satıb yeyib, indi deyir ki, dəmiri siçan yeyib. İndi əlaş sizə qalıb. Mənə rəhm edin.

Xəlifə deyir:

– Kişi doğru deyir. Dəmiri siçan yeməsi haxda mənə məlumat verib.

Dəmir sahibi kor-peşman yola düşür. Yolnan gedəndə görür bir adam qarğı ata minib o baş-bu başa çapır. Bu, Bəhlul Danəndə idi. Bəhlul görür kü, bu kişi çox qəmgin gedir. Soruşur:

– A kişi, niyə bikefsən? Bu vax hara gedirsən, şər qarışıb?

Dəmir sahibi deyir:

– Qardaş, mənim başıma iş gəlib. Heş kafırımın da başına belə oyun gəlməsin. Bax, dəmiri gətirib burda bir evə yığmışdım. İndi gəlib görürəm yoxdu. Kişi deyir ki, dəmiri siçan yeyib. Getdih qazının yanına. O da elə dedi. Sora xəlifənin yanına getdim, o da dedi, doğrudu, dəmiri siçan yeyib. İndi kor-peşman evimə gedirəm.

Bəhlul Danəndə deyir:

– Sən bəri gə, mən sənin dəmirinin pulunu alıb verərəm.

Bəhlul kişini evinə qonax gətirib həmin gecə evində saxlıyır. Səhər deyir:

– Mən Bağdad xəlifəsinin yanına gedirəm. Mən gələnə kimi gözdə.

Bəhlul Danəndə gedəndə Bağdad xəlifəsi böyüh məclis qurmuşdu. Vəzir, vəkil, ağsaqqal, qarasaqqal, hamısı məclisdə oturmuşdu. Bir də görüllər Bəhlul Danəndə altında qarğı at, gəlir. O, atı bağlyıb, məclisə girir. Əyləşib dinnəməyə başdıyır. Vəzir, vəkil, ağsaqqal, qarasaqqal, hamısı xəlifənin üstünə düşür kü, özün xəlifəsən, ancax qardaşın işsiz divanə kimi çölləri gəzir. Bir iş ver, işdəsin. Xəlifə deyir:

– Ay camahat, Bəhlul Danəndə divanədi, özü iş istəmir.

Mən neyniyim?

Soruşullar:

– Bəhlul Danəndə, belədi, yoxsa xəlifə yalan deyir?

Bəhlul Danəndə deyir:

– Əşi, özü mənə iş vermir. İndi iş istəsəm, deyəcəh divanə-sən.

Deyillər:

– Yaxcı, hansı sənəti istiyirsən?

Bəhlul deyir:

– Məni siçannar paccahı seçin.

Xəlifə uğunub özünən gedir və deyir:

– Əşi, görürsüz ki, divanədi.

Bəhlul deyir:

– Mən siçannar paccahı olmağ istiyirəm.

Xülasə, çox götür-qoydan sora xəlifə Bəhlul Danəndəyə siçannar paccahı seçilməsi haxda möhürrü kağız verir. Bəhlul gedib beş-on adam tapır və onları üç yerə ayırır. Bir dəstəni göndərir ki, qazının evinin dibini qazsın. Üş-dörd adam xəlifənin evinin dibini, üç-dördü də dəmir saxlıyan kişinin evinin divarının dibini qazmağa başladı. Bir də baxıllar ki, evlər az qalıb uça. Xəlifə adam göndərir ki, Bəhlulun evləri niyə uçurduğunu öyrənsin. Həmin adam Bəhlul Danəndənin yanına gəlib deyir:

– Ə, Bəhlul Danəndə, evləri niyə uçurursan?

Bəhlul Danəndə möhürrü kağızı çıxarıb deyir:

– Siçannarın paccahı mənəm, ya sən? Siçan kişinin dəmirini yeyib, görəh dəmiri niyə yeyiblər?

Xəlifə görür kü, Bəhlulun məqsədi başqadı. Qazıya deyir:

– Əşi, Bəhlul Danəndə əl çəkən deyil, gedin kişinin dəmirinin ikiqat qiymətini verin.

Bəhlul Danəndə dəmirin ikiqat pulunu alıb dəmir sahibinə qaytarır və qarğı atını minib çapıb gedir.

BİR KİSƏ QIZIL

Bir kişi haca gedərkən qazıya bir küp qızıl verib deyir ki,

mən gələne kimi saxla. Qazı ola, qızıl ola. Öz-özünə deyir: "Öldü var, döndü yoxdu. Qızılların hamısının başını əhməh lazımdı". Uzun sözün qıtası, qazı qızılları gizdədir. Bir müddətdən sora hacı qayıdıb gəlir. Qazının yanına gedib qızıllarını isdiyir. Qazı küpənin qızılını boşaldıb yerinə saxsı doldurub həminə yerinə qoyubmuş. Qazı deyir:

– Get, həməh qoyduğun yerdədi.

Hacı gedib küpəni qoyduğun yerdən götürüb gətirir. Yolda fikirəşir ki, bir küpüyə baxım, görüm, bəkə qazı qızıldan götürüb. Küpənin ağzını açıb, görür kü, içi dolu saxsıdı. Tez qayıdıb qazıya deyir:

– Qazı, evin yıxılsın, mənə evimi niyə yıxırsan? Qızıl hanı? Tez ol, mənə qızılını ver!

Qazı deyir:

– Qızıl küpəsinə hara qoyubsan, ordadı. Mən heş gözümün ucuyndan da sənə küpənə baxmamışam. Yəqin qızıl dönüb saxsı olub.

Hacı xəlifənin yanına gedib deyir:

– Xəlifə sağ olsun, mən haca gedəndə bir küpə qızılı qazıya verib tapşırımdım ki, mən gələne kimi saxlasın. İndi gəlib qızılı isdiyirəm, nə görürəm, küpənin içində qızıl yerinə dolu saxsı. Qazı da deyir ki, qızıl saxsıya çevrilib.

Xəlifənin hacıya bərh acığı tutur və deyir:

– Qazı yalan danışmaz. Sən nə cürət edib qazını oğru addandırırısan? Yəqin qızılın doğurdan da saxsıya çevrilib. Rədd ol burdan.

Xəlifənin bu cavabından sora kişi kor-peşiman yolnan gedirdi ki, Bəhlul Danəndə qabağına çıxdı. Bəhlul onnan soruşdu ki, niyə qəmginsən, sənə nolub? Kişi əhvalatı ona danışdı. Bəhlul Danəndə hacıya dedi:

– Sən mənə gözü açılmamış iki tülkü balası tap gəti, qalanından sənə işin yoxdu. Hacı iki gözü açılmamış tülkü balası tapıb gətirdi. Bəhlul Danəndənin evində qazının iki oğlu oxuyurdu. Bəhlul onnara dərs keçirdi. Elə ki, hacı tülkü balalarını gətirdi, Bəhlul onnara bir boş evə apardı. Qazının oturmuş vəziyyətdə əlində kitab moizə etdiyi yerdə eynilə ona oxşayan heykəlini düzəltirdi. Hər dizinin üstündə də

bir yalax düzəltdi. Hər səhər yalağa süd töküb tülkü balalarını oraya buraxırdı. Tülkü balaları da hərəsi qazının bir dizinin üstünə çıxıb süd içər və qazının yanında yatardılar. Tülkü balaları qazını elə tanımışdılar ki, gə görəsən. Əgər gennən baxan olsaydı, qazının özünən heykəli arasında çaş-baş qalardı. Bir gün Bəhlul Danəndə uşaxları gizdətdi. Qazı uşaxları soruşanda Bəhlul Danəndə dedi:

– Qazı, başın sağ olsun. Uşaxların ikisi də tülküyə çevrilib. Səhər baxıb görürəm ki, ikisi də dönüb olub tülkü balası.

Qazı dedi:

– Ə, elə şey olmaz. Adam da tülküyə çevrilərmə?

Bəhlul Danəndə:

– İnanmırsan, səhər məclis düzəlt, tülkü balaları səni tanıdı, onda bil ki, uşaxların tülküyə çevrilib. Yox əgər tanımadı, mən müqəssir.

Səhər məclis quruldu. Bəhlul Danəndə tülkü balalarını məclisə buraxdı. Tülkü balaları yüyürüb, qazının dizinin üstünə çıxıb, onu yalamağa başladılar. Qazı kor-peşman evinə gəldi.

Bir neçə günnən sora qazı Bəhlul Danəndəni yanına çağırıb dedi:

– Bəhlul Danəndə mənim bağrım az qalıb çatdasın. Mənim gül kimi balalarım dönüb tülkü olub. Bu necə olan işdi?

Bəhlul Danəndə elə bil buna bənd imiş kimi dedi:

– Qazı, qızıl dönüb saxsı olanda, uşax da dönüb tülkü olar.

Qazı məsələni annadı.

– Ay Bəhlul Danəndə, atam-anam sənə qurban, qızıl küpəsini də verim, başqa nə istiyirsən edim. Mənim balalarımı özümə qaytar.

Bəhlul Danəndə hacının qızıl küpəsini alıb özünə verdi və qazının uşaxlarını da geri qaytardı.

SƏN BÖLƏ BİLMƏDİN

Zeynal adında kasıb bir kişi olur. Var-dövlətdən tək bir

qazı varmış. Günnərin birində qazı tutub kəsir, verir arvada ki:

– Arvad, pişir, aparacam xana.

Arvad qazı pişirir, xonçuya qoyub üsdünə örtüh salır, xana aparır. Hüzurunda xonçanı qoyanda xan soruşur ki, bu nədi belə? Zeynal kişi qaydır ki:

– Xan sağ olsun, olub-qalan bir köh qazımız varıydı, fikir elədim ki, bir qaznan dövlət bağlamıyacam ha, odu ki, pişirtirib sana pay gətirdim. Nuş olsun, ye, mana da saxavətinən nə verərsən, verərsən.

Xan nəşə fikirəşib deyir:

– A kişi, biz aylədə altı nəfərih, bu qazı aramızda bölə bilmərih. Nə ki, zəhmət çəkib gətiribsən, özün böl, haqqını verim, çıx get.

Xanın iki oğlu, iki qızı varıdı. Zeynal kişi təvəqqe eliyir, xan onları çağırtdırır, oğlanları bir, qızları bir, xannan arvadını da bir oturdur. Qazın başını kəsib xannan arvadının qabağına qoyur:

– Xan sağ olsun, ərnən-arvad aylənin başçısı olduğun qazın başı sizə çatır. Həmişə başda olun. Sən bir, arvadın iki, qazın başı da üç.

Qazın ayaxlarını da kəsib oğlanların qabağına qoyur:

– Xan sağ olsun, qazın ayaxlarını da oğlanlara verirəm ki, ayax tutub doləşsinnar. İki oğlun, bir də qazın ayaxları üç.

Sora da qazın qanaddarını da kəsib qızların qabağına qoyur:

– Qanaddarını da qızlara verirəm ki, evdə un çuvalına tay olmasinnar, yesinnər, qanad açıb tez getsinnər. İki qızların, bir də qanaddar, eliyir üç, razısanmı?

Bu yerdə xan soruşur:

– Bə qazın qalanı?

Zeynal kişi cavabında deyir:

– Xan sağ olsun, bir şeyin ki, başı, ayaxları, qanaddarı olmasın, o nəyə gərəhdi? Mən bir, arvadım iki, qazın leşi də ki, üç, o da bizim olsun. Razısanmı?

Zeynal kişinin tədbiriliyi xanın xoşuna gəlir, ona on manat pul verib yola salır.

İndi eşit Zeynal kişinin qonşusunnan. Qonşu əhvalatı eşidən kimi öz-özünə deyir:

– Ey dili-qafil, mənim beş qazım var, beşinin də leşini aparısam, hərəsinə on manat pul alaram.

Eləmə tənbəllih, qazın beşini də öldürür, pişirtdirib xana aparır. Xan görür, yox, hər gün bir qaz gətirib var-yoxunu tükədəcəhlər. Odu ku kişiyə deyir:

– İndi ki, gətiribsən, zərələ yoxdu. Amma qaz beşdi, biz altı nəfərih, böl, zəhmət haqqını verim çıx get. Kişi nə qədər əlləşirsə, hesab düz gəlmir, beş qazı altı yerə bölə bilmir. Xan bunu görüb qayıdır kı:

– Get, Zeynal kişini çağır, o bölün.

Kişi Zeynalı çağırır. Zeynal kişi gənə ər-arvadı bir, oğlanları bir, qızları da bir oturtdurur. Qazın birini xanın qabağına qoyur.

– Xan sağ olsun, sən bir, arvadın iki, qaz da üç. Düzdümü?

Sonra qazın birini də oğlanların qabağına qoyur.

– İki oğlun, bu da qaz, elədi üç. Düzdümü?

Qazdardan birini də qızların qabağına qoyur:

– İki qızın, bir də qaz, gənə elədi üç. Düzdümü?

Axırda qazların ikisini də götürüb öz qabağına qoyur.

– İki qaz, bir də mən, gənə oldu üç. Xan sağ olsun, bunnan insaflı bölgü olarmı, zəhmət haqqını ver gedim.

Xan qazın hərəsinə on tımən verib Zeynal kişini yola salır, sora üzünü tutur onun qonşusuna:

– Sana heç nə düşmür, – deyir, – çünkü bölə bilmədin.

TA MƏN DÜŞMƏNİ DİŞİMNƏN ÖLDÜRMÜCƏHDİM?

Keşmişdə bir kişi öz yeganə oğlunyan birrihdə kimsəsiz bir yerdə yaşayırmış. Kişinin də çoxdan düşmənnəri varıymış. Fərsət axtarıllarmış kı, ya kişini, ya da oğlunu vurub öldürsünnər. Bunu başa düşən kişi, bir gün bir xənçəl və bir dənə də tüfəng alıb verir oğluna kı, bala, geç-tez mənim düşmənnərim bizdən öz qisasdarını alacaxlar. Ona görə də ayğ ol, nə vaxt görsən ki, düşmən sənün üsdünə

gəlir, onda bir tərəfdən tüfənginən, bir tərəfdən də xənçəlnən vurub öldürərsən. Biz də şad-xürrəm yaşıyarıx.

Oğlan razı olur.

Aylar, illər keçir. Bir gün oğlan gecə evə qayıdırmış. Birdən görür kü, budu ey, düşmən çıxdı böyürdən.

Tez xənçəl-tüfəngi çıxardır, hazır tutur əlində. Lakin düşməni necə öldürəcəyini bilmir. Düşmən tez gəlib balaca bir bıçağnan oğlanı vurub yıxır.

Bu zaman səs düşür ələmə ki, ay aman, ay dad, bəs filankəsi öldürdülər. Camahat yığılır.

Bu vax oğlanın atası gəlib oğluna deyir:

- Ay oğul, axı mən sənə xənçəl, tüfəng verdim ki, düşmən gələndə öldürəsən.

Oğlan ölümcül halda dikəlib atasına deyir:

- Ata, sən bir əlimə vermisən darandaz (tüfəng), bir əlimə vermisən şümşadbaz (xənçəl), daha mən düşməni dişimnən öldürməyəydım? Sən də mənə verəydin balaca bir bıçax, mən də düşməni öldürəydım.

IX. LƏTİFƏLƏR

MOLLA NƏSRƏDDİNİN LƏTİFƏLƏRİ

PAPAĞIM QAYITMIYIB KI?

Molla Nəsrəddin bir gün meşəyə gəlir. Papağı ağaca ilişir, başınnan düşür. Nə qədər axtarır, tapa bilmir. Axırda görünən yerə çıxıb, evlərinə tərəf çıxır ki:

– Ay arvad, ay arvad, gör mənim papağım evə qayıtmıyıb ki?

KASIBLIĞNAN QOCALIX

Molla Nəsrəddin bir gün küçədə qazının nökrinə rast gəlir. Nökərin üzü solğun, paltarları isə cır-cındır olur. Molla nökrin ayax üstə güclə dayandığını görüb deyir:

– Sənə nə olub? Niyə bu gündəsən?

Nökər deyir:

– Qazı məni bütün günü işdədir, lakin nə qarnıma çörəh, nə də əynimə paltar verir.

Molla nökrə yaxıcılıx eləməh isdiyir. Buna görə də gedir qazının yanına. Qaziya deyir:

– Qazı, nökrin küçədə palçığa yıxılmışdı. Ayağa dura bilmirdi.

Qazı deyir:

– Kasıbcılıxdandı.

Molla deyir:

– Nökərin cır-cındır içindədi.

Qazı deyir:

– Bu da kasıbcılıxdandı.

Molla deyir:

– Nökərin ajdı.

Qazı deyir:

– Elə bu da kasıbcılıxdandı.

Molla kor-peşman çıxır çölə. Qazıdan hayıf almağ isdiyir.

Buna görə də bir dəh həkim paltarını tapır və xəbər yayır ki, şəhərə bir həkim gəlib, bütün dərddəri sağaldır. Canının qayğısına hamıdan çox qalan qazi hamıdan əvvəl gəlir və başdıyır şikayət etməyə:

Molla deyir:

– Haran arğıyır?

Qazı deyir:

– Hörmətdi həkim, mənim dərdim çox ağırdı.

Molla deyir:

– Ağır dərddəri çıxartmaq çox bahadı. Sən mənə əvvəlcədən on qızıl verməlisən.

Qazı ona on qızıl verir və deyir:

– Mənim bütün sümühlərim sızıldıyır.

Molla deyir:

– Fikir eləmə. Səhsənnəndi.

Qazı deyir:

– Mədəm də arğıyır.

Molla deyir:

– Bu da heç. Səhsənnəndi.

Qazı hirsdənir və deyir:

– Səni yox olasan. Sənsiz də mən qocalığımı bilirdim. Nə deyirəm, deyirsən «səhsənnəndi, səhsənnəndi». Pullarımı qaytar.

Molla halını pozmayub deyir:

– Bax, bu hirsdənməyin də səhsənnəndi. Yadına sal ki, Molla nökrinin kasıblığını sənsiz də bilirdi. Amma onu da bil ki, kasıblıx gəldi-gedərdi, qocalıx isə əbədidir.

LORNAN ŞORUN FƏRQİ

Bir gün Molla Nəsrəddinnən nökrə şəhərə gəlillər. Şəhərə çatandan sora Molla nökrini bazara göndərir ki, get yeməh al gəti. Bir az lor, bir az da şor (lor süddən olur, şor ayrannan). Nökər gedib alıb gətirir:

Molla deyir:

– Neçiyə aldın?

Nökər deyir:

– Loru da iki qəpiyə, şoru da.

Molla deyir:

– Çörəyini ye, dur burdan qaçax. Bir şəhərin ki, loru da iki qəpiyə ola, şoru da, həmin ölkənin qanununun baş açmağ olmaz.

Nökər də bir az qarınqulu olur. Molluya deyir ki, yaxçı ucuz yerdə. Gəl bir az burda qalax. Nə isə, daha neçə gün də bu şəhərdə qalası olullar. Bir gün görüllər ki, car çəkilir, deyillər ki, dar ağacınan adam asılacax. İki də gedillər tamaşa etməyə. Asılan adamın taxsırını bilməh istiyillər. Deyillər ki, bir kişi həyət barısı çəhdirib. Hasar hündür olub, oğru gəlib, çıxı bilməyib. Yıxılıb qıçı sınıb. Ev yiyəsini çağırıb soruşullar ki, niyə belə hündür hasar çəhmisən? Ev yiyəsi də yıxır barı çəkənin üsdünə. Palçıxqatan su gətirənin üsdünə yıxır. Axırda su gətirəni asası olullar. Su gətirəni asmağ istiyəndə kəndir boğazında durmur. Asannar gedir əmir verənin yanına. Əmir verən hirsəndir ki, o boyda cama-hatın içində boynu kəndirə uyğun tapbırsınız ki, dar ağacınan asasınız?

Onnar gəlib axtaranda molların nökeri keçir əllərinə. Aparıllar dar ağacının altına. Bu vax molla çığıra-çığıra gedir dar ağacının yanına və deyir:

– Dədəm qurban, məni asın, məni.

Camahat da elə bilir ki, Molla dəli olub.

– Molla deyir:

– Bu ağaşdan asılan adam birbaş cənnətə gedir. Tez olun, asın məni.

Bunu eşidən kimi camahat hamısı dar ağacına tərəf axışır. Əmir verən deyir:

– Camahat, tərənmiyin, əmir verən də mənəm, əmiri dəyişən də. Əmir verirəm ki, məni dar ağacınan asasız.

Əmir verəni asıllar dar ağacınan. Molların nökerinin də canı qutarır. Molla deyir:

– Mən sənə demədim ki, loru da, şoru da iki qəpiyə olan ölkənin qanunu da belə olar?

SƏNİ YANDIRMASIN, MƏNİ YANDIRMAZ

Bir məclisdə molların bir cavan qəzavü-qədərdən yanaşı düşübbüşdür. İş elə gətirir ki, qab çatışmadığının ikisinə bir boşqabda yeməh qoyullar. Molla tərənənəcən cavan taxda qaşığını həriyyə bəşorbanın yarısını ötürür içəri. Molla görür kü, yox, belə gessə aj qalacax.

Qayıdır ki:

– Ayə, yandırılmazmı, qoysana soyuya, hara tələsiyirsən?

Cavan bozbaş bir də həmlə eliyib ağzı dolu halda dillənir:

– Molla əmi, sənəni yandırmasın, mənəni yandırılmaz.

MOLLANIN QABİLİYYƏTİ

Axşamüstü kənd camahatı çinarın altına yığılıb söhbət eliyirdi. Kəndin molları da burdaydı. Bu zaman bir nəfər qaça-qaça gəlib molluya üz tutub dedi:

– Molla əmi, naxır çöldən gəldi. Amma mənə inəyim gəlmədi. Xayış eliyirəm, bir duva yaz, qurdun ağzı bağlansın.

Molla tez bir duva yazıb verdi. Həmin adam duvanı götürüb getdi. İki sahatdan sora gördülər ki, budu həmə həmə adam inəyini qova-qova qayıdıb gəlir.

Orda oturannardan biri bunu görüb dedi:

– Molladakı bu qabiliyyət ki var, nahax yerə çoban Qasım sürüsünü qorumax üçün beş köpəh saxlıyır. Sürünün yanında elə bir molla saxlasa, daha yaxşı olmazmı?!

GƏTİRSƏN, MİNİB ATAM EVİNƏ GEDƏRDİM

Molla uzunqulağını satmaq üçün bir bazar günü bazara gedir. Molla bazara çatanda görür kü, camahat elə yığılıb ki, daha demə. Molla görür kü, adannar nə isə alıb aparır. Molla satılanın nə olduğunu bir alıcıdan soruşur. Alıcı qəzəblənib deyir ki, uzunqulax yumurtasıdır. Molla eşşəh yumurtası zənn etdiyi qarğızdan birini alıb evə aparmağı qərara alır. Yolda öz-özünə fikirəşir ki, yumurtanı saxlıyır, onnan bir bala alaram.

Molla bərh suzubbuş. O, yol üstündə bir bulağa ras gəlir. Qarpızı bir dih yerə qoyub su işməyə əyilir. Qarpız dığırnanıb bir daşa dəyir və qırılır. Elə bu vax koldan bir doşan qaçır. Molla elə bilir ki, qaçan uzunqulax balasıdır. Molla nə qədər doşanın dalıca qaçırsa, tuta bilmir. Molla kor-peşman evə gəlib, başına gələn əhvalatı arvadına deyir:

– Nə olaydı, gətirəydin, heş olmasa minib atam evinə gedərdim, – deyə arvadı hayıfılanır.

– Gorbəgorun qızı, belini sındırardın, körpə idi, – deyə molla qəzəblənir.

TƏZƏ HEYVAN

Bir gün Molla Nəsrəddin koldan bir doşan tutur. Molla doşan görmədiyinnən elə bilir ki, bu, Allah tərəfinnən yerə təzə göndərilmiş heyvandır. Molla doşanı kisiyə salıb evinə gətirir. Arvadına deyir ki, bir heyvan tapmışam. Bu heyvan təzə yaranıb, bu kiseni elə yerə qoy ku, içinnən çıxıb qaşmasın. Mən də gedim bir neçə adam çağırım ki, bu heyvana ad qoyax.

Molla kəndin camahatını yığmaxda olsun, sizə kimnən xəbər verim, mollanın arvadınan. Molla evdən çıxannan sora arvad kisenin ağzını açır ki, baxıb görsün, bu necə heyvandır. Birdən doşan qaçır. Ərinnən qorxan arvad xörəh qazanını kisiyə salıb ağzını bağlıyır.

Molla camahatınan evə gəlib kisenin ağzını açıb ehmalca dalınnan qaldırır. Qazan yerə düşəndə hamı mat qalır. Molla özünü sındırmıyıb, söhbətə başlıyır.

– Ay camahat, bu qazan ki var, bir məclis yola aparar...

NƏ ÜÇÜN ÖZDƏRİNİ ÖLDÜRÜLLƏR?

Bir gün molla küçədən keçəndə görür kü, on-on beş adam elə qaçır ki, yığılsalar ağızdarında bir dənə diş qalmaz. Molla təccüblənir ki, bu nə olan işdi? Axırı molla bir cavannan soruşur:

– Soruşmax ayıb olmasın, bala, bu iyiddər niyə belə

haraya düşüblər?

Cavan deyir:

– Əşi, şəhərin darvazasına birinci çatan adam mükafat alacax.

Molla:

– Yaxcı, daha o birrəri niyə özdərini öldürüllər?

QIZIL BALTA VERDİYİYDİ, DƏMİRİ DƏ APARDI

Bir gün molla meşədə odun kəsirdi. Yorulub oturur. Molla kasıblığını düşünür və bu fikrənən yuxuya gedir. Molla yuxu görür kü, biri ona küpü qızıldan bir balta bağışdadı və dedi:

– Get, indi ömrünün axırına qədər kefdə yaşa.

Molla sevincəh oyanır, ətrafına baxıb görür kü, baltası oğurranıb. Ah çəkib deyir:

– Dünyanın heş nəyinə etibar yoxdu. Qızıl balta vermiş olduğuydu, dəmiri də oğurratdı.

MOLLANIN ALVERİ

Molla lap kasıblamışdı. İş o yerə gəldi ki, evini satmalı oldu. Günnərin birində Mollanın evinə müşdəri gəldi. Molla müşdəriyə yollaşdı evini ona satdı. Ancax dirəyə çalınmış mismarı müşdəriyə satmadı. Müşdəri isə mismarın ona lazım olmadığını, istiyirsə, mismarı çıxardıb apara biləcəyini molluya dedi.

Molla mismar ona lazım olanda gəlib çıxaracağını söylədi.

Bu əhvalatdan bir müddət keşdi. Bir gün ev sahibinin oğlunun toyu idi. Hamı danışmaxda, oynamaxda, gülməhdə idi. Birdən xalqa haray düşdü kü, mollanın eşşəyi ölüb, sürüyə-sürüyə düz köhnə evinə gətirir. Ev yiyəsi çıxıb gördü kü, doğurdan da molla cəmdəyi sürüyə-sürüyə həyətə salır.

Ev sahibi tez mollanın qabağına çıxıb əhvalatı soruşdu. Molla saymazyana cavab verdi ki, dirəhdəki mıxdan asıb dərisini soyacam.

– A kişi, evdə toy gedir, belə iş olmaz, al mismarı, get.

– Mənə nə, heş dəxli var, – deyə molla bir-iki addım da irəli atdı.

Ev sahibi, toy adamnarı nə qədər xayış etdilər, olmadı. Axırı iş o yerə çatdı ki, molla həmin mismarı evin qiymətinnən baha satıb cəmdəyi geri apardı.

BƏHLUL DANƏNDƏNİN LƏTİFƏLƏRİ

BƏHLULUN SINAĞI

Deyilənnərə görə, Bəhlul Danəndənin özünən böyüh və çox varrı bir qardaşı varmış. O, dövlətdi olduğu qədər də xəsis və dünyagir bir adam imiş. Varrı qardaş Bəhlula həmişə nəsiyət eliyib deyərmiş ki, sən sabahı düşünən adam deyilsən, qazandığın pulun hamısını xəşdiyib, özün üçün ehtiyat yığmırsan.

Günnərin birində varrı qardaş ova gedərkən qardaşı Bəhlulu çağırıb onnan ova getməsini təhlif edir. Ovdan sora onnar çadır qurub vurduları ov ətinnən kabab bişirillər. Yeməh zamanı bayırda səs-küy qalxır, çıxıb görüllər ki, it-pişih bir tikə ətin üstündə bir-birini didib-dağıdılar. Bu vax varrı qardaş, deyir:

– Qardaş, bu tikəni mən atmamışam, sən atıbsan. Deyə bilərsənmi bu həngamənin səbəbi nədi?

Bəhlul qardaşına cavab verir ki, sənə mənə verdiyin nəsiyəti sınaxdan çıxarmağ istədim. Çölə atdığım bu bir tikiyə, gördüyün kimi, neçə-neçə heyvannar göz tikiblər. İndi mən inanıram ki, topladığın o mal-dövlətin üstündə bu heyvannar kimi sənə varisdərin də bax beləcə bir-birini didəcəhlər.

BAQQALIN ÇOXBİLMİŞDİYİ

Bəhlul Danəndənin heş vax ehtiyatda pulu olmazdı. Bir gün onun əlinə hardansa 200 dinar pul keçir. O, belə qərara gəlir ki, bu pulu dar gün üçün qoruyub saxlasın. Bəhlul öz pullarını yaxınıxda olan xarabalıxda gizlətməyi qərara alır. Bir gün gəlib baxır ki, pul yerində yoxdu. Bəhlul çox fikirəşir ki, bəs pulu kim aparar? Birdən onun gözdəri qabaxdakı baqqal dükənina sataşır. Görür kü, oradan bu xarabalığı yaxı görməh olur. Belə qərara gəlir ki, bu pulu baqqaldan başqa heş kim götürə bilməz. O, bu fikirənən gəlib baqqal dükənina daxil olur. Kef-əhvaldan sora Bəhlul

baqqala deyir:

– Qardaş, sən savaddısan, bir hesabla görüm, mənim nə qədər pulum var.

Bunu deyənnən sora orda-burda olan borşdar haqqında baqqala məlumat verir. Baqqal bunnarı hesabladıxdan sora deyir:

– Sənə 500 dinar borşdudular?..

– Bilirsən mən o pulları toplamax, hamısını bir yerdə bu yaxınnıxda bir saxlaş yerim var, orda gizdətməh isdiyirəm, – deyib dükannan çıxır.

Bəhlul gedənnən sora baqqal fikirreşir ki, əgər Bəhlul gedib pulu orada görməsə, gətirib o biri pulları heş vax ora qoymaz. Yaxcısı budu ku, bu beş yüz manatın hamısını götürəm.

Bəhlul dükannan çıxan kimi baqqalı güdməyə başladı. Axşama yaxın baxıb görür kü, baqqal dükannan çıxıb, xarabalığa yollandı. Bir neçə dəyqədən sora ordan çıxıb, evinə getdi. Bəhlul tez gəlib pullarını götürür və bir də belə iş tutmuyacağına and içir. Baqqal isə hər gün axşamnar xarabalığa gedib beş yüz manatı axtarırdı.

BƏHLUL DANƏNDƏNİN EVLƏNMƏSİ

Bağdad xəlifəsi Bəhlul Danəndənin qardaşı idi. Bir gün xəlifə belə qərara gəlir ki, Bəhlulu evləndirsin ki, özünə növbə çatsın. Odu ku, ağsaqqalları çağırır deyir ki, gərəh Bəhlul Danəndəni evləndirəh. Çox götür-qoydan, məsləhət-məşvərətdən sora Bəhlulu razı salıb toy edillər. Bəhlul Danəndə toyun axırını gecəsi bəy paltarında bəy otağına girir. Gəlinə yaxınlaşır. Qulağını gəlinin qarnına söyküyüb xeyləh qulax asır və durub qarğı atını minib qaçır. Axırı bir təhər onu tutub Bağdad xəlifəsinin yanına gətirillər. Xəlifə onu məzəmmət edib deyir:

– Bəhlul Danəndə, yaxcı deyil, sənə toy eliyib evləndirdih. Ancax sən bizi el içində rüsvay-cahan elədin. Qulağını gəlinin qarnına söyküyüb durub qaşdın. Sən nə annadın ki, durub qaşdın?

Bəhlul Danəndə deyir:

– Qardaş, mən qulağımı onun qarnına söykədim. Gördüm cürbəcür səsdər gəlir. Bir az diqqət elədim, gördüm, biri deyir, ata, mana ayaqqabı al, biri deyir, ata, donum dağılıb, mana təzə don al. Mən də fikirreşdim ki, bir belə yükün altına girməh mənim işim deyil. Bəhlul Danəndə hara, uşax hara, arvad hara? Yaxcısı budu qarğı atımnan asudə həyat keçirim.

Sora o, belə deyir:

Bəhlul Danəndəyəm, dünyada nə qənim var.

Bir qarğı atım, bir özüm, bir də çəmənim var.

Bəhlul Danəndə bu sözdəri deyir və ata bir şallax çəkib düzdərə doğru çapır.

BEŞ BARMAX, YA İKİ BARMAX

Bir gün Bağdad xəlifəsinə xəbər gəlir ki, bəs dənizdən beş barmax çıxıb. Bağdad xəlifəsi öz əyannarı, pəhlivannarıynan dənizin sahilinə gəlir. Görüllər ki, doğurdan da dənizdən beş barmax çıxıb, suda o tərəfə, bu tərəfə gedir. Xəlifə əmir edir ki, beş barmağı oxa bassınar. Nə qədər ox atıllarsa, heş biri dəymir ki, dəymir. Axırda xəlifə əmir edir ki, üzüb beş barmağı tutsunnar. Nə qədər edillərsə, tuta bilmillər. Naylaş qalıb deyillər ki, Bəhlul Danəndə bu işdən bəkə baş aç.

Xəlifə əmir edir ki, Bəhlulu tapıb bura çağırınnar. Xəbər Bəhlula çatır. O, qarğı atını minib gəlir xəlifənin hüzuruna. Qarğı atı bir kola bağhyıb qabağına ot qoyur. Sora xəlifənin hüzuruna gəlir və deyir:

– Xəlifə sağ olsun, mənə görə qulluğun.

Xəlifə deyir:

– Səni çağırtdırmaxda məqsədim budu ku, səhərdən dənizin içində beş barmax oynuyur. Nə vura bilirih, nə tuta bilirih. Əlaş sənə qalıb. Bir çarə tap, görəh.

Beş barmağı Bəhlul Danəndəyə göstəririllər. Bəhlul dənizin kənarına gəlib barmaxlarının üçünü ovcuna büküb ikisini

beş barmağa tərəf uzadır. O sahat beş barmax yox olur. Bəhlul Danəndə tez qaçıb qarğı atına minib yola düzəlir. Xəlifə, vəzir, vəkil, camahat hamısı bu işə heyran qalır. Fikirrəşillər ki, necə oldu barmaxlar yoxa çıxdı?

Tez Bəhlul Danəndəni çağırırlar. Bağdad xəlifəsi deyir:

– Ey Bəhlul Danəndə, o nə idi, səni görən kimi yox oldu? Bu işdən bizi agah elə.

Bəhlul Danəndə deyir:

– O, Allahın əli idi. Deyirdi ki, beş ürəh bir-biri ilə eyni olsa dünya cənnət olar. Hamı bir-birinə can deyib, can eşidər. Mən də iki barmağımı göstərib dedim ki, nəyinki beş deyirsən, hətta iki adamın ürəyi bir-biriynən düz deyil. O da yox oldu, çıxdı getdi.

BƏHLUL DANƏNDƏYNƏN MOLLA

Rəvayətə görə, Bəhlul Danəndə bir il xeyləh buğda əkir. Buğda göyərir. Yaz gəlir, buğda zəmisini boy atır. Bəhlul fərəhlənir ki, bəl məhsul alacax. Bir müddət keçir, buğda zəmisini saralır, biçin vaxtı yetişir. Bir gün Bəhlul Danəndə baxıb görür kü, zəminin xeyləh hissəsini qırıp aparırlar. Deyir, görəsən kim eliyib? Səhər Bəhlul görür kü, yenə də xeyləh yeri qırp eliyiblər. Bir gün belə, iki gün belə. O, görür kü, belə gessə, yerdə heş bir şey qalmıyacax. Zəmini pusub, qırp eliyəni tutmaq qərarına gəlir. Bir yerdə oturub oğrunu güdməyə başlıyır. Bir də görür kü, bir molla at ilə gəldi, atdan düşüb, atı kola bağladı. Orağı əlinə alıb:

– Mollayam, mövz elərəm,
Sən də bu qırpullaha bax, –

deyib başdadı qırp eləməyə. Bəhlul Danəndə yerinnən qalxıb dəyəyəni əlinə aldı və:

– Sahibi-kəndü mənəm,
Sən də bu şırpullaha bax, –

deyib başdadı molları döyməyə.

BƏHLUL DANƏNDƏNİN HAZIRCAYABLIĞI

Belə rəvayət edillər ki, Bəhlul Danəndə hələ uşax ikən onun bilikli və hazircayab olması hər vilayətə yayılır. Bir gün bir neçə ağsaqqal qoca Bəhlulu görməh üçün onun yaşadığı kəndə tərəf gedillər. Yol bağların arasınnan keçərkən qocalar görüllər ki, bir uşax "qarğı at"a minib, o tərəf-bu tərəfə çapır. Ağsaqqalardan biri onu yanına çağırır deyir:

– Əssalami-əleyküm.

– Əleykəssalam, – deyə uşax cavab verir.

– Oğul, Bəhlul Danəndəni tanıyırsanmı?

– Tanı mənəm, eşit mənəm, bil mənəm, – deyə uşax cavab verir.

Qocalar heş bir şey başa düşmüyərəh yola düşüb kəndə gedillər. Kənddə soraxlaşıb Bəhlulun evini tapırlar. Bir də görüllər ki, bağda oynuyan uşax budu, altında "qarğı at"ı gəlir.

Qocalar yəqin edillər ki, bu Bəhlul Danəndədi. Qocaları təccüb götürür. Bəhlulun atası qalxıb oğlunun "qarğı atı"nı alıb aparır və aftafa-ləyən gətirir. Uşax dəstəmaz aldıxdan sora qonaxlar olan evə gəlir. Qocaları təccüb götürür kü, bu necə alimdi ki, çubux "at" minir, adını soruşanda yalan deyir, özü kiçih ola-ola atası əlinə su tökür, qulluğunda durur. Bu qocaların ən yaşdısı və bilikli dedi:

– Bəhlul Danəndə, sənə sualım var.

– Dinniyirəm, – deyə Bəhlul cavab verdi.

Qoca dedi:

– Mənim üş sualım var. Onnarı bizə əyan elə. Birinci sualım odu ku, sən alim ola-ola niyə çubux at minirsən?

Bəhlul dedi:

– Ey qoca, hər şeyin öz məqamı var. Uşağın öz peşəsi, gəncliyin öz peşəsi, qocalığın öz peşəsi var. Mən də uşax olduğum üçün peşəm "qarğı at" minməhdi.

Qoca ikinci sualı verdi:

– Ey Bəhlul Danəndə, biz bağda sənə sual verdih ki,

Bəhlul Danəndəni tanıyırsanmı? Sən də dedin ki, tanımanam, eşitmənəm, bilmənəm. Bax, niyə yalan dedin?

Bəhlul Danəndə qocanın cavabında dedi:

– Mən sizə düzünü demişəm. Mən dedim ki, tanıyın mənəm, eşidin mənəm, bilin və agah olun, mənəm.

Qoca üçüncü sualı verdi:

– Ey Bəhlul Danəndə, özün uşax olsan da, atan sənə əlinə su tökür. Bunun səbəbi nədi?

Bəhlul Danəndə dedi:

– Əl su töhməyin külli savabı var. Odu ku, savabı ayrısı alınca, öz atam alsa yaxıdı.

Qocalar Bəhlulun biliyinə əhsən dedilər. O günnən Bəhlul Danəndənin adı məşhur oldu.

MÜXTƏLİF LƏTİFƏLƏR

QAŞMAĞIN XEYRİYNƏN ZİYANI

Kənddən bir kişi şəhərə oğlunun evinə gəlir. Görür kü, oğlu hər gün səhər harasa gedir. Oğlunna soruşur, oğlu deyir ki, hər səhər qaşmağa gedirəm. Başdıyır qaşmağın xeyrinnən atasına danışır.

Atası deyir:

– Kənddə Məmmədsadığı tanıyırsan? O elə asta yeriyərdi ki, ayağının altında qarışqa qalsaydı, ölməzdi. Halını pozmayub yaşadı. Öləndə 104 yaşı vardı.

Bir neçə günnən sora atası gedir, əmisi gəlir. O da qardaşı oğlunun hara getdiyini soruşur. Oğlan deyir:

– Qaçmağa.

Oğlan indi də əmisinə qaşmağın faydasınnan danışır.

Əmisi gülüb deyir:

– Ay bala, dovşannan bərh qaçan yoxdu, üç il yaşıyır.

VAXTIM YOXDU

Ərdəbil tərəfdən sadə, avamyana bir kişi şəhərə gəlir bazarrıx etməyə. İşini görüb qutarannan sora gəlib dükannardan birinin qabağında mürgüləməyə başdıyır. Dükənçilərdən biri onu görüb, sataşmaq qərarına gəlir.

Dükanda oturub başdıyır xurma yeməyə və dənəsini bir-bir kişiyyə tərəf atmağa. Dənə kişiyyə dəyəndə gözünü açır, ora-bura baxıb, haradan atıldığını bildihdən sora halını pozmadan yenə gözünü yumur. Dükənçi bir xeyli xurma yeyib dənəsini kişiyyə atır. Xeyli keçdihdən sora, kişi qalxır, dəsmalını çıxarıb yan-yörəsindəki xurma dənələrini yığır dəsmalın içinə, gedir dükənçinin yanına deyir:

– Qardaş, al bunu çək.

Dükənçi dəsmalın tərəzinin üstünə qoyub çəkir və deyir:

– Bir girvəngə.

– Kişi əl atıb dəsmal yox, tərəzinin bir girvəngəlihdən daşını götürüb dükənçinin başına çırpır və deyir:

– Mən iş adamıyam, dənələri sənə bir-bir atmağa vaxtım yoxdu.

MƏNİ CƏHƏNNƏMƏ GÖNDƏRİN

Kənddə hırnan-zırı qanmıyan bir Allah bəndəsi yaşayırmış. Günnərin birində bu kişi yıxılıb ölür. O dünyada kişinin kağız-kuğuzunu yoxluyub görürlər ki, günahıyan suabı təndi. Soruşullar ki:

– A kişi, harda yaşamağ isdiyirsən, cənnətdə, cəhənnəmdə?

Kişi qayıdır kı:

– Deyin görüm, cənnətdə kişilər nəynən məşğuldular, cəhənnəmdə nəynən?

Cavab verillər ki:

– Cənnətdəki hacılar, seyid-mollalardı, ibadət eliyillər, cəhənnəmdəki də lotu-potulardı, çaxır içib kef eliyillər.

Kişi deyir:

– Cənnətdə molla-seyidə aftafa daşımaxdansa, cəhənnəmdə lotu-potunun bədəsinin dibində qalan çaxırı içib kef eləməh yaxşıdı, məni cəhənnəmə göndərin.

XORUZ ALACAM

Kəndə şəhərdən qonaxlar gələsiymiş.

Sovet sədri bazar-dükana hərrənib tapşırır ki, qonaxlar qiymət-zad soruşsalar, ucuz deyin, qoy elə bilsinnər ki, bizdə ucuzduxdu.

Vax-vədə yetişir, qonaxlar gəlillər, başdıyıllar kəndi gəzməyə. Yolları bazara düşür. Baxıllar ki, ucuzduğıymuş. Bir kişi yedəyində inəh aparırmış.

Soruşullar ki:

– A kişi, inəyi neçiyə satırsan?

Kişi qayıdır kı:

– Beş manata!

Qonaxlar görürlər ki, bəs burda lap ucuzduğıymuş.

Aralanan vaxdı birinin dili dinc durmur, deyir:

– A kişi, yaxçı, tutax kı, inəyi satdın, pulunu

neyniyəcəhsən?

Kişi də eləmə təbəllih, cavab verir ki:

– Belə, üsdünə beş manat da qoyub bir xoruz alacam!...

BİZ HEŞ BALAŞ DA DÖNMƏMİŞİ

Vedinin Qaralar kəndində bir xəsis kişi olur. Bir gün bunun evində qonaxlıx olur. Qonaxlar bir-birinə qaş-göz edillər ki, bu kişini möhkəm xərcə salsınlar. Girişillər yeməyə. Bir azdan xəsis kişi baxıb görür kü, bir qədər də keşsə süfrədə heş nə qalmıyacax. Tez geri çəkilir ki, bəs yaxçı yedih, lap camışa döndüh.

Qonaxlar ev yiyəsinin niyyətini başa düşüb qayıdılar kı, biz heş balağa da dönməmişih.

Qonaxların geri çəkilmədihlərini görən ev yiyəsi baxır kı, belə gessə, ac qalacax, təzədən qayıdıb başdıyır yeməyə.

HARDADI MƏNDƏ O BAXT?

Aran kənddərinnən birində Xudayar addı varrı, amma xəsis bir kişi yaşayırmış. Yayın ortalarında kişi dağa yola düşür kü, qoyun-quzuya baş çəhsin. Demə, onun sürüsünü yoxsul qardaşının uşaxları otarırmış. Kişi günortuya yetişir biniyə, xoş-beş, on beşdən sora uzanıb yatır. Axşam sürü dönəndə kişi hər şeyi sağ-salamat görüb toxduyur. Görür kü, balam, bir çəpişin belə burnu qanamıyib. Qardaşı uşaxları gözdüyür kü, əmiləri bir xoş söz deyəcəh. Amma kişi ağzını açıb nə bir kəlmə sağol deyir, nə də bir dil tərpedir ki, o əmlih quzulardan birini kəsin, yeyəh. Axırda qardaşı oğlannarının biri özünü saxlıya bilmiyib deyir:

– Ay Xudayar əmi, gəlsənə quzulardan birini kəsib sənə bozartma bişirəh?!

Kişi hövlnah qayıdır kı, amanın bir günüdü, ə nə danışdığındı, qurddan-quşdan saxlıyıb-saldırıbsınız, daha niyə tələf eliyirsiniz? Gətirin, süddən-qatıxdan yeyib yatax.

Çobannar əməlli-başdı pərtdəşillər. Gedib sürüdən yaxçı

bir quzu seçib kəsillər. Gecə qarannıx olduğunna kişi öz malını seçə, tanıya bilmir. Qardaşı uşaxları da and-aman eliyillər ki, əmi, öz quzularımızdandı, arxayın ol.

Demə, qardaşların beş quzusu varmış. Onları da əmilərinin sürüsünə qatıb otarırmışlar. Bozartma bişib süfrüyə gəlir, çörəh yeyiləndə qardaşoğlu ürəhdən dillənir ki, əmi, niyə belə çəkinə-çəkinə yeyirsən, elə bil öz malındı, halallığınan ye.

Kişi yeməyinə yeyir, amma bu söz ürəyinə xal salır. Gecəni bir təhər keçirib səhəri diri gözdü açır. Dəriyə baxıb öz quzusunu tanıyanda kişinin elə bil belini qırıllar. Başdıyır yanıb-yaxılıb söylənməyə:

– Deyirəm axı niyə iki kəsib bir başdıyır kı, əmi, öz malın kimi ye. Hardadı məndə o bəxt ki, qardaşım oğlu beş quzusunna birini kəsib mənə yedirdə?!

ANAMA DE, “QULLUXÇU”NU GÖNDƏRSİN

Birinin ərköyün, tənbel bir qızı varmış. Günah anasındaymış. İlk günnən üstündə əsibbiş: «Burda oturma, orda otur. Bunu yemə, onu ye». Qız elə yerin içindəcə yeyib-içərmiş. O qədər ərincəhmiş ki, lazım olan şeyi götürməyə belə durmazmış. Yanında uzun bir çubux saxlıyarmış. Bir şey lazım olanda çubuğu uzadıb götürərmiş. Çubuğun da adını «qulluxçu» qoyubmuş.

Qız böyüyüb boya-başa çatır, qapılarına elçi göndərən olmur. Xeyləh vax keçir, bir oğlan onların evinin yanından keçəndə qızı görüb, elçi düşür. Əlimyandı qızın razılığını verir, ər evinə köçürüllər. De bir gün, iki gün... Qaynata-qaynana baxıb görüllər ki, bu gəlin ver yeyim, ört yatımdı. Oğula işarə edillər. Oğul da gəlinin sir-sifətinin gözəlliyinə vurulubmuş. Bir az mızıldayıb susur.

Bir gün qaynatasının onların kəndinə getməyə hazırdaşdığını eşidib, gəlin əri vasitəsiylə çatdırır kı, bəs anama deyin, mənim qulluxçumu göndərsin.

Kişi qudası evinə gəlir. Xoş-beş, on beşdən sora çay-çörəh gəlir. Ananın gözü elə qaynatanın ağzında imiş ki, görəsən,

qızdan şikayət-zad eləmiyəcəh? Görür kü, yox, qohumun kefi köhdü.

Ordan-burdan danışılar. Qalxıb yola hazırdaşanda qohum qızının sifarişini anasına çatdırır.

Kişi sözünü deyib çölə çıxır, atın yəhər-yüyanını yoxluyur. Vaxtı uzadır kı, qulluxçunu yola hazırrasınlar. Qapı açılır, ər-arvad əllərində haça bir çubux çölə çıxanda qaynata döyükür. Ana çubuğa qırmızı yaylıx bağlyıb verir kişiye ki, bəs, quda, qızın “qulluxçu”sunu özünə salamat yetir ha!...

QOYUN ƏLDƏN GEDƏR

Bir kasıb kişinin deyingən bir arvadı varıymış. Səhər-axşam yazığı dänniyirmiş:

– Bəs filankəsdər qabağa düşdülər, biz dala qaldıx...

Qərəz, bir gün kişi dəhrə-çətisini götürür, uzunqulağı haylyıb, meşiyə gedir. Odun düzəldib, şələləri vuranda qulağına səs gəlir. Yəqin edir ki, keçidi. Səsi tutub gedir meşənin dərinliyinə. Gəlib görür kü, bir iri keçidi, düşüb morux kolluğuna, çıxa bilmir. Çox götür-qoy eliyir ki, balam bu damazdığı kəsilməmiş hardan gəlib düşüb bura?

Yazıx heyvan kişinin heykəl kimi quruyub qaldığını görüb təzədən başdıyır məkkildəməyə. Kişi girir moruxluğa, əl-ayağı qan içində heyvanı çıxarır. Uzunqulağın boynunna qəzil çətini açıb bağlyır keçiyə, sevinə-sevinə evinə gətirir. Arvad görür kü, kişi budu ey, ley kimi gəlir, uzunqulağın üstündə iki tay odun, yedəhdə də keçdi. Arvad durub sevincəh qapıya çıxır, əl-ayağ eliəyib yükü yerə qoyullar.

Kişi dambat-dambat* keçini tövlüyə salır. Arvad-uşax yığışır, kişi əhvalatı olduğu kimi danışır kı, bəs filan-beşməkan...

Arvad durub keçini sağır, südünə yarmadan-zaddan atıb xörəh bişirir. Şad-şadyanalıqnan xörəyi yeyib hərə bir mitilin üsdünə uzanıb yuxuluyur. Amma arvadın yuxusu ərsə çəkilir. Öz-özünü dänniyir kı, ay mənim ağıma nə deyim, bu kişini elə hər gün səhər tezdən niyə çölə

göndərmirəm ki, gedib keçidən, qoyunna tapıb gətirə. Beləcə fikir eliyə-eliyə arvad yuxuya gedir.

Sabah açılır. Arvad kişinin yanını kəsdilir:

– A kişi, dur! A kişi, dünənki vaxdı, get görəh bu dəfə nə tapıb gətirəcəhsən?.

Kişi görür kü, balam, arvad əl çəkənə oxşamır. Yuxlu-yuxlu qayıdır ki, arvad, evin yıxılmasın, yuxuda qoyun tapbışam, imkan ver, yatıb görüm qoyun hansı tərəfdədi?!

* Dambət-dambət – yekə-yekə

BƏ QARDAŞ DEYİLİH?!

Bir gün iki qardaş uzax bir səfərə çıxması olur. İkisinin də arvadı yola yeməh-işməh, dəyişəh qoyur. Qardaşdar evdəkilərnən halal-hümmət eliyib bərkidillər çarıqların bağını, qırıllar yerin damarını.

Axşam düşür. Qardaşdar bir qayanın daldasında ayax saxlıyib, gecələməli olullar. Böyüh qardaş tez yerini rahatdıyıb uzanır. Kiçih də bir az dincini alannan sora dillənir ki, qardaş, qalx bir az odun yığax, ocax yandırax, suyumuz tükənib, su tapıb sabahımıza ehtiyat görəh.

Böyüh bu tərəfdən o tərəfə çevrilib, birdən tikəlir ki, bu nə sözdü, ə?! Utanmırsan, özünən böyüh qardaşına iş buyurursan? Qardaş döyülüh... Bə qardaş adama nə vax lazımdı?

Kiçih qardaş kor-peşman başını aşağı salıb ocax çatır, yolda ovladığı quşdarı təmizdiyib bişirir, su qablarını doldurur, yatmağa budaxlardan ala-babat yer düzəldir. Böyüh qardaş yeyib-içib təzədən uzanır. Kiçih bir xeyli gözdüyür, görür kü, yox, yuxu onu basır, qardaşını silkəliyib oyadır. Deyir:

– İndi də sən keşih çəh, mən heç olmazsa gözümün acısını alım.

Qardaş bu dəfə daş dəymiş ayı kimi donquldanmağa

başdıyır:

– Bu da sənə qardaş. Ə, necə qıyırsan mənə şirin yuxudan oyatmağa? Heç utanmırsan?

Kiçih qardaş utana-utana cavab qaytarır:

– Qardaşx ey, qardaşx, üstəlüh bu qədər də iş görmüşəm. Gecə yarından keçib, heç olmazsa, bircə sahat gözümü yumum.

Qərəz, iki gün yol gedillər. Hər dəfə iş ortuya çıxanda böyüh qardaş bu minvalnan kiçiyə dil basıb, boşdu çıxarır. Üçüncü gün sıldırım bir qayalığa çatıllar. Kiçih qardaş qayaların oyuxlarını tapıb yol fikirreşir, böyüh qardaş isə eləmir tənbellih, özünün dolu dağarcığını verir kiçiyə ki, bəs qardaş deyilüh? Görəh mənəim dağarcığımı da çıxarasan o üzə, özümü də.

Kiçih qardaş heş nə demir, dolu dağarcığı çiyinə alıb qayalığa dırmaşır, üzü o yana cıgırı tutub gedəndə böyüh qardaş aşağıdan qışqırır ki, ə, hara gedirsən? Dağarcığı qoy yerə, gəl mənə də çıxart yuxarı. Tez də əlavə eliyir ki, bə qardaş deyilüh?

Kiçih qardaş baxıb-baxıb qayıdır ki, qardaş olmağına qardaşx, amma bu dəyqədən sora sənənən yoldaş deyilüh. Sən sağ, mən salamat. Yolçu yolda görəh. Mənə niyə yolumnan eliyirsən, bə qardaş deyilüh?

DƏVƏ UŞAXDI?

Eşşəh, qoyun və dəvə yola düşmüş bir xorum yoncuya ras gəlillər. Eşşəh təhlif edir ki, kim yaşca böyüh olsa, həmin yoncunu o da yesin.

Qoyun:

– Dünyanın üzünü su alanda Nuhun gəmisinə minən qoyun mən idim, – deyir.

Eşşək anqıra-anqıra deyir:

– Qoyun, sən nə danışırsan, Nuh anadan olanda, mənəim düz yeddicə yaşım varıydı.

Vəziyyəti belə görən dəvə başını aşağı uzadır, yoncunu yerdən götürüb yuxarı qaldırdıxdan sora deyir:

– Sizin dediyinizdən belə çıxır ki, dəvə uşaxdı?!
Beləliynən, dəvə mübahisiyə son qoyur.

BƏLİ

Bir xan varmış. O, elan edir ki, kim onu danışıda yorsa həmin adama xələt, yəni bilməsə cəza verəcəydi. Xanın şərti də bu imiş ki, o, ancaq «bəli» deməli, danışan isə bu və ya digər əhvalatı söyləməlidir. Kim bu şərtə razılaşırmış, uduzmuş.

Günnərin birində bir kişi xanın hüzuruna gəlir. Xannan söhbət başdanır. Həmən şəxs deyir:

– Xan sağ olsun, babam sarvan imiş.

Xan:

– Bəli.

– Babam dəvə karvanına al qumaş yühdəhdən sora yola düşdü.

Xan:

– Bəli.

– Gethaget.

Xan:

– Bəli.

– Gethaget.

Xan:

– Bəli.

– Gethaget.

Xan:

– Bəli.

– Gethaget.

Xan:

– Bəli.

– Gethaget.

Xan:

– Bəli.

– Gethaget.

Xan:

– Əyə, sənin baban bəs nə vaxt gəlib mənzil başına

çatacax?

– Xan sağ olsun, babamın o biri mənzil başına çatmasına otuz mənzillik yol var. Hələ onun dəvə karvanı bir ay yol gedəcəh, – kişi cavab verir.

Xan:

– Mənim bir ay burda oturub sənin «gethagebinə» «bəli» deməyə nə vaxtım, nə də halım var, sən apardın, – deyə mərəcə yekun vurur.

DANA BALTANIN SAPINI BATIRDI

Bir kişi qazının yanına gəlib Qulamın onu döydüyünü bildirir və qazıya yaxı bir saplı balta bağışdıyır. Qazı şikayətini arxayın edir ki, hax onun tərəfindədi. Bunnan sora Qulam bir dananın boğazına ip bağlıyıb darta-darta qazının yanına gətirir və şikayət edərh deyir ki, həpənd oğlu həpənd məni döydü.

Qazı üzünü saplı balta bağışdıyana tutub deyir:

– Dana baltanın sapını batırdı.

Bunnan qazı saplı balta bağışdıyanı başa salır ki, dana baltadan qiymətdi olduğu üçün «ədalət» də dana sahibinə tərəf keçir.

QAZINAN QIZIL

Biri özünü qazının yanına salıb qonşusunun haxsızdığınan şikayət edir və işarə ilə qazını başa salır ki, qoltuğundakı qazı ona bəxşis gətirib. Qaz sahibi sözünü qurtarhaqurtarda qonşusu özünü yetirir. O da qonşudan şikayətdənərh dilinin altındakı qızıl onnuğu qazıya göstərir və işarə edir ki, ağzımdakı onnux sən qazınıdır.

Qaz sahibi qonşusunnan şikayətdənib onu pisdiyəndə qazı əsəbləşərəh deyir:

– Qaz kimi boğazını uzatma, kişinin oğlu ağzında qızıl kimi söz danışır.

PİŞIYNƏN SİÇAN

Pişiş siçana deyir:

– Bu deşihdən çıx, o biri deşiyə gir, sənə bir ətəh arpa verim.

Siçan dillənir:

– Yol yaxın, kirayə çox. Deməli, burada bir işkil* var.
Beləliynən, siçan pişiyin kələyini duyur.

GÖNÜ SUYA VERMƏ

Dabbağın bir şagirdi varıymış. Dabbax gönü şagirdinə yumağa verəndə hər gün onu döyürmüş kü, «gönü suya vermə!». Şagirdin gönü yuduğu çay iti axırmış. Odu ku, şagird hər gün gönü yuyanda ehtiyatdı olur, göndən möhkəm yapışmış.

Günnərin bir günü şagird gönü saxlıya bilmədiyinnən dağ çayı gönü axıdır. Şagird nə qədər əlləşirsə, gönü tuta bilmir.

Şagird dabbağın yanına gələ-gələ fikirreşir ki, işim fənədi. Əyər usta hər gün gönü yumağa aparanda «gönü suya vermə» deyə-deyə məni döyürdüsə, gönü suya verdihdən sora lap dərimi soyacax.

Bənizi qaçmış, dizdəri əsən və əliboş gələn şagirdi görəndə dabbax işi başa düşüb deyir:

* işkil–fırılmaq, əngəl

– Mən səni hər gün döyürdüm kü, ehtiyatdı olasan. Gönü bərh tutasan kı, su aparımıya. Gönü suya verənnən sora daha neyliyəh, canın sağ olsun.

TUTMAYNAN BAL

Bir cavan oğlan yolun kənarında oturub tutma (qovunun bir növü) ilə bal yeyirmiş. Yoldan keçən nurani bir kişi ona deyir:

– A bala, tutmayan bal tutmaz. Sancılanıb ölərsən.
Cavan oğlan əliynən «əkil başımnan» işarəsini verərəh

tutmayan balı yeməhdə davam edir.

Xeyləh keçənnən sora nurani kişi geri dönür, görür kü, həmin cavan oğlan yerə yıxılıb:

– Vay öldüm, vay sancı qarnımı doğradı, mənə bir köməh, – deyə qışqırır.

Nurani kişi bunun qarşısında dayanıb deyir:

– A bədbəxt oğlu, mən sənə demədimmi, tutmayan bal tutmaz, onnarı yemə, səni öldürər?

Cavan oğlan özünü birtəhər ələ alıb deyir:

– A kişi, bu yaşa gəlibsən, yenə də bilmirsən ki, tutmayan bal yaxşı tutub. Onnarın ikisi bir yerdə tezdiynən məni aradan götürməh isdiyillər.

ÇOBAN CANAVAR

Canavara xəbər çatır kı, muşdulugumu ver, səni qoyun sürüsünə çoban qoydular.

Canavar başdıyır hönkür-hönkür ağlamağa. Soruşanda kı, ay canavar, niyə ağlıyorsan, o, belə cavab verir:

– Qorxuram yalan ola.

İNDİ HARDAYAM!

Bir ixtiyar baba ocax kənarında oturub qızınırmış. O, kisəsinnən tənbəki çıxardıb müştüyün ocax hissəsinə doldurur. Sora tənbəkinin üsdünə çınqı qoymağ üçün ayağa qalxıb ocağın o biri tərəfinə keçir, çömbəlib oturur. Ocaxdan bir çınqı götürüb müştüyün ocağına od salır. Tənbəkidən bir-iki qullab aldıxdan sora öz-özünə deyir:

– Ey gidi dünya, insan quş kimi şeydi. Bayax hardaydım, indi hardayam!

TƏMBƏL OĞUL

Ata:

– Ay oğul, bir evdən-eşihdən çıx, bir işin qulpunnan yapış.
Elə yeyib-içib yatırsan, dur gedəh ot biçininə.

Ata çiçəhli dağ çəmənliyinin bir kənarında dayanır, kərəntini oğluna verir, kərəntini necə tutmağı, necə bişməyi ona öyrədir.

Oğul kərəntinin sapınan və əlcəyinnən tutur, qollarını gen açıb bir-iki dəfə ətir saçan çiçəhli otdarı bişdihdən sora atasına deyir:

– Ay ata, olarmı kı, bir az da dizi üstə oturub biçim.

Atası razılıx verir. Təmbəl oğul dizi üstə bir-iki dəfə kərəntini hərrədihdən sora yenə atasına deyir:

– Ay ata, olarmı kı, bu otdarı elə uzanıb biçim.

Oğul atasınan cavab almadan çiçəhli çəməninin üzərinə uzanır. Bunnan da təmbəl oğulun əməh fəaliyyəti başa çatır.

YIXILAN DƏVƏ

Günnərin bir günü dağlıx ərazidə yamaşda salınmış cıdırnan dəvə karvanı yol gedirmiş. Yağış yağdıxdan sora yol palçıq olur. Dar cıdır, palçıxlı yol, yühlü dəvə dəvəçini çox narahat etdiyi üçün o, «ya Allah, ya Həzrət Abbas, sən özün köməh ol», – deyəndə dəvənin birinin ayağı sürüşür və yıxılıb yamaş boyu aşağı dıdırranır.

Dəvəçi narahat halda qışqırır:

– Ya Həzrət Abbas, qaş dəvənin altında qalarsan!

UZAXGÖRƏN TARİXÇİ

Bir paccahın beyninə düşür kü, tarix kitabı yazmaq lazımdı. Tapşırıx verdiyi alim tarix kitabını yazıb başa çatdırdıxdan sora əsəri paccahın hüzuruna gətirib oxuyur. Əsər paccahın xoşuna gəlmir. Qəzəblənərək əmir edir ki, alim yazdığı kitabı vərəqləriynən, cildiynən yesin! Tarixçi yazdığı kitabı yeyir və bununla da dünyasını dəyişir.

İkinci tarixçi axtarıllar. Bir tarixçi kimi Molla peyda olur. Xeyləh vaxdan sora paccah əmir edir ki, Molla yazdığı tarix əsərini oxusun. Təyin olunmuş vax paccah həyəətə çıxır kı, qabaxda Molla, onun arxasınca da qullar cərgə ilə dayanıblar. Hər qulun qolu üstündə qat-qat yığılmış təndir

lavaşdarı var.

Paccah:

– Molla, bu nə həngamədi çıxardıbsan? Bəs sən tarix əsərin hanı? – deyər soruşur.

Molla irəliyə yeriyib təzim etdihdən sora üzünü paccaha tutub deyir:

– Paccah sağ olsun, mən tarixi lavaşdarın üstünə yazmışam. Onları sizə oxuyacağam. Əyər yazdığım tarixi əsər xoşunuza gəlməsə, onların hamısını özüm yeyəcəm.

Uzaxgörən tarixçinin iş üsulu paccahın xoşuna gəlir.

MƏN O KİŞİLƏRDƏN DƏYİLƏM

Günnərin bir günü bir kənddinin evinə qonax gəlir. Ev sahibi ilə qonax evdə əyləşib söhbət edillərmiş. Ev xanımı da əlində çömçə iri mis qazanda xörək bişirmiş. Qonağan ev sahibinin söhbətinə arvad da qoşulur. Kişi arvadının sözdərinə etiraz edir və onnan razılaşmır. Belə olduxda arvad bərh əsəbləşir, çömçəni aşın içinnən çıxarıb ərinin başına vurur.

Ev sahibinin pərt olduğunu görən qonax gərginliyi azaltmaq üçün onu sakitdəşdirir və öz həyatınan bir misal çəkir. Qonax deyir ki, mən arvadım sən arvadınan çox-çox hirsiddi. Bir gün mən arvadım bir qulplu qazan xörək bişirmişdi. Elə həmin gün axşam sözüümüz çəp düşdü. Arvad əsəbləşdi nə əsəbləşdi, qulplu qazanı götürüb xörəhli-zaddı keçirtti mənə başıma.

Qonax sözünü qutarar-qutarmaz indicə arvadının çömçə zərbəsinə gözdərinin altı qaralmış ev sahibi ayağa qalxıb qəddini düzəldir, əllərini belinə qoyarax ciddi görkəm alır və üzünü qonağa tutub xoruzdana-xoruzdana deyir:

– Ağlın özünə getməsin, mən o kişilərdən dəyiləm!

SÜD QARDAŞI

Şahlardan hansısa bərh xəsdələnir. Bunun üsdünə həkim-loğman qalmır kı, gətirməmiş olsunnar. Şahı sağaldan

tapılmır kı, tapılmır. Günnərin birində bir nəfər həkim gəlir xəstənin hüzuruna. Həkim xəstəni müayinədən keçirdihdən sora onun xəsdəliyini müəyyən edir.

Həkim gizlicə balalamış bir eşşəh tapıb gətirir. Tövlüyə bağliyarax ona yaxşıca qulluğ edir, arpadan, buğdadan verərəh eşşəyi kökəldir. Hər gün eşşəyi sağarax onun südünnən şaha verir. Şahın əhvalı tədricən yaxılaşır.

Günnərin bir günü həkim eşşəyi sağarkən xotux təpiynən vurub süd vedrəsini aşırır. Bərh əsəbləşmiş həkim xotuğun qarşısında dayanarax əsəbi şəkildə deyir:

– Heyif ki, sən şahın süd qardaşısən. Yoxsa sənə divan tutardım.

QURD AĞZI «BAĞLIYAN»

1918-ci ildə çobankərəlilər Türkiyənin Qars mahalında olanda qaşqınnardan birinin üç qoyunu itir. Qoyun sahibi nə qədər axtarırsa, heş nə hasil olmur.

Əlaşsız qalan qaşqın kənddə yaşayan bir şəxsin yanına gedərəh ona deyir ki, eşitmişəm sən qurd ağzı bağliya bilirsən. Xahiş edirəm, qurdun ağzını elə bağliyasən kı, o, mənim var-yoxum olan üç qoyunumu yeyə bilməsin.

Cadugər kişi pasdı bir bıçax çıxardır, nə isə oxuyur, üfürür və son həddə qurdun ağzını «bağliyr».

Qoyun sahibi evə gedib səhərəcən arxayın yatır. Səhər tezdən yenə də çöllərə düşərəh qoyunlarını axtaranda görür kü, onların ancax buynuzdarı qalıb. Tez özünü sehrkar əfəndinin yanına yetirir və əhvalatı ona danışır. Əfəndi əsəbi şəkildə bir də pasdı bıçağı yoxluyur, duvasına baxır və deyir:

– Qurdun qoyunları yeməsi eyidir, ancaq qurdun bayıra getməsi işi müşgül olacaq, çünkü mən onun ağzını bağlamax əvəzinə gerisini bağlamışam!

SARI ŞİNEL

Goravannı* Mustafa kişinin oğlu Böyüh Vedidən qız qaçı- rıbbı. Bir neçə gün sora oğlanın mənsub olduğu tayfanın

ağsaqqalı eydər kişinin başcılığınan bir dəstə adam el adətiynən barışığa gedir. eydər kişinin əynindəki sarı şinel dərhal diqqəti çəkir. Nə isə, barışix baş tutmur.

Bir neçə gün sora eydər kişinin qardaşı Mədət məllim yenə bir neçə nəfərnən təzə qohumlarıgile yola düşür. Onun da əynində həmin sarı şinel.

Axır kı, qohumnar barışır və adət üzrə kürəkən qaynata evinə qonax çağırılır. Kürəkənin də əynində həmin sarı şineli görəndə təzə qohumnar başa düşüllər ki, Goravan kəndində cəmi bir şinel varıymış...

MƏƏMMƏD KİŞİNİN CANAVARI

Goravan kəndində bir Məhəmməd kişi, bunun da vardan-yoxdan, dünya malınnan bir qoçu var imiş. Bir gün səhər tezdən gəlib tövlənin qapısını açanda görür kü, qoş-zad yoxdu, bir tox canavar var, o da şöngüyüb oturub tövlənin ortasında. Məhəmməd kişi bir açix bacıya baxır, bir də qoçun sür-sümüynə. Məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşür.

Bu xəbər bir azdan bütün kəndə yayılır. Axışib gəlennər canavarı öldürməh üçün Məhəmməd kişini nə qədər dilə tutullar, razı olmur. Qoçun zinqırovunu canavarın boynuna bağliyib, buraxır çöllüyə.

Canavar haradan keçirsə, xəbər gəlir ki, Məhəmməd kişinin canavarı filan yerdən keşdi. Gəlişinnən qabax bu gəlişi xəbər verən zinqırov canavarı beləcə acınnan öldürür.

*Goravan – Vedibasar mahalında kənd
"ŞÜMÜR" KEŞİŞ

Goravan kəndində Aşura günü şəbbəh çıxarırmışdar. eş kim Şümürün rolunu oynamax istəmir. Ona görə də qonşu kəndin keşişini çağırıblar. Başına dəbilqə qoyur, belinə qılınş qurşuyullar. O soruşur:

– Mən nə iş görməliyəm?

Deyillər:

– Bu körpə uşaxlar ağlaşıb sənnən su isdiyəcəhlər, sən də verməzsən.

Keşiş də çox ürəyiyumşax olur. Uşaxlar ağlaşanda o kövrəlib, deyir:

– Ara, vallah, mən siza su verəram, amba bu musurmənnar qoymur...

KƏNDİRİNİ SALLA

Goravan kəndində Mustafa kişinin oğlu Məhəmməd mədəniyyət evində rollar oynuyurdu. Ona "artist Mamed" deyirdilər. Bir gecə evlərinə qayıdır. Anasına çox deyir ki, mənə qovurma ver, anası Gülsənəm arvad vermir. Məhəmməd əlini göyə qaldırır deyir:

– Ay Allah, kəndirini salla!

Bir də görüllər ki, bacadan kəndir enir. O, kəndiri anasının belinə bağlayır. Deyir:

– Allah, kəndirini çəh.

Kəndir dartılır. Gülsənəm arvadın ayaxları yerdən üzülür. Gülsənəm arvad oğluna yalvarır. Məhəmməd yenə bacıya üzünü tutub deyir:

– Allah, bu dəfə anamın günahınan keş.

Gülsənəm arvad qovurma çıxarır ocaxda təzəliyin. Məhəmməd kəndirini sallıyan "Allah"nan bir yerdə ləzzətnən qovurmanı yeyillər.

LÜLƏSİ GÖEƏ BAXIR

1918-ci ildə Böyüh Vedi kəndinin erməni daşnaxları tərəfinə hücuma məruz qaldığı ağır günnərdə Eetim Əkbər yoldaşdarıyan erməni nizami ordusunun bir top ələ keçirir. Çox çətinnənən öküzdərə qoşub gətirillər. Eetim Əkbər Abbasqulu bəyə deyir:

– Abbasqulu bəy, topumuz yoxuydu, tapıb gətirmişih. özü də əyriplan vurmax üçündü. Lüləsi göyə baxır.

Abbasqulu bəy baxıb gülür:

– Oyunun olsun, ay Əkbər. Bu ki, qazandı.

SİZİ AJ QOEMUEACAXDIM KI...

Şahpəri əri ilə qaçaxçılıx edirmiş. Bir gün döyüşdən sora yaranmış sakitdihdən istifadə edən Şahpəri uşaxlarının aj olduğunu görüb, qayalıqın arasında ocax çatıb qazan asır. Uşaxlar səbirsizdiynən xörəyin bişməsinə gözdüyüllər. Xörəh bişib süfrə salınanda atışma təzədən başladı. Şahpəri də silahı götürür. Onnarı mühasiriyyə salıllar.

Qaçaxlar atdarı minib tez-tələsih aradan çıxmali olullar. Qaç-qov başdanır. Gözdən itdihdən sora uzax meşədə dayanıllar ki, dişdərinə alsınnar. Bu zaman uşaxlar ajdixdan şikayətdənillər. eyfsdənillər ki, xörəhlərini yeməyə imkannarı olmadı. Bu vax Şahpəri arvad gətirib süfrə açır. İki yerdən deşilmiş qazanı ortuya qoyur. "Gəlin yeyin, mən sizi aj qoymuyacaxdım ki," – deyir.

Demə, ara qarışanda qazanı yəhərin qaşına qoyub aradan çıxarıbbiş.

BU KU ADAMDİ!

Eüzillər boyu Vedibasər mahalında, onun bir çox kənddərinə isə lap XX yüzilin əvvəllərinə qədər erməni addı məxlux yaşamıyib. Bunu olmuş belə bir əhvalat da təsdiq edir.

1918-ci ilə qədər erməni-daşnax qüvvələri Vedibasər kənddərinə hücum eləməyə cəsərət etmillər. ərdən kəşfiyyətə adam göndərib, müsəlman kənddərinin etibarrı müdafiə olduğunu eşidib, çəkilib yerrərinde otururmuşdar.

Bir gün Taytan kəndinə xəbər yayılır ki, kəndin kənarında bir erməni cəsədi var. Kənd bir-birinə dəyir. Erməni görməh marağı adamnara güj gəlir. amı qaçır göstərilən yerə. Adamnardan biri irəli keçib, üzü üstə yerə sərilməş cəsədi arxası üstə çevirir. "Bu ku adamdı!" – deyər camahat heyrət içində bir-birinə baxır.

FERMANIN PLANI DOLAN DƏYİL

Bir gün bağçacılı* Kərim kişinin arvadı ərinə deyir:

– Ay kişi, yəqin qismətdəndi. Bu il fermanın çobanı kürd Abdullanın qoyunlarının hamısı ekiz doğur. Eaxcı qonşudu. Allah ruzusunu bəl eləsin.

Kərim kişi arvadını mənəli-mənəli süzüb dillənmiş.

Bir neçə gün sora kolxozun ümumi yığıncağında kolxozun sədri ferma müdürünü qoyunçuluxda yaranmış acınacaqlı vəziyyətə görə tənqid edir. Ferma müdürü də öz növbəsində günahı zootexnikin üstünə atır, yemin azdığınan şikayət edir.

Bayaxdan bəri bir küşdə oturub dinniyən Kərim kişi söz alıb deyir:

– Zəhmət çəkib özünüzü yormuyun. Neçə ki, kürd Abdullanın qoyunları ekiz doğur, fermanın planı dolan deyil.

ÖZÜNÜZƏ EEZİD TAPIN

Uluxanlı Eaqub Aşura günü şəbih çıxarılanda Eezid rolunu oynuyurmuş. Bir Aşura günündə də ata minir ki, meydana girsin, at baş alıb özgə tərəfə götürülür. Eaqub ha çalışır ki, atın başını qaytarsın, mümkün olmur. Nələş qalıb gedə-gedə çıxır:

– Camahat, özünüzə Eezid tapın, mən getdim.

*Bağçacılı – Vedibasar mahalında kənd.

XI. ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏR

A

Ağılsız adam dosdu ancağ özü çətinə düşəndə yada salar.

Ağıllı bu ili fikirəşir, ağılsız – bu günü.

Arpa əkib, buğda gözdəmə.

Ağacı qurd yeyər, insanı – dərd.

Ağa Nəzərəm, belə gəzərəm, bir vuranda qırxını əzərəm.

Aşığa söz dəyməz, çirkinə – göz.

At addımına görə yox, adamına görə tanınar.

Ağsaqqalsız ev olmaz, paccahsız ölkə.

Ağlar gözdən, bir də saxta sözdən özünü gözdə.

Acı danışan şirin söz eşitməz.

Ağıllı bir dəfə allanar.

Ağıllı işinə baxar, cahıl – dişinə.

Annıyana qul ol, annanıyana ağa olma.

Ağhyanın bir dərdi var, gülənin – iki.

Atdan düşsən də, addan düşmə!

Ata haqqı övlada mirasdı.

Ata yumaxlanar, oğul budaxlanar.

Argımıyan baş yasdığa gəlməz.

Ağ evi görüb, qara evi yandırmazdar.

Aj bəydən tox it yaxıdı.

Acığan itirərsən, səbənən gətirərsən.

Ata çörəhdı, ana ürəh.

Ac acı doluyar, tox toxu yalıyar.

Arvadın isməti – ərin izzəti!

Arvadın biri – əla, ikisi – bəla!

Arvad almamış övlad arzusu eləmə!

Arvadın axır hiyləsi ağlamaxdı.

Aldığı bir iynədi, dəmirini yoxluyur.

Ay mənəm olsun, ulduz heç olmasın!

Adam dəlidən utanmasa da, dəlinin yiyəsinnən utanar!

Adamın dosdu oturub-durduğunnan bəlli olar!
At görəndə axsıyır, su görəndə susuyur!

B

Bəd xəbər ucur, xoş xəbər – yatır.
Bir ağacın altında yüz qoyun yerrəşər.
Başı boş olanın sözü baş olmaz.
Böyüh loxma ud, böyüh söz danışma!
Babadan hümmət, nəvədən xidmət.
Bugünkü uşax – sabahkı qoçax.
Bağı bağban yeyər, qoyunu – çoban.
Bal olma kı, hamı səni yeyə, zəhər olma kı, hamı sənə
tüpürə.
Bu canın o cannan nə xəbəri!

Bağa bax üzüm olsun,
Yeməyə üzün olsun.

Bir çırağın işığına qırx adam əyləşər.
Bir ox iki quşa dəyməz.

C

Cavan var aparıb-gətirir, çoban var – otarıb gətirir!
Çox gülməh asandı, çox susmax – çətin.
Çobansız qoyun qurda yem olar.
Çil toyux bərh yumurtalıyar.

Çox əyilmə, basallar,
Çox ucalma, asallar.

D

Dağ başına qış gələr, insan başına – iş.
Dəli dəlidən xoşdanır, molla ölüdən.
Dərdini gizdədən davasını tapmaz.

Dumbulnan gələn zurnaynan gedər.
Dəmir nəmnən, insan qəmnən çürüyər.
Dəli dosdun olunca, ağıllı düşmanın olsun.
Dəlinin sözü, sərxoşun – gözü.
Doğru yolda yıxılan tez qalxar.
Dost dostun aynasıdır.
Dəvətsiz qonağı köpəh parçalıyar.
Dağ uşmasa, dərə dolmaz.
Dana mıxı çıxardanda bir yerə dəysə, iki də özünə dəyər!
Dəniz dalğasız, kişi xaltasız olmaz.
Dəli dəliyə qoşuldu, göydən dəyənəh yağdı.
Dosdu el olanın dövləti bol olar.
Dolu tufəh birini qorxudar, boş tufəh – ikisini.

E

El yandıran şamı söndürməh olmaz.
El gözünən düşən boy atmaz.
El malına göz dikən gözdən olar!
El ağzı ilə quş tutulmaz.
El içində, ol içində, öl içində!
Eyibsiz yar axtaran yarsız qalar.
Elin atdığı daş uzax gedər.
El eybini sənə deyən, sənə də eybini elə deyər.
El qazanı ilə aş qaynamaz.

El üçün ağılyan gözdən olar,
Yar üçün ağılyan gözəl olar.

Ə

Ən ağır daşı su damcı-damcı damıb dələr.
Ən çətin övlad – nəvədir.
Əgər varındı – aləm yarındı.
Əsil bilən bilmədiyini biləndi.
Əlifin hecası var, gündüzün – gecəsi.

Əvvəli meydan olanın axırı zindan olar.
Ətin çiyi ət gətirər, xəmirin çiyi – dərd!
Ərinə görə bağla başını, qazanına görə qaynat aşını!
Ər eldən gələr, oğul – beldən!

Əsilsiz qızı almaq çox asandı, amma saxlamaq çətindi,
Əsilli qızı almaq çox çətindi, amma saxlamaq asandı.

G

Göy ağlamıyınca, yer gülməz.
Güvənmə varrığa, düşərsən darrığa.
Gənşdiyində daş daşı, qocalıxdə ye aşı.
Gördün dəli, sovlul geri.
Gopla plov bişsə, dəniz qədər yağı məndə.

H

Heyvan kəsilməyincə yağı görünməz, insan danışmıyınca –
ağlı.
Haynan gələn huynan gedər, selnən gələn suynan gedər.
Hiyləynən tikilən ev bəhanəynən yıxılar.
Hacı Məkkədə, dərviş təkkədə.
Hər daş baş yarmaz.
Hörüyün uzununu, sözün qıyası!
Həkimi həkim eliyən xəsdədi.
Hər cırcıramanın öz cırlıtısı var.

X

Xəncərnən ala bilmədiyini, xoş söznən alarsan.
Xoş söz ürəyə qapıdı.
Xalq kəsən barmaq qanamaz.
Xoş günün sorağı uzaxdan gələr.
Xəstə yatan ölməz, əcəli yetən ölər.

Xeyir isdə qonşuna,

Xeyir gələr başına.
Xəbəri uşaxdan öyrən.
Xəbərin yalanı olar, yalanın – xəbəri!

İ

İnsanın bir özü, bir də sözü.
İnəh duza allanar, insan – sözə.
İki dinnə, bir söylə.
İnsan el ilə, dəyirman yel ilə.
İş başınnan aşınca, dövlət cibinnən daşar.
İt özünən təmizini bilməz.
İki ölünü bir qəbrə qoymağ olar, iki arvadı bir evdə
saxlamağ olmaz.
İki qulax iki eşitməh üçündü, bir ağız bir deməh üçün.
İtdən çox çarix daşıyan yoxdu, həmişə də ayağı yalındı!
İtin acığı quyruğunnan, atın hirsini qulağınnan bilinər.
İki at bir ağaca bağlanmaz.
İki dilənçi bir qapıda dilənməz.
İki adam dalaşanda, üçüncüsü sən olma!
İt dartdığı bilir, udduğunu bilmir.
İt ayıbını bilsə, əyninə tuman geyər.

İsdi çörəh təndirdən,
Minnəti yox pendirdən.

K

Kosuya rişxənd edənin top qara saqqalı gərəh.
Keçəl qız bəyəninə toy əldən gedər.
Keçəli gün çıxmamış gör.
Korrar ölkəsində çaşdar paccəh olar.
Keçi şərəb işsə, dəviyə meydan oxuyar.
Kök arıxlıyınca, arığın canı çıxar.

Kim sənətə xor baxar,

Boynuna torba taxar.

Q

Qonağın gözü böyüh olar.

Qoyunun mələdiyini quzu mələməz.

Qurd balası qurd olar.

Qulanın quyruğunu kəsməhlə qurd olmaz.

Qərib dərdin təh ağlar!

Qərib – dostu olmuyandı!

Qələm tutan əl dilənməz.

Qışın oğurruğu yazda üzə çıxar.

Qonşu oduynan çirax yanmaz.

Qonşu çörəyi qonşuya borşdu.

Qoyunu köpəyə tapşırıran, kababı qurda yedizdirər.

Qardaş qardaşı bıçaxlıyar, dönüb yenə queaxlıyar.

Qəribin çarəsi ağlamax, yetimin çarəsi sızdamax.

Qəribin boynu uzun olar, dili qısa.

Qartal yumurtasınnan qarğa çıxmaz.

Qır satıram kı, qazancım olsun.

Qızım sana deyirəm, gəlinim sən eşit!

L

Lazım gəlsə, qurdun da tərəfini saxlamağ olar.

M

Min atın varsa, enişdə min, bir atın varsa – yoxuşda.

Məsləhətnən atılan daş uzax gedər.

Min xala yığılsa, bir ananın yerini verməz!

Məzlumun ahı – devirər şahı.

Mən sözü dedim daza, daz özünü qoydu naza.

Mənim könlüm arı,

Allah mənə sarı.

N

Nahax qapıdan gələndə hax bacadan çıxar.

O

Oğurrux çörəyin dadı olmaz.

Od sönər, ad – yox.

Oğlanı kamalınan, qızı camalınan.

Oba köpəhsiz olmaz.

Ovlanmıyan quş olmaz,

Başa gəlmiyən iş olmaz.

On gün qov, bir gün ov.

Oğlan doğdum – öydü məni,

Qız doğdum – söydü məni.

Ö

Özüm qürbətdəyəm, könlüm vətəndə!

Ölü dağı çəkilər, diri dağı çəkilməz.

Özünə işdəməhdən iyranən, özgələrə işdəməyə məcbur olar.

P

Pis gün dönüb yaxçı olar, pis adam yaxçı olmaz.

Papax başda yırtılar, başmax ayaxda.

Pis söz qəlp puldu, yiyəsinə qayıdar.

Plovu yeyənə ver, sözü deyənə!

Pulda vəfa olsaydı, əldən-ələ keşməzdi.

Paltarın yaxcısını özünə götür,

Aşın ləzzətdisini qonağa ötür.

Paltarın çirki yumağnan gedər,

Ürəyin çirki deməynən.

R

Rəhmət yazana, nəhlət pozana.

S

Sözün yaxcısı qısa olar, işin yaxcısı – uzun.

«Salam» dediyin yerdə «xudahafiz» deməyi də bacar.

Seyid Əhməd əliynən ilan tutur, onu da yalan tutur.

Söz ki, var, dəmirədi, vurduxca uzanır.

Söz var iş bitirər, söz var baş itirər.

Saş səfadan uzanar, dırnax cəfadan.

Söylüyənə baxma, söylədiyinə bax.

Səbir acıdır, meyvəsi şirin.

Sirr açannan el qaçar.

Südnən gələn sümüyünən çıxar.

Samanın tüsdüsü göz çıxardar.

Ş

Şillə yeməmiş yanax qızarmaz.

Şirin söz – şəkərdən şirindi.

Şirin quyruğuynan oynamazdar.

T

Tamahkarın gözünü torpax doydurar.

Taxsırı bağışdamax qüdrətin bəzəyidi.

Tənbələ iş buyur, o sənə nəğil danışsın.

Tənbəl arvad suyu dağıdar, deyər aydınıxdı.

Toyux toyuxdu, su içəndə allaha baxır.

U

Uşağı ərköyün böyütməh onu atmağa bərabərdir.

Ucuz ətin şorbası olmaz.

Uçan quşun dalınca getməzdər.

Uzunun ucu olar, dərinin – dibi.

Uşağın yediyi halal, geydiyi haramdı.

Ü

Üz vermə – arsız olar, az vermə – xırsız olar.

V

Varrığa tələsən yoxsulluğa tez düşər.

Varrının eşşəyi də yeyin gedər.

Varrının sonu ilə yoxsulun sonu birdi.

Varranmağa tələsən yoxsulluğa düşər.

Vaxtı boş olanın sözü çox olar.

Verib peşman olmaxdansa, vermiyib düşman olmax yaxıcıdır.

Vaxsız bannıyan beçəni kəsəllər.

Y

Yara var bağlyallar, yara var dağlyallar.

Yetim yarımaz, yarısa da qarımaz.

Yalan ilə dünyanı gəzməh olar, qayıtmağ olmaz.

Yatan ölmədi, yetən öldü.

Yoldaşsız yol olmaz.

Yaxcı ovçunun toruna ov öz ayağıynan gələr.

Yoxsul adamın yox deməsi, varrı adamın xəsis olmasının yaxıcıdır.

Yüz yeyənin olsun, bir deyənin olmasın!

Yaxcı arvad pis kişini ər eylər,

Ortababı şir ürəhli nər eylər,

Yaxcı əri dillərdə əzbər eylər.

Yaxcı adamnan savaşıma,

Pis adama – yanaşıma.

Z

Zalıma rəhm etməh məzluma zülm etməhdi.

*Məmmədvali Qəmərlinin “Atalar sözü” kitabında
toplanmış atalar sözləri və məsəllər
(İrəvan, 1899) (Bakı, 2003)*

A

Ata bilgisi ilə adam adam olmaz.
Ata olmayan atanın qədrini bilməz.
Ata-ana adamın kiçik tanrısıdır.
Atası düz yerdə gözə bilmir, balası şumda şıllaq atır.
Atı atın yanına bağlarsan xasiyyətindən götürər.
Ata malı mal olmaz, özün qazanmaq gərək.
Ata-oğul savaşı, əbləh¹ ona inandı.
Atın ölümü itin bayramıdır.
At minənindir, qılıç bağlayanın.
At almamışdan axurunu bağlayır.
At eşşək kimi anqırmaz.
Atasına xeyri olmıyanın kimə xeyri olur?
At təpiyinə at dözər.
At ölər nalı qalar, adam ölər namı qalar.
At yeriməklə yol alar, insan bilməklə.
Atlı ilə atsız bir deyildir.
Ata dost kimi bax, düşmən kimi min.
Atılan ox geri qayıtmaz.
Ata, arvada etibar yoxdur.
Ac toyuq yuxusunda darı görər.
Acmış eşşək qatırdan yeyin gedər.
Acın imanı olmaz.
Ac qılıca çapar.
Acın haramidən nə baki?
Aca meyit halaldır.
Ac ayı oynamaz.
Acıqlı qalxan ziyanlı oturur.
Aclıq adama oyun öyrədən.
Ac, yalavac qudurğan olar.

Acıqlı başda ağıl olmaz.
Ac deyər doymaram, tox deyər acmaram.
Acın qurşağında çörək durmaz.
Ac adam özünü oda vurur.
Acın qarnı doyar, gözü doymaz.
Aclıqdan kimsə ölməz.
Aca doqquz yorğan örtüblər, genə yuxuluya bilməmiş.
Açıq ağız ac qalmaz.
Axtaran tapar.
Axırkı peşmanlıq fayda verməz.
Axşamın işini sabaha qoyma.
Axşamın xeyrindənsə sabahın şəri.
Axşam oduna gedən çox olar.
Axtaran mollasını da tapar, bəlasını da.
Adam adama lazım olur.
Adam odur iqrarından dönməyə.
Adam yanıla-yanıla alim olur.
Adam adamı bir kərə aldadar.
Adama sözü bir kərə deyərlər.
Adama adamlıq lazımdır.
Adam sözünü adama deyər.
Adın nədir Rəşid, bir de, bir eşit.
Arpa əkən buğda biçməz.
Arvaddan vəfa, zəhərdən şəfa.
Artıq tikə baş yarar.
Araz axar, gözün baxar.
Arxalı köpək qurd basar.
Arvad yıxmayan ev min il tikili qalar.
Arığa batman da yüküdür.
Armudun yaxşısını meşədə ayı yeyər.
Arı şirəyə dolanar.
Arpa verilməyən at qamçı gücü ilə yeriməz.
Azacıq aşım, arğımaz başım.
Az tamah çox bəla gətirər.

Az işdən çox iş çıxar!
Aza qane olmayan çoxa yetişməz.
Az var ki çoxa qələbə eylər.
Asanı qoyub çətinə düşmə.
Aş daşanda çömçə baha olar.
Aşığı uduzub, curuna güvənir!
Aşın cuyuqluğu² dənin yoxsulluğundandır.
Aşığı yığarlar oynamaqdan ötrü.
Ağac səmtinə yığılar.
Ağac bar verəndə başın aşağı tikər.
Ağacdan təndir, kürddən övliya olmaz.
Ağanın malı çıxar, nökarin canı.
Ağa deyir sür dərəyə, sür dərəyə.
Ağacın yemişini ye, qabuğunu soyma.
Ağlamayan uşağa süd verməzlər.
Ağlayanın bir dərdi var, gülənin beş.
Arğısız başa saqqız yapışdırma!
Ağ atla cahil ağaya qulluq çətindir.
Ağ pul qara gün üçündür.
Ağ libas tez çirklənər.
Ağ itin pambıq satana ziyanı var.
Ağacı içindən qurd yeyər!
Ağır otur, batman gəl.
Ağızdan çıxan başa dəyər.
Ağa ilə qulun arasına girmək olmaz.
Ağlarsa anam ağlar, qalanı yalan ağlar.
Allah saxlayanı qurd yeməz.
Allah dağına baxar qar verər.
Allahsız yerdə otur, böyüksüz yerdə oturma.
Al ver deyiblər, al vermə deməyiblər.
Allah qismətinə qane olan qəni olar.
Allah sağ gözü sol gözə möhtac eyləməsin.
Anlayan bir qıldan da anlar.
Anlayana qul ol, anlamayana ağa da olma.

Ayaq getməsə, əl götürməz.
Ayaq-ayaq nərdivana çıxarlar.
Ayrana getməyə utanmır, çanağı dalına qısdırır.
Ayrı qardaş, yad qonşu.
Ayı meşədən küsüb, meşənin xəbəri yox.
Ağıl yaşda olmaz, başda olur.
Ağıl əgildən ötgündür.
Ağıllı fikirləşincə dəli oğlunu evləndirər.
Ağlını eşşək ağlına verərsən, çəkər arpa zəmisinə.

B

Bal tutan barmaq yalar.
Başladığın işi yarıda buraxma.
Başmaq palçıqsız olmaz.
Başacağı qaçacağı börkcü dükanıdır.
Bağdan ərik qurtardı, salam əleyk qurtardı.
Bağış var tümən-tümən, hesab var qəpik qəpik.
Bayram sümüyü ilə köpək kökəlməz.
Bir naxırın adını bir dana xarablar.
Barmağın beşi də bir deyil.
Balıq başdan qoxar.
Başına gələn başmaqçı olar.
Bablı babın tapmasa günün ax-vaxla kecər.
Bala baldan şirindir.
Başda oturan bəy olmaz.
Başmaqçının başmağı yırtıq olar.
Bir ac qudurğan olar, bir tox.
Bir əldə iki qarpız tutmaq olmaz.
Biri ölməsə biri dirilməz.
Bağa baxarsan bağ olar, baxmazsan dağ olar.
Bəy verən atın dişinə baxmazlar.
Bəy ilə bostan əkənin tağı çignində bitər.
Bəy dediyin hansı, bəyənmədigin hansı.
Bəndə bəndəyə neylər, Xuda gözdən salmasa.

Boynum sındı, yerini almaz.
Bu günkü  pg ³ sabahki quyruqdan yeydir.
Boş durunca düşməninə daş daşı.
Bir g l ilə bahar olmaz.
Borclu borclunun sađlıđını istər.
Bu ilki sərçə bildirki s r  y  civ-civ öyrədir.
Buđda  r ginin buynuzu olar.
B y g n tanımayan Allahın da tanımaz.
Boş anbar, boş dađarcıq, ha  l  ha  l .
Borc ki oldu yüz, gir içində söz.
Bu gün mənə isə, sabah da s n dir.
Bulađ başından bulanar.
Bildir inin bəyliyi darı savuluncadır.
Borcunu verən d vl tlidir.
B yl  q m, b yl  kədər, b yl  g l r, b yl  gedər.
Bir bir d n ötrü yorđanı yandırmaq olmaz.

C

Camış ilə g z n dananı qurd yeyər.
Cahil ilə bal yemə, ahıl ilə daş daşı.
Can de, can eşıt.
Can şirin olur.
Cananı sevən canından keçər.
Cidani cib  qoymaq olmaz.
Cəvahir cında içində olur!
Cidani  đurlayan yerini elər.
Culfa⁴ k f nsiz  l r.
C c ni payızda sayarlar.
C vahirin qiyməti var, amma sözün qiyməti yoxdur.

 

 ayın daşı,  l n quşu.
 r ninin xırda andı bir gün  z n  qənim olar.
 ırađ dibinə işıq salmaz.

 iy n n saqqız  r r.
Çox yemək adamı az yeməkdən qoyar.
Ürəyi  r k iy  ver, bir ürək də artıq ver.
 obanın könlü olsa, t k d n penir tutar.
 omaq  r l nindir, qada birl nin!
 r k ağanı qılı  a maz.
Çox bilirsən, az danış.
 r g n zora n  tabı?
 l m g ⁵ verə-verə çıxar qazan bahası.
 l m k dıđırlanar, qapađın tapar.
Çox  alıřmaq  arıq yırtar.
Çox yaşıyan çox bilməz, çox g z n çox bilər.
Çox g l n çox da ađlar.
 aş biri iki g r r.

D

Dama-dama g l olar, dada-dada he  olar.
Daldan atılan daş topuđa d g r.
Dana böyür,  ulu b y m z.
Dadanıbsan dolmaya, bəlkə bir gün olmaya.
Damara görə qan alınur.
Danışıq dananı qurda verər.
Daş d şd g  yerdə ađır olar.
Dađa desən  đrudur, başıni  g r.
Dađ dađa qovuşmaz, adam adama qovuşar.
D yirmanın yaraşıđı torba- uvaldır.
D lid n dođru xəbər.
Dəli d lini g r nd   omađını gizl d r.
Dünya malı dünyada qalır.
Dil başa böyük b ladır.
Dəli quyuya bir daş salar, yüz ađıllı fikirləşib çıxarda bilməz.
Dəliyə halva, gic  bal neyləsin.
Dəli dostun olunca, ađıllı düşmənin olsun.

Dəliyə hər gün bayramdır.
Dərə xəlvət, tülkü bək.
Dəli dəlidən xoşlanır, molla halvadan.
Dəlini apardılar toya, dedi bura bizim evdən yaxşıdır.
Dədə görməyüb, elə bilir Şahqulu da bir dədədir.
Dərdli söyləyən olar.
Dərdini gizləyən davasını bulamaz.
Dariya girən donuz yabanı özünə qəbul eylər.
Dədəsini görməsə, şahlıq iddiası eylər.
Dəvəni satan köşək ala bilməz, köşəgi satan eşşək.
Dəvəçi ilə dost olanın darvazası gen gərək.
Dəvəyə qanqal lazım olsa, boynunu yüz yerdən uzadar.
Dəvə gözünü yumar girər pambığa, deyər məni heç kim görmür.
Düz yol gedən yorulmaz.
Döyülməmiş soyulmaq bir sulu namazdır.
Döymə qapımı, döyərlər qapını.
Dost ilə ye-iç, alış-veriş eyləmə.
Dəvənin dizini bağla, sonra Allaha tapşır.
Dəvə ölsə, dərisi eşşəyə bir yüküdür.
Dəvəni yatırmasan yüklənməz.
Dəvə oynayan günü qar yağar.
Düz yerdə gəzə bilmir, şumda şıllaq atar.
Dost məni ansın bir çürük ceviz ilə.
Dini dinara satmaq olmaz.
Dini Məhəmməd dinidir, günü itin günüdür.
Dost başa baxar, düşmən ayağa.
Dost sirrini dost bilir.
Düşmən çox olanda qaçmaq da mərdlikdir.
Düşmən zəif olsa da, ehtiyatı əldən buraqma.
Düşmən səni daş ilə, sən düşməni aş ilə.
Dinsizin öhdəsindən imansız gəlir.
Dəvəni xəlbir ilə suvarır.
Dilənçinin üzü qara olur, torbası dolu.

Dilini saxlayan salamat olur.
Dil adamı bəyan eylər.
Dərgahın qapısı açıq olanda köpəyin yuxusu gələr.

E

Erkək itin qarnı tox gərək.
Eşşək qazanar, at yeyər.
El ilə qara gün bayramdır.
El gözü tərəzi olar.
El içində, öl içində.
Eşşəyi minərlər ata yetişincə!
Eşşəgim bozdur, dəgirmanaya getməyir.
Ev buzovu öküz olmaz.
El el üstə sığışar, ev ev üstə sığışmaz.
Elçiyə zaval yoxdur.
Elçisi gülüm olanın başına külüm olar.
El üçün ağlayan gözdən olar.
Evində yoxdur kecəlik, gönlündən keçər xocalıq.
Elə yerdə oturma ki, altına su çıxa.
Elə ye ki, həmişə yeyəsən.
El ağzı, çuval ağzı.
Eşşəyə gücü çatmır, palanı taptayır.
Eşşək anqırır tayını tapar.
El arxası çəmən olur.
Evini yaxşı saxla qəfil qonaqdan, canını yaxşı saxla qəfil əcəldən.
Ev yıxanın evi yığılır.
Eşşəyin böyüğü tövlədədir.
Eyibsiz dost axtaran dostsuz qalar.

Ə

Ətə pul verməz, küftənin böyüyündən yapışar.
Ət ilə dırnağı aralamaq olmaz.
Ət yeyən quş dimdiyindən bəlli olar.

Əcəl gəlməsə xəta yeriməz.
Ədəbi ədəbsizdən öyrən.
Ərindiyindən erməniyə dayı deyir.
Ərsiz arvad cilovsuz at kimidir.
Ərə gedəndə böyük qız olur, iş görəndə xırda.
Əsli almaq çətindir, saxlamaq asandır.
Əsli bədvən olana qamçı nədir, dəh nədir.
Əsil al çirkin olsun, bədəsil gözəl alma.
Əkinini göy ikən yeyən xırman vaxtı ac qalar.
Əyri otur, düz danış.
Əyrini tox görmədim, doğrunu aç!
Əl əli yuyar, əl də üzü.
Əli yanan ağızına təpər.
Əlindəki düyünü dişinə salma.
Əlli əlli üstə, bu da bir əlli üstə!
Əl əldən ötgündür!
Əl dutmaq Əlidən qalıb.
Ələk var, ələk var.
Əl üstə çox əllər var.
Əli boş olanın üzü də qara olur!
Ələyəndə doyarsan!
Ələgi ələnib xəlbiri göydən asılıb.
Əvvəl məscidin içi, sonra eşiği.

F

Fənd fəndi kəsər, Allah hər ikisini.
Fala inanma, falsız da qalma.
Fitnəlikdə malını saxla, salamatlıqda başını.

G

Gəzən ayağa daş dəyər.
Gül xarsız, gözəl nazsız olmaz.
Gəlinin dili yox, qaynanənin imanı.
Gəlini gərdəkdə, küçüyü dəməkdə...

Get özünə dost qazan, düşmən ocaq başındadır.
Gedər bostan qırası, qalar üzün qarası.
Gədədan ağa, küllükdən təpə olmaz.
Getməsin o yaman ki, yerinə yaxşı gələr.
Göz görmür, üz tanımır.
Göz qənimini tanır.
Gorda yatan günü evdə yatmaq olmaz.
Gördüğünü qoyub, görəcəgə getmə.
Gözəl ağa çox gözəl idi, vurdu çiçək çıxartdı.
Göz görməsə, könül sevməz.
Gözdən iraq olan könlükdən də qıraq olar.

H

Halal zadə bərişdirar, haram zadə qarışdırar.
Halva halva deməklə ağız şirin olmaz.
Hal hala məlumdur.
Halal incəli, amma üzülməz.
Hesab bəndədən qayıdar.
Həccə gedən gəldi, saca gedən gəlmədi.
Haramın binası olmaz.
Hörmət hörmətdən qalxar.
Haqq söz acı olar.
Haqq yerin tapar, su çuxurun.
Haqqın əli olsun, batilin yaxası.
Hirs gəlür göz qaralır, hirs gedər üz qaralır.
Hirsin dövlətə ziyanı var.
Haram mal bərəkət dutmaz.
Hər kamalın bir zavalı var.
Hər nə əkərsən, onu biçərsən.
Hər yarağımız bitdi, qaldı saqqal darağımız.
Hər qoyun balasını çox istər, amma kürə qoyun.
Hər saatın bir hökmü var.
Hər oxuyan Molla Pənah olmaz.
Hər fəslin bir meyvəsi olar.

Hərzə-hərzə danışma, ağzın yaman öyrənər.
Hər iş tutsan, insafı əldən qoyma.
Hər gözəlin bir eybi olar!
Hər kəsin bir dərdi var, heç kimə deməz ağlar.
Hər saqqaldan bir tük çəksən kosaya da bir saqqal olar.
Hər zadın tazəsi, amma dostun köhnəsi.
Hər kəsin qarğası özünə bir qırgıdır.
Hər sözün bir yeri var.
Hər şey öz vaxtında bitər.
Hər meyvənin bir dadı var.
Hər şey vaxta baxar, vaxt bir şeyə baxmaz.
Hər atılan daşın dalınca getməzlər.
Hürüşün bilməyən it önünə qurd gətirər.
Heç kəs ayrına turş deməz.
Heç kəsin çörəyi heç kəsin qarnında qalmaz.
Həmişə yol bostan kənarından düşməz.
Heç kim qabaxdan yara götürməz.
Heç kimin yarası göz qabağında olmasın.

X

Xain xoflu olar.
Xanım qıran qabın səsi çıxmaz.
Xorus olmasa sabah açılmaz?
Xeyrini görmədiyim oğulun vayını eyləyim.
Xeyir ver, xeyir görəsən.
Xalqın ağzını bağlamaq olmaz.
Xəmir suyu çox götürər.
Xiyar pulu ilə alınan eşşəgin ölümü suda olar.
Xasiyyətini bilmədidin atın dal qabağına keçmə.

İ

İnsan xoş günə dözməz!
İntizara söhbət haramdır.
İnsan bacarmadığı işi boynuna almamalı.

İnsaf dinin yarısıdır.
İnsafı olmayanın imanı da olmaz.
İt itin ayağını basmaz.
İtin adın apardın, ağacı əlinə al.
İt itin dişindən qorxar.
İtin dişi, donuzun dərisi.
İt əl çəkib, motal əl çəkmir.
İtin əcəli gələndə məscidin divarına siyər.
İt kəlləsini xonçaya qoyarsan, sürüşüb düşər.
İt hürər, karvan keçər, yel qayadan nə aparır.
İt itlə boğuşar, yolçunun işi rast gələr.
İt ayağını karvandan kim əsirgər.
İşin poxsə şahid ol, borcun yoxsa zamin ol.
İt qursağı yağ götürməz.
İti öldürənə sürütdürərlər.
İlan vuran ala çatıdan qorxar.
İlan hara əyri getsə öz yuvasına düz gedər.
İlana balası qənim olar.
İlanın ağına da lənət, qarasına da.
İslanmışın yağışdan nə baki?
İş işi göstərər.
İki qılıç bir qına sığışmaz.
İstəyənin bir üzü qara, verməyənin iki üzü.
İki verməsən bir ala bilməzsən.
İtin axmağı qaysafadan pay umar.
İki yumruq bir başa gücdür.
İt acından oğurluq eylər.
İki it bir aslana dov gələr.
İki baş bir qazanda qaynamaz.
İki keçi bir gəmini batırar.
İki güləşənin biri yığılar.
İt yediyini qusar.
İp nə qədər uzun olsa doğanaqdan keçəcək.
İşləməyin dərdindən yeməyə həsrət canım.

İgit döyüşdə bəlli olar, nə ki barışda.
İki adam bir adama qoşundur.
İt qulağını kəsəndən qorxar.
İt qorxdığı yerə hürür.
İncələn yerdən üzülür.
İşdən artmaz, dişdən artar.
İşləmək adamı sağ çixardar.
İşsizlik fəqirligin açarındır.
İki arvadlı ev zibilli olar.

K

Kar könlündəkini anlar.
Kasıb pul tapdı yer tapmadı.
Kasıb çıxarın bilsə, gündəligə mahut geyər.
Kamil kamili tanıır.
Keçəl dəva bilsə, öz başına eylər.
Kənd yığılsa, kəlafasından⁶ bəlli olar.
Kəsik baş söyləməz olar.
Keçi suyu birə-birə keçər.
Keçinin qoturu bulağın gözündən su içər.
Kamil insan kəlamından bəlli olar.
Keçiyə qurd dəyməsə, həccə gedər.
Keçi can qayğısında, qəssab piyin axtarır.
Keçi sənin qulundur.
Keçən günə gün çatmaz calasan günü günə.
Kişinin üzünə baxma, sözünə bax.
Kişi kişidən qorxmaz, amma utanar!
Keçinin əcəli gələndə çobanın ağacına sürtüşər.
Kəsilsin iki əl ki, bir başı saxlamaya.
Kor kora necə baxar, Allah ikisinə də öylə baxar.
Kor atın kor da nərbəndi olar.
Kəndi düşən ağlamaz.
Kənd aşırı it hürməz.
Köç gələndə dad⁷ bacadan çıxar.

Könül sevən gözəlin nə ağı, nə qarası.
Kosa kəndə girməmiş yallısın başladı.
Köçən yurdun qədrini qonan yurdda bilərlər.
Köçdən azan qarışa hələ bu da azdır.
Könlü balıq istəyən quyruğunu buza qoymalıdır.
Könül sevən göyçək olar.
Kor leyləyin yuvasını Allah öz əli ilə yapar.
Köç geri qayıdanda arıx-axsaq qabağa düşər.
Köpək qaya kölgəsində yatar, elə bilər öz kölgəsidir.
Kosaya lağ eyləyənin top qara saqqalı gərək.
Kosanı gün var ikən aldatmaq olmaz.
Kor tutduğun bərk tutar.
Kotan nə bilir ki, qayıq nə çəkir.
Kora gecə-gündüz birdir.
Kök arıxlayınca arığın canı çıxar.
Keçmə namərd köprüsündən, qoy aparsın sel səni.

Q

Qərib itin quyruğu götündə olar.
Qaçan da Allahı çağırır, qovan da...
Qaz vur qazan doldursun.
Qaraquş sümüğü ölçər udar.
Qasıq çömçədən irəli olub.
Qaz uçdu, qarğa qondu.
Qanı qan ilə yumuyublar.
Qazan qarası gedər, namus qarası getməz.
Qaradan artıq boyaq olmaz.
Qazan deyir içim qızıldır, qasıq deyir bulayub çıxmışam.
Qasını aldığı olmuşdu, vurdu gözün çıxartdı.
Qarısqaya şəbnəm böyük tufandır.
Qaranlıqda halva yeyənin sirrini Xuda bilir.
Qarın dağı qardaş dağından yamandır.
Qasımağa dırnaq istər.
Qaçanı qovmazlar, yığılanı vurmazlar.

Qarınca qədərincə.
Qarı qabağına tökməklə dəvə pambıqdan çıxmaz.
Qarıninkı Qurandan keçibdir.
Qırağını yaladığı olmuşdu, içindəkini tökdü.
Qazanc qudurub mayanı yedi.
Qarnın doymadığı yerdə acliğini bildirmə.
Qılıç yarası gedər, dil yarası getməz.
Qır satıb qazanc elədiyi olmuşdu, anbar kimi dağarcığı yırtıdı.
Qısrağa yanan canım, day da dalınca getdi.
Qisas qiyamətə qalmaz!
Qurd nə bilir qatır bahadır?
Qul xətasız, ağa kərəmsiz olmaz.
Quş qanadından kira istəməz.
Qurda qoyun tapşırmaq olmaz.
Qurddan olan qurd olar.
Qonşu çörəyi qonşuya boredur.
Qonşun pisdır, qaç qurtul.
Qılıç qınını kəsməz.
Qorunan gözə çöp düşər.
Qorxan bazərgan olmaz.
Qurddan qorxan qoyun saxlamaz.
Qonağa hörmət eylə, əgərçi kafir də olsa.
Qorxulu baş salamat olar.
Quru süfrəyə dua olmaz.
Qorxanın ...faydası yoxdur.
Quş var ətin yeyərlər, quş var ət yedirərlər.
Qurda rəhm eyləyən qoyuna zülm eyləyib.
Qonaq qonağı istəməz, ev sahibi heç birini.
Qonşu paxıl olmasa, kor qız ərə gedər.
Quduran qırx gündən artıq yaşamaz.
Qurddan çoban olmaz.
Qonşu qonşuya baxar, canını oda yaxar.
Quşbazın evini salsal⁸ yaxar.

Qoyunu qoyun ayağından, keçini keçi ayağından.
Qurd tükünü dəyişər, xasiyyətini dəyişməz.
Qurd dumanlı gün axtarar.
Qonaqdan saldıran yağdan saldırıb.
Qonşuya ümid olan şamsız yatar.
Qurd yuvasından sümük əksik olmaz.
Qurda qonaq gedən köpəyi yanına aparmalı.
Qurdun səbəbinə quş da yeyər.
Qoyun quzusunun ayağını basmaz.
Qoyun olmayan yerdə keçiyə Kərəm ağa deyərlər.
Qurd qocalanda köpəyə gülünə gələr.
Quru divara un yapışmaz.
Qoçun buynuzu özünə ağır olmaz.
Qorxu olmayan yerdə nizam olmaz.
Qızınamadıq istisinə, kor olduq tütüsünə.
Qoyunu olmayanın bıçağı iti olur.
Qohumun kimdir? Yaxın qonşun.

L

Lalın dilini nənəsi bilər.

M

Malını yaxşı saxla, qonşunu oğru tutma.
Mal yeməzin malını yeyərlər.
Malı yox oğru apara, imanı yox şeytan apara.
Malın şərikli olunca, arvadın şərikli olsun.
Mal sahibinə oxşamasa haramdır.
Mal sahibindən qiymət götürər.
Mənzil yaxın, kira çox, bunda bir əlamət var.
Mal dediyin can yonqusudur.
Maya doğar, nər doğmaz.
Mollanın evi o vaxt yığılar ki, iki yerə qonaq çağırıla.
Molla olmaq asandır, adam olmaq çətindir.
Molla halvanı gördü, Quran yadından çıxdı.

Mollaya pilav de, Marağa nə qədər yoldur.
Molla çörəyi, ilan ayağı görünməz.
Mal gedər bir yerə, iman gedər min yerə.
Minarəyə xərci çıxmayan eylə bilər, yerdən göbələk qalxıb.

Məscid yapılmamış kor qapını kəsdi.
Məscidin qapısı açıqdır, itin də həyası gərək.
Məscidə lazım olan mədrəsəyə haramdır.
Məndən sənə öyüt, dəni özün üyüt.
Məni tanıyan qurd yesin.
Məni aparən suya Araz deyərəm.
Mərd özündən görər, namərd yoldaşından.
Mərdin qapısı açıq olar!
Mərdin paxılı deyilsən ki?
Müştəridə göz olsa, satan acından ölər.
Milçək murdar deyil, amma könül bulandırır.
Mən dəli, anam dəli, bir dəli bacım da var.
Meşə çaqqalsız olmaz.
Mürdəşir haqlıdır, ölü necə olur olsun.
Müftə sirkə baldan şirindir.
Meymunun boğazına su çıxanda balasını ayağı altına alar.
Məsləhətli aş dadlı olar.

N

Nainsafın gülü qaçar.
Namərddi qova-qova mərd eylərsən.
Naxoşun ağzını, könlü armud istəyəndə...
Naşıya zurna verəndə yoğun başından yapışar.
Naxır yeri ilə gedib ala dana axtarır.
Naxırçının könlü naxır çörəyi istər.
Nəxunkçı sahibi-səliqə olar.
Nə ağacı tulla, nə iti hürüt.
Nə işin var dərin yerdə, çağırasan Həzrət İlyas.
Nə balını istəyirəm, nə bəlasını.

Nə dəvənin südünü istə, nə ərəbin üzünü gör.
Nə tökərsən aşına, o çıxar qaşığına.
Nə titrərsən əllərim, verməyincə ala bilməzsən.
Nə yaraşır arığa, gedə girə qoruğa.
Nəhəng dəryada olar.
Nisyə çaxır içən iki dəfə keflənər.
Niyət hara, mənzil ora.
Nokisədən⁹ bərc eyləmə.
Neylərəm qızıl teşti, içinə qan qusam.
Nə itələ yıx, nə çək durquz.

O

Olacağa çarə yoxdur.
Olmuş olacaqdan iyidir.
Ortaqlı malı xalq yeyər.
Oğru qalana yanar, mal sahibi gedənə.
Oğru ev olmaz, ev sahibini evlikdən salar.
Ot poxlu yerdə bitər!
Ot kökü üstə bitər.
Olan yerdən olacaq.
Ov vuranın deyil yetirənindir.
Oğul şüurlu olsa neylər ata malını, bişüur olsa neylər ata malını.
Oğluna qız axtarınca qızına oğul axtar.
Oğrudan qalanı rəmmal aparır.
Oddan kül törər, küldən od.
Od yanmasa tüstüsü çıxmaz.
Od düşdüyü yeri yandırar.
Od ilə oynamaq olmaz.
Oba köçüb, yurt ağlayır.
Oxunu atıb, yayını gizlədir.

Ö

Ölüm haqq, miras halal.

Ölmə eşşəgim, ölmə, yaz gələr yonca bitər.
Özgənin qarğası özgəyə qırqı gəlir.
Ölüdən şeytan da əl çəkib.
Ölən inək südlü olur.
Öküzü olana gön borc verərlər.
Özgə özgənin itgisini lillah bəhanəsi ilə axtarar.
Ölülər eylə bilir ki, dirilər halva yeyirlər.
Ölüsü ölən kiridi, yasa gedən kirmədi!
Ölmüş eşşək axtarır nalını çəksin.
Ölü ilə ölmək olmaz.
Ölkə sahibsiz olmaz.
Özgə atına minən tez düşər.
Ölən canını qurtarır, yazıq qalanın gününə.
Öz gözündə tiri görmür, özgənin gözündə qılı seçir.
Özünə umac ova bilmir, özgəsinə əriştə kəsir.
Örtülü bazar dostluğu pozar.
Özü özünə elədiyini el yığılsa eyləyə bilməz.
Özü eyləyənə çarə yoxdur.

P

Paxıl artsa, qurd artar.
Poxuna görə bostan ək.
Palasa bürün, el ilə sürün.
Pulun getdiyinə baxma, işin bitdiyinə bax.
Pulu az olanın qüssəsi də az olar.
Pulunu əziz edən, özünü zəlil edər.
Puldan pay olmaz.
Pulunu verən mal alar, heç verməyən nə alar?
Pişik balasını çox istədiyindən yeyər.
Pişiyin əli ətə çatmaz deyər qoxubdur.
Pişik olmayan yerdə siçanlar baş qaldırar.
Pişiyi dara qısnayanda dönər üzünü cırmaqlar.
Piyadanın qaydasıdır, atlıya gülər.

S

Sakit olan salamat olar.
Saxla samanı, gəlir zamanı.
Sağ armud sapdan düşməz.
Sən ağacı götür, suçlu özün bildirər.
Sərçədən qorxan gərək darı əkməsin.
Sirkənin tündü qabına zərər edər.
Saman altından su yeridir.
Suda boğulan ilana sarılır.
Söz qılıcdan kəskindir.
Sözün yalanı olmaz, yanlışları olar.
Söz var el içində, söz var ev içində.
Söz sözü gətirər, arşın bezi.
Südü dadını qısır əmən dana bilər.
Süddən ağzı yanan, qatığı üflüyə-üflüyə yeyər.
Su sənəyi suda sınar.
Südlü qoyun sürüdən ayrılmaz.
Su olan yerdə təyəmmüm¹⁰ batildir.
Söz bir olsa, zərbi kərən sındırar.
Suyun lal axanından, adamın yerə baxanından.
Sözün doğrusu dəmiri dələr.
Sözün yaxşısı baldan dadlıdır.

Ş

Şər kəsən barmaq acımaz.
Şapalaq ilə üz qızardır.
Şüurlü uşaq hər işdə məlum olar.
Şerti şumda kəs, xırmanda şana-kürək sınmasın.
Şor yer sünbül gətirməz.
Şilə ilə yıxılan ev, pilov bişir qoy dağılsın.

T

Tazə kuzə suyu sərin saxlar.
Tapan tapanın olsa, naxırçı bir bəy olur.

Tamarzıdan al, dadamala¹¹ ver.
Tazının heyzliyidir,¹² dovşan tayada balalayır.
Tər lan yerini sar tutmaz.
Tək əlin səsi çıxmaz.
Tənbələ iş buyur, sənə ağıl ögrətsin.
Tələsimiş köpək süpürülmüş yerə sıçar.
Taxta nazikdir mismar götürməz.
Tülkü var ki, baş kəsər, qurdun adı bədnamdır.
Tökülən çanaq daha dolmaz.
Tülkü çox bildiyindən tələyə düşər.
Tülkü dəliyə girə bilmir, quyruğuna süpürgə bağlayır.
Toxun acdan nə xəbəri.
Toyuq bir su içər, bir Allaha baxar.
Tülkü suvaxlı bağa girməz.
Toyuq istər qaz yerışı yeriyə, vurar cərcənəsi¹³ ayrılar.
Tüstüsü qurtulub, qor atır.
Tülkü yeyəni aslan qusdura bilməz.
Tosbağa qınından çıxdı, daha qınıni bəyənmedi.
Tüfəngin dolusundan bir adam qorxar, boşundan iki.

U

Uzun adamın ağılı topuğunda olar.
Ucuz ətin şorbasi olmaz.
Uşağa iş buyur, dalıca yüyür.
Ucada yer yoxdur, alçaqda da oturmur.
Uzaq yerin halvasını hovla¹⁴ ilə döyərlər.
Uşaq yığıla-yığıla böyür.
Ucuzdan bahası olmaz.
Uşağın bişüuru gedər yol üstə oturur.
Uzaqdan döyüş asan gəlir.
Utan utanmazdan, qorx qorxmazdan.
Utananın oğlu olmaz.
Uzaq mənzilə yetişmək üçün atı yavaş sürməli.
Uşaq gördüyün götürər.

Ustadına kəç baxanın gözlərinə qan damar.
Ucuzluqda alıcının, bahalıqda satıcının üzünü görmə.
Ucuzdur var illəti, bahadır var hikməti!
Uman yerdən küsərlər.

Ü

Ürək yanmasa gözdən yaş çıxmaz.
Üzü astara bab³ eylə, görən desin ha beylə.
Üz üzdən utanar.
Ürək öz dostunu tanır.
Ürəyi yanan yaxşı fatihə verər!

V

Varın verən utanmaz, yoxdan verən axmaqdır.
Varlığa tələsən yoxsulluğa tez düşər.
Vaxtilə görülməyən iş, çox dəfə görülməmiş qalar.
Vuran oğul ataya baxmaz.
Var evi - kərəm evi, yox evi - vərəm evi.

Y

Yaxşılıq eylə at dəryaya, balıq bilməsə xaliq bilər.
Yarı gör özün danış, ev yıxar ara sözü.
Yad gəlib aşna olunca, aşna yar əldən gedər.
Yaş boyun sınımaz, quru boyun ələ düşməz!
Yaxşılıq iki başdan olar.
Yaman yeyənin olsun, yaman deyənin olmasın.
Yaxşı igit dalı gözlər, yaxşı at qabağı.
Yatan öküzün başına duran öküz sıçar.
Ya bu dövəni güd, ya bu diyardan get.
Yerin qulağı var.
Yalançının evi yandı, heç kim inanmadı.
Yalançılıq üz qızardar.
Yanan yerdən tüstü çıxar.

Yatma tülkü kölgəsində, qoy yesin aslan səni.
 Yağlı əlin var, sürt öz başına.
 Yağ yağ ilə axar, yarma yavan qalar.
 Yaxşı gündə yad yaxşı, yaman gündə vay qohum!
 Yaxşı günə dözməyən yaman günə heç dözməz.
 Ya sınar şiş, ya çıxar morçalıq.¹⁶
 Ya dövlət başadır, ya quzqun leşə.
 Yaxşı igidin adını eşit, özünü görmə.
 Yanana yanmazlar.
 Yaman günə səbr edən yaxşı günə tez düşər.
 Yaz əkinçi, qış dilənçi.
 Yaza-qışa bir ağıl neyləsün.
 Yavaş gedən çox gedər.
 Yatanın dalıca oyax olmasın!
 Yalançını mənzilinə kimi...
 Yalvarmaq ilə donuz darıdan çıxmaz.
 Yatan iti oyatma.
 Yaşın oduna quru da yanar.
 Yanğından çıxdım, yalova düşdüm.
 Yaz qışından bəlli edər, qız qardaşından!
 Yatan ilanın quyruğunu basma.
 Yağışdan qurtuldum, yağmura düşdüm.
 Yeyin at özünə qamçı vurdurmaz.
 Yetimin ağzı aşa yetəndə başı daşa yetər.
 Yetimə öyüt verən çox olar, amma çörək verən az olar.
 Yeməkdənsə ümidli olmaq yeydir.
 Yeyən bilməz doğrayan bilər.
 Yolçu yolda gərək.
 Yüz qayğı bir borcu ödəməz.
 Yoxsulluğu yox olsun.
 Yüz mamaça yığılsa, güc doğana düşər.
 Yüz ölç, bir biç.
 Yoruldun sarvana, acdın çobana.
 Yol haramisi ol, yoldaş haramisi olma.

Yoldaşıma ağac dəydi, elə bildim saman çuvalına dəyər.
 Yük bacından¹⁷ inciməz!
 Yoldan çıxanı yol vurar!
 Yoxsulluğa düşməyən varlığın qədrini bilməz.
 Yorğanına görə ayağını uzat.
 Yük əyməsə, daş qəribliyə düşməz.
 Yoldan çıxmaq eyib deyil, yola gəlməmək eyibdir.
 Yüz aşığın bir saqqası olur.
 Yüz bilici olsan, yenə bir bilməznən danış.
 Yük ağır olanda öküz öküzdən görər.
 Yüz dost azdır, bir düşmən çoxdur.
 Yüz gün yaraq, bir gün gərək.

Z

Zıyan ağudan acıdır.
 Zıyanın yarısından qayıtmaq yaxşıdır.
 Zirəklik cavanmərlik¹⁸ gətirir.
 Zəhmətsiz bal yeməzlər.
 Zər qədrini zərgər bilir.
 Zaman sənə saz olmasa, sən zamana saz ol.

İZAHLAR

1. Əbləh (ə) – axmaq, sarsaq
2. Cuyuqluq – sıyıqlıq
3. Öpkə – ağ ciyər
4. Culfa – əyirici, toxucu
5. Çölmək – qazança, kiçik qazan, küpə.
6. Kələfa – xarabalıq
7. Dad (dud) – tüstü
8. Salsal – yırtıcı quş,
9. Nokisə (f) – xəsis, simic
10. Təyəmmüm (ə) – su olmayan yerdə təmiz torpaq və ya toza əllərini sürtüb dəstəmaz almaq, təharət və ya qüsl etmək
11. Dadamal – öyrəncəli, alışıq

12. Heyzlik – zəiflik
13. Cərcənə – cərcənək
14. Hövla – qüvvətlə
15. Bab (f) – layiq, yaraşan, tay, cur
16. Morçalıq – kökü yeyilən bitki
17. Bac (f) – vergi, rüsum
18. Cavanmərklük (f) – cavanlıq

XI. T A P M A C A L A R

Qutu qutu içində,
Qutu sandıx içində.
Babamın ağ yaylığı,
O da onun içində.

(Şabalud)

Anam, atam var mənim,
Suda xatam var mənim.
Dörd anadan olmuşam,
On iki atam var mənim.

(4 fəsil 12 ay)

Uçan bir quş gərəhdi,
İşi tamam kələhdi.
Dəyirmanə can verər,
Xırmənə da gərəhdi.

(Küləh)

Nar da var, nar da var,
Nardan şirin harda var?!
Əl tutmaz, bıçax kəsməz,
Onnan şirin harda var?

(Yuxu)

İki baş, səkkiz ayax,
Gəlin aşırdı bayax.

(Xaş)

Çöldə yaşıl, mağazada qara, evdə
qırmızı.

(Çay)

Yer altında sarı biz.

(Kök)

Çölü günnən, içi unnan.

(İydə)

Əllə əkilir, gözlə biçilir.

(Yazı)

Əzizinəm, buz bağlar,
Qışda qaynar buz bağlar.
Deyin görəh o nədi?
Od içində buz bağlar?

(Qaymaq)

At atdandı,
Qayış qatdandı.
Qumu ələndi,
Suya bələndi.

(Un)

Qara oğlanı qulağınnan asallar.

(Qazan).

Mən aşığam bir bəndi,
Qızlar bağlar bir bəndi.
Bir bağa bağban oldum,
Yüz arxı var, bir bəndi.

(Bulaq)

Dağdan gəlir dağarcıq,
Köynəh uzun, qiç açix.

(Keçi)

İçini kabab etdim,
Çölünü corab etdim.
İldə bir dəfə kəsdim,
Böyüh bir savab etdim.

(Qurbanlıq qoyun)

Dili yoxdu dilləndirir,
İnsanı elmləndirir.

(Kitab)

Bostanda var bir arvad,
Paltar geyib qatbaqat.

(Kələm)

Gedən küləh, gələn küləh.
Bir qış üstə duran küləh.

(Qapı)

Cavannıxda ağ saqqal,
Qocalıxda qara saqqal.

(Böyürtkən)

Tap tapı,
Dəmir qapı.
On iki budax,
İki yarpax.

(Saat)

Biri gedər gəlməz,
Biri yatar durmaz.

(Tüstü, kül)

Yaşıl taxt üstündə oturub pəri,
Yaquta, mərcana bənzər ləbləri.
Uzaxdan baxanda üzün gizdətməz,

Əlini uzatsan vurar xəncəri.

(Qızılgül)

Barmax soxdum gözünə,
Ağzı çatdı dizinə.

(Qayçı)

Papax qoyar başına,
İplih taxar dişinə.
Sudan içib alışar,
Heyran qallam işinə.

(Çıraq)

Başa kələm bağliyar,
İçi vərəm bağliyar.
Oğul-uşağı yığıb,
Zülüm-zülüm ağliyar.

(Samovar)

Bir çuval unum var,
Dəyirman görmüyüb.
İçində odun var,
Balta görmüyüb.
Sarımb atlasa,
Qayçı görmüyüb.

(İydə)

Bir yumruca çay daşdı,
İçində babam aşdı.
Bişirərsən nuş olar,
Bişirməsən quş olar.

(Yumurta)

Səhra uzununu yeridi,
Ayaxları dəridi.
Özü düzdüh timsalı,

Təpə-dırnağı əyridi.

(Dəvə)

Sıra-sıra pətəhlər,
Bir-birini kötəhlər.

(Dişlər)

Qara tarlada ağ atdı çapar.

(Lövhə, tabaşir)

Aşağı əyərəm tökülməz,
Qırağı çəpərdi, sökülməz.

(Göz)

Bostanda var gömbül kosa,
Əzsən qannan dolar kasa.

(Çuğundur)

Bir kişi var,
Özü burda,
Bağırsağı orda.

(Qarpız və tağı)

Bat-bat ayaxlı,
Eymə dodaxlı.
Belində dağ var,
Qurulu otax var.

(Dəvə)

Bənzəri var çatıya,
Hücum çəkər Fatıya.

(İlan)

Boyu bənzər əriyə,
Qaçar girər dəliyə.

(Siçan)

Qolu yox,
Qanadı yox,
Qarnı tox.

(Motal-pendir)

Sahat ona qədər krantdan su gəlir. Onnan sora nə gəlir?

(On bir)

Mən aşix, bayı keşdim,
Kasıbam bayı keşdim,
Altı camış, yüz keçi,
Əlimdə çayı keşdim.

*(Çayı keçəndə əlindəki çarığının
altı camış gönü, köşəsi isə
keçi dərisindən imiş)*

Bazardan qazan aldım,
İçinə quyruq saldım,
Sürtdühcə hey sürtdüm,
Qazan əridi, quyruq ərimədi.

(Ayaqqabı, ayaq)

Yaşıl taxt üstündə oturub pəri,
Yaquta, mərcana bənzər ləbləri,
Uzaxdan baxanda üzün gizdətməz,
Əlini uzatsan vurur xəncəri.

(Qızılgül)

Bir qonağım gəlib qüdrətdən,
Bir aş bişirmişəm çim ətdən,
Nə qonağımın dili var,
Nə ətimin sümüyü

(Uşaq və ana südü)

XII. X A L Q M A H N I L A R I

O X A L N Ə X A L D I R

Eravanda bir quyu var,
Şəkərdən şirin suyu var.
Hər gözəlin bir xoyu var,
Ay qız, o xal nə xaldır,
Sən ora düzdürmüsən?
Ay naz, o nə xaldır,
Sən üzə düzdürmüsən?

Eravana yol işdərəm,
Xançalımı gümüşdərəm.
Bir öpərəm, bir dişdərəm,
Ay qız, o xal nə xaldır.
Sən ora düzdürmüsən?
Ay naz, o nə xaldır,
Sən üzə düzdürmüsən?

Eravanın ayax quşu,
Gedər yazı, gələr qışı.
Yaxşı olar yar görüşü,
Ay qız, o nə xaldır,
Sən ora düzdürmüsən?
Ay naz, o nə xaldır,
Sən üzə düzdürmüsən?

Eravanda çarşı-bazar,
İçində bir gəlin gəzər.
Dərddərimə dərman yazar,
Ay qız, o nə xaldır,
Sən ora düzdürmüsən?
Ay naz, o nə xaldır,
Sən üzə düzdürmüsən?

Eravanda Zəngi çayı,
Hüsnün mat eyləyir ayı.
Mən yazıx yetimin payı,
Ay qız, o nə xaldır,
Sən ora düzdürmüsən?
Ay naz, o nə xaldır,
Sən üzə düzdürmüsən?

Eravanda olar düyü,
Tacirrər bağhyar yükü.
Hindistandakı qul təki,
Ay qız, o nə xaldır,
Sən ora düzdürmüsən?
Ay naz, o nə xaldır,
Sən üzə düzdürmüsən?

Eravanda xan qalmadı,
Qönçədə soltan qalmadı.
Daha məndə can qalmadı,
Ay qız, o nə xaldır,
Sən ora düzdürmüsən?
Ay naz, o nə xaldır,
Sən üzə düzdürmüsən?

ÇİGEY-ÇİGEY

Şəftəliyəm, kalam mən,
Dilim yoxdur, lalam mən.
Qürbət eldə qız sevdim,
Pulum yoxdur alam mən.
Çigey, çigey, çigey, çigey,
Baxey, baxey, baxey, baxey.

Şəftəliyəm, meyvəm mazı,
Dəymədi qaldım tamarzı.
Alaydım sevdiiyim qızı,

Tamam olaydı hər yazı.
Çigey, çigey, çigey, çigey,
Baxey, baxey, baxey, baxey.

Şəftəliyəm, dəyməmişəm,
Qol-budağım əyməmişəm.
Quran gətir and içim,
Mən o qıza dəyməmişəm.
Çigey, çigey, çigey, çigey,
Baxey, baxey, baxey, baxey.

SARA

Arpa çayı aşdı-daşdı,
Sel Saranı aldı qaşdı.
Ala gözdü, qələm qaşdı,
Apardı sellər Saranı,
Neylədi baxtı qaranı?

Arpa çayı dərin olmaz,
Axar suyu sərin olmaz.
Sara kimi gəlin olmaz,
Apardı sellər Saranı,
Neylədi baxtı qaranı?

Qarağaç kökün qırılsın,
Dibinə balta vurulsun.
Cilovdar, əlin qurusun,
Apardı sellər Saranı,
Neylədi baxtı qaranı?

Arpa çayı düşüb oda,
Yaradan yetişsin dada.
Sarı başmax üzür suda,
Apardı sellər Saranı,
Neylədi baxtı qaranı?

Sel Saraya oldu yağı,
Su bürüdü solu-sağı.
Yasa batdı toy otağı,
Apardı sellər Saranı,
Neylədi baxtı qaranı?

Gedin deyin Xançobana,
Gəlməsin bu il Muğana.
Muğan batıb nahaq qana,
Apardı sellər Saranı,
Neylədi baxtı qaranı?

QUŞUM

Quşumu atdım Qutana,*
Gəlir utana-utana.
Yenicə yamşax** tutana,
Qaldım yalvara-yalvara.

Quşumu atdım dərinə,
Gəlir ərinə-ərinə.
İki qıza, bir gəlinə,
Qaldım yalvara-yalvara.

Quşumu atdım qazdara,
Şığıyıb qondu sazdara.
Yenicə yetmə qızdara,
Qaldım yalvara-yalvara.

Quşumu atdım sonaya,
Getdi qəmişdi Tonaya.
Yarın telində xınaya,
Qaldım yalvara-yalvara.

* Qutan – yer adı

** Yamşax – yaşmaq

Quşumu atdım qardaşa,
Getdi uydu yaşılbaşa.
Bir ala göz, qara qaşa,
Qaldım yalvara-yalvara.

Quşum qondu daldan-dala,
Yarın yanaxları lala.
Ağ üzündə qara xala,
Qaldım yalvara-yalvara.

Quşum gəlir obasınnan,
Alım dərdi balasınnan.
Yarım çıxdı xanasınnan,
Qaldım yalvara-yalvara.

Quşumu uçurdum saya,
Yar camalı bənzər aya.
Budu bir mələk simaya,
Qaldım yalvara-yalvara.

Quşum qəmişdi xasına.
Mustaqam üzde maçına.
Bir acıxlanmış laçına,
Qaldım yalvara-yalvara.

NADANA MƏNİ

Səhər olcax durar gedər oyuna,
Aşıxları yığar, qoyar qoynuna.
Öpmək, sevmək gəlmir onun eyninə,
Götdülər, verdilər nadana məni.

Səhər olcaq günnər doğar baxçaya,
Paltarımı yığım, qoyum boxçaya.
Gavur atam dadanmışdır axçaya,
Götdülər, verdilər nadana məni.

Öküz dəyil, buynuz-buynuza çatax,
Qoyun dəyil, tutaq qəssaba satax.
İyid dəyil, qol-boyun olax yatax,
Götdülər, verdilər nadana məni.

Babamı da görüm qannar işdəsin,
Kürkünü götürüb yola döşəsin.
Necə verib elə gəlsin boşasın,
Götdülər, verdilər nadana məni.

DEMƏDİMMİ?

Başına döndüyüm oğul,
Vaxtım keçər demədimmi?
Yandırın cəllad yağdı,
Qanın içər demədimmi?

Bax bu qaşa, bax bu gözə,
Canım qurban olsun sizə.
Yaxasız köynəhlər bizə,
Fələk biçər demədimmi?

Alagöz oğlan mərdnən,
İşin yoxdur namərdnən.
Fələh məni bu dərdinən,
Qoyub keçər demədimmi?

BƏKƏ YAR GƏLƏ

Torpağa verdim yanımı,
İndi tökəllər qanıma.
Əzrayıl, alma canımı,
Bəkə yar gələ, yar gələ.
Ümüd var gələ, var gələ.

Yastığa qoydum üzümü,
Yola tihmişəm gözümü.
Əzrayıl bühmə dizimi,
Bəkə yar gələ, yar gələ,
Ümüd var gələ, var gələ.

Əsmə, badi-səba, əsmə,
Ümüdüm qürbətdən kəsmə.
Dəli könül, çox tələsmə,
Bəkə yar gələ, yar gələ.

BUĞDACAN

Hədiyi qoydum qazana,
Bişmədi qaldı azana.
Nə deyim yazı yazana,
Ay sarı telli buğdacan,
Hər yanı güllü buğdacan.

Xəmiri qoydum bacıya,
Qaldı acıya-acıya.
Heş baxmır bacı-bacıya,
Ay sarı telli buğdacan,
Hər yanı güllü buğdacan.

Kündələr dönübdü daşa,
Dəstərxan örtülüb başa.
Heş baxmır qardaş-qardaşa,
Ay sarı telli buğdacan,
Hər yanı güllü buğdacan.

AL GƏTİ

Təndirə töhdüm qığını,
Göydə vurdum mığmığını,

Neyniyəm saqqal-bığını,
Apar sat, qənd-çay al gəti,
Verməsə, yalvar al gəti,
Versə bir xalvar al gəti.

Təndirə töhdüm badamı,
Dörd yanım alıb adamı,
Neyniyəm xara tumanı,
Apar sat qənd-çay al gəti,
Verməsə, yalvar al gəti,
Versə bir xalvar al gəti.

Təndirə töhdüm samanı,
Ərşə çatıbdı dumanı,
Neyniyəm bir cüt madyanı,
Apar sat qənd-çay al gəti,
Verməsə, yalvar al gəti,
Versə bir xalvar al gəti.

XIII. B A Y A T I L A R

Vedinin yanı dağlar,
Ürəyi, canı dağlar.
Burda bir el varıdı,
Siz deyın, hanı, dağlar?

Çayda balıx yan gedər,
Açma yaram, qan gedər.
Həsərət çəkən gözdərim,
Səni gözdər, can gedər.

Bu dərədən yol düşdü,
Budax sındı, qol düşdü.
Kəsildi bizim yollar,
Ayrı yerdən yol düşdü.

Ağaşda xəzələ bax,
Dibində gözələ bax.
Öz vətəninini qoyub,
Qürbətdə gəzənə bax.

Göynən gələn qu məni,
Çağırır bayqu məni.
Əl dəsmalın – kəfənim,
Göz yaşınnan yu məni.

Ərəbəm, oxumuşam,
Bu dərdi qoxumuşam.
Mən qürbətdə annadım,
Vətənsiz yoxumuşam.

Ceyran çöl barabarı,
Ördəh göl barabarı.
Çüt oğul itirmişəm,
Biri el barabarı.

Yolunda qubarım var,
Arğıyır, qabarım var.
Vətənsizdih nə dərddi,
Sənin nə xəbərin var?

Əllərdə orax mənəm,
Yaddara çıxax mənəm.
Qul tək əllərə düşdüm,
Vətənnən irax mənəm.

Aşix belə yaxıcıdı,
Elədən belə yaxıcıdı.
Hər kəs öz, dəstgahında,
Həlbət belə yaxıcıdı.

Əzizim simi gözdər,
Tar çalan simi gözdər.
Qaşın kimi göz olmaz,
Gözdərin kimi gözdər?

Əzizim nərdivana,
Ayax qoy nərdivana.
Zər qədrin zərgər bilər,
Nə bilər hər divana?

Əzizim bu zamanım,
Nə bəd gəldi zamanım.
Qürbət ölümənən betər,
Yandı bağrım, amanım.

Əzizinəm hardadı,
O xoş günnər hardadı?
Yuxu getməz gözümə,
İrəvanım dardadı.

Əzizim bambaşqadı,
Bu dərd tamam başqadı.

Bütün dərddər bir yana,
Vətən dərdi başqadı.

Əzizim, bu əzizdi,
Kasıb tikəm ləzizdi.
Uçux komam özümə,
Yüz saraydan əzizdi.

Əzizim nə uzaxdı,
O dağlar nə uzaxdı.
Yurd həsrəti çəhməhdən,
Saşdarıma qar yağdı.

Əzizim yetər mənə,
Bu dərddər yetər mənə.
O yurddan ayrı düşməh,
Ölümnən betər mənə.

Əzizinəm, mən nəyəm,
Sən təzə, mən köhnəyəm.
Yuvam çağırır məni,
Deyir gə, əllərdəyəm.

Əzizinəm obam yox,
Qürbət eldə obam yox.
Dönmüşəm qərrib quşa,
Hey uçuram, yuvam yox.

Əzizim bilmədin sən,
Eşqimi bilmədin sən.
İllər boyu gözdədim,
Nə edim, gəlmədin sən.

Əzizim oyanmadı,
Yatmadı, oyanmadı.
Mən bu odda kül oldum,
Bəs nədən o yanmadı?

Eləmi yolda durdu,
Nə uçurdu, nə qurdu.
Bütün arzularımı,
Rüzgar əsdi, sovurdu.

Mən aşix nəzər sala,
Yanaxda bir cüt xala.
Sən yadıma düşəndə,
Düşərəm haldan-hala.

Əzizim bahardımı?
Güllü çəmənazardımı?
Gözüm yolunda qaldı,
O görünən yardımı?

Həsrət əzizdər məni,
İçimdə gözdər məni.
Sən yanımda dəyilsən,
Xəyalın izdər məni.

Əzizim hara düşdü,
Bəxdimə qara düşdü.
Qürbət elə düşənnən,
Qəlbimə yara düşdü.

Əzizim, gözüm ağlar,
Söhbətim, sözüm ağlar.
Mən ağlasam nədi ki,
Vətəndə izim ağlar.

Əzizim oda gəldi,
Pərvanə oda gəldi.
Qorxurdum bircə dərddən,
Başıma o da gəldi.

Bu gələn nə çapardı?
Ürəyimi qopardı.

Qaragözdü yarımı,
Yaddar gəldi apardı.

Gecələr sabah olsun,
Gah olmasın, gah olsun.
Sevənnəri ayıran,
Qənimin Allah olsun.

Mən aşix belə bağlar,
Həsrətdi gülə bağlar.
Yağış yağmaz, su düşməz,
Neynəsin belə bağlar.

O yana, hay bu yana,
Gül yasdığa dayana.
Oxu bülbülüm, oxu,
Bəlkə balam oyana.

Qızım qızdar içində,
Əyrisi var qıçında.
Qızıma elçi gələr,
Hansı ayın içində?

Əzizim qara məni,
Yar çəkir dara məni.
Yarım məlhəm qoymasa,
Yiyəcək yara məni.

Dəryadan keçən də var,
Suyundan içən də var.
Çəkmə qardaş adını,
Ürəyi keçən də var.

Bizə lələh elədi,
Oxun lələh elədi.
Girdi gül baxçamıza,
Ələh-vələh elədi.

Gedirəm ölkə sənnən,
Qorxuram yol kəsənnən.
Gedirəm gə danışax,
Ayrıldım bəkə sənnən.

Qızılgül dən-dən oldu,
Dəymədim dən-dən oldu.
Elimnən ayrılmazdım,
Ayrılx sənnən oldu.

Dəryada sicim gördüm,
Getdikcə sicim gördüm.
Elimnən ayrılmazdım,
Fələyin gücün gördüm.

Çöllərdə sonam mənim,
Dəhnəzdə* binam mənim.
Cambul əziz olsa da,
Vedidi anam mənim.

Dağlarda ahım qaldı,
Həsrətim, ahım qaldı.
Yurd addı, vətən addı,
Sultanım, şahım qaldı.

O yerdə səbrim qalıb,
Öz cəzam, cəbrim qalıb.
Min illik ayağ izim,
Min illik qəbrim qalıb.

Arğıdan əsən yellər,
Səbrimi kəsən yellər.
Mənə bir cavab göndər,
Yerindəmi o yerrər?

* Dəhnəz – Vedibasər mahalında kənd adı.

Bu yerrər xana döndü,
Sultana, xana döndü.
Fələh vurdu köhsümnən,
Ürəyim qana döndü.

Bağa girdim bağbansız,
Dəvə gördüm karvansız.
Aləmə dərman oldu,
Balam keşdi dərmonsız.

Bağda biyan varmı heş?
Gülə ziyan varmı heş?
Tutaram ağ əlinnən,
Yox deyən varmı heş?

Bir quş gəlir Ağdaşdan,
Xəbər verir qardaşdan,
Qardaş doysa bacıdan,
Bacı doymaz qardaşdan.

Göynən gedən quşa bax,
Qanadı sınışıa bax.
Ellər, yaz gəlibdi,
Bizə gələn qışa bax.

Qəmərrinin qoçağı,
Oldu düşman qoçağı.
Bu zülüm yerdə qalmaz,
Qırılıb solu-sağı.

Əlində əlimmi var,
Qızıldan gənimmi var.
Sən məni annamazsan,
Dəryalarca qənim var.

Bu gecə qəmli gecə,
Dəsgahlı, dəmli gecə.

Dərdimə yas saxlıyıb,
Gözdəri nəmli gecə.

Vedidə bağım qalıb,
Əzəlki çağım qalıb.
Necə gülüm, sevinim,
Arğı tək dağım qalıb.

Mənsiz çöllərim, layla
Salan güllərim layla.
Mən didərgin, sən qərib,
Qərib ellərim layla.

Möhtacam sənə, durna,
Havalan yenə, durna.
Bir ovuc torpaq gəti,
Vedidən mənə, durna.

Qərənfil abı gərəh,
Yar yarın babı gərəh.
Eşqə könül verənin,
İllərcə tabı gərəh.

Gəlirəm, yolui dağdı,
Tale mənə kəm baxdı.
Çəkərəm sənə dərdir,
Nə qədər canım sağdı.

Araz aşanda mələr,
Qum qaynaşanda mələr.
Çobanın ağ toxlusu,
Ayrı düşəndə mələr.

Qardaş, atın beş olsun,
Nalları gümüş olsun.
Hər səfərə çıxanda,
İmam yoldaşın olsun.

Göydə ulduzum Pəri,
Evdə yalqızam Pəri.
Gəl mənim qardaşıma,
Olum baldızın, Pəri.

Qərənfiləm qalxaram,
Mən Allahdan qorxaram.
Desələr yarın gəlir,
Xəstə olsam, qalxaram.

Əzizim atma məni,
Özgəyə satma məni,
Sən olasan Allahın,
Yaddan çıxartma məni.

O tayın ağ daşdarı,
Səda verir quşdarı.
Məni yardan edənin,
Qırılsın qardaşdarı.

Ölürəm ağlamaxdan,
Ağa göy bağlamaxdan.
Güldə yarpax qalmadı,
Yarama bağlamaxdan.

Bu dağlar əmirdəndi,
Keçən gün ömürdəndi.
Fələyin bir quşu var,
Qanadı dəmirdəndi.

Dağları gəzdim gəldim,
Daşdarı düzdüm gəldim.
Getmişdim yar yanına,
Umudum üzdüm gəldim.

Bu dağda binə qalıb,
Od düşmüş sinə qalıb.

Bir kimsədən köməh yox,
Umudum sənə qalıb.

Əzizim qarı dünya,
Dağların qarı dünya.
Mən yaşayıb doymuşam,
Sən yaşa, qarı dünya!

Əzizim yara bağlar,
Yar qəlbin yara bağlar.
Bu dilbilməz həsrətın,
Qəlbimdə yara bağlar.

Əzizim gün də keçər,
Ay keçər, gün də keçər.
Bir dərdə tutulmuşam,
Çırağım gündə keçər.

Əziziyəm ay keçər,
Vədidən bir çay keçər.
Qayıdarıq Vədiyə,
Bu qış ötər, yay keçər.

Eləmi, hayıf elər.
Dərd məni mayıf elər.
Düşmən görsə sevinər,
Dost görsə hayıf elər.

Əzizim yana canım,
Od tuta, yana canım.
Özüm nə gündəyəm ki,
Sənə də yana canım.

Mən aşix bu dar gündə,
Qəm məni budar gündə.
Könlüm istər yarını,
Gələydi bu dar gündə.

Əzizim, ara yerdə,
Yar, izim ara yerdə.
Sözün yerində söylə,
Oturma ara yerdə.

Ay doğdu, bəyaz oldu,
Su axdı, dayaz oldu.
Yolunu gözdəməhdən,
Saşdarım bəyaz oldu.

Su gəldi, gölə döndü,
Eşq yandı, külə döndü.
“Sən” deyib ağlamaxdan,
Göz yaşım selə döndü.

Mən aşix daşa dağlar,
Durub baş-başa dağlar.
Tərlən könlüm qonubdu,
Bir yaşılbaşa, dağlar.

Dağlar, necə dağlarsan?
Məni görcəh ağlarsan.
Sinəmdə yer qalmadı,
Sən haramı dağlarsan?

Mən aşix, bu Vətəndə,
Gözüm yoldan ötəndə.
Qəribliş yaman şeydi,
Baş yastığa yetəndə.

Əzizinəm indi gə,
Dərdim artdı, indi gə.
Gözüm yollarda qaldı,
Gəlirsənsə, indi gə.

Sən gülsən, bənövşəsən.
Sinə mərmər şüşəsən.

Elə sözdər qoşaram,
Dildən-dilə düşəsən.

Su gələr, axar gedər,
Yar gələr, baxar gedər.
Oğlan elçi göndərər,
Nişanın taxar, gedər.

Əzizim, oyan, dağlar,
Al-qana boyan dağlar.
Bu yan zülmətxanadı,
Necədi o yan, dağlar?

Əzizim ərşə başı,
Dirənib ərşə başı.
Namərddən kişi olmaz,
Ucalsa ərşə başı.

Mən aşix, yedi məni,
Göz ilən yedi məni.
Yara sirrimi verdim,
Aləmə dedi məni.

Mən aşix, keşdi mənnən,
Ox dəydi, keşdi mənnən.
Yaxcıya körpü oldum,
Yamannar keşdi mənnən.

Mən aşix, elə ağla,
Yağış tək ələ, ağla.
Dərddilər yanına get,
Dərdin de, elə ağla.

Əzizinəm min oxu,
At kamannan min oxu.
Bilənə bir pərdə çal,
Bilmiyənə min oxu.

Mən aşix namərd əli,
Heş tutma namərd əli.
Mərd əli evlər tikər,
Ev yıxar namərd əli.

Mən aşix, yarı canım,
Yarıdan yarı canım.
Yoluna göz tihməhdən,
Qalmıyıb yarı canım.

Əzizim dağlar qalıb,
Dərələr, dağlar qalıb.
Dilbilməz həsrətinnən,
Sinəmdə dağlar qalıb.

Gedirdim qırağınan,
Gül bişdim orağınan.
İtirmişəm balamı,
Gəzirəm çırağınan.

Mələ, ceyranım, mələ.
Gözü heyranım, mələ.
Biz mələdih gəlmədi,
Sən mələ bəkə gələ.

Qalada bir ev qaldı,
Tikilmiş bir ev qaldı.
Hamının gedəni gəldi,
Mənimki girov qaldı.

Dağ başında qara mən,
Qəfil düşdüm tora mən.
İlahi, pərvərdigar,
Qayıdarammı ora mən.

Yük üstə kilim yandı,
Əl atdım, əlim yandı.

Vətən, vətən deməhdən,
Ağzımda dilim yandı.

Nərgizdər, ay nərgizdər,
Top-top bitər nərgizdər.
Hayıf sizin canıza,
Torpağ örtər, yer gizdər.

Ağaş başında alı,
Dibində məxmər xalı.
Burda bir oğlan ölüb,
Ya Məhəmməd, ya Əli.

Qardaş gəlsə yaxıcıdı,
Bacı görsə yaxıcıdı.
Qardaşın qabağında,
Bacı ölsə yaxıcıdı.

Qardaş gə, gərəyimsən,
Hürümsən, mələyimsən.
Həmi könlüm isdiyir,
Həm arxam, köməyimsən.

Mən aşığam yad əli,
Ya divanə, ya dəli.
Qiyamat o gün qopar,
Vətənə dəyə yad əli.

İynənin sarı sapı,
Görükən bizim qarı.
Bizi vətənnən edən,
Dilənsin qarı-qarı.

Göyərçinəm uşdum, gə,
Dos bağına düşdüm, gə.
Yaxcı günün aşnası,
Yaman günə düşdüm, gə.

Kəkilin iki yana.
Dara töh, iki yana.
Mən sana yar deməzəm,
Kəj baxdın sən ki mana.

Bu yerrər seyrin olsun,
Qoynun gülünən dolsun.
Burda yerin olmadı,
Cənətdə yerin olsun.

Arazı ayırdılar,
Qanının doyurdular.
Biz yurddan ayrılmazdıq,
Zorunнан ayırdılar.

Mən ölürəm çiçəhdən,
Üzümü örtün birçəhdən,
Yad ağlar yalan ağlar,
Anam ağlar gerçəhdən.

Mən aşığam hər aylar,
Hər ulduzdar, hər aylar.
Özümüz qürbətdəyik,
Dilimiz yurd haraylar.

Gedərəm gedən olsa,
Yolun öyrədən olsa.
Sənə məktub yazaram,
Aparıb verən olsa.

Qaynar qazanım mənim,
Oynar ozanım mənim.
Allahdan belə gəlib,
Yazı yazanım mənim.

Mən aşığam xana var,
Sultana var, xana var.

Gedirsən çırax apar,
Orda zülmətxana var.

Yağan yağış yağmasın,
Quşdar qənəd çalmasın.
Gedin deyin o gülə,
Saralmasın, solmasın.

Mən neynim, özüm neynim,
Bu dərdə dözüüm neynim.
Ah çəksəm dağlar yanar,
Çəkməsəm özüm neynim.

Əzizim qibləgahdı,
Elə baxma, günahdı.
Dəryadan duman qalxdı,
O da mən çəkən ahdı.

Muğanda hünü də var,
Milçəh var, hünü də var.
Bu elin, bu elatın,
Bunnan pis günü də var?

Mən aşığam bağ sana,
Bağban sana, bağ sana.
Bağban da bağda dəyil,
Necə girim, bağ, sana?

Bu gələn səmənd atdı,
Ağ atdı, səmənd atdı.
Sən kəməndə gəlməzdin.
Sana kim kəmənd atdı.

Ürəyimdə yara var,
Üzdə xal-xal qara var.
Aç ürəyim başını,
Gör yanmamış hara var?

Ağlaram öz günümə,
Gülərəm öz günümə.
Fələh əlimə düşsə,
Salaram öz günümə.

Arxalığın saldı, yar,
Dərdin məni aldı, yar.
İkimizin sirr sözü,
Qiyamata qaldı yar.

Mən aşix kəsən ağlar,
Bəxtinnən kəsən ağlar.
Qərrib yerdə ölənün,
Gözünü basan ağlar.

Mən aşix təzə qannı,
Tər qannı, təzə qannı.
Ovçu bir ov vurubdu,
Əlləri təzə qannı.

Bu yol karvansız olmaz,
Dəvə sarvansız olmaz.
Gə gedəh həkim yanna,
Həkim dərmanlı olmaz.

Aşiqəm aşixlərə,
Zülfü dola şixlərə.
Əlimə bir saz allam,
Qoşullam aşixlərə.

Tüfənginin pası var,
Açılmıyıb, pası var.
Sənin kimi igidin,
İllərnən yası var.

Çəhmə bazara məni,
Salma azara məni.

Aş belinnən qurşağı,
Salla məzara məni.

Altun üzüh isdanmaz,
Suya atsan, pasdanmaz.
Mən çəhdim acısını,
El oğludu, inanmaz.

Bu dağlar, qannı dağlar,
Dumannı, çənni dağlar.
Kəsibdi yar yolunu,
Olubdu qannı dağlar.

Əzizim təh-təh doğar,
Gün doğar, təh-təh doğar.
Səxavətədi insanı,
Analar təh-təh doğar.

Bu qala bir qaladı,
Torpağı Kərbaladı.
Ölüm Allah işidi,
Ayrılx bir bələdi.

Əzizim tağ salanam,
Bostan, bağ salanam.
Virana bağlar gördüm,
Təzədən bağ salanam?

Əzizim həyət-həyət,
Kənd gördüm həyət-həyət.
Sənə dedim oyandır,
Demədim hey yat, hey yat.

Əzizim incə belə,
Kür belə, İncə belə.
Qolun sınısın, ay sənəm,
Minmisən incə belə.

Əzizimə daş-qaşa,
Yaşa ömrü, vur başa.
Bu yalançı dünyada,
Həvəsdənmə daş-qaşa.

Əziziyəm yatmazam,
Qəm selində yatmazam.
Mən özüm yaralıyam,
Yaralını oymazam.

Köynəyin ağ saxlaram,
Yuyaram, ağ saxlaram.
Bir də əlimə düşsə,
Yüz il qonax saxlaram.

Sandix üstə gəzərəm,
Sandığa gül bəzərəm.
Ağır elin qızıyam,
Qəriblihdə dözərəm.

Ələmiş aylar məni,
Həftələr, aylar məni.
Yüküm qurğuşun yükü,
Yordu bu taylar məni.

Mən aşix gül üsdünə,
Şeh düşüb gül üsdünə.
Qızdarda insaf hanı?
Dərd qoyur dərd üstünə.

Düşmüşəm yad ellərə,
Dastan oldum dillərə,
Dövran necə gətirib,
İndi düşdüm çöllərə.

Ürəyimdə qara var,
Üstə xal-xal qara var.

Aç ürəyim başını,
Gör yanmamış hara var?

Günəş quruba qaldı,
Yurd qaldı, oba qaldı.
Çıxdıx evlərimizdən
Kənddər xaraba qaldı.

Sərçənin alasına,
Dən verdim balasına.
Mən qurban öz balama,
Balam da balasına.

Mən aşix ana gəldim,
Dağdan arana gəldim.
Düşmüşəm mən cənnətə,
Dinə, imana gəldim.

Qərib ötər vətəndə,
Gülü dərər vətəndə.
Qəribin yeri yoxdu,
Qalar özgə vətəndə.

Əzizim, çəkə dərdim,
Yüklənməz çəkə dərdim.
Nə nə çəkər, nə maya,
Fil gərəh çəkə dərdim.

O yerdə ümman qaldı,
Getmədi duman qaldı.
Ana Vətən qoynunda
Bir qarı düşman qaldı.

Bağa girməli gündü,
Gülü dərməli gündü.
Əsir düşmüşəm, bala,
Əcəb ölməli gündü.

Bağlar başı boz tala,
Duman gələ tez ala.
Gəl, səni gözümlə görsün,
Bəkə dərdim azala.

Eləmi, bəla gəldi,
Dərd gəldi, bəla gəldi.
Getdim yarı görməyə,
Başıma bəla gəldi.

Eləmi, baxdı keşdi,
Su gəlib axdı keşdi.
Gizdincə yarı gördüm,
Yandırır yaxdı keşdi.

Əzizim, gələn günə,
Umud var gələn günə.
Quzu qurban demişəm,
Sən bizə gələn günə.

Qərənfiləm, dəstəyəm,
Bülbüləm, qəfəsdəyəm.
Deyillər ki, ölübdü,
Ölməmişəm, xəstəyəm.

Eləmi, əsdi küləh,
Yel gəldi, əsdi küləh.
Yağı bağrım dağladı,
Səbrimi kəsdi küləh.

Apardı bayat məni,
Bir zülfü sayat məni.
Aparırsan, sən apar,
Aparmasın yad məni.

Ərəb gəldi hay versin,
Nə istəsə pay versin.

Az-az verən deyilsə,
Gətirin tay-tay versin.

Dağ başında qalam var,
Yarı dərdə salan var.
Elə bir haray düşüb,
Qul yığıllar, talan var.

Eləmi yenə qaldı,
El köşdü, binə qaldı.
Ölən ölüb yox oldu,
Qaçan pis günə qaldı.

Aləmi aldı ayaz,
Çəkildi qar, gəldi yaz.
Bala dərdi yamandı,
Götür qələm, ağı yaz.

Əzizim yüzdən alam,
Artıbdı yüzdə nalam.
Qaşın, gözün zəkatin,
İstərəm yüzdən alam.

Mən aşix, bürün dağa,
Ovçusan bürün dağa.
Çağır ram oğul deyib,
Salaram bir ün dağa.

Mən aşix oyanasan,
Qəflətdən oyanasan.
Mən belə bilməz idim,
Sən mənə o yanasan.

Mən aşix, bir ay var,
Bir ulduz var, bir ay var.
Gündə gördüyüm yarı,
Görmədiyim bir ay var.

Əynində alacanı,
Tər saxla alacanı.
Qaşın, gözün fitnəsi,
İstər ki, ala canı.

Mən aşiqəm açarı,
Umulmamış açarı.
Hər kim yara pis desə,
Dilin vursun ac arı.

Mən aşiqəm baxdı kəm,
Bağbanı kəm, baxdı kəm.
Mən yara neynədim ki?
Yarım mana baxdı kəm.

Sən bülbülsən, mən güləm,
Qoymadılar bir güləm.
Əyil üzünən öpüm,
Mən özgəsi dəyiləm.

Bu gecə sizə gəlləm,
Pəncərəniyə gəlləm.
Üzərriyi götür gə,
Yoxsa mən gözə gəlləm.

Bağçalarda gül mənəm,
Bülbül mənəm, gül mənəm.
Sübhədəh yalvarmasan,
Danışmanam, gülmənəm.

Dağları gəzən mənəm,
Daşları düzən mənəm.
Yarım vəfalı yardı,
Əlimi üzəmmənəm.

Dağ başında sar mənəm,
Qəlbi qara, tar mənəm.

Deyillər yar küsübdü,
Demə günahkar mənəm.

Çardaxda oturmanam,
Gül-çiçəh bitirmənəm.
Dünyanı qız bürüsə,
Sənnən əl götürmənəm.

Bülbüləm bağ gəzərəm,
Ölmərəm, sağ gəzərəm.
Leylini itirmişəm,
Məcnunam dağ gəzərəm.

Ocağı yaxçı qala,
Oduq qoy, yaxçı qala.
Nə ola bu dünyada,
Pis öl, yaxçı qala.

Aşix gəlir hay ilə,
Bulud gəlir ay ilə.
Baş qoydum dizin üstə,
Can verdim ah-vay ilə.

Mən aşix çəkim dərdi,
Doğruyum töküm dərdi.
Nə anam var, nə bacım,
Kiminən çəkim dərdi?

Əzizinəm can getdi,
Yaralandım qan getdi.
Qız boynun büküb ağlar,
Namurad oğlan getdi.

Əziziyəm yar getdi,
Bağban getdi, bar getdi.
Bietibar dünyadan,
Etibarrı yar getdi.

Verdin nəzərə məni,
Saldın azara məni.
Aş belinnən qurşağı,
Salla məzara məni.

Əzizim yasəməni,
Lələni, yasəməni.
İstərdim yasdən çıxam,
Yar saldı yasa məni.

Əziziyəm ay ağa,
Salma məni ayağa.
Dəs baxsa, başa baxar,
Düşməni baxar ayağa.

Arif olan söz qana,
Söz annıya, söz qana.
Yüz min tülkü yığılsa,
Neyniyə bir aslana?

Əzizim ay utanmaz,
Gün doğar, ay utanmaz.
Pisin pis əməllərin,
Üzünə say, utanmaz.

Mən aşiqəm yad ana,
Ya sirri aç, ya dana.
Anasıza süd verər,
Könül verməz yad ana.

Eləmi bala gəldi,
Dərd gəldi, bəla gəldi.
Getdim yarı görməyə,
Başıma bəla gəldi.

Dağlarda naşı durmaz,
Sel gələr daşı durmaz.

Gözlərim gözlərinə,
Baxmasa, yaşı durmaz.

Uzun-uzun gecələr,
Dərddi-dərddi gecələr.
Mən dərdimi söyləsəm,
Dərddi dərdin nec eylər.

Bu dağlar, çiçəh dağlar,
Çiçəyi göyçəh dağlar.
Düşməni bizə çıx dedi,
Biz hara gedəh, dağlar?

Evlərə gün düşənə,
Alma qoydum bişənə.
Qara yaylıx yaraşır,
Yardan ayrı düşənə.

Dağlara dolu düşər,
Qar yağar dolu düşər.
Qəbrimi yol üstə qaz,
Yarımın yolu düşər.

Əzizim nə səfərdi,
Gedirsən, nə səfərdi?
Vətənnən ayrı düşən,
Aş da yesə, zəhərdi.

Göydə göyərçin ağlar,
Yuvada laçın ağlar.
Sən yadıma düşəndə,
Başımda saçım ağlar.

Mən aşix yarı yandı,
Yar mənə yarıyandı.
Aşix aşdı sinəsin,
Oduna yarı yandı.

Bostanam, tağım yoxdu,
Güləm, torpağım yoxdu.
Düşmüşəm qürbət elə,
Yanar çırağım yoxdu.

Gəzdim dağı, aranı,
Seşdim ağdan qaranı.
Vətən verən olsa da,
Cənnət gördüm oranı.

Ay doğar alçaxlara,
Gün doğar saçaxlara,
Gəlinin oğlu olub,
Sığarmı qucaxlara?

Atam-anam Bağdaddı,
Bağca – daddı, bağ daddı.
Qış günündə yar qoynu,
Yaz günündə bağ daddı.

Ay tutuldu, qaraldı,
Gül bənizim saraldı.
Yarımnan ayrı düşdüm,
Dünya mənə daraldı.

Axşamın vaxtı keşdi,
Bir gözəl baxdı keşdi.
Zülfünü kəmənd edib,
Boynuma taxdı keşdi.

Heyva gəlməz, nar gəlməz,
Ölüm mənə ar gəlməz.
Baş yastıxda, göz yolda,
Əcəl gəldi, yar gəlməz.

Ah dedin, oydu mənə,
Bu hala qoydu mənə.

Yelkənsiz gəmi kimi,
Dəryada qoydu mənə.

Əzizim maralı,
Ovçu qovar maralı.
Fələh bir od vurubdu,
Nə yanır, nə qaralı.

Bağdadda xurmalıxlar,
Suda oynar balıxlar.
Nə belə sevda olsun,
Nə belə ayrılıxlar.

Əzizim yad əlində,
Qalmışam yad əlində.
Vətənim viran olsun,
Qalmasın yad əlində.

Bu elin adı yoxdu,
Dostu az, yadı yoxdu.
Qürbət elə düşəli,
Ağzımın dadı yoxdu.

Mən aşx qar qalandı,
Dağlara qar qalandı.
Qarğalar laçın oldu,
Laçınnar qarğalandı.

Göydən gedən sonalar,
Bir-birinə yan alar.
Nalə çəkər, saç yolar,
Oğlu ölən analar.

Əziziyəm bu dağa,
Ellər köçər bu dağa.
Elə ki, mən dözüərəm,
Kimsə dözməz bu dağa.

At məni aldı qaşdı,
Yollarım qaya, daşdı.
Anama xəbər verin,
Mənzilim uzaxlaşdı.

Ay çıxdı üzə düşdü,
Sürmələr gözə düşdü.
Heç ayrılıx yox idi,
Ayrılıx bizə düşdü.

Əlif mənəm, bey mənəm,
Əlif qəddim əymənəm.
Gəlsə əcəl xələti,
Mən cavanam geymənəm.

Araz, Araz, Xan Araz,
Soltan Araz, Xan Araz,
Yarım gəmidə gedir.
Gəl eyləmə qan, Araz.

Bir dəstə bayrağam mən,
Durmuşam, oyağam mən.
Məni halal eyləyin,
Gedirəm, qonağam mən.

Mən aşix bilən olmaz,
Bu yerdə gülən olmaz.
Şahın zülmü yüz olar,
Rəhmini görən olmaz.

Mərd anadan mərd oğul,
Yada ağa, mərdə qul.
Qorxax töhmət gətirər,
Baş ucaldar mərd oğul.

Mən aşix oda yaxar,
Qəlyanın oda yaxar.

Dost dostunun yolunda,
Canını oda yaxar.

Gedən ağ bürüncəhli,
Getmə, ağ bürüncəhli.
Gedirsən məni apar,
Yanınca sürüncəhli.

Dağların göy çəməni,
Göyərrib göy çəməni.
Ya mələrəm taparam,
Ya vurar ovçu məni.

Ovçu, ovun deyiləm,
Çaxmax, qovun deyiləm.
Vurursan nənəmi vur,
Sənin ovun deyiləm.

Mən aşiqəm, düyüdü,
Sinəm düyün-düyüdü.
Hansı gün səni görsəm,
O gün toydu, düyüdü.

Mən aşiq xan gözünə,
Su təh axan gözünə.
Nə sürmədi çəkibsən,
Evlər yıxan gözünə?!

Əzizim gedər qalmaz,
Axar su gedər qalmaz.
Vəfah əlin üzməz,
Vəfasız gedər qalmaz.

Göydə göyərçin ağlar,
Yuvada laçın ağlar.
Sən yadıma düşəndə,
Başımda saçım ağlar.

Çox gördüm qeylü-qalı,
İşinnən oldum halı.
Qarı düşmən dost olmaz,
Yedirsən yağı, balı.

Sığal vurur telə o,
Kəmər bağlar belə o.
İyidi el saxlıyar,
Arxa olsa elə o.

On bir onnan yaxıcıdı,
Çuxa donnan yaxıcıdı.
Yağıya boyun əysən,
Ölməh onnan yaxşıdı.

Mən aşix oxusana,
Dərs alıb oxusana.
Sən bir gözəl maraldın,
Kim vurdu oxu sana?

Mən aşix ana yeri,
Mülk yeri, xana yeri.
Yüz canı yanan olsa,
Verməz bir ana yeri.

Baxçadan qora dərdim,
Üzüm yox, qora dərdim.
Qorxuram düşəm öləm,
Aparam gora dərdim.

Bülbül güldən kəsəndə,
Küsüb gedər süsən də.
Bir söz dedim, qızardın,
Nə qaydadı bu səndə?

Mən aşix, alasına,
Gözəllərin alasına.

Gətirmişəm qəməni,
İyidsən, ala sına!

Əzizim qıyma mənə,
Yaram var, qıyma mənə.
Məni bir namərd vurub,
Sən mərdsən, qıyma mənə.

Bağda üzüm ağacı,
Üzüm, dözüm ağacı.
Bağa baltalı girdi,
Kəsdi bizim ağacı.

Qara çadır düzdədi,
Tənəfləri* üzdədi.
İki gözəl sevmişəm,
Yenə gözüm sizdədi.

Gəlin, gəlin, dul gəlin,
Qoynu dolu pul gəlin.
Yarının əvəzinnən,
Ollam sənə qul, gəlin.

Əlində nar dilimi,
Tutubdu nar dilimi.
Yar xəbərin yardan sor,
Yar bilər yar dilini.

Eləmi, bu dağınan,
El gedər bu dağınan.
Kim sana yaxçı deyər?
Mən ölsəm bu dağınan.

Eləmi, yar gələnə,
Dağlara qar gələnə.

* Tənəf – ip

Azreyilə can verməm,
Saxlaram yar gələnə.

Bu dağlar uca dağlar,
Qar gələ quca dağlar.
Ovçusu cavan ölüb,
Maralı qoca dağlar.

Burda yaralı çoxdu,
Göylü, qaralı çoxdu.
Bostanın dolu vurmuş,
Tağı yaralı çoxdu.

Maral, yerin şam olsun.
Otdadığın xam olsun.
Gəl bir şirin danışax,
Gün gəlsin axşam olsun.

Quzular mələr gələr,
Duz töhsəm, yalar gələr.
Mənim də anam olsa,
Dağları dələr gələr.

Maralı qovdux haray,
Qovladım, qovdux haray.
Ana, ciyərim yandı,
Mənə bir ovdux, haray.

Maral o düzdə varmı?
Otdar o düzdə, varmı?
Maralı itirmişəm,
Bizdə yox, sizdə varmı?

Maral, yendin düzə sən,
Cığa saşdın üzə sən.
Ayaxların var olsun,
Bir də gəlsən bizə sən.

Maralın gözü qannı,
Topuğu, dizi qannı.
Öldürəllər özdəri,
Edəllər bizi qannı.

Yandım, Allahım, yandım,
Od tutdum, alovlandım.
Sən yalannan and işdin,
Mən də sana inandım.

Bu dərədən yol düşdü,
Budaq sındı, qol düşdü.
Bağlandı bizim yollar,
Qeyri yannan yol düşdü.

Barama qurdu üstə,
Otdadı durdu üstə.
İyidin oğlu gərəh,
Dolana yurdu üstə.

Barama qurd elədi,
Sarıdı qurd elədi.
Girdi dədəm evinə,
Bir abad yurd elədi.

İrəvan çarşı bazar,
İçində bir qız gəzər.
Əlində kağız-qələm,
Dərddiyə dərman yazar.

İrəvan bağım, barım,
Hardasan mənim yarım?
Gümüşnən bir barabar,
Qızılın yarım-yarım.

İrəvan yolu şüşə,
Yar gəlir şişə-şişə.

Yeganə, otağı döşə,
Bəlkə, yar bizə düşə.

İrəvan yollarında,
Gül əkdim kollarında.
Bir cüt bazbənd olaydım,
Yarımmın qollarında.

İrəvan gecələri,
Banlayır beçələri.
Mən necə yalqız yatım?
Bu uzun gecələri.

Əzizinəm gül dərəm,
Çiçəh dərəm, gül dərəm.
Tapmadım doğma yurdu,
Bağınnan bir gül dərəm.

Bənövşəyəm itərəm,
Köl dibində bitərəm.
Bilsəm gəldiyin yolu,
Gözüm ora dikərəm.

Tüfəhdə qoşa güllə,
Açılar başa güllə.
Daldalan daş dalında,
Qoy dəysin daşa güllə.

Apardılar gülümü,
Eylədilər zülümü.
Anamı sərdiyirdim,
Tez kəsdilər dilimi.

Göynən uçan quşam mən,
Qanadı sınımışam mən.
Yurd-yuvası dağılan,
Özü qaşqın düşən mən.

358

Əzizinəm qar daşı,
Qarrı dağdan qar daşı.
Mənim könlüm yurd istər,
Sənin könlün qar daşı.

Gün getdi sarı qaldı,
Getdihcə sarı qaldı.
Vətən yolu gözdədim,
Gözümdə sarı qaldı.

Əzizim unutmazam,
Gül yığıb qurutmazam.
Sən məni unutsan da,
Mən səni unutmazam.

Ağca gülüm yerindəmi?
Göycə gülüm yerindəmi?
Həsərət məni üzübdü,
Bizim yerrər yerindəmi?

Mən aşx yanağınnan,
Gül bitsin yanağınnan.
Yurdunnan ayrılanın,
Yaş düşər yanağınnan.

Əzizinəm sənə mən,
Vurulmuşam sənə mən.
Tanrım qurban deyibdi,
Qurban olum sənə mən.

Əzizim gündə qaldım,
Gün düşdü, gündə qaldım.
Düşmən necə qarğadı,
Bax, necə gündə qaldım.

Əzizim ara məni,
Basıbdı qara məni.

359

Sənə xəyanət etsəm,
Çəkərsən dara məni.

Əziziyəm bu dağlar,
Bu qayalar, bu dağlar.
Qəlbim dağa dönübdü,
Təsəllidi bu dağlar.

Mən aşix dilim ilə,
Kəs doğra dilim ilə.
Səni yaman qarğadım,
Lal olmuş dilim ilə.

Mənim işim şuluxdu,
Şuluxdan da şuluxdu.
Açıb dərdimi desəm,
Sizinki muştuluxdu.

Əzizinəm vətəndə,
İyid gərəh vətəndə.
Elin sözü bir olsa,
Yağı qoymaz vətəndə.

Anam, otu yanımda,
Bacım, otu yanımda.
Birin sən de, birin mən,
Dərd qalmasın canımda.

Mən aşix sən gələnə,
And verrəm sən gələnə.
Əzrayıla can verməm,
Saxlaram sən gələnə.

Yaylığım ələmnidi,
Ujdarı qələmnidi.
Yaman günə qalmaxdan,
Ürəyim vərəmnidi.

Kəkliş başda nə gəzir?
Qələm qaşda nə gəzir?
Yurdu əldən gedənin,
Ağlı başda nə gəzir?

Əzizim göz yuvası,
Sürmədi göz yuvası.
Hər kim yuva dağıdır,
Dağılsın öz yuvası.

Əzizinəm qalasan,
Çırpımasan, qalasan.
Dörd yanın düşmən alsın,
Ara yerdə qalasan.

Əzizinəm qan olar,
Qada olar, qan olar.
Vətənçün şəhid olsan,
Döyüşdə ad-san olar.

Əzizinəm el ağlar,
El yığılar, el ağlar.
Cavan şəhid anası,
Göz yaşınnan sel bağlar.

Əzizinəm uz qala,
Oğuz qala, Uz qala.
Sənə toxunannarın,
Yurd-yuvası düz qala,

Əzizinəm ər olur,
Ər kişidən ər olur.
Namərddər bədəsildi,
Əsli-nəsli şər olur.

Başında ağ şalı var,
Örtübdü ağ şalı var.

Ordan gedən gözəlin,
Yarıma oxşarı var.

Göyərçin havadadı,
Əl çatmır yuvadadı.
Bir əlim yar qoynunda,
Bir əlim duvadadı.

Əzizim Xuda səni,
Saxlasın xuda səni.
Bir öpüb, bir dişdərəm,
Şirin yuxuda səni.

Aлчаqlar çiçəhləndi,
Yel vurdu, göçəhləndi.
Məhləmizdə toy səsi,
Deyəsən gerçəhləndi.

Ocaq qala, kül götü,
Dədəm tərət, dil götü.
Sənnən mənə yar olmaz,
Gəl yaxamnan əl götü.

Bu səs mənim səsimdi,
Ahımdı, nəfəsimdi.
Mənə sovqat gətisən,
Bir dəstə gül bəsimdi.

Payızın əzəlidi,
Bağcanın xəzəlidi.
Yarıma qurban olum,
Yarrarın gözəlidi.

Qızılgülü seçəllər,
Budağınnan biçəllər.
Vəfalı yar yolunda
Cannan-başdan keçəllər.

Balıx suda can verdi,
Yaram coşdu qan verdi.
Dəs məni yoxsul gördü,
Üz çevirdi, yan verdi.

Kilimi yığdım dikə,
Səkkiz qat bükə-bükə.
Yar yarı istəməsə,
Doğransın tikə-tikə.

Çən, duman düzə neynər,
Zülfün töh üzə, neynər.
Ov bizim, ovlax bizim,
Yad ovçu bizə neynər?

Əziziyəm narına,
Quzeyinə, qarına,
Mən yarımı dəyişməm,
Bu dünyanın varına.

Axşam oldu qaraldı,
Gül bənizim saraldı.
Yar yanımnan gedəli,
Dünya mənə daraldı.

Bostan əhdim tağ üstə,
Ayran altda, yağ üzdə.
Mən sənə nə dedim ki,
Tər göründü ağ üzdə?

Yüh üstündə pərdə mən,
Qəfil düşdüm dərdə mən.
Öyrətdin sinən üstə,
Necə yatım yerdə mən?

Əzizim sənnən ötrü,
Dumannan, çənnən ötrü.

Mən bura gəlməzidim,
Gəlmişəm sənnən ötrü.

Aşx hər sözü bilər,
Əyrini-düzü bilər.
Dərdimi yara deyın,
Dərmanın özü bilər.

Quşdar uçanda bilər,
Qanad açanda bilər,
Bacı bacının qədrin,
Ayrı düşəndə bilər.

Əzizinəm, ya dəli,
Ya divanə, ya dəli.
Od tutaram, yanaram,
Sənə dəysə yad əli.

Çaylar düşmüş bəndə bax,
Sahınmış kəməndə bax.
Yarım köç edib gedib,
Viran qalmış kəndə bax.

Əzizim nədən bağlar,
Pərvanə nədən bağlar.
Əhmə namərd zəmisin,
Nə bitər, nə dən bağlar.

Əzizim, gözüm üstə,
Şeh düşüb üzüm üstə.
Olsan anam gəlini,
Saxlaram gözüm üstə.

Əziziyəm, gülən mən,
Ağlıyan mən, gülən mən.
Dünyada arzum budu,
Dostu görüm gülən mən.

Ceyran düzə gəlməsin,
Yarım gözə gəlməsin.
Getsin uzun ayrılıx,
Bir də bizə gəlməsin.

Bizim bağı heyvası,
Olur şirin meyvəsi.
Get qapını aşginən,
Gəti yarın töhfəsin.

Əzizim burdan keçir,
Can alan burdan keçir.
Könül verməh istəmir,
Günnər ömürdən keçir.

Aşiqəm yardan ayrı,
Dözmərəm yardan ayrı.
Mən sənnən ayrılmazdım,
Sahıbdı zaman ayrı.

Eləmi tən yaxıcıdı,
Dos dosta tən yaxıcıdı.
O ku, düşməne dosdu,
Onnan düşməne yaxıcıdı.

Dağlar başı dumandı,
Mənim halım yamandı.
Qardaşım duyux düşüb,
Oğlan, gəlmə, amandı.

Əzizim, səhəngidi,
Güllərin çələngidi.
Mənim sevdiyim gözəl,
Elimin qəşəngidi.

Baxçada gül olmuşam,
Xəstə bülbül olmuşam.

Vəfasız dost əlinnən,
Yanmışam, kül olmuşam.

Mən aşix dumannıdı,
Dağ başı dumannıdı.
Əğyar yara nə demiş?
Mənnən bəd gümannıdı.

Əzizim, Murov sənnən,
Getməz qar-qrov sənnən.
Yüz il ovçuluğ etdim,
Vurmadım bir ov sənnən.

Quşum uçub tüləhdən,
Qolum düşüb biləhdən.
Mənimki belə gəlib,
Çərxi dönmüş fələhdən.

Əzizim yaş əymənəm,
Ağacı yaş əymənəm.
Uzanıb cavan ölləm,
Namərdə baş əymənəm.

Əzizim, aylar məni,
Həftələr, aylar məni.
Yüküm qurğuşun yükü,
Yordu bu taylar məni.

Köynəyin ağa dönsün,
Yuduxcan ağa dönsün.
Dayan gözüm önündə,
Ürəyim dağa dönsün.

Qəribəm, vətənim yox,
Bir qulam, satanım yox.
Düşdüm qəm dəryasına,
Qolumnan tutanım yox.

İynənin sarı sapı,
Sapla ver sarı sapı.
Səni mənnən edəni,
Dilənsin qarı-qarı.

Ağ alma, qızıl alma,
Dur yola düzül, alma.
Ya mənim murazım ver,
Ya mənnən üzül, alma.

Ələyəz* ələmlidi,
Dörd yanı qələmlidi.
Əlyəzə qız verənin,
Ürəyi vərəmlidi.

Əzizim, çilə oğlan,
Atın qəmçilə, oğlan.
Bəri dön bir söz deyim,
Könlün açıla, oğlan.

Arxalığın səkkiz qat,
Dördün saxla, dördün sat.
Arxalığa qıymırsan,
Canın çıxsın tənha yat.

Evləri hasar, neynim,
Qəm məni basar, neynim.
Özü ceyran balası,
Anası yassar, neynim.

Dağcısan, dağın hanı?
Bağcısan, bağın hanı?
Qonşuda qız sevibsən,
Ürəhdə yağın hanı?

*Ələyəz–Vedibasar və Dərələyəz mahallarında yaylaq və kənd adları.

Günüm qara qazandı,
Sinəm ərzə yazandı.
Evin yıxılsın, fələh,
Necə pərgar pozandı.

Eləmi ana yeri,
Tökülüb xana yeri.
Yüz min arvad yığılsa,
Heç verməz ana yeri.

Aylar ulduza dönüb,
Gəlinnər qıza dönüb
Ərrəri əsgər gedib,
Yorğanı buza dönüb.

Qardaş, atın beş olsun,
Əlin tərən quş olsun.
Hər seyrana çıxanda,
İmam yoldaşın olsun.

Bu gün hava istidi,
Evləri su üstüdü.
Qardaşa qurban olum,
Nəcənniyin dostudu.

Qardaşın kürən atı,
Orduya girən atı.
Ordu, başına dönüm,
Xan qardaş amanatı.

Eləmi yaltağ adam,
İşdəri xaltağ adam.
İyid hörmət qazanar,
Qızarar yaltağ adam.

Maşın gəldi, uladı,
Balkonnarı suladı.

Gəlir, öz yarım gəlsin,
Başqası nə tuladı.

Fələh-fələh elədi,
Mana fələh elədi.
Girdi güllü bağıma,
Ələh-vələh elədi.

Çağırhaçağır oldu,
Günüm nə fağır oldu.
Qəm şələsi çəhməhdən,
Kürəyim yağır oldu.

Yağaram yağış kimi,
Əsərəm qamış kimi.
Könlüm səni isdiyir,
Təzəcə yemiş kimi.

Bu yolun bələdi qız,
Yola kül ələdi qız.
Aşdı köhsün kilidi,
Yenə düymələdi qız.

Müxəh əhdim, gördülər,
Yetişməmiş dərdilər.
Qız, baxtavar başına,
Sevdiyinə verdilər.

Çiyinə duva tikim,
Sağa yox, sola tikim.
Hansı səmtdən gəlirsən?
Gözümü yola dikim.

Fələyin qəhri mənə,
Qəzəbi, qəhri mənə.
Uzatdı qəm şərbətin,
İçirdi zəhri mənə.

Haray ellərim, haray,
İncə bellərim, haray.
Qıvladan bir yel əsdi,
Töhdü küllərim, haray.

Sabahın dan vədəsi,
Xoruzun ban vədəsi.
Gör başıma nə gəldi,
Ömrümün son vədəsi.

Eləmi, dağlar, səni,
Qar yağıb, bağlar səni.
Günnərin belə keşsə,
Gözdərim ağlar səni.

Bu dağda qoydu məni,
Haramı soydu məni.
Yühlədi qardaş köçün,
Yaralı qoydu məni.

Əzizinəm, oyan gül,
O yan bağça, bu yan gül.
Tez aşdın, tez saraldın,
Məni zülmə qoyan gül.

Eləmi, lalam qaldı,
Dərmədim, lalam qaldı.
Veran qalmış yurdumda,
Bircə cüt balam qaldı.

Arxalığı dizdən yar,
Gəl küçədə gizdən, yar.
Anam sənə nə dedi,
Ayax kəsdin bizdən yar?!

Xosrov* başı meşədi,
Yar, xəncərin şüşədi.
Sana xannıx yaraşır,
Çobannıx nə peşədi?

Corabın ağına bax,
Dəstələ, bağına bax.
Yar yadına düşəndə,
Arğının dağına bax.

Bu yol yolluğa gedir,
Şəkər bolluğa gedir.
Əli xırda qələmni,
Yarım qulluğa gedir.

Bulax başı lilpar,
Yaylıx gəti, gül apar.
Danışmaxdan nə çıxar?
Gəl qolumnan tut apar.

Araza atdım teşti,
Cıncıllamadı keşdi.
Əmim oğlu müxənnət,
Mənim də vaxtım keşdi.

Göydə bulud yan gedir,
Aşma yaram, qan gedir.
Al yorğanı üstümnən,
Əcəl gəlib, can gedir.

Dədiyın demiş olsun,
Yədiyın yemiş olsun.
Söykəndiyın qapının,
Yanoyu gümüş olsun.

* Xosrov–Vedibasar mahalında kənd və meşə adı.

Əzizim dalan dağlar,
Gülləri solan dağlar.
Səndə cavan itirdim,
Olasan viran, dağlar.

Bu dağdan aşdı getdi,
Qəm yüküm daşdı getdi.
Burda cavan igiddər,
Qana bulaşdı getdi.

Mən aşix, gümana gə,
Sər yaylıx, çəmənə gə.
Mən sənə yar demişəm,
Sən allah, imana gə.

Əzizinəm sinədə,
Ovun gəzər sinədə.
Ovçu bir ox atıbdı,
Oxu qalıb sinədə.

Əzizim yanıb keçib,
Qəmnən oyanıb keçib.
Yandırma çırağımı,
Çırağım yanıb keçib.

Mən aşiqəm səməni,
Əsir etdin sən məni.
Cəllad çox zalım oldu,
Parçaladı sinəmi.

Əlində fənər ağlar,
Od tutub yanar ağlar.
Elinnən qaçqın düşən,
Günnərin sanar ağlar.

Gözdərim baxan dağlar,
Sel-suyu axan dağlar.

Hanı sənün yurd yerin,
Olmusan viran, dağlar?

Mən aşix olum, dağlar,
Saralım, solum, dağlar.
Gəlirdim sizdə gəzəm,
Bağlandı yolum, dağlar.

Aşix qala yoluna,
Çıxar tala yoluna.
Yumulmuyan gözdərim,
Baxar bala yoluna.

Əzizim ay üzünə,
Tellərin say üzünə.
Kirpih çalma, gözdərim,
Qoy baxsın yar üzünə.

Aşığam, bağlar mənim,
Sinəmi dağlar mənim.
Gözünü yaşdı görsəm,
Məzarım ağlar mənim.

Bu dağlara çən düşər,
Dolu döyər, çən düşər.
Ağlama, yetim bala,
Kirpiyinə nəm düşər.

Məşədi dağın sənün,
Gülşəndi bağın sənün.
Dərdimin dərmanıdı,
Bircə yarpağın sənün.

Əzizim sən bu dağı,
İzdiyər çən bu dağı.
Çoban, bayatı çalma,
Oyatma sən bu dağı.

Mən aşix gözdə qara,
Sürmə çəh gözdə qara.
Yollarına baxmaxdan,
Qalmaq gözdə qara.

Mən aşix bölərəm mən,
Qəm payın bölərəm mən.
Ağlama maral gözdüm,
Ağlasan ölərəm mən.

Ağlaram sözüüm sənsiz,
Tüstülər közüüm sənsiz.
Bu çöllərdə sərkərdən,
Gəzərəm özüüm sənsiz.

Əzizim, keşdi mənnən,
Çaylar təh keşdi mənnən.
Dərdim elə güjdüdü,
Təbibim qaşdı mənnən.

Əzizim, qoşa vurur,
Göndərib daşa vurur.
Yemə namərd çörəyin,
O, bir gün başa vurur.

Mən aşix, anaram mən,
Dərdini qanaram mən.
Mənnən üzün çevirsən,
Alışıb yanaram mən.

Daşdı tökülən dağlar,
Sınıb sökülən dağlar.
Sinənə güllə dəyib,
Daş-daş tökülən dağlar.

Mən aşix, ay xəbəri,
Özün seş, say xəbəri.

Verirsən şaddığı ver,
Sən vermə vay xəbəri.

Mən aşix, aşdı dağlar,
Çınqıldı, daşdı dağlar.
Düşməni niyə qoydun,
Sərhədi aşdı, dağlar?

Mən aşix bir dənəsi,
Gövhəri dürr dənəsi.
Elimə vay salanın,
Qalmasın bir dənəsi.

Mən aşix, üzüm sarı,
Saralsın üzüm sarı.
Məni yaralı basdır,
Üzün qoy üzüm sarı.

Yazılıb yazım mənim,
Ağlaram, quzum mənim.
Tələh qara gətirib,
Sönüb ulduzum mənim.

Mən aşix, yarı candı,
Ömür yox, yarı candı.
Gözdən tökülən yaşdar,
Yarı su, yarı candı.

Dağlar, otun qurusun,
Solsun, otun qurusun.
Sənin də mənim kimi,
Matın-qutun qurusun.

Mən aşix, yalan canım,
Gülləri solan canım.
Elə xəstə olmuşam,
Olubdu yalan canım.

Qənd qabında şəkərəm,
Dərd-qəmini çəkərəm.
Mənə vəfalı olsan,
Bil ki, sənə nökrəm.

Mən aşiqəm calandı,
Günümə gün calandı.
Eşitdim dar gündəsən,
Ürəyim parçalandı.

Almanı atdım gölə,
İlişdi qızılgülə.
Elə bir yar sevmişəm,
Həm danışa, həm gülə.

Bu görünən duz dağı,
Duman aldı tez dağı.
Təzə bir yar sevmişəm,
Köhnə yara gözdağı.

Dəsmal asdım söyüdə,
İçi dolu göy iydə.
Çox malın faydası yox,
Qızı verin iyidə.

Mən aşix, özüm səni,
Tapbıram özüm səni.
Nə ölün var, nə dirin,
Axtarır gözüm səni.

Bənövşə çiçəhləndi,
Qönçəsi ləçəhləndi.
Yatmağın yalan oldu,
Ölməyin gerçəhləndi.

Ananın ana dərdi,
Qoysun bir yana dərdi.

Dünyada heş analar,
Çəhməsin bala dərdi.

Əzizinəm, yüzdəyəm,
Səhsəndəyəm, yüzdəyəm.
Yurdum-yuvam dağılıb,
Sərkərdanam, düzdəyəm.

Mən aşix, harası var,
Qəm ilə arası var.
Ağlama, xumar gözdüm,
Hər dərdin çarası var.

Söhbətim, sözüm mənim,
Gəl iki gözüm mənim.
Mən səni axtarmaxdan,
Qırılıb dizim mənim.

Əzizim gözüm ağlar,
Ürəhdə sözüm ağlar.
Yarın yox, həmdəmin yox,
Özün de, özün ağla.

Əzizinəm, olubdu,
Qızılgül təh solubdu.
Bu dünya yaranannan,
Nahax qannan dolubdu.

Mən aşix elə döndü,
Kərvanım elə döndü.
Göz yaşım damla-damla,
Çağlıyıb selə döndü.

Mən aşix ahım mənim,
Yoxdu günahım mənim.
Qurumur gözüm yaşı,
Sənsən pənahım mənim.

Əzizim, seçim indi,
Yol tapım, keçim indi.
Əsirəm səni görüm,
Canımnan keçim indi.

Həzər-həzər ağlaram,
Gülün üzər ağlaram.
Yolların gözləməhdən,
Olub bezar ağlaram.

Mən aşiqəm elimnən,
Öpüm qara telinnən.
Sel gəldi, yel apardı,
Əli çıxdı əlimnən.

Pəncərəmə gün düşə,
Kölgə düşə, gün düşə.
Gələ əziz sevgilim,
Ürəyimə gün düşə.

Aşiqəm, yaram mənim,
Ağım yox, qaram mənim.
Yığıla yüz min təbib,
Sağalmaz yaram mənim.

Mən aşix nazım dağlar,
Baharım, yazım dağlar.
Qoynunda lala bitsin,
Mən gəlim üzüm dağlar.

Gülü sanşdım tifara,
Bülbül onu suvara.
Qışı sənnən qışdadım,
Yazı qaldım avara.

Bulaxda qıcı ollam,
Yeməyə acı ollam.

Hər kəs ki bacısızdı,
Mən ona bacı ollam.

Evləri Xoyda qaldı,
Mərənddə, Xoyda qaldı.
Oğul, qız əldən getdi,
Gözüm o tayda qaldı.

Bu gələn Xoydan gəlir.
Mərənddən, Xoydan gəlir.
Gəlin elə bəzənib,
Elə bil toydan gəlir.

Selimin* gədihləri,
Heyvadır yedihləri.
Əğyar, sən deyən olmaz,
Düzdü yar dedihləri.

Dağların qarın aldım.
Bağların barın aldım.
Namərdin öldürdüyü,
Qardaşın qanın aldım.

Bənövşələr solmasa,
Yarım qonax qalmasa.
Sağalmaz yaralarım,
Anam məlhəm qoymasa.

Gəlinə bax, gəlinə,
Əlin vurub belinə.
Gəlinə nə dediniz?
Çıxıb getdi elinə.

Əzizinəm el gərəh,
Arxa gərəh, el gərəh.

*Selim–Qərbi Azərbaycanın Göyçə, Dərələyəz və Vedibasar mahallarını birləşdirən dağ gədiği.

Elinə xor baxana
Qənim olsun el gərəh.

Qartofu soyammədim,
Qazana qoyammədim.
Düşmən, gözün kor olsun,
Vətənnən doyammədim.

Dağlara qar düşübdü,
Gör nə hamar düşübdü,
Urfum qəfəsdə oynar,
Yadıma yar düşübdü.

Müxəh eşdim daş üstə,
Qələm oynar qaş üstə,
Yardan mənə bir xəbər,
Muşduluğun baş üstə.

Mən aşığam, o yad a,
Yatmış könlüm oyada,
Bebafiya sirr vermə,
Gedər, açar o, yada.

Əziziyəm, halala,
Haram qatma halala,
Namərdin baxcasında,
Nə gül bitər, nə lala.

Mən aşığam, tamam qan,
Oxu dərsin, tamam qan,
Könül var kı, qan dammaz,
Könül var kı, tamam qan.

Əzizim, ay qavağı,
Buluddu ay qavağı,
Yetimin üzü gülməz,
Açılmaz ay qavağı.

Aşix yolun çaş gələr,
Gözdərinnən yaş gələr,
Kasıb yağış gözdüyər,
Göydən yerə daş gələr.

Əzizim, nə xəzəldi,
Nə güldü, nə xəzəldi,
Bəyin kölgəliyinnən,
İtin damı gözəldi.

Dağlarda qar qalandı,
Qar yağdı, qar qalandı,
Qarğalar laçın oldu,
Laçınnar qarğalandı.

Qardaşın əl yaylığı,
Ujdarı zər yaylığı,
Gecə-günüz dilərəm,
Qardaşa can sağlığı.

Havanın çiskinidi,
Dumanı, çiskinidi,
Gələsən bu günümdə,
Halımın pis günüdü.

Əzizinəm, dil barı,
Dodax barı, dil barı,
Ayım-aya qarışsın,
Dolanmasın il barı.

Arazdan axmağım var,
Gümüşdən çaxmağım var.
İstər öldür, istər yox,
Daldadan baxmağım var.

Araz üstə milçəyəm,
Yel, əsmə, köynəhçəyəm,

Aləmə çirkin olsam,
Öz yarımaya göyçəyəm.

Əzizim bu dağınnan,
Gül betər butağınnan,
Mərdin tövləsi yaxçı,
Namərdin otağınnan.

Əzizim mərd atası,
Doldur ver mərd atası,
Namərd gəlib mərd olmaz,
Olmasa mərd atası.

İstəkanım qannıdı,
İşmənam dərmannıdı,
Əslimi soruşsalar,
Denən İrəvannıdı.

Əmim oğlu biçində,
Köynəyi tər içində,
Getdim tərdən çıxaram,
Qaldım tikan içində.

İstol üstə vaz nədi,
Vaz nədi, kağız nədi,
Əyər məni sevirsen,
Yanıdakı qız nədi.

Fələyin qəhri mənə,
Heş gəlmir rəhmi mənə,
Doldurur qəm şərbətin,
İçirdir zəhri mənə.

Yazı yaza bilmirəm,
Qara poza bilmirəm,
Vətən orda, mən burda,
Ayrı dözə bilmirəm.

MÜƏLLİFLİ BAYATILAR

SƏRİYYƏ XATUN

Arazda gəmi gəldi,
Sanayın hamı gəldi?
Ağla gözdərim, ağla,
Ayrılx dəmi gəldi.

Gəl məni irdələmə*
İri kəs, xırdalama.
Odum, alovum çalar,
Kösövüm qurdalama.

Eləmi dolan bağı,
Göz bağı, dolan bağı.
Bir də gə məni dindir,
Gör başa dolanmağı.

Şalım qara boyandı,
Ucu yerə dayandı.
Mənim ahu-naləmdən,
Göydə mələh oyandı.

Eləmi bu başda mən,
Kırpıhdə mən, qaşda mən.
Gəldi əcəl naməsi,
Yazılmışam başda mən.

Əzizim anar ağlar,
Göz vurur, yanar ağlar.
Yad ağlar, yalan ağlar,
Öz anam yanar ağlar.

*İrdələmək–tərpətmək.

Məni vurdu boz ilan,
Gözüm doldu toz ilən.
Görəsən varmı mən təh?
Bosdanı tez pozulan.

Ay hollara, hollara,
Holu salın yollara.
Su səpin, dəsmal salın,
Yarım gələn yollara.

Əzizim bunnar imiş,
Nə sərini sular imiş.
Əzrayıl yalan oldu,
Baş kəsən bunnar imiş.

Əmim oğlu yad oğlu,
Evinə girsin oğru.
Sən sevdin, alammadın,
Qoy aparsın yad oğlu.

Dağlar, mənə qar göndər,
Əsirgəmə var göndər.
Yığginən dərd odunu,
Üzgüçüynən tor göndər.

Ağ alma, qızıl alma,
Gəl yola düzül, alma.
Ya mənim muradım ver,
Ya mənnən üzül, alma.

Ağ almanı dişdədim,
Dişdədim, gümüşdədim.
Qardaşıma qıymadım,
Yarıma bağışdadım.

Armud ağacı ləli,
Altında ipəh xəli.

Üstündə namaz qılar,
Məhəmmədinən Əli.

Eləmi lay-lay qaldı,
Demədim lay-lay qaldı.
Dərdin mənim canımda,
İllərnən lay-lay qaldı.

Evləri Məşəd oldu,
Məşəd nə gürşad* oldu.
Düşmənnər qan ağladı,
Dəsdarım nə şad oldu.

Əmim oğlu olasan,
Mənə yaylıq alasan.
Mənə yaylıx almasan,
Qadalarım alasan.

Həyətimiz möv gülü,
Badam gülü, möv gülü,
Əlini ver əlimə,
Görən desin sevgili.

Qardaşım qaladadı,
Payı piyaladadı.
Çıx qalanın burcuna,
Gör bacın haradadı?

Bağda üzüm ağacı,
Özüm düzüm ağacı.
Bağa baltaçı girdi,
Kəsdi bizim ağacı.

Qarayam, alma məni,
Çox dilə salma məni.

*Gürşad - burada: işıq.

Apar zərgər yanına,
Qəlp olsam, alma məni.

Haray, getdi qəm əldən,
Buraxmır dərd-qəm əldən.
Gedir, qoy düşmən getsin,
Getməsin həmdəm əldən.

O da məni yandırır,
Bu da məni yandırır.
Soyundum suya girdim,
Su da məni yandırır.

Gedirsən yolun olum,
Yolda qurbanın olum.
Altında məxmər döşəh.
Üstündə donun olum.

Lay-lay deyərəm hərdən,
Dindirmə, dolu dərdəm.
Yerin, yurdu, məkanın,
Öldürür məni hərdən.

Əzizim, vəli bağlar,
Döşənib xəli bağlar.
Nə heyvası var, nə narı,
Dağılsın belə bağlar.

Atam mənim bar istər,
Uca dağlar qar istər.
Əkilməmiş ağaşdan
Heyva istər, nar istər.

Əmim oğlu al eylər,
Al eylər, xəyal eylər.
Almağa könlü yoxdu,
Üstümüzdə qan eylər.

Hacıleyləh, hac eşqinə,
Başdakı tac eşqinə.
Dimdiyini şaqqıldat,
On iki imam eşqinə.

Gəl gedəh baş bulağa,
Suyu sərxoş bulağa.
İkimiz həmdərd olax,
Tökəh qan-yaş bulağa.

Əziziyəm, yad əli,
Ya divanə, ya dəli.
Xeyir-duva eylərəm,
Sənə dəyməz yad əli.

Əzizinəm al mənnən,
Narış mənnən, al mənnən.
Ya bu canı al qutar,
Ya bu dərdi al mənnən.

İki balaydıx, bir ana.
Qatmışdıx canı cana.
Fələh vurdu ayırdı,
Hərə düşdü bir yana.

Dağları qar alıbdı,
Yağıbdı, saralıbdı.
Bir qalınmış meşədən,
Bircə budax qalıbdı.

Əzizim elnən ağlar,
Bir qara telnən ağlar.
Yurdu yağıya qalan,
Yağmurnan, selnən ağlar.

Ağhyan, gülən mənəm,
Bu dərdi bölən mənəm.

Ayrıldım, oda düşdüm,
Həsrətdən öləm mənəm.

İrəvan qana düşdü,
Qəfil talana düşdü.
Təbriz, Gəncə gəlmədi,
Qollarım yana düşdü.

Yalqızdı xan, neynəsin?
Axıdır qan, neynəsin?
Doğmalar dönüh çıxdı,
Buna dövrən neynəsin?

Əzizim qala yeri,
Yurd yeri, qala yeri.
Qiyamət o gün qopar,
El köçə, qala yeri.

Gəlsin əli kuzəli,
Bizim elin gözəli.
Bu həsrətnən elə bil,
Yaşamışam yüz ili.

Gəl dedim, gələnim yox,
Dərdimi bölənim yox.
İçim sir boğçasıdı,
Sırrımı bilənim yox.

Nə at var, nə üzəngi,
Qana batdı bu Zəngi.*
Harayım eşidən yox,
Kim çalacaq bu zəngi?

Düşməsin qan evinə,
Can gəlməz can evinə.

*Zəngi çayı

Qonax-qaramı gələm,
Dağılmış xan evinə?

İrəvanın bağları,
Çiçəh açıb tağları.
Kim geriyə döndərəm,
Ötüb keçən çağları?

Baharın barı düşdü,
Sevənə yarı düşdü.
Yada ilin baharı,
Mənə də qarı düşdü.

Daşdan ağır,
Daş gəlir, daşdan ağır.
Bu yurdun qara baxtı,
Gəlibdi başdan ağır.

Buludum selə gəldi,
Dərdimiz dilə gəldi.
Hər gedən kefnən getdi,
Nə gəldi elə gəldi.

Kafırın amanı yox,
Urusun imanı yox.
Yurd qalıb qan içində
Bir yana gumanı yox.

Dağlar saralı qaldı,
İyid yaralı qaldı.
Hayımıza gələn yox,
Ellər aralı qaldı.

İrəvanın dərdi var,
Dərd içində mərdi var.
Ordular qan axıtdı,
Səngər oldu hər divar.

Bu canımda can ağlar,
Yaralarım qan ağlar.
Namərddər yedi getdi,
Yetişmədi qonaxlar.

Bu dağlar qar iləndi,
Dərələr tar iləndi.
Yaylaxlar yadın oldu,
Başıma qar ələndi.

Şəklimi qara çəkin,
Daşa, divara çəkin.
Yurdumnan doydu desəm,
Saçımnan dara çəkin.

Arğı dağı arğımdı,
Hər yarama sarğımdı.
İrəvanın bağları,
Mənim qara bağrımdı.

Od düşdü paralandı,
Yar mənnən aralandı.
Baxtımın ağ dəftəri,
Nahaxdan qaralandı.

Əzizim qar alandı,
Bu dağlar qar alandı.
Yağı bir qurğu qurdu,
El eldən aralandı.

Sarı yeri,
Ömrümün barı, yeri.
Gördün ki, son nəfəsdı,
Vətənə sarı yeri.

Dərdim dilinən qaldı,
Yurdum elinən qaldı.

Vətən qürbətə döndü,
Gözüm selinən qaldı.

Evim oddara qaldı,
Adım addara qaldı.
Xanın qəbri alışdı,
Vətən yaddara qaldı.

İyid mənim olunca,
Yada qənim olunca.
Qəbrimnən günəş doğar
Vətən mənim olunca.

Ata sənnən,
Nə deyim yada sənnən.
Mənnən xata çıxmazdı,
Çıxıbdı xata sənnən.

Xumar gözdər süzülü,
Gül dodaxlar büzülü.
Həsərət qəddim əysə də,
Ümüd gözdər yüz ili.

Bağlar barsız qalıbdı,
İyid yarsız qalıbdı,
Ölüb elin ərəni,
Yerdə arsız qalıbdı.

Al deyib allandılar,
Geyinib sallandılar.
Bəynən oturmadılar,
Kafirnən yallandılar.

Düşüb qarğaşa, bilməm,
Bu dağı aşa bilməm.
Əl-qolum bağlanıbdı,
Durub savaşa bilməm.

Yolları yoxuşdudu,
Paltarı naxışdıdı.
Qənzəsi bağırm dələr,
Yaman sərt baxışdıdı.

FİZZƏ MƏMMƏDOVA

Başına dönnəm hər dəm,
Dindirmə dolu dərdəm.
Ürəyim yaralıdı,
Sızdaram hərdəm-hərdəm.

Apardı çaylar məni,
Həfdələr, aylar məni.
Yüküm qurğuşun yükü,
Yordu bu taylar məni.

Bu yara yara dəyil,
Xalları qara dəyil.
Bu yaramı soruşma,
Sağalan yarı dəyil.

Dağlarda keyih* mənəm.
Buynuzu böyüh mənəm.
Bu qədər dərd oduna,
Nə yaxcı keyihmənəm.

Bu dağda maral azdı,
Ovçu çox, maral azdı.
Bu dərdinən ölürəm,
Öldürmə yaram azdı.

Eləmi oyan dağlar,
Dərd-qəmə boyan dağlar.

*keyih–cüyür, əlik.

Bu yan zülmətخانadı,
Necədi o yan, dağlar?

Qurbanam otağına,
Yerinə, yatağına.
Sənə xonça bəzərəm,
Gətirəm otağına.

Eləmi dərd əkərəm,
Dərmana dərd əkərəm.
Şumlaram tər sinəmi,
Özümə dərd əkərəm.

Yataram yanım ağrır,
Dindirmə, canım ağrır.
Min bir yerdə yaram var,
Bütün əndamım ağrır.

Aşix elə yaxcıdı,
Kəmər belə yaxcıdı.
Fələyə çox yalvardım,
Dedi: belə yaxcıdı.

Dağları qar alıbdı,
Yağıbdı, qaralıbdı.
Bir qarannıx meşədə,
Bir budax saralıbdı.

Gecəm keşdi qərəldən,
Səni seçməm maraldan.
Nə dərdim var, nə qəmim,
Sənsən məni saraldan.

Eləmi yarı-yardan,
Su gəlir Sarı yardan.*

*Sarı yar – Qərbi Azərbaycanda dağ adı.

Fələyin işinə bax,
Ayırıb yarı-yardan.

Aşx ölkəli dağlar,
Başı bölgəli dağlar.
Durum yollar üstündə,
Haçan el gəli, dağlar?

Qoysan məni dinmiyəm,
Ağliyam, heş gülmüyəm.
Göz yaşım qana dönsə,
Əl uzadıb silmiyəm.

Maralam izim qanı,
Topuğum, dizim qanı.
Neynir, fələh eliyir,
Tuturam sizi qanı.

Əzizinəm güvən gəz,
Dağda bitər güvəngəz.*
Nə namərdə bel bağla,
Nə fələyə güvən gəz.

Eləmi deşmə məni,
Dindirmə, deşmə məni.
Sən ki təbib deyilsən,
Yaramı deşmə mənim.

Dərddiyəm, yırgalama,
İriyəm, xırdalama.
Sən ki təbib dəyilsən,
Yaramı qurdalama.

Araz başdan azaldı,
Tər lan saldım, qaz aldı.

*Güvəngəz–bitki növü.

Mənim ağıl-huşumu,
Gedən sərvinaz aldı.

Ağlamaxdan hayan yox,
Qatarım çox, mayam yox.
Yüz ilin ustadiyam,
Əlimdə dəst mayam yox.

Kəhlih daşa dağıldı,
Səkdi, daşa dağıldı.
Məni elə vurdular,
Qanıma daşa dağıldı.

Çay mənim, çeşmə mənim,
Çayımnan işmə mənim.
Yaram qaysax tutubdu,
Yaramı deşmə mənim.

Vedini görməmişəm,
Gülünü dərməmişəm.
Vedi çiçəhlərinən,
Çələng də hörməmişəm.

Qəribin gözü ağlar,
Dilində sözü ağlar.
Yağı əlində qalan,
Yurdunda izi ağlar.

Qərib eldə barım var,
Bəhərim var, barım var.
Yurd addı, vətən addı,
Dilimdə qabarım var.

Oxum var, kamandadı,
Hax yolum amandadı.
Nə olsun görməmişəm,
Vedi ruhda, qandadı.

Vedi, Xosrov meşəsi,
Nisgilli bənövşəsi.
Nə vax sona çatacax,
Vedinin əndişəsi?!

Doğma yurdda izim var,
Ürəyimdə dözüm var.
Geriyə yollar tapsam,
Sürünməyə dizim var.

İçin-için ağlama,
Coşub-coşub çağlama.
Tarixdən ibrət götü,
Namərdə bel bağlama.

Göz yaşım yaz yağışı,
Ürəyim qarrı qışım.
Ulu Tanrım görürmü?
Bizə olan qarğıışı.

Gözdərə həsrət duman,
Geriyə yollar güman.
Bir gün hökmünü verər,
Ulu Tanrımnan zaman.

Ocax daşım! Yurd daşım!
Tarix olan yaddaşım.
Köküm sənnən başdanır,
Axı, necə yaddaşım?!

Dərddiyəm, havalıyam,
Sormayın haralıyam.
Çarə edin dərdimə,
Mən Vedi yaralıyam.

Vedidən gələn yollar,
Üzümə gülən yollar.

Apar məni Vedyə,
Dərdimi bilən yollar!

Vedidə bitmiş gülüm,
Murada yetmiş gülüm.
Bəs niyə qərrib eldə,
Dilin dərdi, bülbülüm?

Vedidə gül olaydım,
Yarı dərdə salaydım.
Qalib səslə yağıdan
Mən intiqam alaydım.

*MİR ABBAS MİR MƏCİD OĞLU
(TƏVƏKKÜLLÜ)*

Vedinin yanı dağlar,
Vedisiz gözlər ağlar.
Elə nalə çəkərəm,
Dərələr, düzlər ağlar.

Vedinin üsdü dihdı,
Dağ tərəfi gədihdı.
Sözdərinnən dönməzdər,
Dedihləri dedihdi.

Dağlar başı dumandı,
Duman hər yanı aldı.
Torpax dərdi, yurd dərdi,
Hamısınnan yamandı.

Təbriz gözümdü mənim,
Şirin sözümdü mənim.
Orda bir kişi gördüm,
Sankı özümdü mənim.

Bayatı de, ay ana,
Bəkə millət oyana.
Kütbeyinnər, nankorrar,
Bir az annıya, qana.

Süfrə aşdım yaddara,
Heyran oldum addara.
O, yeyib harınnadı,
Günümüz oldu qara.

Bir yurdum var cahanda,
Onun ruhudu canda.
Bu millət yaşıyacaq,
Qərbi Azərbaycanca.

Əzizim zirvəsinə,
Təpənin zirvəsi nə?
Cannan keçib yüksəlim,
Şəhiddih zirvəsinə.

Dünyada olma naşı,
Gəl əldən vermə başı.
Özgədən qardaş olmaz,
Türkdü türkün qardaşı.

Həsratım dağlar oldu,
Əzablı çağlar oldu.
Ürəyim fırladı,
Gözdərim ağlar oldu.

Kədəriyih hamımız,
Həm oğlumuz, qızımız.
Yenə bizim olacaq,
Doğma Qarabağımız.

Polad sınaq, əyilməz,
Qızarmasa, döyülməz.

Döyüşdərdə türk oğlu,
Şəhid olar, əyilməz.

ƏMİNƏ NƏCƏFQIZI

İrəvanda elim var,
Həsratım, niskilim var,
Qərrib yurdda, yad eldə
Bayatlı dilim var.

İrəvanda ruhum var,
Qibləm, səcdəgahım var,
Bəmdə inildəsəm də,
Zilə qalxan ahım var.

İrəvanda dağım var,
Laləzarlı bağım var,
Pərən düşən ellərim,
Mənim bircə yağım var.

İrəvana gedən yol,
Ürəyimi didən yol,
Həsratın dumanında
Əriyən yol, itən yol.

Göy üzü qara bulud,
Göz yaşım ala bulud,
Boylanıram - görünmür,
Allah, hanı doğma yurd?

İrəvanda yar hanı,
Yanağında xal hanı
Qəriblikdə solan gül,
Geriyə yollar hanı?

İrəvanda xan hanı?
Hökmüran, sultan hanı?
Təxsin dəbilqəsini,
Misri qılınc-qalxanı.

İrəvanda yurd izi,
Bizi gözləyir, bizi.
Çəksin mərd ərənlər
Qoç Koroğlu nərəsi!

Qara bulud çəkilər,
Yağı dizi bükülər,
İrəvan yollarına
Sevinc yaşı tökülər.

Qərribin gözü ağlar,
Dilində sözü ağlar.
Eağı əlində qalan
Eurdunda izi ağlar.

Qərrib eldə barım var,
Bəhərim var, barım var.
Eurd adlı, vətən adlı
Dilimdə qabarım var.

Doğma yurdda izim var,
Ürəyimdə dözümlü var.
Geriyyə yollar tapsam,
Sürünməyə dizim var.

İçin-için ağlama,
Coşub-coşub çağlama.
Tarixdən ibrət götür,
Namərdə bel bağlama.

Göz yaşım yaz yağışı,
Ürəyim qarlı qışım.

Ulu tanrım görürmü
Bizə olan qarğıışı.

Gözlərdə həsrət duman
Geriyyə yollar güman.
Bir gün hökmünü verər
Ulu Tanrım ilə zaman.

Ocaq daşım! Eurd daşım!-
Tarix olan yaddaşım.
Köküm səndən başlanır,
Axı, necə yadlaşım?!

NOVRUZ RƏHİMOV

Bu görünən Arğıdır,
Ürəyi dərd arğıdır.
Yaram çox dərinədir,
Bilsən necə arğıdır?

Yarı Vətən yaddadır,
Yediklərim yad dadır.
Təzə dərd çox incidir,
Köhnələri yaddadır.

Qurban ollam bu dağa,
Bu torpağa bu dağa.
Sinəmə dağ çəkilib,
Dözəmmirəm bu dağa.

Vətən, torpaq deyincə,
Ana söylə sən incə.
Qollarım kəsiləydi,
Yollarım kəsilincə.

Suları axdı getdi,
Arxaya baxdı getdi.
Qəriblər baxammadı,
Gözlərin sıxdı getdi.

Yolçu, yolun haradır?
Vətən yolu qaradır.
Əgər yolu göstərsən,
Muştuluğun paradır.

Əzizinəm yaxşı baxt,
Yaxşı həyat, yaxşı baxt.
Mənə qismət olmadı,
Yaxşı həyat, yaxşı baxt.

Əzizim, havalanmışam,
Çox gəzib dolanmışam.
Görən deyir, bəxtəvər,
Ürəkdən yaralanmışam.

Bulax axıb çay oldu,
Bahar ötüb yay oldu.
Hamı bəxtəvər oldu,
Mənimki ah-vay oldu.

Ayın üzü dəridir,
Kür Gəncədən bəridir.
Sözün düzünü dedim,
Dedilər sərsəridir.

XIV. A Ğ I L A R

Əzizinəm, səsə mən,
Yendim gəldim səsə mən.
Nə ana var, nə bacı,
Səsim qatım səsə mən.

Təndiri sən oddadın,
Sən saldın, sən oddadın.
Hamı əzizimnən çox,
Qəlbimi sən oddadın.

Sənə yaralı qurban,
Könül qaralı qurban.
Sənin təzə yarana,
Köhnə yaralı qurban.

Qardaşdar, ay qardaşdar,
Yağış yağar, qar başdar.
Qardaşsız bacıların,
Yağsın başına daşdar.

Gəldi gülüm, ağlaram,
Oldu zülüm, ağlaram.
Bir vəfasız yel əsdi,
Töhdü gülüm, ağlaram.

Şah dağımın qarı var,
Çölə çıxma, yağı var.
Mənə yaxın gəlməyin,
Məndə oğul dağı var.

Dumana bax, dumana,
Düşmüşüh min gümana.
Bir iyid oğul ölüb,
Necə gələh imana?

Eləmi qara gəldi,
Ağ getdi, qara gəldi.
Oğul toyu görmədim,
Mənimki qara gəldi.

Eləmi bilən ağlar
Tökər yaş, bilən ağlar,
İki igid itirdim,
Bu dərdi bilən ağlar.

Əzizim, dolu gözdər,
Yağışı dolu gözdər.
Mənə deyir ağlama,
Durarmı dolu gözdər?!

Eləmi qarasınnan,
Gözümün qarasınnan.
Analar necə keçər,
Öz ciyərpərasınnan?

Dağ başı qamış kimi,
Meyvəsi yemiş kimi.
Hamı Vətənnən ayrı,
Övlad itirmiş kimi.

Əzizinəm bu bağa,
Bu bağçıya, bu bağa.
İstərəm özüm öləm,
Olam sana sadağa.

Əziziyəm, bilmirəm,
Nə edirəm, bilmirəm.
Ayrılığa, həsrətə,
Daha dözə bilmirəm.

Dağlarda, meşələrdə,
Dərmanım şüşələrdə.

Gözdədim sən gəlmədin,
Mən qaldım küçələrdə.

Mən aşx diliminən,
Kəs, doğra diliminən.
Sənə yaman qarğadım,
Lal olmuş diliminən.

Əzizinəm bu dağa,
Quş qonubdu bu dağa.
Oğullar qurban getdi,
Dözəmmərəm bu dağa.

Bu dərdi qanam gərəh,
Oddara yanam gərəh.
Yad ağlar, üzdən ağlar,
Ağlasın anam gərəh.

Eləmi düşən yeri,
Atdanıb düşən yeri.
Göz yaşım oda dönüb,
Yandırır düşən yeri.

Əzizim tikə-tikə,
Doğrandım tikə-tikə,
Anam saçını yolur,
Kəfənim tikə-tikə.

Bənövşə bitər gördüm,
Köl dibin örtər gördüm.
Çox-çox dirinin dərdin,
Öludən betər gördüm.

Bu dərədən köş gedər,
Yurda öküz boş gedər.
Burda bir cavan ölüb,
Allahamı xoş gedər?

**Bu d rd məni  z görüb,
Meydanımı d z görüb.
Gedib-gedib qayıdır,
O, məni yalqız görüb.**

**Dəryada sicim gördüm,
Sicimin ucun gördüm.
Mən sənnən ayrılmazdım,
Fələyin gücün gördüm.**

**Dağlara dolu d şs n,
Dolansın dolu d şs n.
F l h bir balta vursun,
Namərdin qolu d şs n.**

**Qara-qara qazannar,
Qara yazı yazannar.
Cənnət  z  görməsin,
Aramızı pozannar.**

**Yağlar yolu bağlar,
Qar yağar, bulud ağlar.
Yar yadıma d ş nd ,
Ürəyim dolub ağlar.**

**Dağlarda lala dağı,
B r y b lala dağı.
Hər yaramız sağalsa,
Sağalmaz bala dağı.**

**Ay oğlan oxusana,
Dərs alıb oxusana.
Sən səfərə getmişdin,
Kim vurdu oxu sana?**

**Yaralandım canımnan,
Quşdar doymaz qanımnan.**

**N  dədəm var, nə nənəm,
 l ç h mənim yanımnan.**

**Bir çay keşdim daşı yox,
Bir at mindim başı yox.
Burda bir oğlan ölüb,
Eanında qardaşı yox.**

**Qalyanın başı k ll ,
Ç h t h, a başı k ll .
 z n əldən qutardın,
Qaldım mən başı k ll .**

**Keçirdim qırağınan,
G l bişdim orağınan,
 tirdim t h balamı,
Gəzirəm sorağınan.**

**Ana, məni az ağıla
Çox bilirsən, az ağıla.
Mənim çoxlu dərdimi,
Bir kağıza yaz, ağıla.**

**Bir ev tihdim dəyirmi,
Otaxları iyirmi.
Hara qoyub gedirsən,
Bu ev sənin d yilmi?**

**Əlində var barama,
Baramanı darama.
Aman, çırax gətirin,
Bacım baxsın yarama.**

**G zdirdin çayda məni,
Yordun bu çayda məni.
Əldən canın qutardın,
Qoydun ah-vayda məni.**

Mən aşiqəm öz mənəm,
Qəlbi dolu köz mənəm.
Yad ağlar, yalan ağlar,
Qoy ağlasın öz nənəm.

Bu dərdin əllisinnən,
Yüzünnən əllisinnən.
Bu dərdə çarə yoxdu,
Soruşdum əllisinnən.

Mən aşix, yəhər ağlar,
At ağlar, yəhər ağlar.
Balası ölmüş ana,
Görün nə təhər ağlar?!

Mən aşix il başına,
Dolansın gül başına.
Anan da sənnən sora,
Qalmasın il başına.

Sən məni ağlar qoydun,
Sinəmi dağlar qoydum.
Mən qaldım yaman günə,
Qapımı bağlar qoydun.

Ördəh göl barabarı,
Ceyran çöl barabarı.
Burda bir kişi ölüb,
Tamam el barabarı.

Anam, məni az ağla,
Aş kağızı, yaz ağla.
Mən yadına düşəndə,
Evimizi gəz ağla.

Dağlar, otun qurusun,
Bağlar, tutun qurusun.

Çıxsın əlinnən balan,
Matın-qutun qurusun.

Qoy məni el götüsün,
El yusun, el götüsün.
Qəbrimi qardaş qazsın,
Çiyində el götüsün.

Əzizim, qazan ağlar,
Od yanar, qazan ağlar.
Vətənsiz ölənnərin,
Qəbrini qazan ağlar.

Məni qardaş ağlasın,
Qursun bardaş ağlasın.
Mənim ahı-zarıma,
Bütün dağ-daş ağlasın.

Əzizim yoxdu mənim,
Dərd-qəmim çoxdu mənim.
Oğul, dərdin çəhməhdən,
Taqətim yoxdu mənən.

Sən məni heç eyelədin,
Ömrümü puç eyelədin.
Vurdun köksümə yara,
Dünyadan köç eyelədin.

Mən aşix, gəlim dağlar,
Getmişdim, gəlim dağlar.
Sinəmnən güllə dəyib,
Qoy bir dincəlim, dağlar.

Mən aşix, gəldi keşdi,
İllərim gəldi keşdi.
Zalım vurduğu güllə,
Sinəmi dəldi keşdi.

Yandırdı dağlar məni,
Hər gələn ağlar məni,
Ölənnər eşitmədi,
Eşitsin sağlar məni.

Əlif mənəm, bey mənəm,
Əlif üstə tey mənəm,
Apar əcəl köynəyin,
Mən cavanam, geyməyəm.

Görükən qarağandı,
Əzgildi, qarağandı,
Maralı oxluyublar,
Tökülən qara qandı.

Qapına daş qoymuşam,
Üstünə baş qoymuşam,
Gözümün axan qandı,
Adını yaş qoymuşam.

Narınca bax, narınca,
Gözdərəm saralınca,
Kaş ölüb qutaraydım,
Bu günnərə qalınca.

Bir ay doğdu mətinnən,
Mən qorxdum heybətinnən,
Qara yer ağzın açıb,
Doymur adam ətinnən.

Dəsmalın ağ saxlaram,
Yuyaram, ağ saxlaram,
Bir də əlimə keşsən,
Yüz il qonax saxlaram.

Bir dingə* bitirmişəm,
Sulayıb yetirmişəm,
Həsələ gələn vaxtı,
Əlimnən itirmişəm.

Böyük daş bucağında,
Od yanar ocağında,
Burda bir gəlin ölüb,
Qundağı qucağında.

Əzizim Qarabağlar,
Ağ bağlar, qara bağlar,
Balası nakam ölən,
Toyda da qara bağlar.

Qardaşdar, ay qardaşdar,
Yağış yağar, qar başdar,
Cənazəm əyri gedər,
Yarışmasa qardaşdar.

Ocağın daşı yandı,
Qazanın aşısı yandı,
Səni bu gündə gördüm,
Gözümün yaşısı yandı.

* Dingə - ting

XV. HAXIŞTALAR*

Alma addım nar gəldi, haxışt!
Kətan köynəh dar gəldi, haxışt!
Qarıya kölgə düşdü, haxışt!
Elə bildim yar gəldi, haxışt!

Qarımda qələmə, haxışt!
Quzu təki mələmə, haxışt!
Məni sənə verməzdər, haxışt!
Özün həlak eləmə, haxışt!

Qara atın qulağı, haxışt!
Gözdəri şan bulağı, haxışt!
Eşitdim yar evlədir, haxışt!
Qara gəlsin duvağı, haxışt!

Dağları gəzdim gəldim, haxışt!
Daşdara dözdüm gəldim, haxışt!
Yarı vəfasız gördüm, haxışt!
Əlimi üzdüm gəldim, haxışt!

Məktubu saldım yola, haxışt!
Gözdərim dola-dola, haxışt!
Dolma, gözdərim, dolma, haxışt!
O gələn qardaş ola, haxışt!

Ay hollara, hollara, haxışt!
Yolum saldım yollara, haxışt!
Su səpdim, çadır qurdum, haxışt!
Qardaş gələn yollara, haxışt!

* axışt, əsasən, bayramlarda və toy şənliklərində icra olunan qız-gəlin oyunu idi. Oyunda 8-12 ifaçı iki dəstəyə bölünərək sırayla qabaq-qabağa dayanıb, əl-əl tutardılar. Sonra növbə ilə "haxışt" sözü ilə bitən bir bayatı oxuyar, o birilər isə hər misradan sonra "haxışt" sözünü təkrar edər, əl çala-çala bir ayaq üstə atılıb-düşər, rəqs edərdilər. Əsasən, Naxçıvanda və İrəvan çuxurunda yayılmış bu oyun

daha çox halay oyununu xatırladırdı.

Armud ağacı haça, haxışt!
Əlim dolaşdı saça, haxışt!
Qardaşa qurban olum, haxışt!
O gəlir qaça-qaça, haxışt!

Qara atın naliyam, haxışt!
Üstü ipəh xaliyam, haxışt!
Bir də mənə can demə, haxışt!
Mən özgələr maliyam, haxışt!

Araz qırağı çiçəh, haxışt,
Orax götü, gə biçəh, haxışt.
Qardaş, nişannın gördüm, haxışt,
Üzündə yumru birçəh, haxışt.

Ağ sənəh ağzı burma, haxışt,
Doldurub dalda durma, haxışt.
Qardaş nişannın gördüm, haxışt,
Ağzında dili xurma, haxışt.

Ağ dəvənin gözdəri, haxışt,
Yerə dəyir dizdəri, haxışt.
Qaraların qızdarı, haxışt,
Kəbin kəsir özdəri, haxışt.

Aşığam ələmim var, haxışt,
Qızıldan qələmim var, haxışt.
Yaxın gələ bilmərəm, haxışt,
Uzaxdan salamım var, haxışt.

Ağ at gəlir enişdən, haxışt,
Sinəbəndi gümüşdən, haxışt.
Sizə də qismət olsun, haxışt,
Xurcundakı yemişdən, haxışt.

Ağ dəvə düzdə qaldı, haxışt,

Yükü Təbrizdə qaldı, haxışta.
Oğlanı dərd apardı, haxışta,
Dərmanı qızda qaldı, haxışta.

Ağ alma, qızıl alma, haxışta,
Yol boyu düzül alma, haxışta.
Ya mənim muradım ver, haxışta,
Ya mənnən üzül, alma, haxışta.

Bu dərə uzun dərə, haxışta,
Getdihcə uzun dərə, haxışma.
Burda bir bağ salmışam, haxışta,
Dos gələ üzüm dərə, haxışta.

Evləri tağ olaydı, haxışta,
Dörd yanı bağ olaydı, haxışta,
Sevdiyim o oğlanın, haxışta,
Anası sağ olaydı, haxışta.

Bulax başı pıtırax, haxışta,
Palaz salın oturax, haxışta.
Birin sən de, birin mən, haxışta,
Bəkə dərddən qutarax, haxışta.

Evləri dağa gedir, haxışta,
Qar yağa-yağa gedir, haxışta.
Əlində güllü dəsmal, haxışta,
Gül yığa-yığa gedir, haxışta.

Bağımızda göy xiyar, haxışta,
Boyun boyuma uyar, haxışta.
İkimiz bir cüt sona, haxışta,
Ayırmağa kim qıyar, haxışta?

Qardaş atın beş olsun, haxışta,
Əlin tər lan quş olsun, haxışta.
Hər yana gedəndə, haxışta,

İmam yoldaşın olsun, haxışta.
Qardaş, qardaş üç qardaş, haxışta,
Xəncəli gümüş qardaş, haxışta.
Hər hayana gedəndə, haxışta,
Gəl yanıma düş qardaş, haxışta.

Əmim oğlu Yüsübdü, haxışta,
Gün dağlara düşübdü, haxışta.
Verdiyi qızıl üzüh, haxışta,
Barmağımnan düşübdü, haxışta.

Əmim oğlu Yaqubdu, haxışta,
Gün dağlara doğubdu, haxışta.
Verdiyi qızıl üzüh, haxışta,
Barmağımı boğubdu, haxışta.

Qapımızda qələmə, haxışta,
Quzu tək mələmə, haxışta.
Məni sana verməzdər, haxışta,
Özün həlak eləmə, haxışta.

Qapımızda cüt qalax, haxışta,
Qızın birin biz alax, haxışta.
Qardaşına demişih, haxışta,
Anasına yalvarax, haxışta.

Qızılgül oyum-oyum, haxışta,
Dərim qoynuma qoyum, haxışta.
Yağış yağar yer doymaz, haxışta,
Mən sənnən necə doyum, haxışta?

Qab-qacağım rəfdədi, haxışta,
Hərə bir tərəfdədi, haxışta.
Hər gün gördüyüm yarı, haxışta,
Görmürəm bir həftədi, haxışta.

Qara atın qulağı, haxışta,

Gözdəri şah bulağı, haxışta.
Eşitdim yar evlənir, haxışta,
Qara gəlsin duvağı, haxışta.

Qara balıx sudadı, haxışta,
Yatmıyıb yuxudadı, haxışta,
Dədəmə kasıb demyin, haxışta,
Urza verən Xudadı, haxışta.

Qardaşın ağ atı var, haxışta,
Cibində manatı var, haxışta.
Qardaşa qurban olum, haxışta,
Hər yerdə hörməti var, haxışta.

Qızıl üzüh laxladı, haxışta,
Verdim anam saxladı, haxışta.
Əziz gün, əziz gecə, haxışta,
Yar məni qabaxladı, haxışta.

Dəyirman üstü dəstər, haxışta,
Bülbül balasın bəstər, haxışta.
Könülsüz gedən qızdar, haxışta,
Allahdan ölüm istər, haxışta.

Əmim oğlu elinə, haxışta,
Şal yaraşır belinə, haxışta.
Əmisi qızı qurban, haxışta,
Qələm tutan əlinə, haxışta.

Əmim oğlu bir idi, haxışta,
Əl dəsmalı kir idi, haxışta.
Qazan asdım yumağa, haxışta,
Axar sular qurudu, haxışta.

Əmim oğlu neynəsin, haxışta,
Canına çor eyləsin, haxışta.
Var-dövlətini yığsın, haxışta,

Özünə toy eyləsin, haxışta.
İsqəm* üstü Marağa, haxışta,
Zülfün gəlmir darağa, haxışta.
Axtarıram yarımı, haxışta,
Düşüb soruq-sorağa, haxışta.

İrəvanın yolunda, haxışta,
Gül açaydı kolunda, haxışta.
Qızıl sahat olaydım, haxışta,
Mən yarımın qolunda, haxışta.

Pambığın alaları, haxışta,
İçinin kalaları**, haxışta,
Yarı yardan edənin, haxışta,
Qırılsın balaları, haxışta.

İstəkanı noxudu, haxışta,
Evdə qonax çoxudu, haxışta.
Qonaxların içində, haxışta,
Bircə qardaş yoxudu, haxışta.

Haxışta mənim olsun, haxışta,
Qofta-tumanım olsun, haxışta.
Geyim gedim Tiflisə, haxışta,
Tiflisdə toyum olsun, haxışta.

Haxıştanı əkəllər, haxışta,
İçinə gülab səpəllər, haxışta.
Yaxcı qızın kəbinni, haxışta,
Pis oğlana kəsəllər, haxışta.

Haxıştanın bəndi yar, haxışta.
İlqarınnan döndü yar, haxışta.
Döndü bizə neynədi, haxışta.
Elə bildih öldü yar, haxışta.

* İsqəm – stol

**** Kala – yetişməmiş pambıq qozası**

**Gedən qara qaş oğlan, haxıšta.
Getmə, halallaş oğlan, haxıšta.
Sən ki halallaşmırsan, haxıšta.
Bəyəm bağrın daş, oğlan, haxıšta.**

**Məni bir qız oxladı, haxıšta.
Saçı qunduz oxladı, haxıšta.
Haramı gecə gəzər, haxıšta.
Məni gündüz oxladı, haxıšta.**

**Əzizim, bir az bəri, haxıšta.
Arazdan bir az bəri, haxıšta.
Necə yadımnan çıxar, haxıšta.
Dilimin bir əzbəri, haxıšta.**

**Əzizim, a Şıxlara, haxıšta.
Zülfü dolaşıqlara, haxıšta.
Əlimə bir saz alıb, haxıšta.
Qoşullam aşıqlara, haxıšta.**

**Bu dərə Təhnəlidi haxıšta.
Üstə gül əhməlidir, haxıšta.
Yarımı tanıyıram, haxıšta.
Ayağı çəhməlidir, haxıšta.**

**Bu dərə Alıxlıdı, haxıšta.
Aşılı balıxlıdır, haxıšta.
Çobana qız verməyin, haxıšta.
Ayağı çarıxlıdır, haxıšta.**

**Araba gəlir, bərh gəlir, haxıšta.
İçi dolu qənd gəlir, haxıšta.
Mən salmaçay* içəndə, haxıšta.
Qaynanama dərd gəlir, haxıšta.**

***Salmaçay - şirin çay**

**Nənəm gəlir Meçiddən, haxıšta.
Tumanı qara çitdən, haxıšta.
Aman allah qoruyun, haxıšta.
Siz onu qara itdən, haxıšta.**

**Əmim oğlu neynəsin, haxıšta.
Canına çor eyləsin, haxıšta.
Yığsın varın-dövlətin, haxıšta.
Gəlib toyun eyləsin, haxıšta.**

XVI. AŞIQ YARADICILIĞI

AŞIQ ŞERLƏRİ

ŞAABLI AŞIQ CƏLİL

QEERƏT GÜNÜDÜ!

Vedinin dağları düşüb arıya,
Düşmən cəhd eliyir kəndi talıya.
Naməni yazmışam Abbas ağıya,
Eazmışam, durmasın, haraya gəlsin,
Eağı salıb bizi araya, gəlsin!

Çat haraya, bəyim, nicat günüdür,
Vedinin davası, qeyrət günüdür!

Vedinin dağları batıbdı yasa,
Daşnaklar isdiyir Vedini basa.
Bir məktub yazmışam o xan Abbasa,
Eazmışam, durmasın, haraya gəlsin,
Eağı salıb bizi araya gəlsin!

Çat haraya, bəyim, nicat günüdür,
Vedinin davası, qeyrət günüdür!

Vedinin dağları batıb dumana,
Qana dönsün görüm, belə zamana.
Abbasqulu qan uddurar düşmana,
Eazmışam, durmasın, haraya gəlsin,
Eağı salıb bizi araya, gəlsin.

Çat haraya, bəyim, nicat günüdür,
Vedinin davası, qeyrət günüdür!

Vedinin dağları batıbdı qana,
Daşnağı qırmağnan biz gəldih cana.
Eazmışam Vətənin o mərd oğluna,

Eazmışam, durmasın, haraya gəlsin,
Eağı salıb bizi araya gəlsin!

Çat haraya, bəyim, nicat günüdür,
Vedinin davası, qeyrət günüdür!

Vedinin dağları qar-borannıdı,
Düşmən silahlıdı, əli qannıdı.
Mənim bəyim igid, addı-sannıdı,
Eazmışam, durmasın, haraya gəlsin,
Eağı salıb bizi araya, gəlsin.

Çat haraya, bəyim, nicat günüdür,
Vedinin davası, qeyrət günüdür!

AŞIQ XUDAEAR

ABBASQULU BƏE

aqq evinə ziyarətə,
Varıbdı Abbasqulu bəy!
öz gücünü Yaradannan,
Alıbdı Abbasqulu bəy!
Döyüş vaxtı neçə köhlən,
Eorubdu Abbasqulu bəy!
Zəhmət çəkib nizam ordu,
Qurubdu Abbasqulu bəy!

Vedibasar yeriyibdi,
Bir qanı davadan deyim.
Dəstəsində şir oğullar,
Bu eldən, obadan deyim.
Məhərrəmnən İbrahimnən,
Xəlilnən Nəbodan deyim.
Andranikin bağrını,
Earıbdı Abbasqulu bəy!

Nəcəf Koroğlu dəlisi,
Vədidə Qəmlə bir igid.
amını bir-birmi sayım,
Sayıxdı burda hər igid.
Bu torpax şahin yuvası,
Kəblə İsmayıl nər igid.
Daşnaxları bəndə salıb,
Qırıbdı Abbasqulu bəy!

Tanrı ona nüsrət versin,
Müsəlmanın dayağıdı!
Eoxsulların, fağırın,
Evlərinin çırağıdı!
Ay Xudayar, bu mərd oğul,
Qoçaxların qoçağıdı!
Bu millətin xilasına,
Durubdu Abbasqulu bəy!

CAN ABBASQULU

Abbasqulu bəy tez havara çatdı,
Njdenin* qoşunu al-qana batdı.
Eüzdərnən daşnağı qırıb da çatdı,
Eağının cəsədi yan-yana yatdı,
Qılıncı əlində Xan Abbasqulu,
Xalqının ümüdü can Abbasqulu.

Abbasqulu bəy dönüb aslana, şirə,
Qoymur ku, yağlar Vədiyə girə.
Tağı bəy göndərmir qoşuna cirə,
Zeyvə-Düdəngini eyliyib Şürə.
Qılıncı əlində Xan Abbasqulu,
Xalqının ümüdü can Abbasqulu.

* Njde – Erməni qoşun başçılarından biri.

Tağı bəyin tufəngi də uyuxdu,
Namusu da yoxdu, qanı soyuxdu.
övnədə yediyi bircə toyuxdu,
Abbas bəyi görcəh qorxdu, huyuxdu.
Qılıncı əlində Xan Abbasqulu,
Xalqının ümüdü can Abbasqulu.

*YAQUB MUSTAFA OĞLU**

QAÇQINI

Şikayət eylərəm parlamanlara,
Bir yol bulub, böylə qoyma qaçqını.
Qanlı göz yaşları göllərə dönüb,
Yazıqdı, incidib söymə qaçqını.

Yandırır aləmi qaçqının günü,
Öyündə tapılmır bir ponza unu.
Zalalət çoxalır, unudur dini,
Təqsirkar eyləyib döymə qaçqını.

Kim cavab verəcək bu qaçqinnara?
Hamı hörmət edir dövlətə-vara,
Bir üzü möhtacdır, bir üzü qara,
Alıb dərisini soyma qaçqının.

Varrı olan öz varıynan ucalar,
Yaqub da danışar, dildən bac alar.
Yoxsul oğlan iyirmi beşdən qocalar,
Gəncə mahalında əymə qaçqını.

* Yaqub Mustafa oğlu 1881-ci ildə İrəvan mahalının Sürməli qəzasının Hüseyin kəndində doğulub. Uşaq vaxtından varlılara nökrəçilik edib. 1905-ci ilin erməni qırğını nəticəsində ailəlikcə bu kəddən o kəndə köçüb, nəhayət, 1920-ci ildə Gəncə qəzasının Qızılhacılı kəndində yurd salıb, üç il sonra isə Ağdam qəzasına köçüb.

Sonrakı taleyi barədə soraq tuta bilmədik.

AŞIQ MƏHƏMMƏD KOTUZLU

MƏSCİDİN

Nabələddim mən də oldum sənə bələd.
Qantardan rast imiş yolu məscidin.
Qasim otağıdı həm hücrələri
Behiştin bağıdı dalı məscidin.

Ədalət zənciri çəkilib eşdə,
Hüseynəli xanı yetsin behiştə.
Pənah xan da gərəh olsun bu işdə,
Möminlərdə olur pulu məscidin.

Qələt olmaz Məhəmmədin dinində,
Quranında, ayəsində, sinində.
Mömin ağlar aşuranın günündə,
Abineysan olar gölü məscidin.

Hər nə desəm ilahiyə əyandı,
Mömin olan bəndələrə bəyandı.
Heyif ki, qazi çox rüşvət yeyəndi,
Pərişan olubdu halı məscidin.

Qızıldan kərpic, çindən süvaqi,
Həzrət Xızıra verdi badeyi-saqi.
Orda hazır oldu Məhəmməd Taqi,
Çarhovuz üstündə gülü məscidin.

Qul Məhəmməd deyər Abasqulu xan,
Sakinim Kotuzdu, bilginən pünhan.
Sənə köməh olsun qadiri-sübhan,
Dörd yerdən qurşanıb beli məscidin.

DASTAN

AŞIQ ƏLƏSGƏRİN ZƏNGİBASAR SƏFƏRİ

Məclis başdanır. Harada - İrəvan mahalının Uluxanı kəndində. Bu kənddə Aşix Ələsgərin dosdarınnan biri yaşayırdı. Elə bir dos ku, Ələsgərə onun çox böyüh hörməti, məhəbbəti varıdı. Dosdu Ələsgərin aşıxlıx sənətinə vurğunuydu. Məclisdər qızışıb toylar başdananda həməni bu adam camahatı başına yığıb deyir ki, gərəh bütün toylar Ələsgərnən keşsin. Odu ku, hamı razı qalır ki, kişinin oğul toyunu Aşix Ələsgər aparsın. İki nəfər mötəbər adam göndərillər Aşiq Ələsgərin yanına. Ələsgər də həmişə aşix dosdu Məmmədsöyünnən gəzərdi. Məmmədsöyün yaşda Ələsgərdən böyüyüdü. Ancax o qədər hörməti varıdı ki, obaşdannan durub gələr, Ələsgərin odununu yarar, ocağını qalılar, atına baxar, atın altını kürüyərdi. Çünkü niyə? Ələsgərə hörməti vardı, onun sənətinən ləzzət alırdı. Bunnar həmişə bir çıxardılar çölə.

Vaxt olur mötəbər adannar, hansı ki, Uluxanı kəndinnən Ələsgərin dosdu göndərmişdi, gəlib kəsdirillər Ələsgərin başının üsdünü kü, Uluxanı camahatı sizin yolunuzu gözdüyür. Məmmədsöyün bir az etiraz edir kin, ay Ələsgər, biz havax buraların işini yola verdih kin, qalmışdı ora. Özü də pünhan göz eliyir kin, orada bizim qazancımız az olacax.

Ələsgər deyir:

- Yox, gərəh gedəh.

Elə həməni gün onnar hazırışıb yola düşüllər. Nolacax, aşix dili yüyərəh olar. Xeyləh yol gedənnən sora gəlib Uluxanıya çatıllar. Kənd əhli onnarın yolunu gözdüyüdü. Həməni sahat hamısı yığılıllar məclisə. Erkəhlər kəsilir, qazannar asılır, məclis başdanır. Aşixlar çalır, oxuyur, məclisi qızıdırıllar. əməni gün məclisi çox gözəl başa vurullar. Başdıyullar rahatdanmağa.

Sabah açılır. Hamının üzünə sabahlar xeyirriynən açılısın. Camahat təzədən yığışır məclisə. Bir azdan Ələsgərnən

Məmmədsöyün də gəlir. Məclisdə bir-birinnən bir az aralı oturullar. Arif adamnarsa Məmmədsöyünün başına yığışır. Məmmədsöyün axşamnan küskünüydü. Xeyirrəri bir qədər az olmuşdu. Bu arada uşağın biri yaxınlaşıb başdıyır kızı:

- Əmi, halal olsun sizə, axşam lap gözəl məclis elədiniz, ləzzət verdiniz.

Məmmədsöyünün dili dinş durmur:

- Sizə də halal olsun, a bala! Bir çobanın yanına gedib söhbət eləsəh bunnan hörmətdi olardız.

Ələsgərin qulağı bu söz-söhbəti eşidir.

Ələsgər Məmmədsöyünün hər işinnən razıydı, təhcə bu tamahkarrıgınnan arası yoxuydu. Ona görə də həmişə nəsiyət eliyirdi kin, a Məmmədsöyün, artıx-əskih danışma, sözünü bil. Mənim məclisimdə çox da döşünə döyüb güvənmə. Mən razı olduğum şeydən sən narazılıx eləmə. Məni görəndə sən həmişə məclisdə xoruzdanırsan.

Oydu kun yenə üzünü Məmmədsöyünə tutub dedi:

- Nədi, uşax-muşağı başına yığıb nə danışırsan orada? Yığışdır bu söz-söhbəti, özün də gə burda otu.

Məmmədsöyün Aşix Ələsgərin sözünü qulağardına vurdu. Ələsgərin buna yaman acığı tutdu.

- Ay uşaxlar, ordan o sazi mana verin, – dedi.

Camahat duydu kun, Ələsgər qeyzə gəlib. Bunnar deyişəcəhlər. Məmmədsöyün sazını isdədi. Dedi kin, elə yaxıcı oldu. İndi hər kəs bacarığını göstərər, hər kəs də hesabını götürər.

Sazdar köynəhdən çıxıb, köhləndi. Aldı görəh Ələsgər Məmmədsöyünə nə dedi:

Neçə səfər demişəm sana, a Məmmədsöyün,
Mən olan məclisdərdə çox iddia danışma.
Paylıyb kəsdirmə sən naşı-nadan ağlını,
Ucuz olan söhbəti çox da baha danışma.

Bir iş də vardı kın, Ələsgər həmişə öz öyündə Məmmədsöyünün yaxşılığına danışar, zəhmətini tərifliyər. Məmmədsöyün bunu yadına salıb dedi:

Qadağa ver qeyzinə, sabah-sabah danışma,
Sən sözünü saxla, gə heş də qabax danışma.
Zəhmətim var yolunda doğma qardaşdan artıx,
Əhdinə vəfan olsun, uşax-muşax danışma.

Camahata, elə Ələsgərin özünə də bu söz yaman yer elədi. Ələsgər dedi kin, aya, bu, o dünyadan gəlib yəqin. Gecələr buna dərs verən kimdi, a qadan alım? Dayan indi sənnən xəbər alaram:

Müsavidi sözümə əhsən gözəl sözdərin,
Göyçə suyu içibsən, ilhamı var bizdərin.
Tor gətirər, yazıxsan, gözdə daşan gözdərin,
Bu sözünə çox sağ ol, bir də daha danışma.

«Daşan göz» sözünə camahat xeyləh gülüşdü. Ələsgər niyə belə deyirdi? Ona görə kin, Məmmədsöyün ona «Yekə papax», Ələsgər də Məmmədsöyünə «Daşan göz» deyirdi. Bu söz çox yerdə camahatın ağzına düşmüşdü, onnarı elə belə də çağırırdılar çox vax.

Məmmədsöyün ora-bura baxıb dedi kin, zərər yoxdu, sən qılincin kəsəndə çox insafsız kəsirsən. Nolacax, qoy mən də sözümlə deyim. Aldı görəh Məmmədsöyün nə cavab verdi:

Yaşınızda yetirib nəticələr, nəvələr,
Neçə işdər, xeyir-şər, çox məclisdər, ay nələr.
İsminizi cəhmiyib yeddi qatar dəvələr,
Adın varsa, dadın yox, Yekəpapax danışma.

Camahata gülüşmə düşdü. Ancax bu söz Ələsgərə çox xoş gəldi. Xeyləh gülənnən sora dedi kin, a Məmmədsöyün, yaxıcı kın, bu işdər burada baş verdi. Mən səni heş bu bacarıxdə bilmirdim. Ələsgər bunu deyib, başdan-ayağa Məmmədsöyünü süzüb belə dedi:

Çox danışır çoxları, çox heşdən, qardaşım,

Gə olma onnardan, qızma birdən, qardaşım.
Nəsiyət olsun sana Ələsgərdən, qardaşım,
Dünya malna susama, çox tamaha danışma.

Məmmədsöyün gördü kün, yox, bu işdərin axırı yaxçı ol-
muyacax, ürəyində dedi insafın olsun. Ayağının birini
geriliyib, aldı görəh nə dedi:

Boş-boşuna danışır Məmmədsöyün sər-səri,
Yoldaş olub, yanaşib yoxlamamışam çox səri.
Tamahım artıq olub, sevməmişəm Həcəri,
Düşüngünən sözünü, insafa bax, danışma.

Bu söz elə bil Tanrı daşı olub Ələsgərin başına düşdü.
Həcər şair idi, aşılığы da varıdı. Haradasa onnar qabaxlaşıb
deyişmişdilər. Ələsgər Həcəərə bir yaxçı tərif, Həcər də
Ələsgərə bir yaxçı tərif. İndi Məmmədsöyün buna işarə
ediridi.

Ələsgər bir az fikirrəşib, aldı görəh ikinci dəfə necə
başdadı:

Sözdərin ki, məni elə tanıdı,
Həqqi-sübhanı bəs necə tanıyır?
Nəzərdən salanda Allah insanı,
Deyərsən ki, gücnən-güçə tanıyır.

Məmmədsöyün:

Görürəm çəkirsən çox imtahana,
Bu aşiq də çox pünhanı tanıyır.
Keçib neçə-neçə dərin dəryadan,
Neçə-neçə söz ümmanı tanıyır.

Ələsgər:

Müqəssirsən, dilim səni ha dannar,
Şahid olsun, düz söyləsin adamnar.
Namərd müxənnətdər, naşı nadannar,
Hamıdan özünü uca tanıyır.

Məmmədsöyün gördü kün, Ələsgər yaman baltalıyır,

işdər xarabdı, ÄÖÇYÖËBÐ
b a ş d a d ı
s ö z ü n ü n
istişamətini dəyişməyə:

Göz tihməram,
mən sənsiz o
dama,
Leysan yağsın,
göydən başa, ha
dama.

Qoşulubsan
özün yetirdiyin
adama,

Hamı sən təh
qocamanı tanıyır.

Ələsgər bunu yaxçı başa
düşdü. Gördü kün,
Məmmədsöyün Ələsgəri
özünən çox aralıyır. Aldı
görəh nə dedi:

M ə s ə l ə n ə
qurban, çox
faydası var,

Hər qulun eşqi
var, bir həvəsi
var.

Ə l ə s g ə r
gözünün bir
qaydası var,

G ü n d ü z
gördüyünü gecə
tanıyır.

Məmmədsöyün:

Məmmədsöyü

n deyir, halın
bəd haldı,
Hamı bilir,
sərin* dolu
kamaldı.

A t a -
b a b a m ı z d a n
qalma misaldı:

Ustad gözü hər
insanı tanıyır.

Söz tamam olan kimi
Ələsgər dedi, a
Məmmədsöyün, gə günahını
boynuna al. Yoxsa sənün işin
şuluğ olacax. Məmmədsöyün
himə bəndimiş kimi sazını
sinəsinə sıxıb başdadı:

Çox olsa
günahım, olsa
divanım,

G ö r ə s ə n
özümü hara
yetirəm.

Ç a ğ ı r r a m
dilimdə kani-
kərəmi,

Ü z t u t a r a m,
k ö m ə k d a r a
yetirəm.

Ələsgər: “ə, yetirərsən, –
deyib, sazı sinəsinə sıxdı. –
Yetir kərəm, görüm, necə
yetirərsən?”

Ələsgər:

Kəbə evi, mənim qibləgahımdı,
Bacarsam özümü ora yetirirəm.
Sənin yerinə indi mən olsam,
ölərəm, özümü gora yetirirəm.

Camahata gülüşmə düşdü. Məmmədsöyün Ələsgərə göz
elədi ki, a Yekəpapax, indi qulağ as. Dedi:

Vergin haxdandı, hikmətə bax-bax,
Xoş yığval adamsan, qüdrətə bax-bax.

* sər – bas

Qutarsam əlinnən, ay Yekəpapax,
Yəqin ki, dərdimə çara yetirirəm.

Ələsgər:

Atlasa tay olsa bez də, kətən də,
Al geyinər, bəzənər hər yetən də.
Hərcayı sərpilib dilin ötəndə,
Yəqin ki, sinənə yara yetirirəm.

Məmmədsöyün öz-özünə dedi ki, Ələsgər, yaranı sana
göstərəcəm indi:

Məmmədsöyün deyir, yaman bədhalam,
Nə dəymişəm, nə yetirmiş, nə kalam,
On beş ildə bəkə sizdən dərs alam,
Sizin kimi ixtiyarı yetirirəm.

Camahat aşıxlara üz tutub dedilər kin, siz ikiniz də bir
canda adamlarsınız. Elə olar qardaşın qardaşnan da
arasında incihliyi olar. Xayış eliyirik, bu xeyir işi yaxcılığnan
başə vurarsınız. Hələ bunnan sora çox belə xeyir işdərdə bir
olacaxsınız.

Məmmədsöyün bir az dartındı, elə şey yoxdu, hələ axşama

çox var, gərəh bu Yekəpapağa öz yerini tanıdam.

Ələsgər:

Gəl arğıtma başım, a Məmmədsöyün,
Ələsgərəm, daşın, a Məmmədsöyün.
Dalangöz qardaşım, a Məmmədsöyün,
İnan sənnən intizara yetirirəm.

Məmmədsöyün xeyləh fikirrəşdi. Tər onu basdı. Gözünü
dərinnən Ələsgərə zilliyib, nəşə fikirrəşdi, götür-qoy elədi,
kövrələn kimi oldu. Çünkü Ələsgər onu süzüb bir də
başdadı:

Ürəh qəmgin, könül küsgün olanda,
Göz baxanda deyər dağlara, can-can.

Xətrinə dəyəndə qəza insanın,
Qan tökər gözdəri ağlar, a can-can.

Ələsgər bu bəndi oğlu Bəşir öləndə üzünü dağlara tutub
demişdi. Məmmədsöyün də ona bir nəzirə yazmışdı. Ancax
hələ Ələsgər bunu eşitməmişdi. Həməən bu indi Ələsgərə
cavab kimi oldu.

Məmmədsöyün:

Bağban zəhmət çəkib bağ becərəndə,
Bar verəndə deyər bağlara, can-can.
Ata öz oğluna, ana qızına,
Bostançı söylüyər tağlara, can-can.

Ələsgər:

Bu fani dünyanın deyim nərəsin,
Xof alır könüllər onda görəsən.
Rəhmət alır ölən suyun şirəsin,
Vədəsin gözdüyər sonalar, a can-can.

Məmmədsöyün:

Dərddi olan gecə yatıb oyanmaz,

Nə xeyrini, nə şərini duyammaz.
Xəsis dos dosduna bir şey qıyamamaz,
Yaxcı dost məhəbbət bağlar, a can-can.

Ələsgər:

Ələsgərəm, yaşa dolan adamın,
Evini yıxar, desə yalan, adamın.
Bədəsil əlində qalan adamın,
Camı boğaza yığılar, a can-can.

Məmmədsöyün:

Bu Məmmədsöyünə qan deməsələr,
Bilərmə hesabın, san deməsələr.
Şıltaq uşaqlara can deməsələr,
Ağlıyib ürəyi dağlar a can-can.

Ələsgər üz-gözünün tərini sildi. Fikirində dünyanı dolanıb gəldi. Dedi, mən Ələsgər olum, Məmmədsöyün də mənim qabağında bu qədər at oynatsın?! Bu fikirdən sora tez ayağa durdu. Sazını götürdü görəh nə dedi:

Ey, məxluqa car eylərəm,
Gözdərinə yaş qoyaram.
Gücənib qalxa bilməzsən,
Belinə bir daş qoyaram.

Camahatın içinə yenə hay-haray düşdü. Məmmədsöyün özü də bir az qırıxıb-qırıxıb sazı götürdü:

Sağ aqlını uçurdaram,
Yerini bihuş qoyaram.
Başına nələr gətirirəm,
Papağını boş qoyaram.

Ələsgər Məmmədsöyünün bu sözünə elə güldü kün, az qaldı saz döşünnən düşsün.

432

Ələsgər:

Sazı taxmısan qoluna,
Baxmıyırsan sağ-soluna.
Düzəl izinə, gəl yoluna,
Yaz ayını qış qoyaram.

Məmmədsöyün:

Məhəbbət bəslədim canda,
Yandım sənnən ayrılında.
Qarşına mən bacarıanda,
Bozartmalı aş qoyaram.

Ələsgər bir az gülüb, aşx, andırına qalsın dedi, aranı aşdın, biyabır elədin bizi. Qulağ as görüm:

Ələsgər oyandırma,
Qol-qanadını sındırma.
Ağzımızı sulandırma,
Canına atəş qoyaram.

Məmmədsöyün:

Ustad nəsihətdər verər,
Kamallı baş olsa dəyər.
Məmmədsöyünəm, Ələsgər,
Yolunda baş qoyaram.

Ələsgərə ordan-burdan göz eliyib əyləşdilər. Aşıxlara çay gətirdilər. Çay içənnən sora Ələsgər fikirrəşdi kin, burada heş fikirrəşməyin yeri dəyil. Sazını götürüb təzədən başdadı, özü də çox dərinən başdadı:

Çaxnaşib susursan buluddar kimi,
Gözün dörd olmazmı, a Məmmədsöyün?
Basılar meydanda qorxuya düşən,
Aşx mərd olmazmı, a Məmmədsöyün?

433

Məmmədsöyün, ölmüyəsən səni, ə Yekəpapax, – dedi, – torbanın dalınnan silkirsən,* ancax düz demirsən, qulağ as mən də sözümü deyim:

İki şəxsini biri namərd olanda,
Digəriysə mərd olmazmı, Ələsgər?!
Cin atına minsə kamal sahibi,
Baxan gözdər dörd olmazmı, Ələsgər?!

Ələsgər:

Yaxcı düşsün, sür atını qoşala,
Əl çəhmərəm gözdərini yaş ala.
Qovğa sala, bir adam kı boşala,
O, namərd olmazmı, a Məmmədsöyün?!

* silkmək – çırpmaq
Məmmədsöyün:

Sualıma doğru de ki cavabı,
Yeyəsən canınnan ciyər kababı.
Tapdanıb, əzilən könül sahabı,
Çöl-biyaban gərd olmazmı, Ələsgər?!

Ələsgər:

Aşıq gərəh meydanında düz gəzə,
Duya sazı, məclisində saz gəzə.
Ələsgərə dəyən yarasız gəzə,
O da dərd olmazmı, a Məmmədsöyün?!

Məmmədsöyün:

Ölər Məmmədsöyün, yalqız qalarsan,
Gen dünyadan mətləb-murad alarsan.
Dərdlilər olmasa kimə qalarsan,
İnsanda heş dərd olmazmı, Ələsgər?!

Ələsgər gördü yox, belə sözdərnən Məmmədsöyünün arxasını yerə vurmaq çətin olacax. Başdadı dərinən fikirreşməyə. Bir az çay-çörəh yeyənnən sora yenə sazını

götürüb girdi meydana. Ancax bu dəfə Məmmədsöyün Ələsgəri qabaxladı:

Soltannıx edirsən, sənə nə layıx?
Sayrı sərini kəsər, yazıxsan.
Keçərsən sən cannı cəllad əlinə,
Xırxannan dikiyə asar, yazıxsan.

Ələsgər öz-özünə “aya, bu Ələsgəri lap ölü bilir deyəsən” – deyə fikirreşdi. Əslində, camahat da elə fikirreşmişdi. Ələsgər bir aşağı, bir yuxarı baxdı, aldı görəh nə dedi:

Ağlını ağılsız eyləsə əgər,
Çıxar yatağınnan qaçar, yazıxsan.
Sıxdın sən ağzını ağıl yeriyin,
Taxallar ağzına açar, yazıxsan.

Məmmədsöyün fikirreşdi, daha öldüm. Çünkü o, elə bilirdi kin, qabax dediyi söznən Ələsgəri dayandıracax. İş bu yerə çatanda götürdü görəh o biri bəndini necə dedi:

Sinnərə sinnini gətirsən sən də,
Nəçisən, nəsirsən, nadirsən sən də.
Qeyzinə diqqətini yetirsən sən də,
Titrər cəsədlərin, əsər, yazıxsan.

Ələsgər:

Dada çatan kəsə Əli deyəllər,
Heydər dəyən səsə ləli deyəllər.
Ağılsız insana dəli deyəllər,
Qalarsan əlacsız, naçar yazıxsın.

Məmmədsöyün:

Sərin salınar, ağaşda çalağa,
Yanın yerdə, qanın axar yalağa.
Halın harda dilin deyər gəl ağa.
Ələngən çəkilər hasar, yazıxsan.

Əlsgər açıx-aşkar hiss eliyir kin, Məmmədsöyünün cavabdarının yanında onunkular heş bir şeydi. Bir az özünü topluyur:

Az geyinsən ayaz kəsər canını,
Çeynəyərsən sən iştahsız nanını.
Yazıx-yazıx hər çəkəndə yanını,
Dərdin dələr, qana keçər, yazıxsan.

Məmmədsöyün elə himə bəndimiş kimi sazı sinəsinə sıxıb Əlsgərə bir bağlama dedi:

Əlfi beyə, teyi-seyə calasam,
Hey-xey desəm, a bisavad, bəsdimi?
Yeddi nədi, səkkiz nəyə deyillər,
Ərşi-kürşü o səma abad bəndimi?

Əlsgər o yana, bu yana baxdı öz-özünə dedi, aya, bu Məmmədsöyün dəyil, nədi, a başına dönüm?! Əlsgər görəh cavabında nə dedi:

Əlif – Allah, tey – Tanrı, sey – salah,
Hey hakimdi, xey xəyanət, bəsdimi?
Yeddi cəhənnəmdi, çəkkiz də cənnət,
Olmaz ona heç bir minnət, bəsdimi?

Məmmədsöyün:

Möminnər var, hər çox bəndlər, pir də var,
Zülfüqar sahibi, bir əmir də var.
İki yeddi, əlavə bir sirr də var,
Cəm eyləsəm qata-qat, bəsdimi?

Əlsgər:

Möminnər pırrərđi, bizim canımız,
Əmirə pir deyib o, sübhanımız.
Yeddiyəri – yeddi, bir – asimanımız,

Pir sahibi qoşa qanad bəsdimi?

Məmmədsöyün:

Məmmədsöyün bir minnətə baxmadı,
Aşiq oldu bir sənətə baxmadı.
O kim oldu öysənətə baxmadı?
Heş bilmədi xeyir, büsat, bəsdimi?

Əlsgər:

Heş baxma, gə Əlsgərin üzünə,
Qərğ olarsan atəşinə, közünə.
O Samdı, baxmadı Nuhun, sözünə,
Ləpə vurdu, oldu vəfat, bəsdimi?

Məmmədsöyün:

Hörmət elədiyhcə lovğalanırsan,
Necəsən, ağılı çəşdirəm sən.

Alını tumurcux tərə döndərəm,
Dırnağı süysününə qaşdam sən.

Əlsgər:

Qeyzim tutub, əl çəhmərəm, gərəhdi,
Ağılı ağıma tutuşdum sən.
Eşqə düşüb atəş olan canını,
Necəsən, titrədam, üşüdəm sən.

Məmmədsöyün:

Xof etmişəm daxil olsam üsdünə,
Qapılmışam qayım-möhkəm dəstinə.
Bunnan sora gərəh duram qəsdinə,
İsdərəm ömrünü yaşadam sən.

Əlsgər:

O qədər sinə, meydan gəzəsən,
Qutarsan əlimnən, pünhan gəzəsən.
Döşəyin saldırıb, yorğan gəzəsən.

Dərddəri canına daşdam sənin.

Məmmədsöyün:

Ələsgər qurduğu qurğuya bax-bax,
İsdər Məmmədsöynü tovlaya bax-bax,
Özünə çox deyil, yoldaşa bax-bax,
Adını isdərəm xoş anam sənin.

Ələsgər:

Ələsgərəm, Məmmədsöyünnən belə,
Kürəyini dağlaram düyünnən belə.
Vay sənin halına buyünnən belə,
Çıqqır çəkdiyini eşidəm, sənin.

Aşix Ələsgərin belində çoxdanna bəri möhkəm arğı varıdı. Çox eşidəndə, çox oxuyanda bu arğı qalxırdı. Bir dəfə hardansa toydan gələndə yolda Ələsgərin arğısı başdandı. Onun zarıdığını görən Məmmədsöyün demişdi kin, aya, nə zarıyırsan, bir azdan Xanım bacıma çatacaxsan, işin düzələcəhdi. Ələsgər də cavabında demişdi kin, Xanım bacın ölsün, bir şeyi yoxdusa da, yaxçı bel ovxalamağı var. Haman bu əhvalat indi gəlib Məmmədsöyünün yadına düşdü. O, belə başdadı:

Məmmədsöyün:

Gedəndə deyecəm Fatma xanıma,
Qorxu tutar, onda dalını ovxalar.
Üzünü çöyürüb, gözünnən salar,
Ha gözdə kin, gəlib belini salar.

Ələsgər bunu eşidib dedi:

- A Məmmədsöyün, o adam qələt eliyir kin, oğlu da olsa, qardaşı da olsa, dosdu da olsa, ona sirr verir. Mən o sirri sana vermişdim, sən ki onu başıma qaxdın, zərər yoxdu.

Burası da varıydı kın, doğma bacı kimi Ələsgərin külfətiyənən Məmmədsöyün ilqar tutub qardaş-bacı olmuşdular. Amma indi Ələsgərə yer eliyirdi kin,

Məmmədsöyün ev söhbətini, ev sirrini onun başına qaxırdı.

Ələsgər:

Aşdınmı sirrimi, a Məmmədsöyün,
Münəccimnər bu işdərə baxallar.
Mənim qisasımı Xanım bacınnan,
Divanımı hax eyləsə, hax alar.

Məmmədsöyün:

Usda, işin oldu bir yekə əngəl,
Çayını qaynatmaz, bişirməz xəngəl.
Özü yavaşcadan deməsə gəl-gəl,
Ağzında dilini-dişini oxalar.

Ələsgər:

Xanımın ləzzəti xəngəl-çayıdı,
Bezacılı xasiyyəti heş olmayaydı.
Qanacaxda o da sənin təh ayıdı,
Doğru desən, ağaşdarı oxalar.

Məmmədsöyün:

Məmmədsöyünəm qana bilirəm,
Yoldaşın halına qala bilirəm.
Sən hücum eyləsən ona, bilirəm,
Burar barmağını, əlini oxlar.

Ələsgər:

Gəl Ələsgər, sözün yerə düşməsin,
Heş bir bəndə bəd nəzərə düşməsin.
Yaxçı insan böhtan-şərə düşməsin,
İnsan dilə düşsə, düşməni çoxalar.

Söz tamama yetişdi. Oturub bir az çay-çörəh yedilər. Məclis əhliynən danışib güldülər, sora da məclisdəkilərnən xudafizdəşib evə tərəf yola düşdülər.

Gəlhagəl gəlib evə çatdılar. Xanım çıxıb onları qarşladı. Qabaxca Məmmədsöyünnən, sora Ələsgərnən hal-əhval tutdu. Su gətirdi kin, əl-ayaxlarını yusunnar. Bunu da hiss elədi kin,

Məmmədsöyün heç özündə-sözündə deyil. Qaş-qabağı yernən gedir. Dedi:

- A Məmmədsöyün, nədi, nolub gözümə kefsiz dəyirsən? Yoxsa bu ölmüş gənə xətrinə deyib? Məmmədsöyün sazı köynəyinnən çıxardıb, görəh nə dedi:

Bilirsənmi bu ölməmiş neynədi,
Yazıx başma nə gətirdi, ay xanım.
Üzdü cəsəd canım qılınc sözdəri,
Biinsafdı, bimürvətdi, ay xanım.

Bu yerdə xanım üzünü Ələsgərə tutub dedi kin, a kişi, sən bilirsən bu kişi mana bacı deyib. Mən də ona qardaş demişəm. Olmazmı ona toxunmuyasan? Onsuz da hamı bilir kin, sən Ələsgərsən.

Ələsgər “o sazı mana ver“, – dedi. İndi qulağ as, hamısını deyəcəm:

Müqəssir özüdü, məni öldürür,
Çox nainsaf bir cəlladdı, ay xanım.
Baxdı gətirəndə adamı saymır,
Əli tutsa beyfürsətdi, ay xanım.

Məmmədsöyün:

Çəkəydi bir məni gərəh pünhana,
Bənzədəydi heç olmasa insana.
Sənnən məni tay elədi heyvana,
Beyqanacax, kəmmürvətdi, ay xanım.

Ələsgər:

Əyləşmişəm indi mən ki, gəlmişəm,
Həm söymüşəm, həm də öpüb yemişəm.
Danmıram kı, sizə ayı demişəm,
Cana yığdı, məcbur etdi, ay xanım.

Məmmədsöyün:

Kəsildi səbrimiz onda səbirdən,

Məclisdə başdadı ağlaşma-şivən.
Sözümüz çəpləşdi nə isə birdən
Ehtibarı kəsdi, atdı, ay xanım.

Ələsgər:

Çıxmışdım özümən çox beyhəliydim,
Meydanımda bir pəhləvan Zalıydım.
Doşangöz qardaşın sındırmalıydım,
Uzun azar, uzun dərdi, ay xanım.

Məmmədsöyün:

Asıldı yaxamnan ziyankar qalmış,
Xəsdə düşüb illər boyu durmamış.
Nə söz qaldı, qabırğama vurmamış,
Məmmədsöyünü, ucuz satdı, ay xanım.

Ələsgər:

Toxunsalar mana, toxunnam neçə,
Sinəm dop doludu hecabaheca.

Ələsgəri gərəh gözünüz seçə,
Mülayimsə, çox da sərti, ay xanım.

Bu sözdən sora Məmmədsöyün nə çay işdi, nə çörəh yedi. Böyrü üstə uzanıb köhsünü ötürdü. Ələsgər gördü kün, yox, Məmmədsöyün onnan küsü saxlır. Sazı götürüb başdadı onun könlünü almağa:

O günnər hamısı çöllərdə qaldı,
Olarımı danışağ, a Məmmədsöyün.
Ziyannan danışar yaman adannar,
Xeyirə çalısağ, a Məmmədsöylün!

Kəsmə ayağını gəl, bizə dur gəl,
Namərd boğazına keçəydi çəngəl.
De xanım bacına bişirsin xəngəl,
Nuş edəh barışax, a Məmmədsöyün.

Ələsgər günahın boynuna alsın,
Hər kəs qiyamatın eyninə alsın.
Bacın da bir məni qoynuna alsın,
Qayniyax, qarışax, a Məmmədsöyün!

Söz tamam oldu. Hər üçü güldülər. Ələsgərnən Məmmədsöyün bir-birini qucaqlayıb öpdülər.

Xanım da bir yaxçı xəngəl bişirdi, yedilər, işdilər, umuküsü tamam yaddan çıxdı. Məmmədsöyün Ələsgərdən mehribannıǵnan ayrılıb kefi köh, damaǵı çağ evinə tərəf, balalarının yanına yollandı. Sizi də həmişə mehriban, xoşbəx olasınız.

XVII. UŞAQ FOLKLORU

LAYLALAR

Laylay dedim adına,
Hax yetişsin dadına.
Hax dadına çatanda,
Məni də sal yadına.
Balam laylay, a laylay.
Gülüm laylay, a laylay.

* * *

Qızıl üzüyün yanı,
Laylay, gözün qurbanı.
Yuxuya get, yoruldu,
Beşiyimin soltanı.
Balam laylay, a laylay.
Gülüm laylay, a laylay.

* * *

Qış üstünnən bahar yox,
Bitən ağaşda bar yox.
Dəyişib qoca dövran,
Sabaha etibar yox.
Balam laylay, a laylay.
Gülüm laylay, a laylay.

* * *

Laylay dedim, yat dedim,
Qızılgülə bat dedim.
Qızılgül tacın olsun,
Kölgəsində yat dedim.
Balam laylay, a laylay.
Gülüm laylay, a laylay.

* * *

Bir bu qədər ağlama,
Ürəyimi dağlama.
Sən get şirin yuxuya,
Yuxuma daş bağlama.
Layla, oğulum layla,
Qəndim, noğulum layla.

* * *

Laylay dedim bolluca,
Ağzım sözlə dolunca.
Yürüyünü yellərəm,
Qollarım yorulunca.

Baharım, bağım, layla,
Arxam, dayağım, layla.
Yolunda can qoyaram,
Əriməz dağım laylay.

* * *

Layla quzum, a layla,
Dan ulduzum, a layla.
Sənə qurban bu canım,
Körpə qızım, a layla.

* * *

Layla ürəyim layla,
Duzum, çörəyim layla.
Yat, çəkim keşiyini,
Arzum, diləyim, layla.

* * *

Laylay dədəm layla,
Gözümdə didəm layla.
Sənə yad baxannarı,
Yandırısın naləm, layla.

* * *

Çiçəh balam, gül balam,
Sən mənim sünbül balam.
Laylayımla yatasan,
Oyatsın bülbül, balam.

* * *

Nərgizi üzüm laylay,
Yaxana düzüm laylay.
Sən böyü, mən qocalım,
Toyunda süzüm lay-lay.

* * *

Laylay dedim boyunca,
Baş yasdığa qoyunca.
Pardaxlan qızıl gülüm,
Bir iyləyim doyunca.

* * *

Laylası dərin bala,
Yuxusu şirin bala!
Tanrıdan əhdim budu,
Toyunu görüm, bala.

* * *

Laylay dedim oyandı,
Laylam ərşə dayandı.
Bu laylanın səsinə,
Tamam ellər oyandı.

* * *

Laylay desəm olurmu,
Ağ geysəm solurmu?
Sənə gələn qadanı,
Özüm alsam olurmu?!

OXSAMALAR

Xırdacasan, məzəsən,
Sən hər güldən təzəsən.
O günə qurban olum,
Tapbır-tapbır gəzəsən.

Qərənfiləm, qalxaram,
Açılmağa qorxaram.
Gecə cıqırın çıxsə,
Yerimdən dik qalxaram.

Qardaş, qardaş, xan qardaş,
Qıyqacı baxan qardaş.
Böyü, boya-başə çat,
Aparaq nişan qardaş.

Balama qurban meyvələr,
Balam haçan evlənər?

Çəpəl-çəpəl əlləri,
Arğımasın qolları.
Arğısə, qoy arğısın.
Özgələrin qolları.

Obalar obanız olsun,
Bir belə balanız olsun.
Həmiyə beş-beş olsun,
Qoy bizdə on beş olsun.

Oğul ürəhdi,
Qızıl dirəhdi.
Alın saxlıyın,
Hər vax gərəhdi.

Altında xalça,

446

Çalır kamança.
On dənə xonça,
Gələr qızımçün.
Əlində var dəf,
Üstündə sədəf.
Qırmızı köynəh,
Gələr qızımçün.

Qoxsu güldən gəlir,
Güldən, bülbüldən gəlir,
Balamın gül beşhdə,
Yuxusu birdən gəlir.

Əlində qəçi,
İpəhdi saçı,
Yaman qaraçı,
Mənim balamdı.

Əlində sülü,
Sülü, sünbülü.
Qızdarın gülü,
Mənim balamdı.

447

**Hop-hopu sərçə,
Gül topu sərçə.
Orada dən var,
Get gəti sərçə.**

* * *

**Getdim gördüm bir dərədə,
Paltarçı paltar yuyur.
Getdim gördüm bir dərədə,
Mismarçı mismar vurur.
Getdim gördüm bir dərədə
Bir leş uzanıb,
Qarğalar tökülüb üstünə,
Qaqq, qaqq eliyir.**

* * *

**Adın nədir? – Şamama,
Gəlin gedək hamama.
Hamam suyu sərindi,
Şamama bizim gəlindi.**

* * *

**Qaynana, qaynana,
Xanım qaynana.
Paltarını geyim,
Çıxım seyrana.
Oğlunna qorxuram,
Xanım deyirəm.
Oğlunna qorxmasam,
Ətin yeyərəm.**

* * *

**Oğlandı, oxdu,
Bir kürək ...
Götürün atın,
Xeyiri yoxdu.**

* * *

**Qızdı – nazdı,
Min tümən azdı.
Min də gətirin,
Bu qızı götürün.**

YANILTMACLAR

Bizim balaca pişih balıx başını pişmiş də aşırır. Bilmirəm, bizim balaca pişih pişmiş balıx başını pişməmiş balıx başı bilib aşırır, yoxsa bizim balaca pişih pişməmiş balıx başını pişmiş balıx başı bilib aşırır? Bizim balaca pişih pişmiş balıx başını pişməmiş balıx başı bilib aşırıbsa, çaşıb aşırıb. Bizim balaca pişih pişməmiş balıx başını pişmiş balıx başı bilib aşırıbsa, aşırıb çaşıb. Belə bilə bilmədim, bizim balaca pişih balıx başını aşırıb çaşıb, çaşıb aşırıb?

* * *

Ova qırqovula gedən qaraşın qardaşının qarşısına qar-qar qarıldıyan qara qarğa çıxanda, qaraşın qardaşının qara-qırmızı qanı qatım-qatım qatılaşdı. Qeyzdənib, qəzəblənib qaraşın qardaşım qar-qar qarıldıyan qara qarğanı qovdu, qara qarğa qarıldıyıb qalxdı, qarğalıxda qar-qar qaynaşıb, qarıldeşən qara qarğalara qarışdı. Qaraşın qardaşının qatılaşan qara-qırmızı qanı qapqara qaralıb qayıtdı.

* * *

Boz atın boz torbasın boş as başınnan, apar, isdat, gəti, yaş as başınnan.

OEUNLAR

OĞRU-OĞRU

Bu oyunda işdirak edənnər öz aralarında birini «xan» seçillər. Xan uşaxları iki dəsdiyə bölüb, birinə oğru, o birinə isə yasavul adını verir. Oğru qaçıb qapı dalında, damda, təndirdə, mətbəxdə gizdədir.

Onnar gizdi getdihləri kimi gizdi də gəlib özdərini xana təslim etməli idilər. Hərgah, onnardan birini yasavullardan biri görsəydi, o vaxt o, tutulmuş hesab olunurdu.

Bir azdan sora onnar gəlib xanın yanına cəm olurdular. Xan tutulannarı əvəz edər və təzədən oğruğa gedərdilər. Yasavulların borcu oğruları tapbax olur. O adannar tutulunca oyun davam edərdi. Bəzən oyun iki-üç sahat çəkərdi.

ZORXANAÇILIQ

Uşaxlar iki dəsdiyə bölünürdü. Hər dəsdeşin başçısı olurdu. Ortuya təxminən 3-4 kq ağırlığında ağaş və ya toppuz qoyulurdu. Püşk düşən dəsdeşin uşaxları bir-bir ortuya çıxmalı, bu toppuzdarın hərəsini bir əliynən götürüb yavaş-yavaş 100-ə qədər sayınca əlində firratmalıydı. Həmin toppuzu firrada bilmiyən sıradan çıxarılıb töhmədənmiş üçün hazırnanan yerdə saxlanılır. Hər dəsdeşin uşaxları bir-bir sınaxdan keçirilir. Hansı dəsdeşin uşaxları toppuzdarı yüz sayınca hərriyə bilmiyibsə, o dəsdeş məğlub hesab edilir.

DİRƏDÖYMƏ

Bu oyuna qoşulmağa hamı cəsarət etməzdi. Burda həm cəsarət, həm ağıryadözmə, həm də cəlddih lazımdı. Oynuyannar iki dəsdiyə ayrıldılar – bir dəsdeş cızığın içində, digər dəsdeş cızığın çölündə. Geniş cızılmış dayrənin içərisində dayanmış oğlannarın hər birinin ayağının altında

bir qayış olardı. Onnar bu qayışı qorumağa çalışardılar. Cızıxdan kənardakıların da əlində qayış olardı. Onnar bu toqqalı qayışnan içəridəkiləri vurub, ayaxları altındakı qayışı ələ keçirməyə cəhd edərdilər. Ağrıya dözənnər ayağı altındakı qayışı buraxmaz, üsdəlih bayırdakının vurduğu qayışdan tutub onu içəri çəlməyə çalışardılar.

ORTUYAGİRMƏ

Ortuyagirmə də dirədöymüyə yaxınıdı. Lakin burada qayış olmazdı. Cızığın içərisindəkilər qol-qola çatıb üz-üzə dayirəvi dayanar, arxaları cızığın bayırdakılara düşərdi. Bir nəfər cızığın içərisindəkiləri qoruyar, bayırdakılar isə cızığı ayaxlamadan tullanıb içəridəkilərdən birinin belinə minməyə çalışardı. İçəridəki qoruyucu cızıxdan çıxmamış şərtiynən ayağı ilə bayırdakılardan birinin ayağına toxunsa və ya cızığın içindəkilərdən birinin belinə minən sürüşüb, ayağı yerə bir pəncə boyu yaxınnaşsa, cızığın bayırdakı dəsədə uduzmuş sayılırdı. Bunnan sora dəsədələr cızığın içində və çölündə yerrərini dəyişərdilər.

AŞIX-AŞIX

Aşix-aşix oyunu uşaxların sevimli məşğuliyəti idi. Xüsusilə payızda-qovurmalıx mövsümündə aşix bolluğu yaranar, qoyunnarın dizindəki bu oynaq sümüyü ilə müxtəlif oynnar oynanardı. Eaxcı aşix oynuyannar hətda bir metrrik məsafədən çırtmaynan öz aşığını başqa aşığa tuşlayıb vurur, aşığı aşırıb udardı. Aşixlar ağır olsun deyə, bəzən içini oyar, qurğuşun əridib tökərdilər. Bəzən aşixların alçı durması üçün onnarı cilalayardılar. Cilalamanın ən geniş yayılan forması aşığı ayaqqabının altına böyrü üsdə qoyub, asvalt yolun üsdündə sürtmək idi. Aşixlar bəzən o qədər cilalanardı ki, onnarı necə atsan, mütləq alçı durardı, aşığın başqa duruşu olmazdı. Belə aşixlara telan deyilərdi. Onnarın aşixlar arasında xüsusi nüfuzu olardı. Aşixları hətta müxtəlif rəhlərə boyayar, qatar qoyardılar. ər uşaxın cibində bir-iki

ovuc aşiq olardı. Görünür, "uşax aşix yığan kimi..." məsəli də buradan yaranmışdır.

AĞAC-AĞAC

Ağac-ağac oyunu zamanı 15-20 metirrih məsafiyə ağaş sancar, əlimizdəki ağaşnan onu nişana alıb atardıx. Kim nişana qoyulmuş ağacı vurub yıxardısa, o da udardı.

EŞŞƏKBELİSINDIRDI VƏ YA ƏNZƏLİ

Eşşəkbelisındırdı oyununa Ənzəli də deyilirdi. Bir nəfər belini əyib, əllərini dizinə dayax verib, eninə dayanardı. Birinci uşax "Ənzəli başdan gələr..." deyib əyilənin belindən atdanardı. Sora o biri uşaxlar birincinin hərəkətini təkrar edə, yəni əllərini əyilənin belinə vurub "Ənzəli" deyib, üsdündən tullanardılar.

QƏCƏMƏDAŞ VƏ YA BEŞDAŞ

Qəcəmədəş oyununa beşdaş da deyirdilər. Oyunda hər iştirakçı bir əlilə yuxarı daş atıb, ovcundakı beş kiçik daşı yerə töküdü. Sora həmin daşı yenə yuxarı atıb, o, aşağı enincə yerdəki daşları bir-bir yığmalıydı. Başqa sözlə, şərt təkə yerdəki daşları yığmax yox, həm də göydəki daşı hər dəfə göydəcə tutmax, yerə düşməyə qoymamış idi. ərəkətdəri qüsursuz icra edən qalib sayılırdı. Bu oyunu əsasən qızdar oynuyirdilər.

BƏNÖVŞƏ-BƏNÖVŞƏ

Bənövşə-bənövşə oyunu zamanı bir-birindən 10-15 metr aralıda əl-ələ verib, bir xətdə boyu düzülən iki dəsədə söznən deyışər, sora "bənövşə", "bəndədüşə", "bizdən sizə kim düşə?" deyışməsindən sora əks tərəfdən bir oyunçunun adı çəkildərdi. Məsələn, "Sizdən bizə Gülər düşə". əmin oyunçu

ə k s Ä Ä È Æ Ð Ý Þ Ñ Ò ß Ð È Û È Ñ È **BİZ**
t ə r ə f

dəsdəni yarıb keçsəydi, bu dəsdədən bir nəfəri özü ilə aparardı. Earıb keçə bilməsə, özü həmin dəsdədə qalardı. Axırda adamnarı tükənən dəsdə uduzmuş sayıardı.

MƏLƏK-DÜMBƏLƏK VƏ YA ÇİLİNG-AĞAC

Mələk-dümbələk oyununa çiling-ağac da deyirdilər. Oyun bir qarış enində ujdarı yonulmuş çilingdən və ondan 5-6 dəfə böyük ağaşdan ibarət olardı. Ağacı çilingin küncündən vurub qaldırar və yeddi dəfə çiləyərtilər. Kim çiləyə bilərdisə, oyunu o başdıyardı. Oyunu başdıyan dairə çəkib onun içinnən ağaşnan çilingi gücü çatan qədər uzağa vurardı. İkinci oyunçu həmin uzaxlıxdan çilingi birinci oyunçunun əlindəki ağaşnan qoruduğu dayirəyə atmağa çalışardı. Ata bilsə, rəqib uduzmuş sayılır, oyun digər oyunçuya keçirdi.

Biz oyunu da oğlannar arasında geniş yayılmışdı. Ucu yonulmuş yarımmetrik ağaşlar biz addanardı. Oyun üçün ağaşların sancıla biləcəyi yumşax yer, çox vax çəmənlih seçilərdi. Birinci adam var gücü ilə bizi yerə cırpar, mümkün qədər dərinə batırardı. O birilər öz biz ağaşdarynan yerdə olan bizi və ya bizdəri vurub yıxmağa çalışardılar. Eixilmiş bizi yıxan adam udmuş sayıardı və yıxdığı bizi götürərdi. Bu şərtənən ki, öz bizi yerə sancılmış ol-sun.

QİDİYOL

Qidiyol oyununda uşaxlar tabaşirənən yerdə kvadratdar çəkər, yasdı daşı tək ayaxnan bu kvadratdarda gəzdirərdilər.

DƏSMALALDIQAÇ VƏ YA DƏSMALATDI

Dəsmalaldıqaç və ya dəsmalatdı oyunu zamanı uşaxlar dövrə vurub çömbələr, bir oyunçu da

əlində dəsmal onnarın arxasınan dövrələmə qaçardı. O, hiss olunmadan əlindəki dəsmalı oturannardan birinin arxasına atar, dövrəni başa vurub, arxasına dəsmal atdığı uşağa gəlib çatardısa, həmin uşax sıradan çıxıb, dövrənin ortasında oturardı. Eox, arxasına dəsmal atılan uşax diribaş olub, arxasına dəsmal atıldığınnan tez xəbər tutardısa, dəsmalı götürüb, ona dəsmal atanın dalına düşərdi. Dəsmal atan qaçıb, onu qovanın boş yerində oturardısa, canı qutarar, oyun davam edərdi. Eox, əgər çatdırıb otura bilməzdisə, yəni tutulardısa, oyunnan çıxar, gedib dövrənin ortasında oturardı.

GÖZBAĞLICA

Gözbağlica oyununda işdirakçılardan birinin gözdəri yaylığnan bağlanar, o isə bu vəziyyətdə oyundaşlarınnan birini tutmağa çalışardı. Oyundaşları müxtəlif səsdər çıxarmağnan guya ona köməh etməyə çalışardılar. Tutulan işdirakçı gözü bağlı olanı əvəz edərdi.

ROZA-PROZA

Roza-proza oyunu zamanı iki uşax uzun ipin ujdarinnan tutub fırradar, bir, bəzən də iki-üş nəfər bu ipin ortasına girib, atılıb-düşər, çalışardı ki, ipə ilişməsin. İpə ilişən uduzmuş sayılar, oyunnan çıxıb, gedib ipin ucunnan tutub fırladanı əvəz edərdi.

EVCİK-EVCİK

Qız uşaxları balaca vaxlarında evcik-evcik oynamağı da çox sevər, torpaxdan, palçıxdan və müxtəlif əşyalardan özdərinə ev düzəldər, bir-birinə qonax gedər, aş bişirər, gəlin köçürərdilər və s.

XVIII. Y U X U Y O Z M A L A R I

A

Ağcaqanad – üzücü bir iş baş verəcəh.

Ana – sıxıntıdan çıxacaxsan.

Ata – hərəkət et, bərəkətdi olasan.

Arıxlamax – baxtın üz döndərib.

Acı şey yeməh – sıxıntıdı.

Ağlıx – söz-söhbətdi.

B

Bağ – bərəkətə yetməhdi.

Bıçax – söz-söhbətdi.

Borc verməh – sınaxdı.

Ç

Çöl – rahatdıx, asudəlih əlaməti.

C

Corab – corab geyinməh darrıxdı, soyunmax – darrıxdan qutarmaxdı.

D

Daban – yuxuda daban qaşımaz gözdənməz səfərə çıxmağın əlaməti sayılır.

Dava-dalaş – canın bərək olacax, arğı-acı görmüyəcəhsən.

Dağdağan – qada-bələdan,

bəd nəzərdən uzağ olmax əlaməti.

Darax – qayğı hesab olunur. Yuxuda darağan başını darıyirsansa, nəyinsə qayğısını çəkəcəhsən.

Daş – yuxuda daş daşımaz çətinniyə düşməh kimi yozulur.

Dəvə – xeyir-bərəkət yuxusudu. Yaxınnarda əlinə pul-para gələcəyinin əlaməti.

Dəyirman – səxavət nişanəsid.

Dərə-uçurum – qarşına çətinnihlər çıxacağınnan xəbər verir.

Dovşan – haqqında dedi-qodu gəzdiyini bildirir.

Döyülməh – canı bərkiməh, arğı-acıdan uzağ olmax nişanəsid.

Durna – səfərə çıxmax kimi yozulur. Ayrılx əlaməti də sayılır.

Dağ – ucalıxdı. Dağın başına çıxıbsansa, deməh ucalacaxsan, soracağın ürəyaçan işdərdən gələcəh.

Darı – yuxuda darı görübsənsə, vaxtın ürəyincə olmuyan xırda-xuruş işdərdə kedəcəh.

Dərman – yuxuda dərman görməh, dərman işməh acılıxdı. Xəsdəlih, bəd hadisə

olacağıni göstərir.

E

Ev – yuxuda evdən çıxırsansa, darrıxdan qutarırsan, işdərin hasannaşır. Evə girirsənsə, çətinniyə düşər olacaxsan, işdərin qaydasınca getmiyəcəh.

Ə

Əl – yuxuda əl-ələ verməh ayrılx əlaməti.

Ət – pis əlamətdi. Yuxuda ət yeyirsənsə, işdərin dolaşacax.

Ətir – görüş, vüsal yuxusudu.

G

Güzgü – bəxt yuxusudu. Güzgü tapbax bəxtin üzə gülməyidi. Güzgü sınması yaxşı dəyil.

Gül – yuxuda gül görməh sevgi əlaməti.

Güllə – yuxuda güllə atmax, güllə səsi eşitməh, gülləynən yaralanmax – qüvvətdənməh, güjdənməh, sağlam olmax kimi yozulur.

Gülməh – qəmli olmağa işarədi.

Günəbaxan – istəh yuxusudu, sevgi əlaməti.

Gün işığı – gün işığı

görməh, ışıxda durmax şaddıx yuxusudu. Aydınıx, rahatdıx, xoş gün-güzaran nişanasıdı.

H

Hasar – hasar çəhməh dara düşməhdi.

Hörüh – qayğıdı.

Hüzn – tərsinədi, yəni şənnihdi.

X

Xalça – səfərə çıxmax xəbər idi.

Xəlbir – ziyannıg olacağıni göstərir.

Xəmir – işdərin axara düşəcəyini göstərir.

Xına – şaddıx olacağıni göstərir.

İ

İynə – yaxın qohumnar arasında söz-sov olacağına işarədi. Saplanmış iynə isə söz-sovun uzanacağıni bildirir.

İp – yol getməyə, səfərə çıxmağa işarədi. Düyünnü ip səfərdə dolaşız işdərdə olacağınnan soraxdı.

İt – bəddi. Yuxuda səni it tutubsa, deməh kimsə sənə şər atacax, işdərinə əngəl törədəcəh.

İşix – yuxuda işix

yandırmaq aydınığa
çıxmaqdı, ışıx sönməyi –
işdərin korranmağına
işarədi.

K

Kabab – azar-bezar
əlamətidi. Naxoşdux
olacağınnan soraxdı.

Kol-kosdux – səni
isdəmiyənin adamnarın
əhatəsinə düşəcəyini
göstərir.

Kömür – qara gün
əlamətidi.

Kötüh – yuxuda bərh
küləh əsməsi çətinliyə
düşməh, ziyannıx çəhməh
əlamətidi.

Küpə – ağartı dolu küpə
bərəkətə işarədi, qızıl küpəsi
qəm üzünə yozulur.

Q

Qab, qacax – qayğuların
çoxalacağına işarədi.

Qayıx, gəmi – ürəyində nə
murad varsa, onun hasil
olacağı vaxdın
yaxınlaşdığını bildirir.

Qəci – kiminsə sənin
qiybətini elədiyinin,
haqqında orda-burda söz-sov
yaydığınnan xəbəridi.

Qamış – yuxuda qamışdix
görməh bəd sayılır. Sıxıntı,
dərd, qəm olacağınnan

əlamətidi.

Qan – qovuşuxdu. Uzaxda
olan yaxın bir adamınnan
görüşəcəyinnən xəbər verir.

Qapı – bərəkətə bir
işarədi, açıx qapı odu kı,
evinə bərəkət gələcəh, bağlı
qapı odu ku, bərəkətin
azalacax.

Qarannıx – yuxuda
qarannıxda qalmaq,
qarannıxda yol getməh nəsə
bir çətinliyə düşəcəyini
bildirir.

Qarpız – əgər yuxuda
qarpız görübsənsə,
yaxınnarda şad xəbər
əşidəcəhsən.

Qaşmaq – yüngülləşməh,
dərd-bələdan, azar-bezardan
uzağ olmaqdı.

Qəbirsandix – yuxuda
qəbir və yaxud qəbirsandix
görməh varranmağa yozulur.

Qələm, kağız – uzaxda
olan bir adamınnan xəbər
gələcəyini göstərir.

Qızıl – nəsə bir xəbər
əşidəcəyini bildirir.

Qoyun – bərəkət
yuxusudu. Var dövlətinin
artıb-çoxalacağını göstərir.

Qonax – yuxuda qonax
getməh yüngülləşməhdi.
Qonağın gəlibsə, işdərinin
çoxalıb həddən aşacağı
gözdənilir.

Quyu – iki cür yozulur. Su
dolu quyu – aydınıx, xeyir-
bərəkət yuxusudu. Susuz, adi
qarannıx quyu – bəddi,
işdərin dolaşa biləcəyinnən
işarədi.

Quş – bərəkət yuxusudu.
Əlini hansı işə vursan,
asannıgnan başa yetəcəh.

L

Lampa – yaxıcı yuxudu.
Müşgül bir işdən qutarıb
ışılığa, aydınığa
çıxacaxsan. Lampanın
sönməyi pisdi. Qan-
qaraçılıxdı.

Ləçəh – hamilə qadın
ləçəh görübsə, qızı olacax.

Lil – yuxuda lil görməh o
deməhdi ki, işdərin bir-
birinə qarışacax. Qan-
qaraçılıx olacax.

M

Meçid – mübarəh yuxudu.
Halallıx, xeyir-bərəkət,
mətləb-muradın hasil olmağı
kimi yozulur.

N

Nal – at nallamaq yaxşıdı.
Kiməsə xeyrin dəyəcəh,
sənin əlinnən istəyinə
yetəcəh, həmişə də
hörmətini saxlıyacax.

Nar – istəh yuxusudu.

Sevən cavan qız və ya oğlan
yuxuda nar görübsə istəyinə
qovuşacax.

Nərdivan – yuxuda
nərdivan, yaxud da
pilləkannan yuxarı qalxmaq
ucalmaq, yüksəlməh əlaməti
kimi yozulur.

O

Ov – yaxıcı əlamət
sayılır. Nəsə bir itgi
olacağınnan xəbər verir.

Oğurrux – yuxuda
oğurrux etməh canındakı
arğı-acıların tezdiynən çıxıb
gedəcəyinnən işarədi.

Ox – güc, qüvvət
yuxusudu. Ox atırsansa
qada-baladan uzağ olacağını
bildirir.

Oxlov – kiminsə səni
möhkəm dänniyəcəyinnən
sorağıdı.

Ocax-alov – qalmaqal
olacağınnan, müşgül iş baş
verəcəyinnən xəbər verir.

Ö

Ölməh – özünün, ya da
başqa bir adamın öldüyünü
yuxuda görməh ömrün
uzanmağı hesab olunur.

Öpbəh – yad kişini, ya da
yad arvadı öpbəh ailədə nəsə
söz-sov olacağınnan, incihli
düşəcəyinnən xəbər verir.

P
Paltar – darrıxdı.
Papax – ucalıxdı.
Pir – bir qayğın varsa,
həmən qayğıdan
qutaracaxsan.
Pul – səydi.
Pul yığmax –
nigarançılıxdı.
Pul itirməh – yaxıdı.

S
Saqqal – yuxuda saqqalı
olmaq var-dövlətə çatmaq
deməhdi.
Saqqız – yuxuda saqqız
görməh, saqqız çeynəməh
dedi-qodu əlaməti.
Sağsağan – mübarəh
sayılır. Xoş bir müjdə
alacaxsan.
Sarımsax – acılıxdı. Azar-
bezar əlaməti.
Soğan – acılıxdı. Xəsdəlih,
ziyanıq əlaməti sayılır.
Süd – yuxuda süd görməh,
süd içməh xeyirrihdi.
Bərəkət əlaməti.
Sümüh – bərkə, dara,
çətinniyə düşəcəyinnən
soraxdı.

Ş
Şal – ayrılıxdı.
Şəkil – nigarançılıxdı.

Sir – təhlükədi.
Şor – ara-bərədə qız-gəlin
söhbətinin gəzəcəyini nişan
verir. Yaxcı yuxu dəyil.
Şüşə – aydınnıxdı.

T
Taxt, çarpayı – azar-bezar
nişanəsidi.
Təndir – çörəh bişirilsə
yaxcı yuxu, bərəkətdi.
Təpə – yüksəlməhdi.
Tərəzi – çəh-çevirri bir işə
düşəcəyinnən xəbər verir.
Tikan – arxanca söz-sov
gəzdiyinə işarədi.
Toyux, cüce – yaxcı
yuxudu.
Tüstü – acılıxdı.
Qanqaraldan bir əhvalat
olacağınnın əlaməti.
Tüfəng – nəse
gözdənilməz bir xəbər
gələcəyinnən soraxdı.

U
Un – yuxuda un ələməh
çox yaxıdı, bərəkətə
yetsəhdi.
Uşmax – boy atıb
böyüməhdi.
Uşax – körpə oğlan uşağı
görməh var-dövlət, artım,
uğur kimi yozulur.

Ü
Üzərrih – düşərri yuxudu.

Xatadan yan ötməh əlaməti
kimi yozulur.
Üzüm – göz yaşıdı.

Y
Yağış – aydınnıxdı.
Yamax – yuxuda cırıx
paltarı yamamax yaxcı
əlamət sayılmır, dara-çətinə
düşməh kimi yozulur.
Yarpız – şəfa tapmaq,
sağlam olmaq əlaməti.
Yol – yuxuda yol getməh
ürəyində tutduğun murada
çatacağınnın xəbər verir.
Yorğan-döşəh – xəsdəlih,
azar-bezar nişanəsi kimi
yozulur.
Yoxuş – yuxuda yoxuşnan
qalxmaq, ucalmaq,
yüksəlməh əlaməti.
Yun – əmin-amannıx,
rahatdıx, dinjdih olacağınnı
göstərir.

Z
Zəmi – bərəkət, şaddıx,
toy nişanəsi sayılır.
Zəng – ayrılıx, səfərə
çıxmaq xəbəri.
Zərgər – zərgər dükanı
görməh, zərgərdə üzüh,
bilərzih, boyunbağı
düzəltməh yaxcı sayılır.
Zibillih – yuxuda ziyarətə
getməh ürəyindəki mətləbin
nazil olacağınnın xəbər

verir. Belə yuxunu görənnən
sora nəzir-niyaz verməh
savabdı.

SÖYLƏYİCİLƏR HAQQINDA MƏLUMAT

I. MİFLOLOJİ RƏVAYƏTLƏR.

"Azərbaycan mifoloji mətnləri" (Bakı, 1988) kitabından və Ə.Ələkbərlinin "Qərbi Azərbaycan" kitabının 1-ci cildindən (Bakı, 2003) götürülmüşdür.

II. İNANCLAR.

Qələndərova Güllər Haqverdi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 76 yaşlı), Bayramova Tərhan Heydər qızı (Vedi rayonunun Yengicə kəndi, 74 yaşlı), Səfərova Gülarə Məhəmməd qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 60 yaşlı).

III. ALQIŞLAR, QARĞIŞLAR, ANDLAR

ALQIŞLAR. Ələkbərova Xeyrən Qəmbər qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 80 yaşlı), Məmmədov Teymur İsmayıl oğlu (Qəmərli rayonunun Torpaqqala kəndi, 75 yaşlı), Rəhimov İsmayıl Səməd oğlu (Zəngibasar rayonunun Sarıcalar

kəndi, 72 yaşlı), Ramazanova Sura (Vedi rayonunun Şirazlı kəndi, 70 yaşlı).

QARĞIŞLAR. Orucov Oruc Cabbar oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 55 yaşlı), Allahverdiyev Əziz Abdulla oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 68 yaşlı), Ələkbərova Xeyrən Qəmbər qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 80 yaşlı), Qələndərova Zöhrə Şəfi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 63 yaşlı).

ANDLAR. Bayramova Tərhan Heydər qızı (Vedi rayonunun Yengicə kəndi, 74 yaşlı), Xəlilov Nağdəli Xəlil oğlu (Zəngibasar rayonunun Sarıcalar kəndi, 58 yaşlı), Yusifov Yusif Mirzə oğlu (Zəngibasar rayonunun Qaraqışlaq kəndi, 80 yaşlı).

IV. MƏRASİM FOLKLORU.

M ö v s ü m - m ə r a s i m nəğmələri. Süleymanova Züleyxa Xudu qızı (Vedi rayonunun Yengicə kəndi, 65 yaşlı).

Əmək nəğmələri.
Holavarlar. Sayaçı sözləri.
Sərdarov Abbasəli Abuzər

oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 70 yaşlı), Ələsgərov Ələsgər Bayram oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı), Məmmədova Mədinə Əsgər qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 78 yaşlı).

Vəsfı-hallar. Əliyeva Süsən Şükür qızı (Vedi rayonunun Şidli kəndi, 66 yaşlı).

Novruz bayramı. Sünnət mərasimi. Ə.Ələkbərlinin "Qərbi Azərbaycan" çoxcildliyinin I və II cildlərindən (Bakı, 2002, 2003) götürülmüşdür.

Qurbankəsmə. Bünyadov Yunis Heydər oğlu (Vedi rayonunun Bayburd kəndi, 64 yaşlı).

Toy adətləri. Ələşraf Şahbazovun (Vedi rayonunun Yellicə kəndi) söylədiyi mətn Sevinc Hüseynova tərəfindən yazıya alınaraq və "Vedibasar" qəzetinin 16 fevral 2004-cü il və 1 mart 2004-cü il tarixli saylarında dərc edilmiş, Ələkbərova Nazlı Şəfi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 69 yaşlı) tərəfindən söylənilən əlavələrlə təkmilləşdirilmişdir.

Toyda ifa edilən əsas milli rəqslər. Ə.Ələkbərlinin "Qərbi Azərbaycan" çoxcildliyinin I və II cildlərindən (Bakı, 2002, 2003) götürülmüşdür.

Yallıbaşılar. Sərdarov Abbasəli Abuzər oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 68 yaşlı).

V. ƏFSANƏ VƏ RƏVAYƏTLƏR.

İrəvanda xal qalmadı. "Vedibasar" qəzetinin 16 aprel tarixli sayından götürülmüşdür.

Yeddi qardaş dağı. Karvanqıran ulduzu. Qısır dağ. Lələ dastanı. İsmayilov İsmayıl Abdulla oğlu (Zəngibasar rayonunun Uluxanlı kəndi, 82 yaşlı), Səfərov Sabir Xəlil oğlu (Zəngibasar rayonunun Haçaparaq kəndi, 78 yaşlı).

Çobankərə. Vay arxam. Buğdaynan daş. Dəvəsi itmiş kişi. Dəvənin ovsarbağı. Qoşnan canavar. Kimi seçərsən. Qarışqanın cavabı. Allah, özün bilən yaxıcı. Mətnlər akademik Budaq Əbdüləli oğlu Budaqovun (Zəngibasar rayonunun Çobankərə kəndi) "Çoban-

kərə eli” kitabından (Bakı, 1996) götürülmüşdür.

Toxmaxan gölü. Ayğır gölü. Dəlmə. Ərəbgir. İrəvan sərdarı. Tüccar. Azərbaycan folklor nümunələri olan, lakin erməni mənəviyyat quldurları tərəfindən erməni rəvayətləri kimi mənimsənilən bu mətnlər akad. Aram Qanalanyanın tərtib etdiyi "Erməni rəvayətləri" (İrəvan, Ermənistan EA nəşriyyatı, 1969) kitabından götürülmüşdür (s.78, s.79, s.90, s.90-91, s.161, s.296-297, s.327). Mətnləri prof. İsrail Abbash dilimizə çevirib təqdim etmişdir.

Düşməncilih. Mətn “Vedibasər” qəzetinin 19 marat 2003-cü il tarixli sayından götürülmüşdür.

Pirəl-Mürsəl ocağı. Quliyev İsmayıl Hüseyn oğlu (Vedi rayonunun Xalisa kəndi, 53 yaşlı).

Qədr gecəsi. Şanapipih. Bədniyyət qarğa. Çəçələ barmax. Buğda, arpa və darı. Cəbrayılın marağı. Kor dilənçinin əhvalatı. Xatın arxı. Ozan. Qasimov Eylas İman oğlu (Vedi rayonunun Böyük Vedi kəndi, 80 yaşlı), Məmmədov Teymur İsmayıl oğlu (Qəmərli rayonunun Torpaqqala kəndi, 70 yaşlı), Əzizov Əyyub Teymur oğlu (Zəngibasər rayonunun Mehmandar kəndi, 70 yaşlı), Yusifov Yunis Mirzə oğlu (Zəngibasər rayonunun Qaraqışlaq kəndi, 66 yaşlı), Ələkbərov Bilal Əziz oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 68 yaşlı), Abbasov Oruc Məmiş oğlu (Vedi rayonunun Qaratorpaq kəndi, 78 yaşlı), Abbasov Həsən Hüseyn oğlu (Vedi rayonunun Qaraxaç kəndi, 66 yaşlı).

Bir az dözünlü! Şahpəri “dayı”nın plov bişirməyi. İki düşmən. Ə.Ələkbərlinin “Qərbi Azərbaycan” kitabının 1-ci cildindən (Bakı, 2003) götürülmüşdür.

Seyid ocağı. Ağadədə pirində. Muxənnət təpəsi. Dəli Sadıqnan Müzəfərəddin şah. Mətnlər Ə.Ələkbərlinin “Qərbi Azərbaycan” kitabının 2-ci cildindən (Bakı, 2002) götürülmüşdür.

Ustanın üç məsləhəti. Mətn “Vedibasər” qəzetinin 16-31 iyul 2004-cü il tarixli 14-cü sayından götürülmüşdür. Söyləyən: Ələşrəf Şahbazov, qələmə alan: Sevinc İrəvanlı.

Təki ürəyimiz boş olmasın. Mətn “Vedibasər” qəzetinin 1 iyul 2003-cü il tarixli sayından götürülmüşdür.

Süleyman peyğəmbərnən bayquş. Ələkbərov Yusif Əziz oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 68 yaşlı)

VI. NİYƏ BELƏ DEYİRİK?

Dalınca qırmızı alma göndərmişəm? Bulax səsə gələr. Batbat yemisən? Ayaqyalınnığı da görmüşüh, dəmirtikannığı da. Qaracalı kolu kimi nə bitibsən gözümün qabağında? Vedi rayonunun Böyük Vedi kənd sakini, məşhur yazıçı Fərman İsmayıl oğlu Kərimzadə tərəfindən yazıya alınmış və ilk dəfə yazıcının “Vedinin yanı dağlar” publisist yazısına (“Azərbaycan” jurnalı, 1988, №9) daxil edilmişdir.

Lap Şədadı. İşi Düyünə düşüb. Allah heş kəsin işini Düyünə salmasın. Lələ köçüb, yurdu qalıb. Ayı mərgizdən qaçıb. Şeytannan çiling-ağac oynamaq. Özünə boy verməh. Vediliyih, dediyimiz dedihdi. Vedinin quru bəyləri. Xumun dibində yatmaq. Seyid Yasın kimi həmişə əlin açıxdı. Çalası. Bay olmaq, bay eləməh. Avşarrılar kimi nə yol üstündə durmusan? Kürüşnəsinə od düşməh və ya kürüşnəsi yanmaq. Bu mətnlər Əziz Ələkbərli tərəfindən yazıya alınmış və onun “Qərbi Azərbaycan” kitabının 1-ci cildinə (Bakı, 2003) daxil edilmişdir.

Pənahnın iclasına dönüb. Belə şeylər Əzim əminin eyninə dəyil və ya Əzim əmiyə nooldu ku?! Qaloş qaloşdu, içindəki tiroş nədi? Quşqun təklifi və ya “xala, xətrin qalmasın”. Daşını atmaq. Aşix Bayram bağ salmaxda, urus İrəvanı almaxda. Mətnlər Ə.Ələkbərlinin “Qərbi Azərbaycan” kitabının 2-ci cildindən (Bakı, 2002) götürülmüşdür.

Gej gəlmişəm, yoxsa az gətmişəm. Mətn “Vedibasər” qəzetinin 2 aprel 2003-cü il tarixli sayından götürülmüşdür.

Teconun qanı olmadı kə? Bu xına o xından deyil. Yenə bir gül axıtdı. Malını vermə pis adam ol. Nə gəzirsən Molla Əlinin hasarının üstündə ki, qarnına da şüşə keçə? Sərtib İslam oğlu Məhərrəmov (Vedi rayonunun Xalisa kəndi, 50 yaşlı).

Elə bil Şabı qarının itidi. Mənə iti-qurdu göstərmə, Kəlbə Əlini göstər! Quliyev İsmayıl Hüseyn oğlu (Vedi rayonunun Xvalisa kəndi, 53 yaşlı).

Şahverdi, yar da şirindi, can da şirindi. Oğrunun yadına daş salırsan? Mətnlər “Vedibasər” qəzetinin 16 may 2003-cü il tarixli sayından götürülmüşdür.

Onda görərsən. Şahın təmbəli. Mətnlər akademik Budaq Əbdüləli oğlu Budaqovun (Zəngibasər rayonunun Çobankərə kəndi) “Çobankərə eli” kitabından (Bakı, 1996) götürülmüşdür.

VII. NAĞILLAR.

Tülkünün oğuruğu. Səfərov Yunis İbrahim oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 70 yaşlı).

Tülküynən xoruz. Ələkbərov Fərman Məhərrəm oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 74 yaşlı).

Babaynan fələh. Akademik Budaq Əbdüləli oğlu Budaqovun (Zəngibasər rayonunun Çobankərə kəndi) “Çobankərə eli” kitabından (Bakı, 1996) götürülmüşdür.

Halvaçının nağılı. Bayramov Məhərrəm (Vedi rayonunun Kotuz kəndi, 80 yaşlı).

Qara dağın sirri. Əsədov Ağamir Mircavad oğlu (Vedi rayonunun Şirazlı kəndi, 66 yaşlı).

Soltan Məlih. Zəhra Ələkbərova (Qəmərli rayonunun Yamancalı kəndi, 80 yaşlı).

Tacir oğlu. Allahverdiyev Əziz Abdulla oğlu (Zəngibasər rayonunun Dəmirçi kəndi, 68 yaşlı).

Ovçunun sirri. Səfərov Abbas İbrahim oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 67 yaşlı).

Tacirnən kənddi. İsmayılov Əli Məhərrəm oğlu (Zəngibasər rayonunun Uluxanlı kəndi, 80 yaşlı).

Nankorun aqibəti. Yusifov Orucəli Məşədi Yusif oğlu (Zəngibasər rayonunun Dəmirçi kəndi, 76 yaşlı).

Usdaynan şagirdi. Qələndərov İbrahim Şəfi oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 79 yaşlı).

Bəhrəmin nağılı. Ələkbərov Yaşar Əkbər oğlu (Qəmərli rayonunun Torpaqqala kəndi, 64 yaşlı).

Fatma gəldi, qaş. Mətn akademik Budaq Əbdüləli oğlu Budaqovun (Zəngibasər rayonunun Çobankərə kəndi)

“Çobankərə eli” kitabından (Bakı, 1996) götürülmüşdür.

Əzim sövdəğərin nağılı. Ələkbərova Nazlı Şəfi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 69 yaşlı).

Üş bacının nağılı. Allahverdiyev Əziz Abdulla oğlu, (Zəngibasər rayonunun Dəmirçi kəndi, 68 yaşlı).

Coban Məhəmməd. Bayramov Əsgər Cəlal oğlu (Zəngibasər rayonunun Dəmirçi kəndi, 74 yaşlı).

Yazılanı pozmax olmaz. Əliyev Əsfər Surxay oğlu (Zəngibasər rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı).

Şah Abbasnan qoca. Vəli Ələkbərov (Qəmərli rayonunun Yamancalı kəndi, 85 yaşlı).

Kasıb qardaşnan varrı qardaşın nağılı. Cabbarov İslam Qafar oğlu (Zəngibasər rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı).

Qədi bəyin nağılı. Əkbərov Bəhman Həmzə oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 67 yaşlı).

Xəbis vəzir. Məmmədov Abbas Allahverdi oğlu (Vedi rayonunun Xalisa kəndi, 53 yaşlı).

Şahnan çoban. Quliyev Cabbar Əli oğlu (Zəngibasər rayonunun Haçaparaq kəndi, 82 yaşlı).

İki dost. Nuriyev Məcid Həmid oğlu (Vedi rayonunun Böyük Vedi kəndi, 79 yaşlı).

Hörməti qonax çağır. Ələkbərova Gülüs Məhəmmədəli qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 65 yaşlı).

Günahlarımın biri də artsın. Heydərova Xədicə Kərbəlayi Mahmud qızı (Zəngibasər rayonunun Dəmirçi kəndi, 71 yaşlı).

Qaraxan və Duraxan. Məmmədov Əbdül (Qəmərli rayonunun Yamancalı kəndi, 60 yaşlı).

Şeytanın nağılı. Səfərova Fatma İbrahim qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 82 yaşlı).

VIII. QARAVƏLLİLƏR.

Yeddi fətir yeyən qız. Eşşəyim anadangəlmə quyruxsuzdu. Siçannar paccəhi. Bir kisə qızıl. Sən bölə bilmədin. Ta mən düşməni dişimnən öldürməyəcəhdim?

Qasımova Bulur Xudayar qızı (Vedi rayonunun Yengicə

kəndi, 71 yaşlı), Səfərova Fatma Məhəmməd qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 69 yaşlı), Fatma Əsəd qızı (Vedi rayonunun Qaralark əndi, 79 yaşlı), Bayramova Xublar Bəhram qızı (Vedi rayonunun Yengica kəndi, 70 yaşlı).

IX. LƏTİFƏLƏR.

Qaşmağın xeyri və ziyanı. Papağım qayıtmıyıb kı? Vaxtım yoxdu. Kasıblıqnan qocalıx. Lornan şorun fərqi. Səni yandırmasın, məni yandırmaz. Məni cəhənnəmə göndərin. Xoruz alacam. Biz heş balağa da dönməmişih. Hardadı məndə o baxt? Anama de, “qulluxçu”nu göndərsin. Qoyun əldən gedər. Bə qardaş deyiliş?! Bəhlulun sınağı. Baqqalın çoxbilmişdiyi. Mollanın qabiliyyəti. Qurd ağzı “bağlıyan”. Fermanın planı dolan dəyil. Özünü zə yezid tapın. Bəhlul Danəndənin evlənməsi. Beş barmax, ya iki barmax. Bəhlul Danəndəyə nən molla. Bəhlul Danəndənin hazır cavablığı. Gətirsən, minib atam evinə gedərdim. Təzə heyvan. Nə üçün özdərinə öldürüllər? Qızıl balta verdiyi idi, dəmiri də apardı. Mollanın alveri. Qara öküz gətirdiyini aparar. Orucov Oruc Cabbar oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 57 yaşlı), Bayramov Məhərrəm (Vedi rayonunun Kotuz kəndi, 80 yaşlı), Eylasov Nuru Əhəd oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 67 yaşlı), Əliyeva Zeynəb Salah qızı (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı), Məhərrəmov Sərtib İslam oğlu (Vedi rayonunun Xalisa kəndi, 50 yaşlı).

Dəvə uşaxdı? Bəli. Dana baltanın sapını batırdı. Qaznan qızıl. Pişiyənən siçan. Gönü suya vermə. Tutmaynan bal. Çoban canavar. Müdrüh baba. Təmbəl oğul. Yıxılan dəvə. Mən o kişilərdən dəyiləm. Süd qardaşı. Akademik Budaq Əbdüləli oğlu Budaqovun (Zəngibasar rayonunun Çobankərə kəndi) “Çobankərə eli” (Bakı, 1996) kitabından götürülmüşdür.

Sarı şinel. Məhəmməd kişinin canavarı. “Şümür” keşiş. Kəndirini salla. Lüləsi göyə baxır. Sizi aj qoymuyacaxdım kı. Bu ku adamdı. Əziz Ələkbərlinin (Vedi rayonunun Qaralar

kəndi) “Qərbi Azərbaycan” kitabının 1-ci cildindən (Bakı, 2003) götürülmüşdür.

X. ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏR.

Ələkbərov Yusif Əziz oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 68 yaşlı), İsmayilov Əli Məhərrəm oğlu (Zəngibasar rayonunun Uluxanlı qəsəbəsi, 80 yaşlı), Səfərov Abbas İbrahim oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 67 yaşlı), Allahverdiyev Əziz Abdulla oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 68 yaşlı), Bağırov Musa Məşədi Hüseyn oğlu (Vedi rayonunun Baxçacıq kəndi, 68 yaşlı), Orucova Göyərçin Əhəd qızı (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 62 yaşlı).

Məmmədveli Qəmərli. Atalar sözləri, İrəvan, 1899.

XI. TAPMACALAR.

Əsgərov Əsgər Bayram oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı), Allahverdiyev Əziz Abdulla oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 68 yaşlı).

XII. XALQ MAHNILARI.

O xal nə xaldı. Çigey, çigey. Sara. Quşum. İrəvan çuxurunda geniş yayılmış bu xalq mahnıları 1930-cu ildə Bakıda nəşr olunmuş “Aşıqlar” kitabından (toplayanı H.Əlizadə) götürülmüşdür.

Nadana məni. Demədimmi. Bəkə yar gələ. Məmmədova Fizzə Məmmədtağı qızı. (Vedi rayonunun Xalisa kəndi, 70 yaşlı).

Buğdacan. Al gəti. Məhərrəmov Dərbənd Muxtar qızı (Vedi rayonunun Şidli kəndi, 68 yaşlı).

XIII. BAYATILAR.

Məmmədova Mədinə Əsgər qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 78 yaşlı), Ələkbərova Nazlı Şəfi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 69 yaşlı), Ələkbərova Zəhra (Qəmərli rayonunun Yamancalı kəndi, 80 yaşlı), Allahverdiyev Əziz

Abdulla oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 68 yaşlı), Orucova Yetər Cabbar qızı (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı), Orucov Oruc Cabbar oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 57 yaşlı), Ələsgərov Ələsgər Bayram oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı).

MÜƏLLİFLİ BAYATILAR.

Səriyyə Xatun. 1908-ci ildə İrəvan şəhərində dünyaya göz açmış, 1990-cı ildə dünyasını dəyişmişdir. Əli xanın nəvəsi, Cəmil bəyin isə qızıdır. Bayatıları "İrəvan bayatıları" adı ilə kitab şəklində çap olunmuşdur (Bakı, 1998).

Fizzə Məmmədova. Vedi rayonunun Xalisa kəndindəndir. Tarix elmləri doktoru, professor Süleyman Məmmədovun anasıdır. Bayatıları S.Məmmədovun "O yerlərdə izim qaldı..." kitabında (Bakı, 1997) və "Vedibasar" qəzetində (19 mart 2003-cü il, 1 aprel 2003-cü il) çap olunmuşdur.

Mir Abbas Mir Məcid oğlu Təvəkküllü. Vedi rayonunun Haxıs kəndindəndir. Hazırda Bərdə rayonundakı 32-lər kəndində yaşayır, 60 yaşındadır. Bayatıları dövrü mətbuatda dərc olunmuşdur.

Əminə Nəcəfqızı. Vedi rayonunun Xosrov kəndindən məşhur "Qırmızı Bayraq" ordenli "Qırmızı tabor"çu Nəcəf Qulu oğlu Rüstəmovun (Xosrov Xosrovskinin) qızıdır, bayatıları dövrü mətbuatda və Ə.Ələkbərlinin "Qəbri Azərbaycan" kitabının 1-ci cildində (Bakı, 2003) nəşr olunmuşdur.

Novruz Rəhimov. Vedi rayonunun Kiçik Vedi kəndindəndir, 1948-ci ildə Azərbaycana deportasiya olunmuşdur. Bayatıları dövrü mətbuatda dərc edilmişdir.

XIV. AĞILAR.

Ələkbərova Zəhra (Qəmərli rayonunun Yamancalı kəndi, 80 yaşlı), Orucova Yetər Cabbar qızı (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı).

XV. HAXIŞTALAR.

470

Məmmədova Mədinə Əsgər qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 78 yaşlı), Ələkbərova Nazlı Şəfi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 69 yaşlı), Nağıyeva Gülüs Şəfi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 66 yaşlı). Məmmədova Mədinənin söylədiyi bayatıların bir hissəsi professor İsrail Abbasov tərəfindən 1967-ci ildə yazıya alınmış və "Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası"nın 1-ci cildinə (Bakı, 1982) daxil edilmişdir. Ətraflı məlumat üçün bax: Göstərilən mənbə, səh. 106-111, 497.

XVI. AŞIQ YARADICILIĞI.

AŞIQ ŞERLƏRİ.

Şahablı Aşiq Cəlil. Qeyrət gündür. Aşiq Cəlil XIX yüzilin ikinci yarısı və XX yüzilin əvvəllərində Vedi rayonunun Şahablı kəndində yaşamış, 1919-cu ildə Şahablı kəndi Andronikin erməni-daşnak qüvvələri tərəfindən dağıdılıb, əhalisi kütləvi şəkildə qətlə yetiriləndə Aşiq Cəlil gərmə qalağının içinə atılaraq od vurulub yandırılmışdır.

Aşiq Xudayar. Abbasqulu bəy. Can Abbasqulu. Aşiq Xudayar da XIX yüzilin sonları - XX yüzilin əvvəllərində yaşamışdır. Vedi rayonunun Qarabağlar kəndindən olan Aşiq Xudayarın oğlu Məhəmməd də aşiq olmuş, Aşiq Məhəmməd adı ilə tanınmışdır.

Yaqub Mustafa oğlu. Qaçqını. Yaqub Mustafa oğlu 1881-ci ildə İrəvan mahalının Sürməli qəzasının Hüseyin kəndində doğulub. Uşaq vaxtından varlılara nökrçilik edib. 1905-ci ilin erməni qırğını nəticəsində ailəlikcə bu kənddən o kəndə köçüb, nəhayət, 1920-ci ildə Gəncə qəzasının Qızılhacılı kəndində yurd salıb, üç il sonra Ağdam qəzasına köçüb. Sonrakı taleyi barədə soraq tuta bilmədik.

Aşiq Məhəmməd Kotuzlu. Məscidin. Vedibasar mahalının Kotuz kəndindəndir.

DASTAN.

Aşiq Ələsgərin Zəngibasar səfəri. Bağirov Musa Məşədi Hüseyin oğlu (Vedi rayonunun Bağçacıq kəndi, 70 yaşlı).

471

XVII. UŞAQ FOLKLORU.

LAYLALAR.

Məmmədova Fizzə Məmmədağlı qızı (Vedi rayonunun Xalisa kəndi, 70 yaşlı), Heydərova Xədicə Kərbəlayi Mahmud qızı (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 71 yaşlı), Haqverdiyev Bəyim Abdulla qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 69 yaşlı).

OXŞAMALAR.

Ələkbərova Banı Mehdi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 80 yaşlı), Məmmədova Fizzə Məmmədağlı qızı (Vedi rayonunun Xalisa kəndi, 70 yaşlı), Əliyev Əsgər Əkbər oğlu (Zəngibasar rayonunun Sarvanlar kəndi, 51 yaşlı), Qasımova Bulur Xudayar qızı (Vedi rayonunun Yengicə kəndi, 65 yaşlı),

DÜZGÜLLƏR. Süleymanov Qaragöz (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 70 yaşlı), Süleymanova Xoşqədam Cavad qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 72 yaşlı).

YANILTMAQLAR.

Orucov Oruc Cabbar oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 55 yaşlı).

OYUNLAR. Məhəmmədova Lumu Məhəmməd qızı (Vedi rayonunun Taytan kəndi, 65 yaşlı), Məhərrəmov Nizami Kazım oğlu (Zəngibasar rayonunun Aşağı Neçili kəndi, 56 yaşlı), Abbasov Yusif Hidayət oğlu (Zəngibasar rayonunun Hacı Eylas kəndi, 64 yaşlı), Yusifov Yunis Mirzə oğlu (Zəngibasar rayonunun Qaraqışlaq kəndi, 65 yaşlı).

XVIII. YUXU YOZMALARI. Məmmədova Mədinə Əsgər qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 78 yaşlı), Haqverdiyeva Əzət Məhəmməd qızı (Vedi rayonunun, Qaralar kəndi, 75 yaşlı), Zəhra Ələkbərova (Qəmərli rayonunun Yamancalı kəndi, 85 yaşlı), Quliyev Cabbar Əli oğlu (Zəngibasar rayonunun Haçaparaq kəndi, 82 yaşlı).

Yuxu yozmalarının bir hissəsi akademik Budaq Əbdüləli oğlu Budaqovun (Zəngibasar rayonunun Çobankərə kəndi),

**I. ŞƏXS ADLARI, MİFOLOJİ VƏ FOLKLOR
OBRAZLARI**

A

Allah
Ay
Afşar (tayfa)
Aşiq Bayram
Abbasqulu bəy
Aşura günü
Afət
Abdulla şah
Aşiq Ələsgər
Aşiq Xudayar
Andranik
Abdulla şah

B

Böz ay
Bəhlul Danəndə
Bəhram kişi
Bəhman kişi
Bətulla

C

Cənnət
Cəhənnəm
Cəbo
Cin
Cəlil
Cabbar Qaryağdıoğlu

474

Çərşənbə axşamı
Çilə

Ç

Dədə Qorqud
Dəli Sadıq
Div
Dan ulduzu

D

Əli
Əzat qarı
Əzim kişi
Əfəndi Mustafa kişi
Əzim Sövdəgər
Əhməd
Əjdaha
Əşrəf

Ə

Fələk
Fatma qarı

F

Günəş
Goreşən

G

Həzrət Əli
Həsən
Heydər kişi
Hacı Mirəli
Hacı Mirah

H

475

Həcər
Hümmət
Həzrəti-Süleyman

X

Xuda
Xudayar
Xızır İlyas
Xan Çoban
Xəlil

İ

İlaxır çərşənbə
İlyas

K

Kosa
Keçəl
Kərəm ağa
Kamil
Kəlbə Əli
Kəlbə İsmayıl
Kiçik çilə
Karvanqıran ulduzu

Q

Qiyamət günü
Qubad kişi
Qurbanəli
Qurban Pirimov
Qədir gecəsi
Qaçaq Kərəm
Qədi bəy
Quran
Qəmlo

L

476

Leyli
Lələ
Loğman

M

Məhəmməd peyğəmbər
Molla Pənah
Məcnun
Molla Əli
Məhəmməd inb Şəddad
Məmmədsadiq
Molla Nəsrəddin
Mədət müəllim
Məhəmməd kişi
Mirabbas kişi
Mir Möhsün ağa
Məmməd
Müzəffərəddin şah
Məhəmməd
Mehtər Məmməd
Məmmədsöyün

N

Nuh Nəbi
Nuh peyğəmbər
Novruz bayramı
Nadir şah
Nəbo
Nəcəf
Njde

P

Pəri
Pəri xanım
Pənah

R

477

Rus Saqin**S**

Seyid Əhməd
Son çərşənbə
Sultan Hüseyn
Seyid Yasın
Soltan Səttaroğlu Əli
Soltan Məlik Sara

Ş

Şahqulu
Şamama
Şəhriyar
Şəddadilər sülaləsi
Şah İsmayıl Xətai
Şeytan
Şabı qarı
Şahverdi
Şahpəri
Şərif
Şah Abbas
Şümür
Şahabı Aşiq Cəlil

T

Tanrı
Teco
Tağı bəy

U

Ulduz
Usuboğlu
Uluxan

Ü

478

Ünbül xanım**Y**

Yetim Əkbər
Yezid
Yaqub
Yavıx baba
Yusub
Yahya Muradoğlu

Z

Zeynal
Zal pəhləvan

II. YER ADLARI**A**

Arğıdağ
Araz çayı
Aşağı Necili (kənd)
Aran
Ağadədə piri
Ağhəmzəli (kənd)
Arpaçay

B

Bala Arğı (dağ)
Babauşağının bağı
Böyük Vedi (kənd)
Bağdad
Bakı
Böyük Cobankərə (kənd)

C

479

Cənubi Azərbaycan**Çobənkərə (kənd)** Ç**Düyün (şəhər)**
Dvin (şəhər)
Dəhnəz (kənd) D**Ərzincan**
Ərdəbil
Ərmən ölkəsi
Ələyəz (kənd)
Ələyəz (yaylaq) Ə**Gəncə**
Göyçə mahalı
Goravan (kənd) G**Həcc**
Heydər baba (dağ)
Həştərhan
Hindistan H**Xan Araz**
Xosrov meşəsi
Xatın arxı (kənd)
Xosrov (kənd) Xi
480**İrəvan çuxuru**
İrəvan (şəhər)
İçərişəhər
İran
İlxı qoruğu (kənd)**Kərbəla**
Kərkab qayası
Kiçik çobankərə (kənd) K**Qarabağ**
Qərbi Azərbaycan
Qaraqoyunlu dövləti
Qars mahalı
Qaradağ mahalı
Qısırdag
Qara dağ Q**Məkkə**
Məşhəd (şəhər)
Müxənnət təpəsi
Muğan M**Nil dəryası** N**Ordu kəndi** O**Pirəl-Mürsəl ocağı** PS
481

Selim
Sorlu kəndi
Sarı yar dağı

Ş

Şiddi kəndi

T

Təbriz
Türkiyə
Taytan kəndi
Tiflis

U

Uluxanlı (kənd)

Ü

Üçkilsə rayonu

V

Vedi
Vedibasər mahalı

Y

Yeddi qardaş dağı

Z

Zəngi çayı
Zəngibasər mahalı
Zorxana
Zastava
Zastava rəisi

Arpa
Arı
Armud
Alma
Ayı
At
Ağcaqanad

A

B

Beçə
Bülbül
Batbat
Buğa
Bayquş
Birə
Buğda
Böyürtkən
Balıq
Boyana

C

Cırcırma
Camiş
Canavar
Ceyran
Cücə

Ç

Çiçək
Çəpiş
Çuğundur

D

Dəvə

III. BİTKİ, AĞAC, HEYVAN VƏ QUŞ ADLARI

Dəmirtikan
Dovşan
Darı
Daha
Delfin
Dozanqurdu

F

Fındıq

G

Guvəngəz (bitki)
Gül
Günəbaxan

X

Xoruz
Xına
Xurma

İ

İt
İnək
İlan
İydə
İlğın (köl)

K

Köşək
Kəklik
Kəl
Kələm
Keçi
Köpək

Q

Qırqovul

484

Qoyun
Qartal
Qatır
Qarğa
Qaraquş
Qurd
Quzu
Qaz
Qarışqa
Qızılgül
Qərənfil
Qaraçalı (köl)
Qamış
Qarpız
Qumru quşu
Qoz

L

Lalə

M

Meymun
Morçalıq (bitki)
Maral

N

Nərgiz
Nər
Nar
Noxud

Ö

Öküz

P

Pişik

485

**Pambıq
Pərvanə
Pıtraq**

S

**Salsal (quş)
Sünbül
Sərçə
Sağsağan
Sarımsaq
Soğan
Siçan
Sona (quş)**

Ş

**Şir
Şanapitik
Şəftəli
Şahin**

T

**Toyuq
Tər lan
Tülkü
Toyuq**

Ü

**Üzüm
Üzərlik**

Y

**Yemiş
Yonca
Yarpız**

**Ayaqqabı
Aşiq-aşiq oyunu
Açar
Ağac-ağac oyunu
Alov**

A

B

**Bağban
Balta
Bağdagül (rəqs)
Bel
Beşdaş (oyun)
Bənövşə-bənövşə (oyun)
Biz (alət)
Bıçaq
Bal
Başmaqçı
Bac (vergi)
Başmaq
Baqqal
Bişirmə qurban**

C

**Cida
Gulfa
Corab
Cığa (bəzək)
Cehiz
Cəvahir**

Ç

**Çoban
Çeşmə
Çömçə
Çıraq**

**IV. PEŞƏ, SƏNƏT, ALƏT, SİLƏH ADLARI VƏ
DİGƏR ANLAMLAR**

Çörəkçi
Çölmək
Çəkmə
Çörək
Çapar
Çalası (qatıq mayası)

D

Dəmirçi
Dəsmalaldıqaç (oyun)
Dələmə
Dəsmaltdı oyunu
Dilənçi
Daraq
Dərman
Dəyirmandaşı
Dəyirmançı
Dəvəçi
Dəsmal
Dükançı
Dəf
Dinar
Duvaq
Dabbax

E

Eşşəkbelisındırdı (oyun)
Evcik-evcik (oyun)
Evtökmə adəti

Ə

Ənzəli (oyun)

F

Fətir
Fil sümüyü

488

Fərraş

G

Güzgü
Gözübağlıca oyunu
Gön
Gülab

H

Həkim
Halvaçı
Həbsxana
Hamamçı
Haxışta (rəqs)

X

Xurcun
Xəncər
Xalça
Xəlbir
Xəmir
Xəlifə
Xonça
Xına
Xaş
Xum (çaxır küpü)
Xınayaxdı

İ

İynə
İnnabı (rəqs)
İmarət
İlxıçı

K

Kətan
Kuzə

489

Kömür
Kənkən
Kəniz
Kəbin
Karvan
Karvanqıran ulduzu
Kainat
Kaman
Keşişoğlu (saz havası)
Kabab
Küpə
Köçəri (rəqs)
Kolxoz
Komsomol
Kağız
Kəcavə

Q

Qofta
“Quran” kitabı
Qızıl
Qoruqçu
Qələm
Qazan
Qidiyol (oyun)
Qəcəmədaş oyunu
Qənd
Qollaq
Qul-qaravaş
Qurmankəsmə
Qazı
Qayçı
Qaymaq
Qalaş
Qazı-qazı (rəqs)
Qaracalı kolu

Lampa
Lil
Libas
Lor (süd məhsulu)
Ləzgiyi (rəqs)

L

Məscid
Mələk-dümbələk (oyun)
Manat
Molla
Mehtər
Minarə
Mamaça
Muğam
Mirzəyi (rəqs)
Motal
Mərgiz (alət)

M

Nal
Nərdivan
Nökər
Noğul
Niqab
Naxırçı

N

Ovçu
Ortayagirmə oyunu
Ocaq
Ox
Oxlov
Ovsarbağı

O

Plov

P

**Pir
Paltar
Pəhlivan
Papaq
Palaz**

R

**Rəssam
Rəf**

S

**Sərnic
Sarvan
Sədəf
Saqqız
Süd
Südpulu
Sümük
Seyid
Sünnət
Süleymani (rəqs)
Sacarası (yemək növü)
Sovet hökuməti
Saat
Sənək**

Ş

**Şüşə
Şal
Şor**

T

**Təndir
Tüfəng
Teşt
Tümən (pul)**

492

**Tərəzi
Tello (rəqs)
Tərəkəmə (rəqs)
Təndir
Tacir
Tövlə
Toxmaq
Tənzərə (rəqs)
Tutma (yemiş növü)**

U

Un

Ü

**Üzük
Üzgüçü
Üçayaq (rəqs)**

V

**Vəzir
Vəkil**

Y

**Yun
Yaylaq
Yallı (rəqs)
Yallıbaşı
Yumurta
Yasovul**

Z

**Zorxana
Zastava
Zastava rəisi
Zərgər**

493

MÜNDƏRİCAT

AFA.....	3	
Milli etnik yaddaşdan – folklardan görünən tariximiz: İrəvan və İrəvan çuxuru (H.İsmayılov, Ə.Ələkbərli).....	5	
I. MİFOLOJİ RƏVAYƏTLƏR		
Daşa dönmüş çobannan sürüsü.....	30	
Əjdahaynan oğlan.....	30	
Arğıdağ.....	31	
Nuh peyğəmbər.....	32	
Goreşən.....	32	
II. İNANCLAR.....		35
III. ALQIŞLAR, QARĞIŞLAR, ANDLAR		
Alqışlar.....	38	
Qarğışlar.....	4	
1 Andlar.....	4	
5		
IV. MƏRASİM FOLKLORU		
Mövsüm-mərasim nəğmələri.....	47	
Əmək nəğmələri		
Sayaçı sözlərt.....	49	
Holavarlar.....	51	
Vəsfi-hallar.....	52	
Novruz bayramı.....	53	
Qurbankəsmə.....	56	
Sünnət mərasimi.....	57	
Toy adətləri		
Elçilih.....	58	
Bəlgə.....	58	
Nişan.....	59	
Nişanbzdıx.....	60	

Kəsəmət.....	60
Cehiz.....	61
Cehiz görünümü.....	62
Ev bəzəyi.....	62
Toy çörəyi.....	62
Toy.....	63
Xına.....	65
Qarıkəsdi.....	65
Xaş və muğam saati.....	65
Gəlinoturtma.....	66
Duvax.....	66
Qazandibi.....	66
Gəlin görməsi.....	66
Ələpmə və ya ayağaşdı.....	67
Toyda ifa edilən əsas milli rəqslər.....	68
Yallıbaşılar.....	69
V. ƏFSANƏ VƏ RƏVAYƏTLƏR	
İrəvanda xal qalmadı.....	70
Qədr gecəsi.....	71
Şanapıpih.....	71
Bədniyyət qarğa.....	72
Seyid ocağı.....	72
Ağadədə pirində.....	73
Müxənnət tərəsi.....	73
Çəçələ barmax.....	74
Buğda, arpa, darı.....	74
Cəbrayılın marağı.....	75
Xatın arxı.....	75
Yeddi qardaş dağı.....	75
Karvanqıran ulduz.....	76
Qısır dağı.....	76
Çobankərə.....	77
Toxmaxan gölü.....	77
Ayğır gölü.....	78
Dəlmə.....	78
Ərəbgir.....	78

İrəvan sərdarı.....	79
Tüccar.....	79
Lələ dastanı.....	79
Kor dilənçinin əhvalatı.....	82
Kimi seçərsən?.....	83
Dəvəsi itmiş kişi.....	84
Allah, özün bilən yaxşıdı.....	85
Qoşnan canavar.....	85
Qarışqanın cavabı.....	86
Buğdaynan daş.....	87
Vay arxam.....	87
Bir az dözünl!.....	87
Şahpəri, "dayı"nın plov bişirməyi.....	88
İki düşmən.....	88
Dəli Sadıqnan Müzəfərəddin şah.....	89
Düşmənçilih.....	89
Təki ürəyimiz boş olmasın.....	90
Pirəl-Mürsəl ocağı.....	91
Ustanın üş məsləhəti.....	92
Süleyman peyğəmbərnən bəyquş.....	95
Ozan.....	97

VI. NİYƏ BELƏ DEYİRİK?

Dəlincə qırmızı alma göndərmişəm?.....	99
Batbat yemisən?.....	99
Ayaqyalınlığı da görmüşüh, dəmirtikannığı da.....	99
Lap Şəddaddı.....	99
İşi Düyünə düşüb.....	100
Allah heş kəsin işini Düyünə salmasın!.....	100
Qaracalı kolu kimi nə bitibsen gözümün qabağında..	100
Lələ köçüb, yurdu qalıb.....	100
Ayı mərgizdən qaçıb.....	100
Şeytannın çiling-ağac oynamaq.....	101
Özünə bəy verməh.....	101
Bulax səsə gələr.....	101
Vediliyih, dediyimiz dedihdi.....	102
Vedinin quru bəyləri.....	102

Xumun dibində yatmaq.....	103
Seyid Yasın kimi həmişə əlin açıxdı.....	103
Çalası.....	103
Bay olmaq, bay eləməh.....	103
Avşarrılar kimi nə yol üstündə durmusan?.....	103
Gej gəlmişəm, yoxsa az gətirmişəm?.....	104
Teconun qanı olmadı kı?!.....	104
Bu xına o xınadan dəyil.....	104
Elə bil Şabı qarının itidi.....	105
Kürüşnəsinə od düşməh və ya kürüşnəsi yanmaq..	105
Mənə iti-qurdu göstərmə, Kəlbə Əlini göstər!.....	106
Şahverdi, yar da şirindi, can da şirindi.....	107
Oğrunun yadına daş salırsan?.....	107
Yenə bir gül axıtdı.....	107
Malını vermə pis adam ol.....	108
Nə gəzirsən Molla Əlinin hasarının üstündə ki, qarnına da şüşə keçə?.....	109
Pənahnın iclasına dönüb.....	109
Belə şeylər Əzim əminin eyninə dəyil və ya Əzim əmiyə nooldu ki?!.....	110
Qaloş qaloşdu, içindəki tiroş nədi?.....	110
Quşqun təhlifi və ya "xala, xətrin qalması".....	110
Daşını atmaq.....	111
Aşix Bayram bağ salmaxda, urus İrəvanı almaxd..	111
Onda görərsən.....	111
Şahın təmbəli.....	112

VII. NAĞILLAR

Heyvanlar haqqında nağıllar	
Tülkünün oğuruğu.....	113
Tülküynən xoruz.....	114
Sehrlı nağıllar	
Babaynan fələh.....	115
Halvaçının nağılı.....	121
Qara dağın sirri.....	127
Soltan Məlih.....	140
Tacir oğlu.....	150

Ovçunun sirri.....	154
Tacirnin kənddi.....	156
Məişət nağılları	
Nankorun aqibəti.....	163
Usdaynan şagirdi.....	164
Bəhramın nağılı.....	165
Fatma gəldi, qaş!.....	168
Əzim Sövdəgərin nağılı.....	170
Üş bacının nağılı.....	178
Çoban Məhəmməd.....	182
Yazılanı pozmağ olmaz.....	187
Şah Abbasnan qoca.....	190
Kasıb qardaşnan varrı qardaşın nağılı.....	195
Qədi bəyin nağılı.....	199
Xəbis vəzir.....	203
Şahnan çoban.....	07
İki dos.....	208
Hörməti qonax çağır.....	09
Günahlarımın biri də artsın.....	210
Qaraxannan Duraxan.....	211
Şeytanın nağılı.....	216

VIII. QARAVƏLLİLƏR

Yeddi fətir yeyən qız.....	221
Eşşəyim anadangəlmə quyruxsuzdu.....	222
Siçannar pəcəhı.....	224
Bir kisə qızıl.....	226
Sən bölə bilmədin.....	228
Ta mən düşməni dişimnən öldürməyəcəhdim?.....	230

IX. LƏTİFƏLƏR

Molla Nəsrəddinin lətifələri	
Papağım qayıtmıyıb kı?.....	231
Kasıblığın qocalıx.....	231
Lornan sorun fərqi.....	232
Səni yandırmasın, məni yandırılmaz.....	233
Mollanın qabiliyyəti.....	234

Gətirsən, minib atam evinə gedərdim.....	234
Təzə heyvan.....	235
Nə üçün özdərini öblürüllər?.....	235
Qızıl balta verdiyi, dəmiri də apardı.....	236
Mollanın alveri.....	236
Bəhlul Danəndənin lətifələri	
Bəhlulun sınağı.....	237
Baqqalın çoxbilmişdiyi.....	237
Bəhlul Danəndənin evlənməsi.....	238
Beş barmaq, ya iki barmaq.....	239
Bəhlul Danəndəynən molla.....	240
Bəhlul Danəndənin hazır cavablığı.....	240
Müxtəlif lətifələr	
Qaşmağın xeyri və ziyanı.....	242
Vaxtım yoxdu.....	242
Məni cəhənnəmə göndərin.....	243
Xoruz alacam.....	243
Biz heş balağa da dönməmişih.....	244
Hardadı mənə o baxt?.....	244
Anama de, "qulluxçu"nu göndərsin.....	245
Qoyun əldən gedər.....	246
Bə qardaş deyilih?!.....	247
Dəvə uşaxdı?.....	248
Bəli.....	248
Dana baltanın sapını batırdı.....	249
Qazınan qızıl.....	250
Pişynən siçan.....	250
Gönü suya vermə.....	250
Tutmayan bal.....	251
Çoban canavar.....	251
İndi hardayam!.....	251
Təmbəl oğul.....	252
Yıxılan dəvə.....	252
Uzaxgörən tarixçi.....	252
Mən o kişilərdən dəyiləm.....	253
Süd qardaşı.....	254
Qurd ağzı "bağlıyan".....	254

Sarı şinel.....	255
Məhəmməd kişinin canavarı.....	255
"Şümür" keşiş.....	256
Kəndirini salla.....	256
Lüləsi göyə baxır.....	256
Sizi aj qoymuyacaxdım kı.....	257
Bu ku adamdı!.....	257
Fermamın planı dolan dəyil.....	258
Özünüə Yezid tapın.....	258
X. ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏR.....	259
Məmmədveli Qəmərlinin "Atalar sözü" kitabında toplanmış atalar sözləri və məsəllər.....	268
XI. TAPMACALAR.....	292
XII. XALQ MAHNILARI	
O xal nə xaldı.....	298
Çigey-çigey.....	299
Sara.....	300
Quşum.....	301
Nadana məni.....	302
Demədimmi?.....	303
Bəkə yar gələ.....	303
Buğdacan.....	304
Al gəti.....	304
XIII. BAYATILAR.....	306
Müəllifli bayatılar	
Səriyyə Xatun.....	365
Fizzə Məmmədova.....	374
Mir Abbas Mir Məcid oğlu (Təvəkkülü).....	379
Əminə Nəcəfqızı.....	381
Novruz Rəhimov.....	383
XIV AĞILAR.....	385
XV. HAXIŞTALAR.....	394

XVI. AŞIQ YARADICILIĞI	
AŞIQ ŞERLƏRİ.	
Şahablı Aşiq Cəlil. Qeyrət günüdü!.....	402
Aşiq Xudayar. Abbasqulu bəy.....	403
Can Abbasqulu.....	404
Yaqub Mustafa oğlu. Qaçqını.....	405
Aşiq Məhəmməd Kotuzlu. Məscidin.....	406
DASTAN. Aşiq Ələsgərin Zəngibasarsəfəri.....	407
XVII. UŞAQ FOLKLORU	
Laylalar.....	424
Oxşamalar.....	427
Düzgünlər.....	429
Yanıltmaclar.....	430
Oyunlar	
Oğru-oğru.....	431
Zorxanaçılıx.....	431
Dirədöymə.....	431
Ortayagirmə.....	432
Aşix-aşix.....	432
Ağaş-ağaş.....	433
Eşşəhbəlisındırdı və ya Ənzəli.....	433
Qəcəmədaş və ya beşdaş.....	433
Bənövşə-bənövşə.....	433
Mələyh-dümbələyh və ya çiling-ağaş.....	434
Biz.....	434
Qidiyol.....	434
Dəsmalaldıqaç və ya dəsmalatdı.....	434
Gözbağlıca.....	435
Poza-proza.....	435
Evcik-evcik.....	435
XVIII. YUXU YOZMALARI.....	436
Söyləyicilər haqqında məlumat.....	443
Adlar göstəricisi.....	454

**Azərbaycan folkloru antologiyası,
X kitab, (İrəvan çuxuru folkloru),
Bakı, “Səda“ nəşriyyatı, 2004.**

*Nəşriyyat direktoru:
Elşən Ətəmzadə*

**Kompüterdə yığdı:
*Ruhəngiz Əfəndiyeva***

**Korrektorları:
*Tahir Orucov
Elçin Ramazanov***

**Kompüter tərtibçisi və
texniki redaktoru:
*Baxşəli Süleymanov***

**Kağız formatı: 60/84 16/1
Mətbəə kağızı: №1
əcmi: 30 ç/v
Tirajı: 500
Qiyməti müqavilə ilə.**

**Kitab “Səda” nəşriyyatında
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.**

